

ATATÜRK KÜLTÜR, DİL VE TARİH YÜKSEK KURUMU
T Ü R K T A R İ H K U R U M U

ISSN 0041 - 4255

BELLE TEN

DÖRT AYDA BİR ÇIKAR

Cilt : LXII

Sa. 233

Nisan 1998

T Ü R K T A R İ H K U R U M U B A S I M E V İ — A N K A R A

1 9 9 8

Sahibi ve Yazı İşleri Müdürü
Türk Tarih Kurumu Adına
PROF. DR. YUSUF HALAÇOĞLU

İ Ç İ N D E K İ L E R

Makaleler, İncelemeler:

Sayfa

BAHŞALİYEV, VELİ B. : Nahçıvan'da Bir Erken Demir Çağ Nekropolü: Kolanı (1 harita, 12 resim ile birlikte)	1
DERİN, ZAFER-SAĞLAMTEMİR, HALUK : Alaköy Kalesi ve Kale'de Bulunan Urartu Heykelleri (2 harita, 1 plan, 4 çizim, 4 resim ile birlikte)	15
GÜNEL, SEVİNÇ : Liman Tepe'de Ele Geçen Bir Myken Figürin Parçası (2 levha ile birlikte)	25
KARADENİZ, HASAN BASRİ : Seydişehir'in Kurucusu Seyyid Harun'un Evlâdları	31
UNAN, FAHRİ : Osmanlı <i>İlmiye Tarikinde</i> "Pâye"li Tâyinler Yahut Devlette Kazanç Kapısı	41
ERGENÇ, LEMAN : Bâbiâli'de Bulgar Asıllı Bir Diplomat	65
SEZER, HAMİYET : Tepedelenli Ali Paşa'nın Çiftlikleri Üzerine Bir Araştırma (6 sayfa belge ile birlikte)	75
SONYEL, SALÂHI R. : Yunan Ayaklanması Günlerinde Mora'daki Türkler Nasıl Yok Edildiler?	107
_____ : How The Turks of the Peloponnese were Exterminated During the Greek Rebellion?	121
ORTAYLI, İLBER : Yanya Vilayetinin Limanı Olarak 19. Asrın İkinci Yarısında Preveze ...	137
_____ : Prevesa During The Tanzimat Era (1864-1895)	147
ÇELEBİ, MEVLÛT : Millî Mücadele Döneminde Türk-İtalyan İlişkileri (1 belge ile birlikte)	157
ÖZTOPRAK, İZZET : Kıbrıs'ta 1931 İsyanı ve Yankıları (3 sayfa belge ile birlikte)	207

Kitap Tanıtma :

GÜNAY, VEHBİ : Y u z o N a g a t a : <i>Tarihte Âyânlar. Karaosmanoğulları Üzerinde Bir İnceleme</i>	233
İLGÜREL, MÜCTEBA : A b d ü l k a d i r Ö z c a n : Defterdar Sarı Mehmed Paşa, <i>Zübde-i Vekayiât, Tahlil ve Metin (1066-1116/1656-1704)</i>	237
1997 Yılıın Birinci Yarısında Kütüphanemize Gelen Kitap ve Dergiler	241

BELLETEN

ISSN 0041-4255

BELLETEN

Cilt: LXII

Nisan 1998

Sayı: 233

NAHÇIVAN'DA BİR ERKEN DEMİR ÇAĞI NEKROPOLÜ:
KOLANI

VELİ B. BAŞŞALİYEV*

Nahçıvan'da yapılan arkeolojik kazı ve araştırmalar, bu yörenin, İ.Ö. II. binyılın sonu ve I. binyılın başlarında "Hocalı-Gedebey" adı verilen bir kültürün sınırları içinde kaldığını ortaya koymuştur. Ancak, I. Kültepe ve II. Kültepe gibi çok tabakalı höyüklerde bu kültüre ait tabakalar aşırı derecede tahrip olduğundan stratigrafi konusunda bir sonuca varmak mümkün olmamıştır. Buna karşılık 1986 yılından beri Nahçıvan'da sürdürülen araştırmalar sonucunda bu kültüre ait birçok nekropol ortaya çıkarılmıştır. Bu çalışmalar ve özellikle de buluntular ise şimdiye kadar yeterince yayınlanmış ve söz konusu kültür hakkında doyurucu bilgi verilebilmiş değildir. Bu satırları kaleme almakta ki amacımız, Hocalı-Gedebey kültürü için karakteristik gri keramik, silah ve süs eşyaları veren Kolani nekropolü buluntularını bilim dünyasına tanıtmaktır.

Kolani nekropolü Doğu Nahçıvan'da, Şahbuz ilçesine bağlı Kolani köyünün doğusunda, yüksek dağ silsilesinin Nahçıvan çayı vadisine inen bir çıkıntısı üzerinde kuruludur (Harita). Taş sandık türü mezarlar yamaçta bulunduklarından, toprak örtüleri erozyon sonucunda açılmış ve büyük boyutlu mezarların tümü köylüler tarafından talan edilmiştir. Kurtarma amacı ile yapılan kazılar sırasında nekropolde, 1986-1989 yılları arasında, talan edilmiş mezarlar da dahil olmak üzere, 16 mezar incelenmiştir.

Bir bölümü taş sandık türü olan mezarların yapısında bir standardizasyon yoktur. Mezarlar toprağa kazılmış çukurlara yassı sal taşlarla oluşturulmuş, duvarların alçak kısmı kaba taşlarla örülerek tamamlanmıştır.

* Dr. Veli B. Başşaliev, Azerbaycan İlimler Akademisi Nahçıvan İlim Merkezi emekçisi.

Kimilerinin duvarları birbiri üzerine yerleştirilmiş iki sıra sal taşla, kimileri ise altta sal taş, üstte ise kaba taşlarla örülerek oluşturulmuştur. Mezar odalarının yapısında taşınması çok zor olan büyük sal taşlarının kullanılması, özellikle bunların İman Deresi adlı uzak bir mesafeden getirilmesi kuşkusuz ki, eski bir gelenekle bağlantılı olmalıdır. Ancak bunun yanında mezarların inşasında karşılaşılan zorluklar nedeniyle bazı duvarlarda taş örgülerin de kullanılmasına neden olmuştur. Üzerleri kural olarak sal taşı levhalarla kapatılmakla birlikte kapaksız olanlar da vardır. Nitekim 1 no'lu ve 5 no'lu mezarlar bu türdendir. Mezarlar kapatıldıktan sonra bunların üzerinde kaba taşlardan bir yığın oluşturulmuştur. Tabanı toprak olan mezarlar bazen kabaca dikdörtgen, bazen de yuvarlak biçimlidir. Boyutlar 1x0,9m., 1,2x0,9 m., 2,5x1,5 m. arasında değişmektedir.

Köylüler tarafından talan edilen ve tahrip olmuş 7 no'lu mezarın yan duvarlarını oluşturan sal taşlar üzerinde, karşılıklı yerleştirilmiş kazıma tekniğinde resimlere rastlanmıştır (Res. 1).

Birinci resim, yüksekliği 103 cm., genişliği 82 cm. olan trapez biçimli taş levha üzerine kazılmış, stilize atlı insan figürü ile temsil olunmuştur. İnsan figürünün başı, ortası noktalı küçük bir daire biçimindedir. Başın üst kısmında yaprak biçimli bir çıkıntıya yer verilmiştir. Süvari resminin önünde hilal, sırtunda ise bir yılan ile dalgalı ve kesişen hatlara rastlanır.

İkinci resim, yüksekliği 64 cm., genişliği 83 cm. olan taş levha üzerine kazılmıştır. Bu resimdeki baş figürü iki kısma bölünmüş daire şeklindedir. Figürün sağ kısmında küçük bir nokta, yukarısında ise boynuza benzer bir çıkıntı vardır. Başından çeşitli yönlerde doğru dalgalı hatlar çıkmaktadır.

Tam benzerleri şimdiye dek bulunamamış olan bu resimlerin mezarın duvarına yapılması hiç kuşkusuz ki, insanların öteki dünyaya olan inancı ile ilgilidir. Ancak bunların detayları Transkafkasya ve Sibiry'a'nın kayaüstü resimleri ile benzerdir. Yukarıda değinildiği gibi, bu duvar resimlerindeki insanların baş kısmı, içerisi noktalı daire şeklindedir. Bu tür resimler Kobustan'da, Gemikaya'da, Katunçay'ın orta akarlarında, Kyahta bölgesinin kayasütü resimleri içerisinde yaygın olarak görülür. Araştırmacılara göre, içerisi noktalı daireler güneşi sembolize eder. Bu tür güneş resimleri Kareliya'dan İskandinavya'ya dek geniş bir çevreye yayılmıştır. Bu bölgelerde yayılmış güneş resimleri çoğunlukla antropomorfik detaylarla verilmiştir. Buna benzer güneş kafalı insan resimlerine Azerbaycan'da Hocalı-Gedebev kültürüne ait kil kaplar üzerinde rastlanmaktadır. İçerisinde nokta olan daire, birçok kül-

türde görülen ve güneşi sembolize eden bir figür olup, Mısır hiyerogliflerinde ve Orhon-Yenisey yazıtlarında sıkça görülür.

Elde edilen bilgilere dayanarak söyleyebiliriz ki, birinci resimde Güneş Tanrısı figürüne yer verilmiştir. İkinci resimdeki figürlerin benzerlerine mitolojik varlıklar içerisinde rastlanmadığından, bunun hangi anlamda verildiğini söylemek zordur. Ancak kafası güneşi simgelediğinden, bunun mezarı kötülüklerden koruyacak bir varlığı yansıttığını söyleyebiliriz.

Kolanı mezarları için kollektif gömüler karakteristiktir. İskeletler bir yığın halinde mezarların köşesine toplanmış halde rastlanmıştır. Kemikler karmaşık durumda olduğundan gömülerin sayısı kafataslarına göre belirlenmiştir. İskeletlerin sayısı 3'den 17'ye kadar değişmektedir. En çok sayıdaki iskelete 10 no'lu mezarda rastlanmıştır. Mezar armağanlarının zenginliği ile farklı olan bu mezarda 6 tane tunç hançer ele geçirilmiştir. Araştırmalara dayanarak cesetlerin mezara hoker durumunda yatırıldığını, tekrar gömüler sırasında ise kemiklerin mezarın bir köşesine toplanarak bir yığın haline getirildiğini söylemek mümkündür.

Nekropolün güney kesimindeki 1 no'lu ve 5 no'lu mezarlarda armağanların bulunmasına rağmen iskelet kalıntıları ele geçirilmemiştir. Bu türe giyenlerin törensel veya hatura mezarları olduğunu söylemekten başka bir yarıta sahip değiliz.

Kazı sırasında mezarların toprak örtüsünden ve içerisinden çok sayıda kil kap parçasının bulunması, gömü töreninde kil kap kırmak gibi bir gelenek olduğuna işaret etmektedir. Gömü adetini aydınlatmak için 1988 yılında, mezarları çevreleyen 20 m² lik bir alanda yapılan kazılar sırasında, taş levhalardan oluşturulmuş küçük bir taş sandık mezar ile etrafında kil kap parçaları ve tüm kadehler ortaya çıkarılmıştır. Kuşkusuz ki, buluntular mezarlıkta yemekli ve içkili bir gömü töreninin düzenlendiğini göstermektedir.

Kolanı nekropolü mezarları bu dönemde toplum içerisinde bir eşitsizlik olduğunu az da olsa göstermektedir. Örneğin mezarların bir kısmı büyük sal taşlar ve örgülerle düzenli bir şekilde oluşturulmuşken, diğerleri küçük taş levhalarla basit çukurlarda yapılmıştır. Büyük olanlardan birinin duvarının mitolojik resimlerle süslü olması, bu mezarların kabile yöneticilerine ait olduğunu göstermektedir. Sosyal eşitsizliğin varlığı mezar armağanları ile de kanıtlanabilmektedir. Çünkü kimi mezarlar armağanlar açısından zengin, kimileri ise çok yoksuldur.

Mezarlara armağan olarak çok sayıda süs eşyaları, çanak-çömlek ve silah bırakılmıştır. Bunlar içerisinde demir eserlere ve Nahçıvan'ın Orta ve Son Tunç Çağları için karakteristik olan boyalı kaplara rastlanmamıştır.

Çoğunlukla parçalar halinde ele geçirilen çanak-çömlekler pembe ve gri renkli olmakla iki gruba ayrılabilirler. Sayıca az olan birinci gruptakiler genellikle el yapımıdır. Bunların hamurlarına ince kum katılmış, orta derecede pişirilmiştir. İki örnekle temsil edilen çanakların birinin ağzının kenarı düz, gövdesi yarımküre şekillidir (Res. 2/1). İkinci çanağın ağzının kenarı yuvarlatılmıştır. Ağzının altı yatay oluklu, *conus* biçimlidir (Res. 2/2).

Çömlekler biçimine göre iki tipe ayrılabilirler. Birinci tiptekilerin ağız kenarı dışa dönük olup kalınlaştırılmış, ya da basit şekilde biçimlendirilmiştir (Res. 2/3-5, 8-). Üzerleri ise çertmelerle, düz ve dalgalı hatlarla kabaca bezenmiştir. Küçük boyunlu, küre gövdeli ikinci tip çömleklerin ağız kenarı düzdür. Bu tiptekilerin dış yüzü ıslidir (Res. 2/7). Bu gruba dahil olan silindir boyunlu, ağız kenarları dışa çekik ve küre gövdeli çömlekler çark yapımıdır (Res. 2/10). Bunların hamuruna ince kum katılmış, genellikle iyi pişirilmiş ve dıştan iyice cilalanmışlardır. Pembe renkli çanak ve çömleklerin benzerlerine Nahçıvan'ın Son Tunç ve Erken Demir Çağı keramikleri arasında özellikle I. Kültepe'de, A. K. Alekperov'un açtığı Şahtahı mezarının ve Kızılbank mezarlarının kompleksleri içerisinde rastlanmaktadır. Söylemek gerekir ki, İlk Tunç Çağı için karakteristik olan, ağzının altı geniş yatay oluklu çanaklara Orta ve Son Tunç Çağı'nda hiç rastlanmamış, Erken Demir Çağı'nda ise ender kullanım alanı bulmuştur. Uzun boyunlu, küre gövdeli küçük çömleklere önceki devirlerde de rastlanmıştır.

Çanak çömleklerin büyük kısmı gri keramiklerle temsil olunmuştur. Bu grubun kapları genellikle ince, bazen ise iri kum katkısı olan hamurdan yapılmış, orta derecede pişirilmiştir. Renk tonları griden siyaha doğru değişmektedir. Dış yüzeyleri çoğu kez alacalı olup açkılanmış, içeriden ise sıvazlanmıştır. Biçim açısından daha fazla çeşitlilik gösteren gri keramiğin en tipik temsilcileri çanaklar, çömlekler, tabaklar, testiler ve kadehlerdir.

Çanaklar oldukça değişik formlarda yapılmıştır. Gövde biçimlerine göre birkaç tip ve alt tipe bölünebilirler. Birinci tipe çift konik göndeli, bazen ağız kenarında yatay delikli tutamakları olan çanaklar dahildir (Res. 2/11-16). Bu türe girenlerden birinin ağız kenarı dışa çekiktir ve gövdesinin ortasında dikey delikli tutamağı vardır (Res. 2/13). Keskin karınlı ikinci tip çanakların ağzının altı yatay olukludur (Res. 2/17-22). Kimisinin ağzı içeri, kimileri ise

dışa çekiktir. Üçüncü tip çanakların gövdesi yarım küre şekillidir. İçeri çekik ağız kenarları yuvarlatılmış ya da kalınlaştırılmıştır (Res. 3/1-5). Kimi çanakların ağzının kenarı düz, altı çizme hatlarla bezemelidir (Res. 3/4). Dördüncü tipin gövdesi konik, ağzının kenarı yuvarlaktır. Ağzının altında yatay delikli tutamağı vardır (Res. 3/6). Beşinci tipi oluşturan çanakların ağız kenarı ile karın keskinlikleri arası yatay oluklu yivlerle bezenmiştir (Res. 3/8-10). Gövdesi küre şekilli, ağız kenarı dışa çekik örnek yatay tutamağı ve dikey deliği ile farklı özellik gösterir (Res. 3/7).

Çanaklar Son Tunç keramiğine kıyasla tamamen farklı özellikler göstermektedir. Bu tür kaplar için karakteristik olan ip delikli tutamaklar Nahçıvan'da Orta Tunç Çağı'ndan belli olsa da, yalnızca Son Tunç Çağı'nda ender kullanım alanı bulmuştur. Böyle tutamalara Son Tunç Çağı'nın, çanak, çömlek, çaydanlık ve vazo gibi kaplarında rastlanmaktadır.

Çömleklerin en sevilen türleri dışa çekik ağız kenarlı ve küre gövdelilerdir (Res. 3/11-12). Bu tiplerden bazısının omuzunu çevreleyen kabartma kuşağın üzeri çift çertmelerle bezelidir (Res. 2/6). Kimi örneklerin yatay delikli tutamakları vardır (Res. 3/12). Bu grubun ince çeperli örnekleri iyi pişirilmiş oluşlarıyla farklılık gösterirler. Dışa çekik ağız kenarlı, konik boyunlu, küre biçimli gövdesi olan bir örnek dikkat çekicidir (Res. 3/13). Küçük boyunlu, ağız kenarları hafifçe dışa çekik çömlekler iki örnekle temsil olunmuşlardır (Res. 3/14-15). Bu tiplerin ilk örneklerine I. Kültepe'nin boyalı çömlekleri arasında rastlanmıştır. Toplu olarak ele alındıklarında çömleklerin tüm tipleri Erken Demir Çağı için karakteristik olup, Nahçıvan'da Karnıyarık, Sarıdere, Bayahmet, Kuku ve Kuze Azerbaycan'da, Hocalı-Gedebey kültürüne ait Kuşçu, Haçbulak, Gedebek nekropolünde rastlanmaktadır. Kolanı içi karakteristik olan çanak türleri Göytepe'nin (Geoytepe) A tabakasından da iyi bir şekilde tanınmaktadır.

Gri keramiğin en sevilen türlerinden bir de kadehlerdir. Çanak ve çömlekler gibi, bu grubun kapları da biçim açısından çeşitlilik göstermektedir. Birinci gruba ayaklı kadehler dahildir (Res. 4/1-8). Bu türe giren kaplar gövdelerinin biçimine göre farklı özellikler göstermektedirler. Kimileri çift konik, kimisi yumurta biçimli olup, dışa çekik ağız kenarlıdır (Res. 4/1-3). Gövdenin merkezine veya altına tek kulpların yukarısında çıkıntıları vardır. Yumurta gövdeli kadehlerden birinin ağzının kenarı düz, kulbu çıkıntısızdır (4/2). Ancak kadehlerden bir küre gövdeli, halifçe içe çekik ağız kenarlıdır (Res. 4/4). Bazı kadehlerin ağız kenarı dışa doğru kalınlaştırılmıştır. Bu türe ait çok sayıda dip de bulunmuştur (Res. 4/5-8). Benzerlerine Nahçıvan nek-

ropolü, Şahtahtı, Kızılbank, Sarıdere ve Bayahmet'de rastlanan bu tür kaplar İran'da Hurvin, Candar, Tepe Sialk; Güney Azerbaycan'da Geoytepe, Kordlar-tepe, Hasanlu ve diğer yörelerden de bilinmektedir.

İkinci grubu oluşturan kadehlerin iki türü vardır. Bir örnekle temsil olunan birinci tür kadehler hafifçe dışa çekik ağız kenarlı, uzun boylu, yumurta gövdeli olmakla, ağzın altından karına inen şekilde kulba sahiptirler (Res. 4/9). Üç örnekle temsil olunan ikinci tür kadehler dışa dönük ağız kenarlı, küre gövdeli, kısa boyunludurlar. Ağız kenarı yahut boyundan karına inen, yuvarlak kesitli kulpları vardır (Res. 4/10-12). Bir örnekte üzeri kazı bezemeli uzun bir kulba yer verilmiştir (Res. 4/13).

Erken Demir Çağı içi karakteristik olan bu türde kaplar Nahçıvan'da Bayahmet nekropolünden, Şahtahtı'ndan ve Güney Azerbaycan'da Geoytepe'den bilinir. Bunların boyalı örneklerine Kızılbank'da rastlanmıştır.

Vazolar boyutlarına göre birbirinden farklılık gösterirler. Büyük boyutlu olanlar dışa çekik ağız kenarlı, kısa boyunlu, şişkin gövdelidirler (Res. 4/14; 5/1-3). Gövdelerin yukarı kısmı birkaç sıra çizme hatlarla bezenmiştir. Bu tür kaplar Nahçıvan'ın Son Tunç Çağı için karakteristikdir.

Küçük hacimli vazolar biçimlerine göre farklı özellikler göstermektedirler. Birinci tiptekiler küre gövdeli, uzun boyunlu, dışa çekik ağız kenarlıdır (Res. 4/15-16, 18). Bunların kesiti pembe renkte olmakla birlikte, her iki yüzden gri astarla örtülmüştür. İkinci tipe girenler küre gövdeli, kısa boyunlu, dışa çekik ağız kenarlıdır (Res. 4/17; 5/4, 6). Üçüncü tip vazolar çift konik gövdelidirler (Res. 5/8). Kimilerinin üzeri çizme hatlarla bezenmiştir. İki örneğin yuvarlak kesitli kulbu vardır (Res. 5/8). Uzun boyunlu, küre gövdelilerden biri biçimine göre farklı özellik göstermektedir (Res. 5/7). Bu tür Erken Demir Çağı için karakteristik olup, benzerleri Şahtahtı, Kızılbank ve Culfa'dan bilinmektedir.

Tabaklar gri keramiklerin en sevilen formlarındandır (Res. 5/9-14; 6/1-2). Bu kapların gövdesi *conus* biçimli olup, ağız kenarlarının düz, yuvarlatılmış ve içe doğru kalınlaştırılmış türleri vardır. Yalnızca bir örnekte ağız kenarı dışa dönüktür (Res. 6/1). Bazı örneklerde gövdenin merkezi kabartma bir kuşakla çevrelenmiştir.

Nahçıvan'ın Son Tunç Çağı ve Hocalı-Gedebey keramikleri içerisinde hiç rastlanmayan bu kapların yakın benzerleri Kızılbank, Culfa, Taşark, Zeyve ve I. Kültepe malları içerisinde bulunmaktadır.

Bardaklar öteki kümelerden farklı olarak biçim çeşitliliği göstermiştir (Res. 6/3-7). Bunlar silindir gövdeli, yuvarlatılmış ağız kenarlıdırlar. Çoğunlukla ağız kenarları ele geçen bu kapların dipleri yalnızca bir örnekle temsil edilmektedir. Nahçıvan'ın Erken ve Orta Demir Çağı için karakteristik olan bu kaplara önceki devirlerde rastlanmamıştır. Nahçıvan'da İ.Ö. II. bin yılın sonundan başlayarak geniş uygulama alanı bulmuş olan bu tip kaplar Karabulak, Sarıdere, Hakkıhlık ve Oğlankale'den tanınır.

Yukarıda betimlenmiş kümelerin dışında belirgin özelliklere sahip kimi parçalar hakkında da bazı şeyler söylemek gerekir. Bunların bir kısmı çaydanlık denen kaplara ait parçalardır. Küçük parçalarla ele geçirilen bu kaplar iki örnekle temsil edilmiştir (Res. 6/10). Nahçıvan'ın Son Tunç Çağı için karakteristik olan bu kapların benzerlerine Transkafkasya'da, Nahçıvan çevresinde, Zengezur'da ve Güney Azerbaycan'da rastlanmaktadır. Arkeoloji literatüründe "çaydanlık" olarak adlandırılan, bu kapların kandil olarak kullanıldığına inanıyoruz. Bu kandillerde Nahçıvan'da Eski Çağlarda üretilmiş genegerçek yağı (?) (*Ricinus Communus*) kullanılmıştır. Bu kapların karanlık mezarları aydınlatmak için ya da törenler sırasında kullanıldığı söylenebilir.

Az sayıdaki emzikli kaplar (Res. 6/9) büyük ihtimalle içki getirmek için kullanılmış olmalıdır. Bu tür kaplara Nahçıvan'da Tunç Çağı'nda hiç rastlanmamış, iki örnek Erken Demir Çağı'nda ortaya çıkmıştır. Emzikli kaplar İran'da Geoytepe, Hasanlu, Tepe Sialk, Hurvin ve diğer yörelerden bilinmektedir.

Biçimleri belirlenmeyen kimi kap parçalarının üzeri konsantrik daireler ve stampalı oluklarla bezelidir (Res. 6/8, 11-12). İlginç kap parçalarına kabartma kemerlerle çevrelenen kulplar da dahildir (Res. 6/13-14).

Silahlar genellikle tunç hançerler ve obsidyen okuclarıyla temsil edilmişlerdir. Sayısı 7 tane olan hançerler üç tipe ayrılabilirler. Birinci tipi oluşturan örneğin sapı yassı, namlusu üçgen biçimlidir. Kesiti dörtgen biçimli olan namlunun omuzları köşeli, ucu sivri, ağızları düzdür. Örneklerden birinin sapı tek dörtgen deliklidir (Res. 7/2-3). Biçim açısından Kızılvan'ın Orta ve Son Tunç Çağı hançerlerine benzeyen bu örnekler Güney Azerbaycan, Transkafkasya ve Kuzey Kafkasya'da geniş uygulama alanı bulmuştur. Çeşitli dönemlerde kullanılan bu hançerler kronolojik açıdan bir önem taşımazlar.

İkinci tipe giren dört örneğin her biri farklı özelliğe sahiptirler (Res. 7/4-5; 8/1-2) Hançerlerin yaprak biçimli namlusu altugen, tek perçin delikli

kısa sapı yassı kesitlidir. Namlunun omuzları köşeli, ağız kenarları düz, ucu sivridir. Omuzlarına geçirilmiş, üzeri birkaç delikli kuşaklar, namludan ayrı dökülmüş disk biçimli başlıkları vardır. Başlıkların içerisi boş olup, çeperlerinde dörtgen ya da üçgen delikler bulunur. Hocalı-Gedebey kültürü için karakteristik olan bu hançerlerin asıl uygulama alanı Kuzey Azerbaycan olmuştur. Bunların tipik örnekleri Genceçay havzası ve Gedebey nekropolünden bilinir.

Transkafkasya ve İran'a bu hançerlerin Hocalı-Gedebey kültürünün etkisi ile yayıldığı bilinmektedir. İ.Ö. II. binyılın sonunda üretim merkezi Kuzey Azerbaycan'da olan bu tip hançerler İ.Ö. IX-VII. yüzyıllara değin kullanılmıştır. Demir namlu ve tunç saplı hançerlerin Urartu etkisiyle oluştuğu da söylenmektedir.

Üçüncü tipe ait bir hançer bulunmuştur (Res. 7/1). Yaprak biçimli namlusunun sapla birleştiği yer kalınlaştırılmıştır. Ağızları şevlenmiş yassı kesitli namlu dörtgen zırlı, yiv bezemeli ve sivri uçludur. Disk başlıklı silindirik sap çerçevesindedir. Sapının çerçevesinde ve başlığın üçgen deliklerinde ince ahşap çevresinin kalıntıları vardır. Bu hançerlerin Hocalı-Gedebey ve Ön-Asya tipli hançerlerin özelliklerini birleştirdiğini söylemek yanlış olmaz. Kuzey Azerbaycan'da çoğunlukla Hocalı-Gedebey kültürüne ait olan bu türler Nahçıvan'da iki örnekle Bayahmet nekropolünde de temsil edilmiştir. Transkafkasya hançerlerinin bir grubu ile bazı ortak özellikleri paylaşan bu tip hançerlerin benzerlerine Hocalı-Gedebey kültürü dışında hiç rastlanmamıştır.

Silahların diğer bir grubunu da obsidyen okuçları oluşturmaktadır (Res. 7/6-8). Bunlar yaprak biçimli ve sap yuvalı olmakla üzerleri tamamen retuşlanmıştır. Nahçıvan'da İlk Tunç Çağı'ndan beri uygulama alanı bulan bu okuçları farklı bir özelliğe sahip değildiler.

Mezar armağanları içerisinde çok sayıda süs eşyalarına rastlanmıştır. En sevilen süs eşyalarını küpeler oluşturmaktadır. Oldukça farklı özellikler gösteren küpeler kabaca üç tiptirler. Birinci tiptekiler yuvarlak kesitli tunç çubuktan yapılarak uçları sivrileştirilmiş basit küpelerdir (Res. 9/1-2). Bunlar içerisinde açık ağızlı ve uçları birbiri üzerine bindirilmişlere de rastlanmaktadır.

İnce telden yapılan ikinci tip küpelere bazen yalnızca dörtgen biçimde işlenmiş bir deniz kabuğu, ya da akik ve alçı boncuklar takılmıştır. Küpelerin uçları sivri, bazen de kıvrıktır (Res. 9/3-12).

Çengelli küpeler de denilebilecek üçüncü türdekiler ince bir zevki yansıtmaktadırlar. Bunların bir ucu dövülerek şerit haline sokulmuş ve çengel şeklinde kıvrılmıştır. Küpelere deniz kabuğu, akik, alçı boncuklar, bazen de tunç zincirler takılmıştır (Res. 9/14-19). Bazı küpelerin kulağa takılması için ayrıca küçük tunç halkalar kullanılmıştır. Bu gruba dahil olanlardan bazıları iki parça halindedir, bu yüzden de bir tamir geçirmiş olduklarını söylemek olasıdır. Bu süs eşyalarıyla beraber deniz kabuğunun kendisi de bulunmuştur. Orta Tunç Çağı'ndan beri tek örneklerle Şahtahu ve Kızılvan'tan bilinen bu küpeler yalnızca Erken Demir Çağı'nda geniş uygulama alanı bulmuştur.

En yaygın kullanım alanı görmüş süs eşyaları bileziklerdir (Res. 10). Farklı özellikler gösteren bileziklerin iki türü vardır. Kesitleri yuvarlak, yarı yuvarlak ve dörtgen olan birinci gruptakilerin ağızları açık, birbirine dokunan ve birbiri üzerine bindirilmiş olarak gruplandırılmaktadırlar. Bileziklerin kimisinin uçları kıvrılarak çengel haline sokulmuş ve birbirine geçirilmiştir. Bir örnekte uçlar birbirine sarılmıştır (Res. 10/8). Bazı örneklerin ağızı açıktır ve uçları da dışarıya kıvrılmıştır. Uçları bazen oyuk çizgilerle bezelidir (Res. 10/6). Bilezik ya da halhal denilebilecek halkaların kimisinin bir ucu dövülerek ince şerit haline sokulmuş, uçları dışarıya doğru kıvrılmıştır (Res. 10/10).

Sayca az olan alınlıklar dört örnekten oluşmaktadırlar. Bunlar dövülerek ince şerit haline sokulmuş, uca doğru daralarak dışa, ya da içeri kıvrılmış basit bantlardan meydana gelmişlerdir. Bir örneğin üzeri çizme, düz hatlar ve noktalarla bezenmiştir (Res. 11/1).

Süs eşyalarının en ilginç türlerinden biri de tasmalardır. İnce tunç çubuktan yapılan bu eserlerin bazen bir ucu, bazen de her iki ucu dövülmüş ve spiral şeklinde kıvrılmıştır. Bunların bir ucu sivri, diğer ucu ise çengel şeklindedir. Üzerlerine tunç, akik, alçı boncuklar, dörtgen biçimde işlenmiş deniz kabukları geçirilmiştir (Res. 11/2; 12/4).

Tunç yüzüklerin iki türü vardır. İlk türdekiler açık ağızlı, uçları birbirine dokunmuş ve birbiri üzerine bindirilmiş olup, yuvarlak veya dörtgen kesitlidirler, ayrıca 3 veya 4 spiralli, yuvarlak kesitli yüzüklere de rastlanır. (Res. 11/4-7, 10). İkinci türdekiler ise dövülerek ince şerit haline sokulmuşlardır (Res. 11/8-9). Yüzüklerin biri *conus* kabuğundan yapılmıştır (Res. 12/20).

Yaygın kullanım görmüş süs eşyalarından biri de düğmelerdir (Res. 11/11-17). Çapı 0,5 cm'den 6 cm'e dek değişmekte olan düğmeler biçim açısından fazla çeşitlilik göstermezler. Kesitleri çoğu kez yarım küre şekilli, bazen de disk biçimlidir. Arka tarafına yerleştirilen ip delikleri şerit haline sokulmuş çıkıntularla oluşturulmuştur. Bunlar bazen düğmelerin ağız kenarlarını birleştiren düz çubuk şeklindedir (Res. 11/17). Kimi örneklerin üzeri üçgen delikler, kimileri ise yivlerle bezemelidir. Düğmelerin biri deniz hayvanlarının kabuklarından yapılmıştır (Res. 12/20).

Çift spiraller dört tanedir (Res. 11/3). Yuvarlak kesitli tunç telden yapılan bu eşyaların bir süs eşyası gibi taşınması o kadar da elverişli değildir. Bu nedenle törensel bir karakter taşıdıklarını söyleyebiliriz. Bu tür spiraller Nahçıvan'da Ort Tunç Çağı'ndan başlayarak uygulama alanı bulmuş; benzerleri de Kızılvan'ka, Şahtahtı'da ve Sarıdere'de rastlanmıştır. İlk Tunç Çağı keramikleri üzerinde karşılaşılan spirallerin yılan başı ile sonuçlanması nedeniyle bu figürlerin kıvrık yılanları yansıttığı söylenebilir.

Bir amulet olarak kullanılabilecek kuş figürleri üç örnekle temsil olunur (Res. 12/1-3). Kuş figürlerinin üzeri dörtgen ve trapez deliklerle süslüdür ve sırtlarında askı delikleri vardır. Örneklerin biri kırılıp zedelenmiştir. Kızılvan'ka, Şahtahtı'da, Sarıdere'de mezar armağanları içerisinde sık sık rastlanan figürlerin kuş inancı ile ilişkili olduğunu söylemek yanlış sayılmaz. Sarıdere nekropolünde taş sandık türü mezarlardan birinin kapak taşı üzerinde kuş resminin kazılması kuşkusuz ki, bu inançla bağlantılıdır.

Bir örnekle temsil olunan iğne yuvarlak kesitli olup, uca doğru daralmaktadır. Başı dövülerek şerit haline sokulmuş ve kıvrılmıştır (Res. 12/12). Kuşkusuz ki, iğnelere mezar armağanları içerisinde rastlanmaması, düğmelerin geniş çapta kullanılması ile ilişkilidir.

İnce tunç levhadan yapılmış iki disk vardır. Bunlardan biri ip deliklidir ve üzeri üçgen deliklerle süslüdür (Res. 12/10). Bu tür eşyaların boyun ya da göğüs süsü gibi kullanılması olasıdır. İki perçin delikli ikinci levhanın uçları üzerine katlanmış, dış çeperi noktalarla süslenmiştir (Res. 12/11). Bu tür levhaların saç süsü olarak kullanımı Hocalı-Gedebey kültürüne ait mezarlardan iyi bir biçimde bilinmektedir.

Boncuklar çoğunlukla akikten yapılmıştır. Bunların küre, disk, silindirik ve çift konik olmak üzere çeşitli türleri vardır. Basit taştan ve alçı taşından yapılmış boncuklar da yok değildir. *Dentalium*, *cyprea conus* türü deniz hayvanlarının kabuğundan yapılmış boncuklar özellikle dikkat çekicidir (Res.

12/5-9). Çoğunluğu oluşturan *conus*'ların kimisi asıl halinde, yalnızca sapı boyunca delik açılarak kullanılmış; kimisi ise işlenerek kaba dörtgen biçime sokulmuştur. Bazıları üzerine konsantrik daireler kazılmıştır. Tunçtan yapılan boncuklar az sayıdadır (Res. 12/13-14, 17-18, 23). Süs eşyaları içerisinde yassı tunç çubuktan yapılmış spiraller de vardır (Res. 12/16).

Sonuç

Kolanı nekropolünde bulunan çanak çömlekler Nahçıvan Son Tunç Çağı keramiklerinin kimi ortak özelliklerini paylaşırsa da, gerek teknik gerekse biçim açısından farklılıklar göstermektedir. Bu dönemde, Son Tunç Çağı malzemesi içerisinde hiç rastlanmayan tabaklar, bardaklar, emzikli kaplar ender kullanım alanı bulmuştur.

Gerek mimari, gerek ölü gömme biçimi, gerek de mezar armağanları açısından Kolanı nekropolünün taş sandık mezarları, Hocalı-Gedebey kültürünün Gedebey grubu ile benzer özelliklere sahiptir. Bu açıdan silahlar ve süs eşyaları aynı özellikleri taşımaktadır; ancak Hocalı-Gedebey kültürünün Genceçay havzası için karakteristik olan zengin bezemelerine Kolanı nekropolü çanak çömleğinde hiç rastlanmamıştır. Öte yandan çanak çömlekler biçim açısından, özellikle ayaklı kadeh, tabak, bardak ve emzikli kapların ender kullanımı ile Hocalı-Gedebey kültüründen farklı özellikler göstermektedir. Kolanı çanak çömleğinin kimi örnekleri Orta Demir Çağ keramiklerinin prototiplerini yansıtsa da, Kuzeybatı İran terminolojisiyle Demir III olarak adlandırılan dönemin karakteristik formlarına burada hiç rastlanmamıştır. Bu açıdan Kolanı nekropolünü İ.Ö. XI-X. yüzyıllara ya da İ.Ö. I. binyılın başlarına tarihlenmek pek yanlış sayılmaz.

Toplu olarak ele alındığında Kolanı nekropolünün Hocalı-Gedebey kültürüne ait bir kabileye ait olduğu söylenebilir. Son Tunç Çağı'nda Kuzey Azerbaycan'da ortaya çıkan bu kültürün İ.Ö. I. binyıl öncesinde güneye doğru yayılması, olasılıkla Orta Doğu'da Assur ve Urartu gibi devletlerin güç toplaması, Urmiye havzasında işgal tehlikesinin artması ve diğer siyasal olaylara ilişkili olmalıdır. Hasanlı vazosu üzerinde Hocalı-Gedebey tipi hançerlerin resmedilmesi kuşkusuz ki bununla bağlantılıdır. Araştırmalar Hocalı-Gedebey kültürünü taşıyan kabilelerin Nahçıvan'da uzun süre yaşadığını göstermektedir.

BİBLİYOGRAFYA

- ABİBULLAYEV, O.A., "Materiali Şahtahinskogo poğrebeniya" (Şahtahu Mezarının Buluntuları), *Azərbaycan Bilimler Akademisinin Haberleri*, 1961, N5.
- _____, *Eneolit i bronza na territorii Nahçivanskoj ASSR* (Nahçıvan Özerk Cumhuriyetinde Kalkolitik ve Tunç Çağı), Baku 1982.
- ALİYEV, V.H., "Culfa Arkeolojik Buluntuları", *Azərbaycan Bilimler Akademisinin Haberleri*, 1968, N 1.
- _____, *Azərbaycan'da Tunç Devrinin Boyalı Kaplar Medeniyeti*, Baku 1977.
- ASLANOV, G.M., VAİDOV R.M., İONE G.I., *Dreydiy Mingeçaur* (Eski Mingeçevir), Baku 1959.
- BAŞALIYEV, V.B., "Moğilnik epohi rannego jeleza na teritorii Nahçevani" (Nahçıvan Arazisinde Erken Demir Çağı Nekropolü), *Sovetskaya Arkeologiya*, 1991, N 4.
- BAŞALIYEV, V.B., Seyidov A.G., *Nahçıvan'ın Eski Tarihi*, Baku 1995.
- BURTON-BROWN, T., *Excavations in Azerbaijan*, 1948, London 1951.
- DYSON, R.H., "Problems of Protohistoric Iran as seen from Hasanlu", *Journal of Near Eastern Studies* 24, 1965.
- GUMMEL, Y.I., *Arkeologičeskie oçerki* (Arkeolojik ocerkler), Baku 1940.
- GHIRSHMAN, R., *Fouilles de Sialk II*, Paris 1939.
- HALİLOV, C.E., *Batı Azərbaycan'ın Son Tunç ve Erken Demir Çağı Arkeolojik Abideleri*, Baku 1959.
- HALİLOV, D.A., "Posolenie na holme Sarıtepe" (Sarıtepe Höyüğü), *Sovetskaya Arkeologiya* 1960, N 4.
- KESEMENLİ, G.P., "Haçıbulakskiy kurgan s massovim zahoroneniem" (Haçıbulak Kurganında Kollektif Gömü), *Azərbaycan'ın Maddi Medeniyeti VII*, 1976.
- KESEMENLİ, G.P., DJAFAROV G.F., "Mogili pozdnebronzovogo veka issledovaniyev Haçbulake v 1971 g." (1971 yılında Haçbulak'da Araştırılan

Son Tunç Çağı Mezarları), Azerbaycan Bilimler Akademisinin Haberleri 1974, N 3.

MINKEVIÇ-MUSTAFAYEVA, N.V., "O datirovke i kronologičeskih etapah nekotorih pamyatnikov Azerbadjana epohi pozdney bronzi i rannego jeleza" (Azerbaycan'ın Son Tunç ve Erken Demir Çağı Anıtlarının Tarihlendirilmesi ve Kronolojik Evreleri Hakkında), *Azerbaycan'ın Maddi Medeniyeti IV*, 1962.

_____, *Hocalı-Gedebeyskaya arheologičeskaya kultura* (Hocalı-Gedebey Arkeolojik Kültürü), Doktora tezi özetleri, Baku 1961.

MARTIROSYAN, A.A., *Armeniya ve epohi bronzi i rannego jeleza* (Tunç ve Erken Demir Çağında Ermenistan), Erevan 1964.

MARİMANOV, İ.G., *Geneçay Rayonunun Arkeolojik Abideleri*, Baku 1958.

_____, "Arheologičeskie raskopki na holme Sarıtepe v 1960 g." (1960 yılında Sarıtepe'de Arkeolojik Kazılar), Azerbaycan Bilimler Akademisi Tarih Enstitüsünün Eserleri XVI, 1963.

NOVRUZLU, E.İ., BAŞŞALİYEV V.B., *Şahbuz Bölgesi'nin Arkeolojik Abideleri*, Baku 1992.

_____, Şerur'un Arkeolojik Abideleri, Baku 1995.

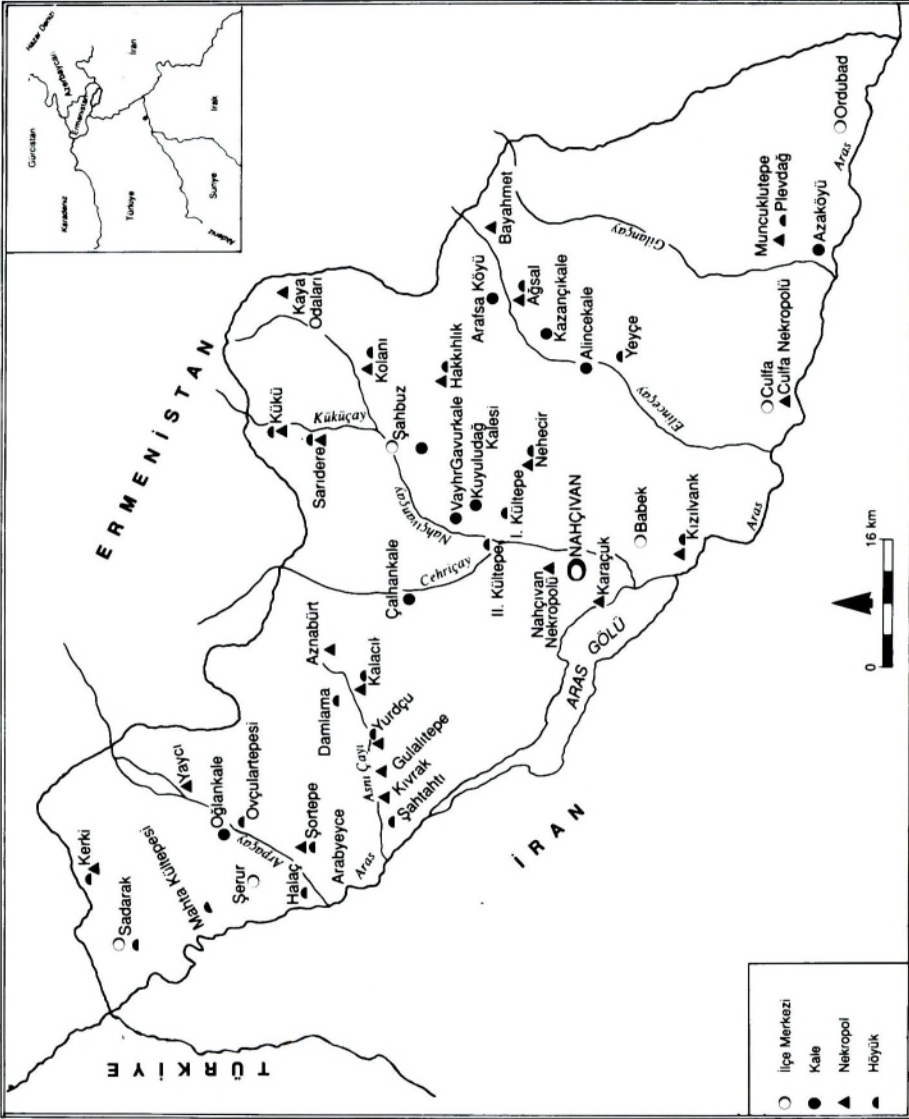
POGREBOVA M.N., *Iran i Zakavkazye v rannem jeleznom veke* (Erken Demir Çağında İran ve Transkafkasya), Moskova 1977.

SPIÇİN, S.A., "Nekotorie Zakavkazskie moğilniki" (Bazı Transkafkasya Mezarlıkları), *Izv. IAK* (İmparatorluk Arkeolojik Komisyonunun Haberleri), Sankt-petersburg 1909, 29.

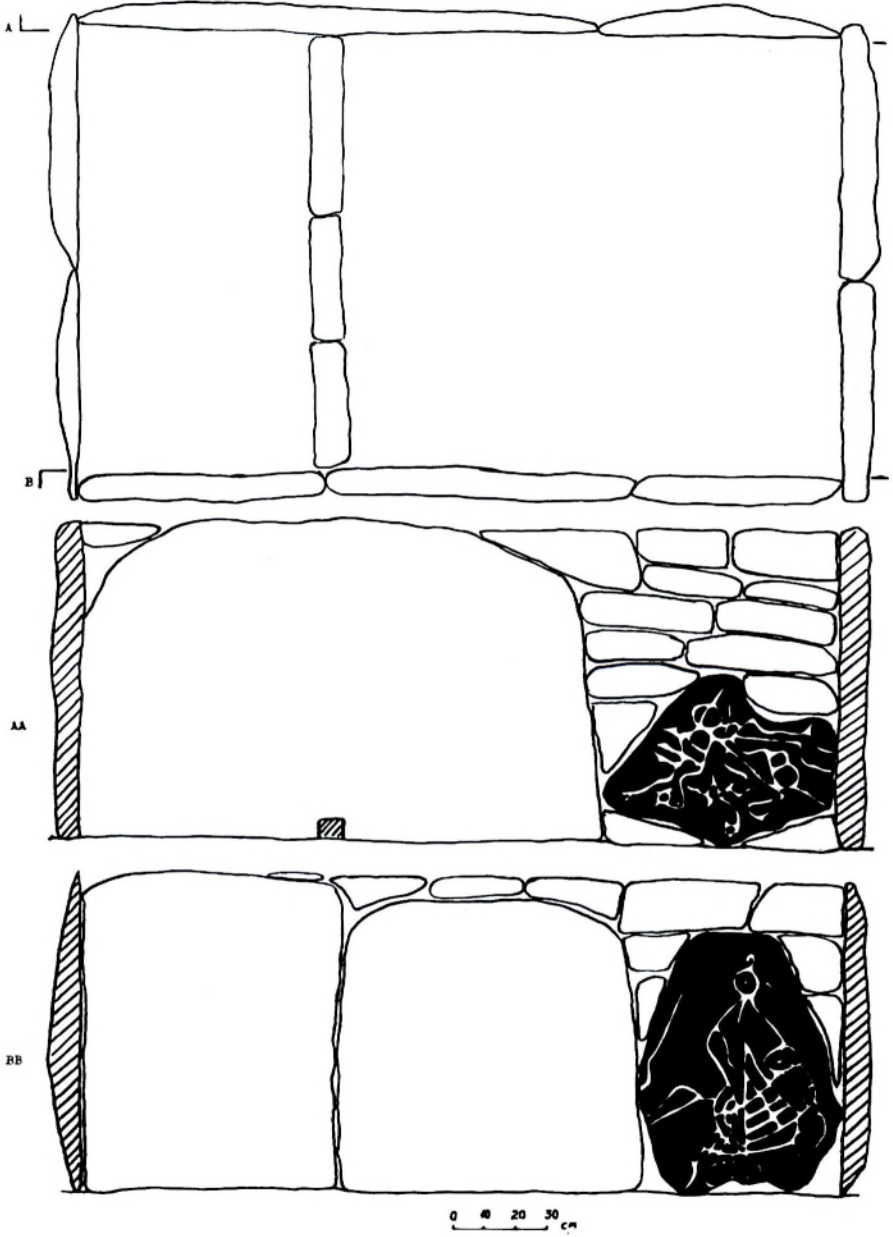
SCHMİDT, E., *Excavations at Tepe Hissar-The Museum Journal of Philadelphia*, 1933, N 4, vol. 23.

VANDEN BERGHE, L., *La necropole de Khurvin*, İstanbul 1964.

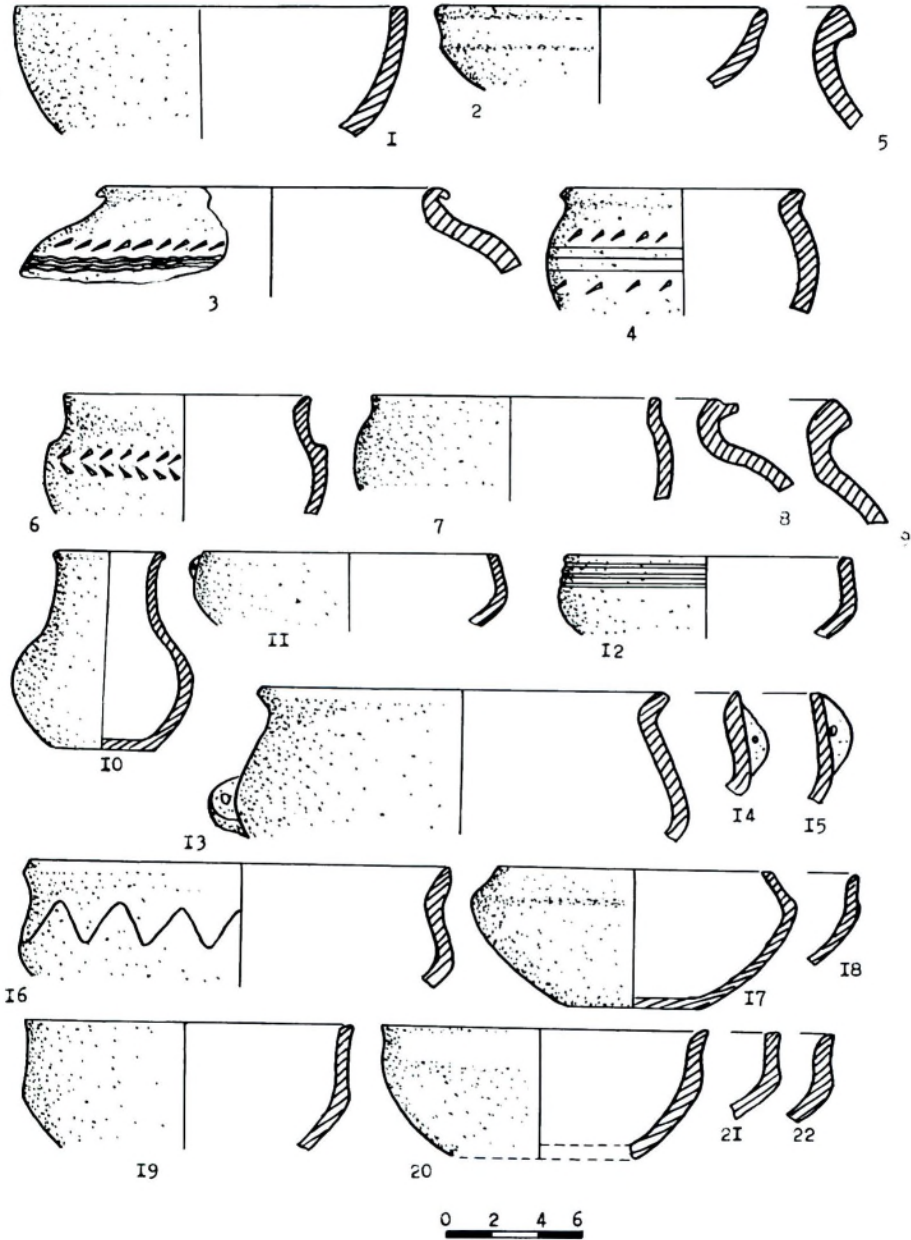
_____, *Archeologie de l'Iran Ancien*, Leiden 1959.

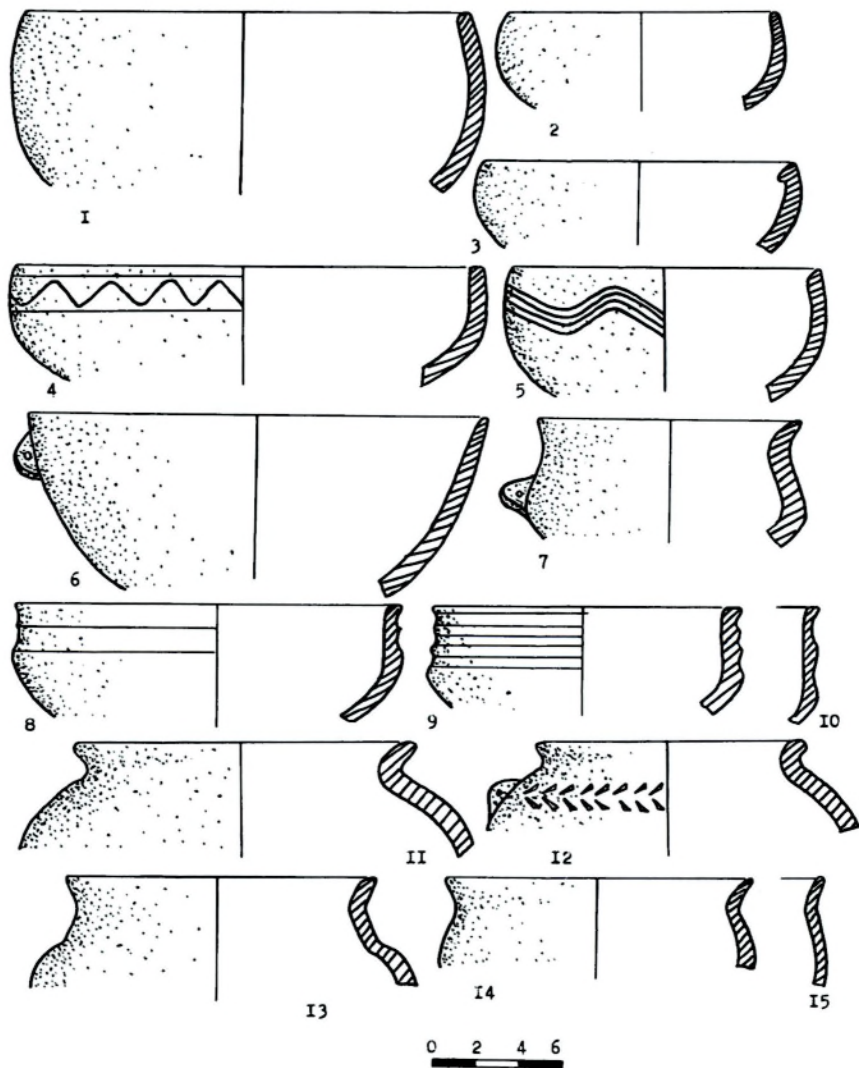
Veli B. Bahşaliyev

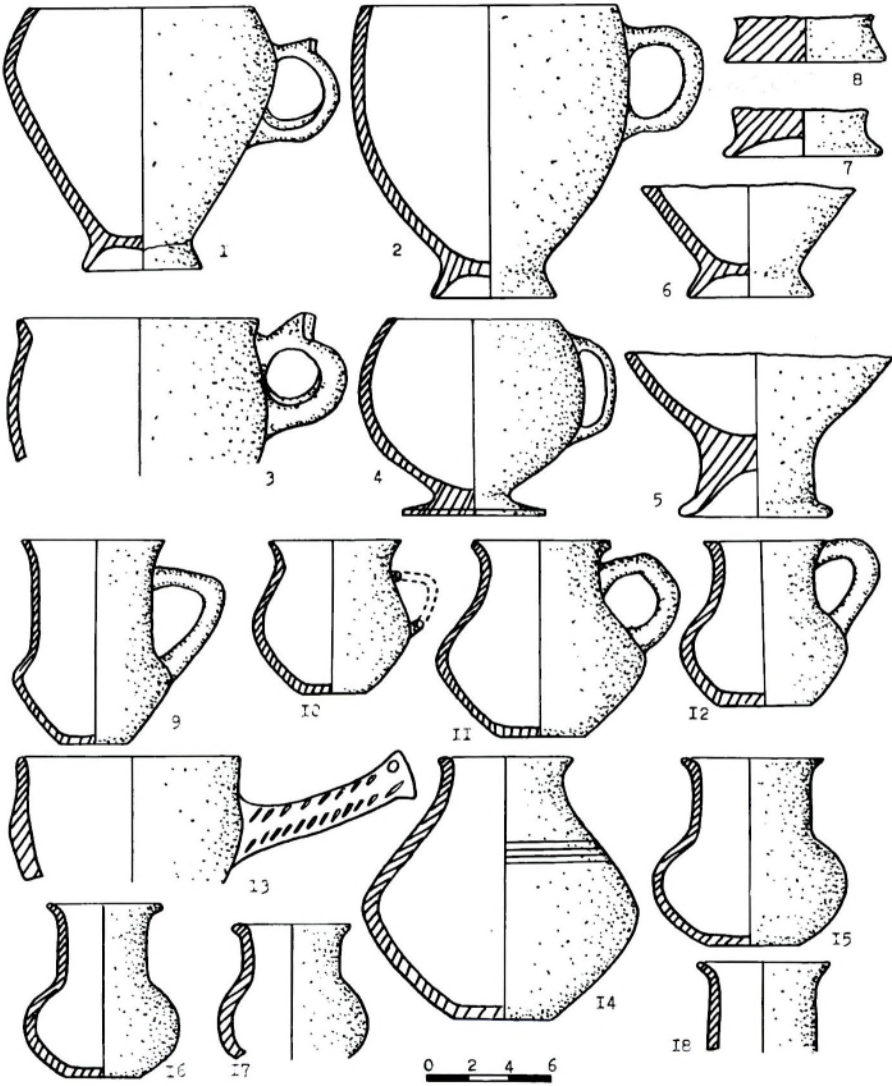
Resim 1

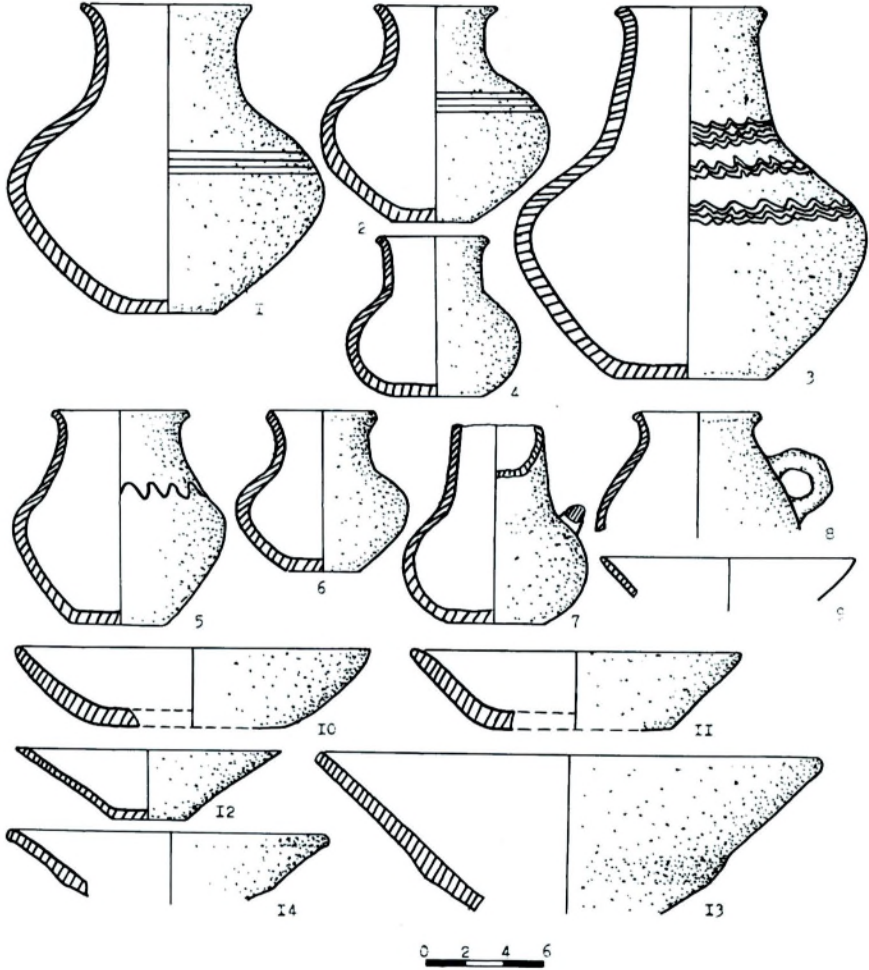
Resim 2

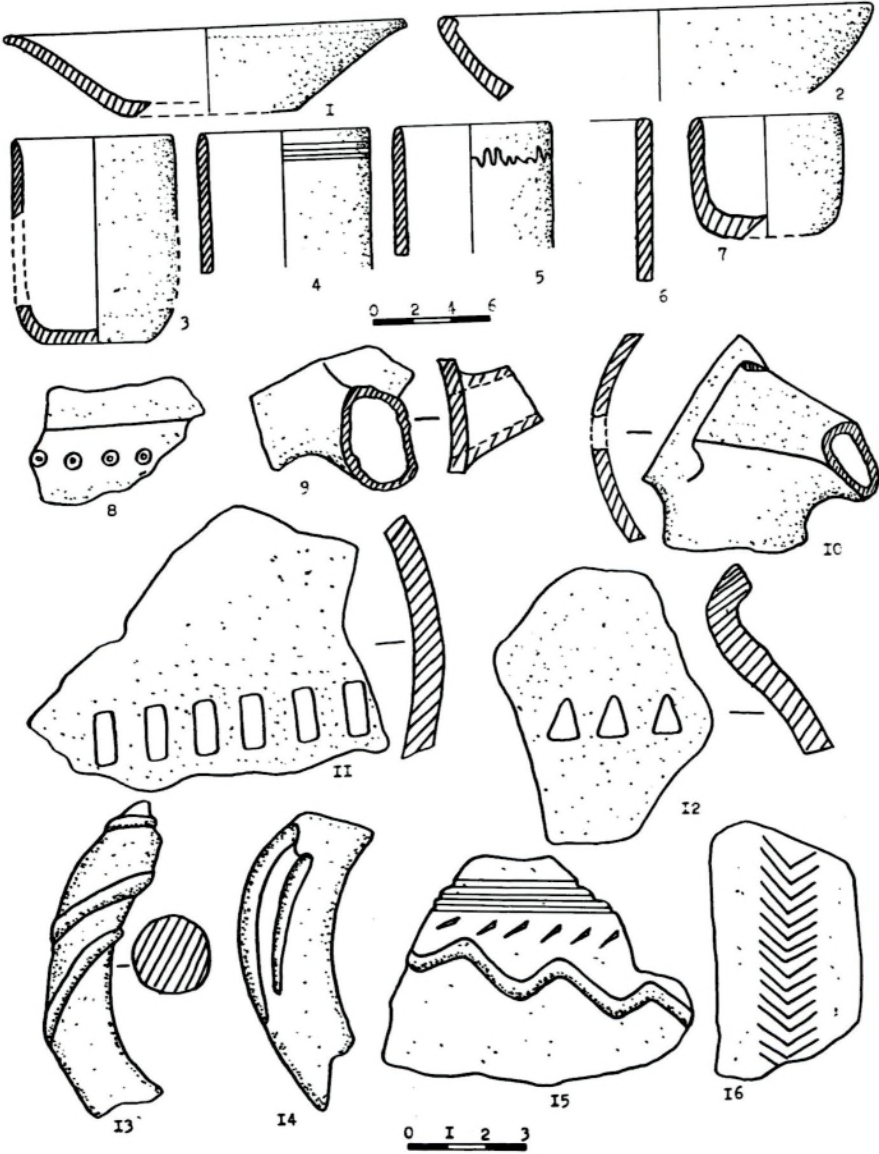
Resim 3

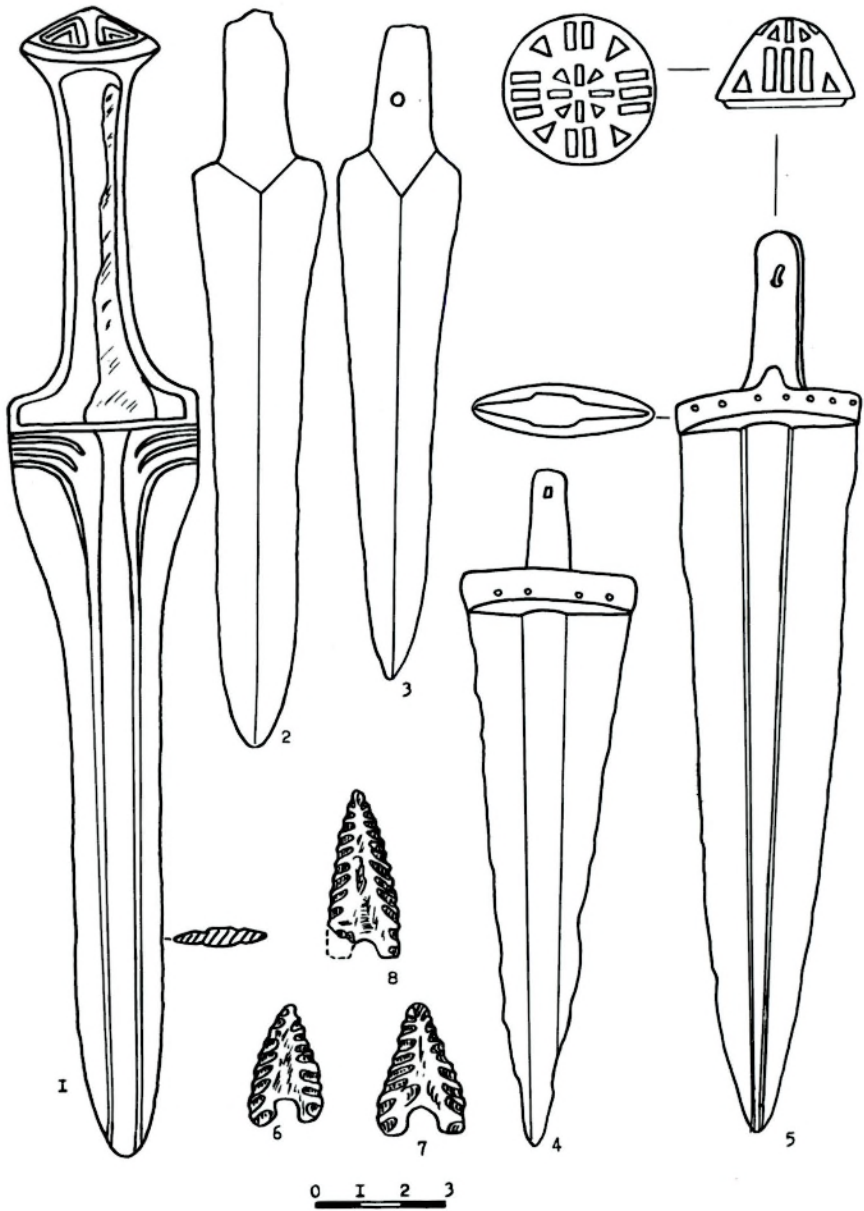
Resim 4

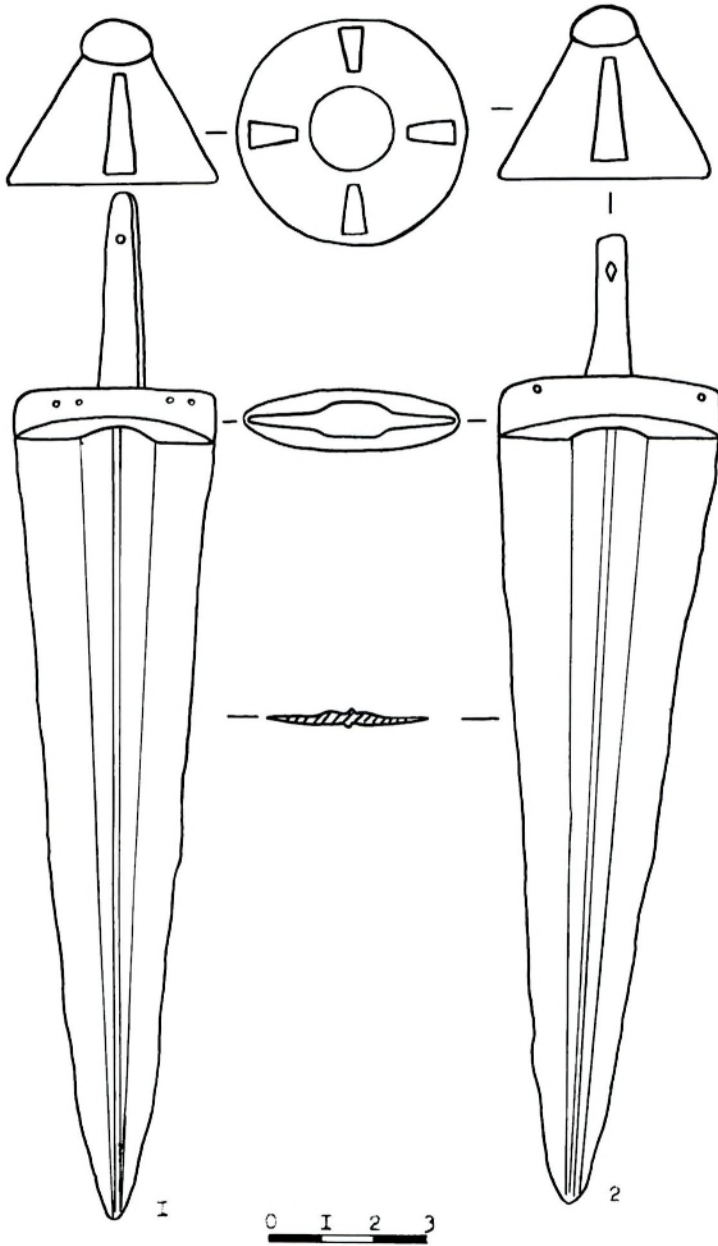
Resim 5

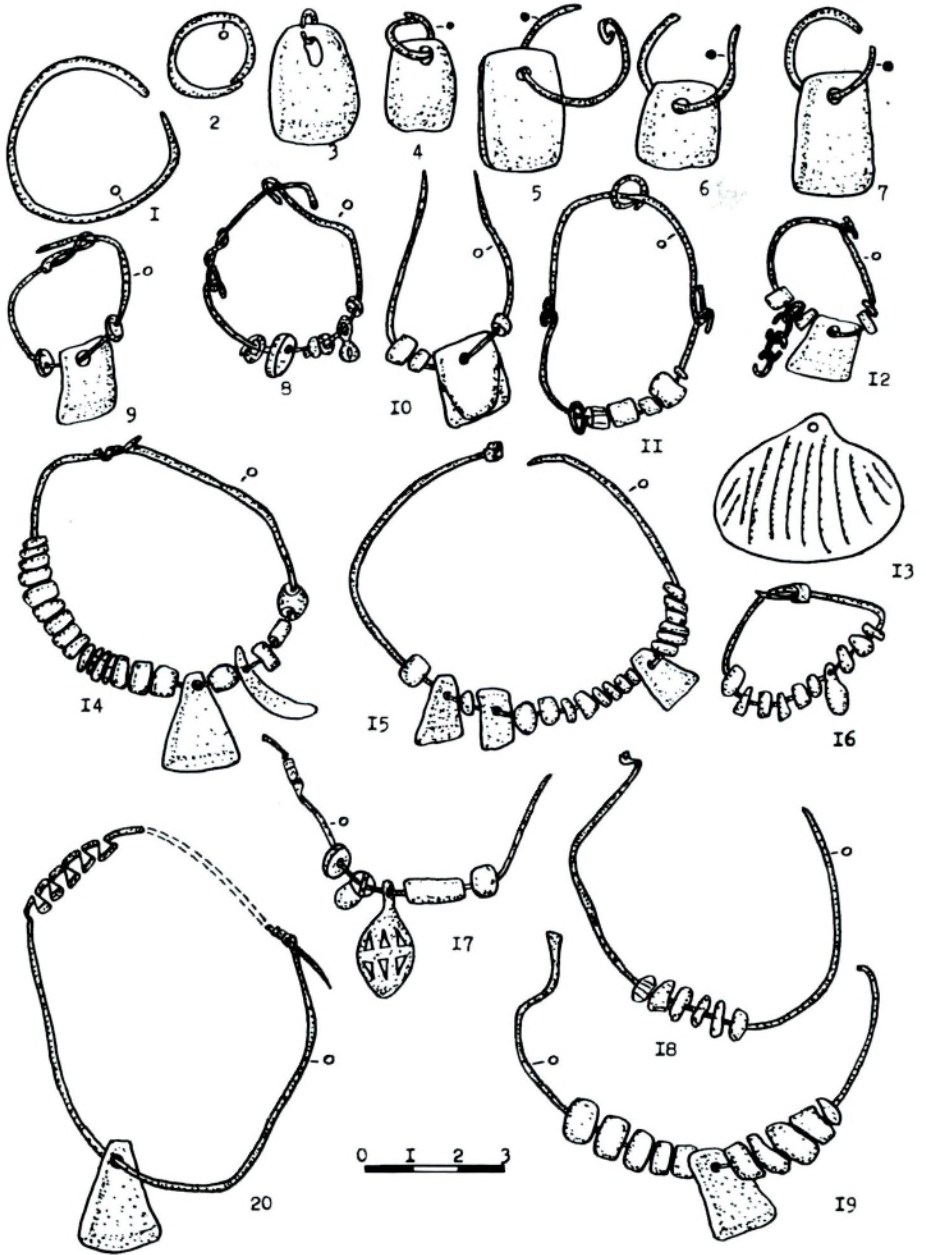
Resim 6

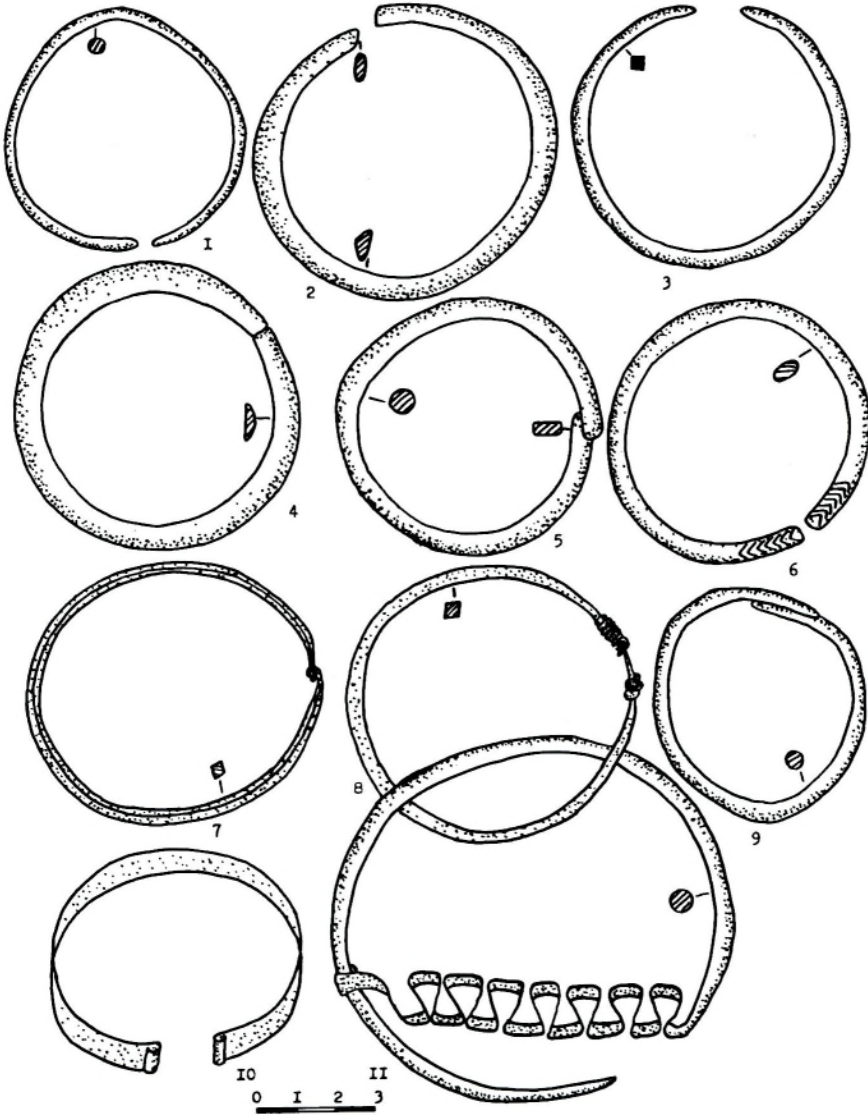
Resim 7

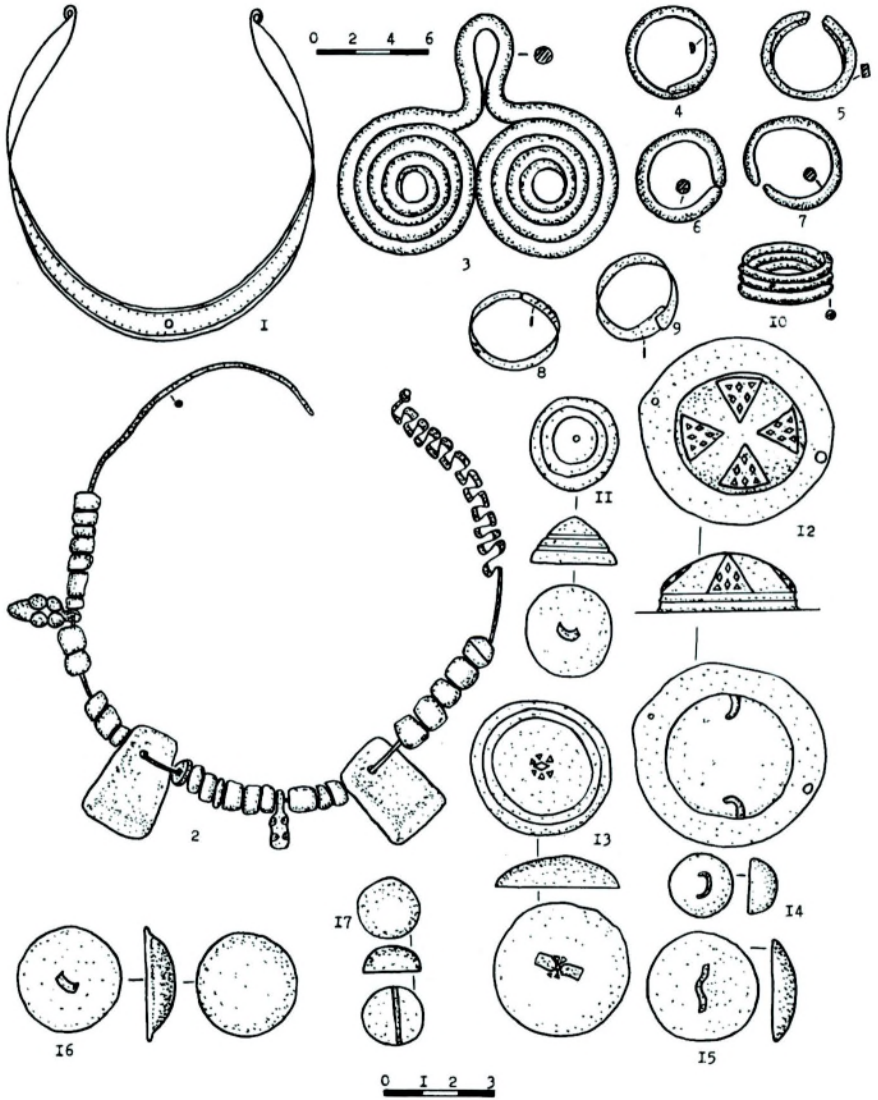
Resim 8

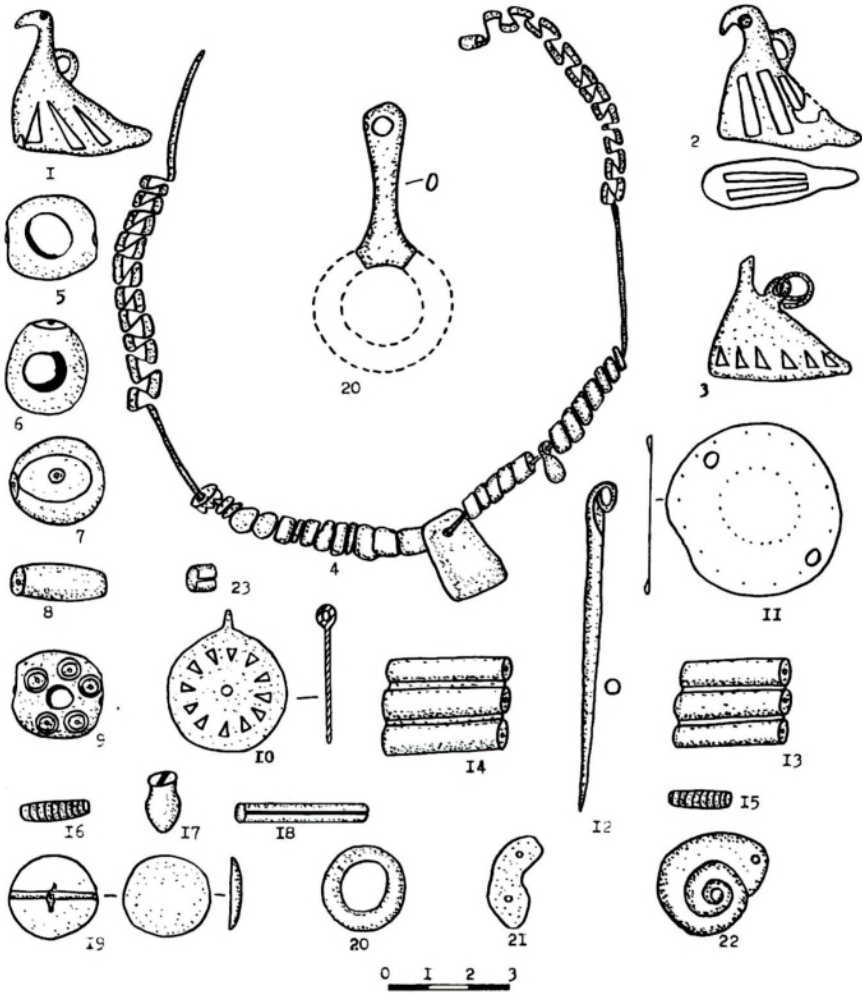
Resim 9

Resim 10

Resim 11

Resim 12

ALAKÖY KALESİ VE KALE'DE BULUNAN URARTU HEYKELLERİ

ZAFER DERİN-HALUK SAĞLAMTEMİR*

Alaköy Van il merkezinin 28 km. kuzeybatısında, Merkez ilçeye bağlı bir köydür (Harita I). Bunun 1 km. kuzeyinde, köylülerce “Garibin Tepe” olarak adlandırılan bir kaleye ait kalıntılar bulunmaktadır. Alaköy-Ağartı (Ayanıs) arasındaki eski dağ yolunun hemen doğusundaki kale, haritalarda “Yumru Tepe” olarak gösterilmiştir (Harita II). Deniz seviyesinden 1867 m. yüksekte bulunmasına rağmen, yerleşim alanının çevresindeki rakımın 1800-1850 m. civarında olması kalenin alçak bir tepe gibi görünmesine neden olmaktadır. Alaköy’ü Ayanıs’a¹ bağlayan yeni yola 150 m. uzaklıkta olmasına karşın uzun yıllar farkedilmemiştir. Bunun nedeni sur duvarlarının anakaya seviyesine kadar sökülüşmesidir. 1993 yılında yaptığımız bir yüzey araştırmasında, köylülerin “fil heykeli” çıktığını söyledikleri yüzeyi bazalt parçaları ile kaplı yerleşim alanının küçük boyutlu bir Urartu Kalesi olduğu anlaşılmıştır.

Alaköy Kalesi kuzey-güney doğrultusunda 200m., doğu-batı doğrultusunda 40 m. genişliğindedir (Plan). Yerleşim alanı, kuzey ve güney olmak üzere iki bölümlüdür. İki bölümün arasında üzerinde temel izleri bulunan 30-40 m. uzunluğunda düz bir kayalık alan yer alır. Kalenin güney ve güneydoğusunda yüzeyde bulunan çanak çömlek parçaları bu alanın bir “dışkent yerleşimi” olduğuna işaret etmektedir.

Kalenin güneydoğusunda, tarımsal faaliyetlere uygun ve yakın tarihlere kadar üzüm bağlarıyla kaplı olan Alaköy düzlükleri başlamaktadır. Kalenin bulunduğu yörenin tarımsal faaliyetler için gerekli olan su kaynakları bakımından zengin olduğu anlaşılmaktadır²(Res.1).

* Yrd.Doç.Dr.Zafer Derin, Ege Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji ve Sanat Tarihi Bölümü, Bornova-İzmir.

Öğr.Gör.Haluk Sağlamtemir, Ege Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji ve Sanat Tarihi Bölümü, Bornova-İzmir.

¹ A.Çilingiroğlu-M.Salvini, Rusahinili in Front of Mount Eiduru: The Urartian Fortress of Ayanıs (7th.Century B.C.), *Studi Micenei Ed Egeo-Anatolici* XXXV, 1995, 111-124.

²Tepenin doğu ve güney eteklerinde çok sayıda su kaynağı tesbit edilmiştir. Ayrıca kuzey ve kuzeybatıdaki Yukarı Sirt’tan çıkan yeraltı su kaynakları kalenin doğu ve güneyinden Alaköy’e doğru akmaktadır.

Yerleşim alanının etrafını bir sur duvarı çevirmektedir. Kabaca işlenmiş yaklaşık 90x80 cm. boyutlarındaki büyük boy taşlar ile inşa edilmiş olan sur duvarları büyük oranda sökülerek günümüz Alaköy yapılarında kullanılmıştır. Sur duvarlarına ait kalıntılar kalenin nisbeten dik olan güney ve doğu kesiminde daha sağlam olarak görülebilmektedir. Doğu bölümünde yüzeydeki anakaya üzerindeki sur taş blokları tamamen sökülerek taşınmıştır³.

Kale ulaşım açısından uygun bir konumdadır. Van'dan gelen ve yakın döneme kadar kullanıldığı belirtilen bir yol kalenin doğu ve kuzeyinden geçerek kuzeybatıya doğru uzanmaktadır. Sözüünü ettiğimiz yol kalenin 200m. kuzeydoğusunda ikiye ayrılmıştır (Harita II). Bunlardan biri batıya dönerek Düz Sirt boyunca ilerleyip Ayanis Kalesi'ne (Ağartı) ulaşırken diğeri Yukarı Sirt'tan Kızılgüney Tepe'nin doğusuna doğru devam etmektedir. Yol çoğunlukla kış dönemlerinde kullanılmamış ve tepenin güneyine yenisinin açılmasının ardından işlevini giderek yitirmiştir.

Kaleye girişin nisbeten daha alçak olan kuzey kesiminde yer aldığı düşünülmektedir. Tepenin doğu yamacını boydan boya kateden yol kalenin konumuna uygun olarak batıya dönmekte ve tepenin kuzey kesiminden hafif bir rampa ile giriş kısmına ulaşmaktadır.

Alaköy Kalesi'nde yüzeyde bazı yapı kalıntıları tesbit edilmiştir. Nispeten düz olan kuzey kesiminde duvarla tahkim edilmiş dikdörtgen planlı bir yapı yer alır. 50-60cm. boyutlarındaki orta boy düzgün taşlarla inşa edilen duvarlar, destek çıkıntularına sahiptir. Yaklaşık 40x30 metre boyutlarındaki yapının kuzey bölümünde mekanlara ait temel izleri dikkati çekmektedir; güney bölümü ise daha çok açık avlu şeklindedir.

Tepenin güneyinde küçük bir höyüğü anımsatan bir toprak yükseltisi dikkati çeker. Bu kesim ile kuzey bölümü arasında kayalık bir alan bulunmaktadır. Bu alan düzeltilerek üzerine inşa edilecek yapılar için temel yatakları açılmıştır. Ancak bunlardan hiçbirisi günümüze ulaşamamış; yapılar temeline kadar sökülerek tahrip edilmiştir.

Alaköy stratejik açıdan önemli bir kale olmamasına karşın güneybatıdaki Van Kalesi'ni görebilmektedir. Bu özelliği ile kale iskan yerini koruma, askeri yönden yol güvenliğini sağlama, buldukları bölgeyi gözetleyerek yaklaşan

³ Bu tahribat günümüzde de devam etmektedir. Sur duvarına ait taşların köylüler tarafından sökülerek veya doğal tahribat sonucu kalenin doğu eteklerine yuvarlandığı ve buralardan toplanıp taşındığı anlaşılmaktadır.

düşmanla ilgili bilgileri diğerlerine ve başkente iletme işlevini yerine getirme özelliklerine sahiptir. Bastiyon şeklinde çıkıntılı duvarlara sahip dikdörtgen planlı ve konumu açısından ; Urartular'ın egemenlik sınırları içinde Kuzey Batu İran'dan, batıda Elazığ-Malatya Bölgesi'ne kadar geniş bir coğrafi alanda tesbit edilen kalelere benzemektedir⁴. Başka bir deyişle burayı Urartular'ın konaklama merkezi (kervansaray) özelliğini taşıyan, bir karakol olarak görmek mümkündür. Bununla birlikte konumunu yalnızca başkent ile iletişim sağlayan ve karayolunu koruyan bir karakol olma özelliği ile sınırlandırmak hatalı olur. Çünkü çevresi aynı zamanda verimli toprakları ve sulamaya uygun kaynakları ile bağ-bahçe tarımına uygundur. Güneydoğusunda günümüze ait bir vardır. Bu gölet tarla ve bahçe tarımı yapmak amacıyla Urartular döneminde inşa edilerek kullanılmış olabilir⁵.

⁴ Dörtgen planlı benzer kaleleri Urartular'ın egemenlik sınırları içinde Kuzey Batu İran'dan, batıda Elazığ-Malatya yöresine kadar geniş bir alanda bulmak mümkündür. Bak. P.Zimansky , *Ecology and Empire The Structure of the Urartian State*, Chicago 1985, 38; W.Kleiss, *Bericht über Erkundungsfahrten in Iran im Jahre 1970*, *AMI* 4, 1971, 64, fig.59; *Bericht über Erkundungsfahrten in Iran im Jahre 1971*, *AMI* 5,1972, 148, fig. 21; *Urartäische Architektur, Urartu:Ein wiederentdeckter Rivale Assyriens (ed.H.J.Kellner)*, Münih 1976, 31, fig. 9; *Grossenvergleiche Urartäischer Burgen und Siedlungen , Beiträge zur Altertumskunde Kleinasiens. Festschrift für Kurt Bittel (eds. R.M.Boehmer-H.Hauptmann)*, Mainz am Rhein 1983, 283, fig.1; *Zum stand der Urartu-Forschung in Iran*, *AA.* 1979, 152, fig.4; R.M.Boehmer-H.Fenner , *Forschungen in und um Mudjesir (Irakisch-Kurdistan)* ,*AA.*1973, 512, fig. 47; A.Erzen , *Çavuştepe I*, Ankara, 1978, 29, fig.13; H.Hauptmann, *Norşuntepe. Historische Geographie und Ergebnisse der Grabungen 1968/1969*, *İst.Mitt* 19/20, 65, fig.20; *Elazığ-Malatya-Bingöl sınırları içindeki kervansaray türündeki Urartu kaleleri ve bu kaleleri bağlayan yollar ile ilgili olarak bakınız: V.Sevin , Malatya-Elazığ-Bingöl illeri yüzey araştırması*, 1985, IV. *AST.*1987, 284-285; *Elazığ-Bingöl illeri yüzey araştırması*, 1986, V. *AST.*2,1988, 4-7 ;*The oldest highway:between the regions of Van and Elazığ in eastern Anatolia*, *Antiquity* 62, 550; *Elazığ-Bingöl Yüzey Araştırması*, 1987, IV.*AST.*, 1989, 459-460; 1991, 98, fig.7.3-8.

⁵ 1950'li yıllarda yapılan göletin inşasında ortaya çıkartılan bazalt kesme taşlar bu görüşümüzü doğrular niteliktedir. Urartu sulama göletleri ve barajları için bak. B.Öğün, *Van'da Urartu Sulama Tesisleri ve Şamram (Semiramis) Kanalı* , Ankara 1970; O.Belli, *Urartian Dams and Artificial Lakes in Eastern Anatolia*, *Anatolian Iron Ages 3, The Proceedings of The Third Anatolian Iron Ages Colloquium Held at Van, 6-12 August 1990*, Ed.A.Çilingiroğlu and D.H.French, The British Institute of Archaeology at Ankara Monograph No.16, 1994, 9-30; *Van Bölgesi'nde Urartu Baraj ve Sulama Sisteminin Araştırılması*, 1987, *AST.VI*, 1989,313-331; *Van Bölgesi'nde Urartu Baraj ve Sulama Sisteminin Araştırılması* , 1988, *AST.VII*, 1990, 311-322; *Van Bölgesinde Urartu Baraj ve Sulama Sisteminin Araştırılması*, 1989, *AST.VIII*, 1991, 111-136; *Van Bölgesi'nde Urartu Baraj ve Sulama Sisteminin Araştırılması* , 1990, *AST.IX*, 1992,479-504;*Van Bölgesi'nde Urartu Baraj ve Sulama Sisteminin Araştırılması*, 1991, *AST.X*, 1993, 297-310; *Doğu Anadolu Bölgesi'nde Urartu Baraj ve Sulama Sisteminin Araştırılması*, 1992, *AST.XI*, 1994, 337-358; *Doğu Anadolu Bölgesi'nde Urartu Baraj ve Sulama Sisteminin Araştırılması*, 1993, *AST.XII*, 1995, 353-383; *Urartian Dams and Artificial Lakes Recently Discovered in*

Alaköy Kalesi'nin önemli özelliği burada bulunmuş olan bazı taştan heykellerdir. Tepenin güneyinde yer alan yükselti definecilerin dikkatini çekmiş ve yer yer kazılmıştır. 1993 yılında tepenin ortasında 2 metre çapında 2-3 metre derinliğinde bir çukur açılmış ve bu kazı sırasında işlenmiş bir andezid bloğu bulunmuştur (Res.2). 1995 yılında çukur iki metre kadar genişletilmiş ve bu aşamada da iki heykel parçası daha ortaya çıkartılmıştır. Ancak tahribat bununla sona ermemiş ve açığa çıkartılan heykeller kazanlar tarafından kırılarak büyük oranda tahrip edilmiştir⁶.

Definecilerin yaptığı tahribatı temizlemek, ortaya çıkan buluntuları ve mimarisini inceleyebilmek amacıyla kalede 1995 yılında kısa süreli bir çalışma yapılmıştır. Bu çalışmalar sırasında defineciler tarafından ortaya çıkarılan ve tahrip edilen Urartu heykellerinin çevresi temizlenmiştir. Yerinde yapılan incelemede parçaların hiçbirinin insitu olmadığı anlaşılmıştır. Kazı alanında yapılan temizlik sırasında olasılıkla heykellerin bulunduğu yapıya ait olduğu düşünülen taş temele ve üzerinde yanık izleri tesbit ettiğimiz içi sıvalı kerpiç bir duvara rastlanılmıştır.

URARTU HEYKELLERİ

Heykeller siyah andezid taşından yapılmışlardır. Bunların ikisi tüme yakın, biri çok harap olarak ele geçmiştir.

1. Heykel (Çiz.1; Res.2); 1.30X0.75m. boyutlarındadır. Kalınlığı 0.70m. olan parçanın yarısına yakın bölümü kırılarak tahrip edilmiştir. Parçanın beş ayrı tarafı farklı özellikte işlenmiştir. Kırık olan dar tarafı oval şekilde bitirilmiştir. Uzun taraflarından birinde düz bir yüzey, ikinci uzun tarafında uzunlamasına bir sırt yer alır. Tahribat nedeni ile taşın diğer taraflarında ne olduğunu saptamak güçtür. Hemen tüm yüzeyleri farklı şekillendirilen heykel parçasının bitirilemediği anlaşılmaktadır.

2. Heykel (Çiz.2); 1.20x0.90 m. boyutlarındadır. Defineciler tarafından bulunduktan sonra parçalanmıştır. Müzenin bahçesinde kabaca bir araya getirilen parçalardan, heykelin sağlam olan dış konturlarının özgün şekli ile

Eastern Anatolia, *TelAviv* 21.1.1994, 77-116, Doğu Anadolu'da Urartu Sulama Kanalları. Urartian Irrigation Canals in Eastern Anatolia, *Arkeoloji ve Sanat Yayınları*, İstanbul, 1997.

⁶ Bu tahribatı farkedenden Ayanis Kazı Ekibi Van Müzesi Müdürlüğü denetiminde Prof. Dr. Altan Çilingiroğlu, öğretim görevlisi Haluk Sağlamtemir ve Yar.Doç.Dr. Zafer Derin'in katılımıyla heykellerin çıktığı alan temizlenmiş, buluntular Van Müzesi'ne taşınmıştır. Bu aşamada bir vinç ve bir kamyon göndererek eserlerin müzeye taşınmasında yardımcı olan Van Karayolları Bölge Müdürlüğü'ne teşekkürü borç biliriz.

korunduğu, önemli sayılabilecek bir eksiğinin olmadığı anlaşılmıştır. Çizim üzerinde birleştirilen heykelin bir hayvan başı olduğu ve omuz kısmına kadar kabaca yontulduğu görülmüştür. Başın arkasında üst kısma doğru çıkan oval boyun bölümü ve tepe kısmı diğer yönlerine oranla daha özenli işlenmiştir. Kulak kısmına denk gelen yerde dışa çıkıntı yapan bir kabartı vardır. Çene yuvarlak bir şekilde gösterilmiştir. Heykelin yüz kısmı kırık olmasına karşın, üzerindeki izlerden, kafanın diğer bölümlerinde olduğu gibi buranın da detaylı şekilde işlenmeden kabaca bırakıldığı anlaşılmıştır. Şekil olarak bir arslan başını anımsatan heykelin yarım bırakılarak bitirmediği gözlenmiştir.

3. Heykel (Çiz.3; Res.3,4) ; diğerlerine göre şekli daha belirgindir. 1.00m. yüksekliğindeki heykelin omuz kısmı 0.71 m., kafa kısmı ise 0.56 metre genişliğindedir. Yüzü defneciler tarafından parçalanmıştır. 2 no'lu örnekten farklı olarak tamamlanmış durumda olan heykelin, yersiz olarak yapılmış bir Urartu arslan başı olduğu anlaşılmaktadır.

Arslanın yersiz iri boynu omuzdan başın üst bölümüne kadar oval olarak gösterilmiştir. Her iki yanak kenarında boyun altından başlayıp kulakların altında biten bir kabartı yer alır. Bir bölümü kırılmış olan 0.10 m. genişliğinde ve 0.12m. uzunluğundaki kulaklar uçlara doğru daralan iri damla görünümündedir. Kulakların üzerinde , kafanın üst kısmına denk gelen yerde, 0.15 m. çapında 0,02m. yüksekliğinde disk şeklinde iki yükselti bulunur. Başın üstü alın kısmında 0.02m.lik bir yükselti ile ayrılmıştır. Böylece yelesi arslanlarda görülen yelesi ve yüz ayrımı burada da vurgulanmıştır. Kafanın üst kısmından ve yanda yüze doğru kabartı şeklinde iki bant uzanmaktadır. Bunlardan kulakların önünde başlayıp gözlere doğru uzanan şeritler göz altı kırışıklığını oluşturur. Arslanın yanak kabartısı kulakların altından başlayıp çene altına doğru uzanır.

Arslanın yüzü, ağızın içi ve ağız kısmını sınırlayan bir kabartı dışında alt ve üst çene ile birlikte tümüyle kırılarak tahrip edilmiştir. Kalan izlerden ağızının açık ve kükrer durumda olduğu anlaşılmaktadır.

Arslan başı kendi sağına doğru yatık durumdadır ve her iki omuzu farklı şekillendirilmiştir. Sağ omuzu oval, sol omuzu ise düz bir şekilde yapılmıştır. Baş üzerindeki bu tür izler ve özellikler heykelin işlevi konusunda az da olsa ipucu verebilmektedir. Eğer baş büyük bir gövdeye aitse, bu durumda arslanı, kafası sola dönük yatık durumda ya da Altuntepe fildişi heykeli gibi, dört

ayağı üzerinde oturur şekilde düşünmek mümkündür⁷. Arslan başı bitirilmemiş durumdaki diğer aslanla birlikte önemli bir yapının girişlerine "kapı koruyucusu" olarak yerleştirilmiş olabilir. Bu durum kalede, olasılıkla kutsal nitelikli, önemli bir yapının varlığına işaret etmektedir.

Kale'de bulunan ve tamamlanmış durumdaki 3 No'lu heykeli stilistik açıdan inceleyerek diğer Urartu eserleri ile karşılaştırmak mümkündür. Urartulara ait az sayıdaki plastik taş eserler içinde arslan figürlü olanlar daha çok kabartma şeklindedir⁸. Bazı farklı özelliklerine karşın Alaköy arslanı ile karşılaştırılabilecek tek anıtsal eser Gevaş arslanıdır⁹. Arslanın çene yanındaki kabartısı Gevaş arslanında da bulunmaktadır; ancak görüldüğü kadarıyla bu özellik dışında iki arslan arasında stilistik bir benzerlik söz konusu değildir. Arslanımız işleniş açısından Gevaş arslanına göre oldukça plastik özelliklere sahiptir. Heykeli yapan sanatçı eserdeki detaylara önem vererek arslanı, yüksek bir kabartmanın ötesinde tam bir heykel şeklinde işlemiştir. Arslanın yeyesiz oluşu, detayların alçak kabartma şeklinde ya da kazıma çizgilerle verilmesi stilistik açıdan Gevaş arslanından ayrılmaktadır. Bu durum arslanlar arasındaki bir farklılık gibi görünmesine karşın; arslanların yeleli ya da yeyesiz biçimde yapılmaları stilistik bir farklılıktan çok, cinsiyet ile ilişkili olabilir. Bu nedenle Alaköy arslanı dişi arslan olarak yapılmış olmalıdır.

Urartu plastik sanatında anıtsal arslan heykellerinin bulunmaması¹⁰ stilistik karşılaştırmayı Kuzey Suriye ve Assur taş eserleri ile yapmamızı mümkün kılmaktadır. Ankara Müzesi'nde bulunan bir Geç Hitit arslanı yeyesiz yapım tarzı ile Alaköy arslanını anımsatır¹¹. Zincirli'den üç arslan protomu¹² ve sitadelin güney kapısından elde edilen bir ortostat üzerindeki arslan kabart-

⁷ Altın-tepe fildişi arslanı başı yana dönük durumda betimlenmiştir. Bak. Özgüç 1969, 41-42, res.39,40.

⁸ Bak; E.Bilgiç-B.Öğün, Excavations at Adilcevaz Kalesi of Adilcevaz , *Anadolu VIII*, 1964, fig.2; C.A.Burney-R.J.Lawson, Urartian Relief at Adilcevaz at Lake Van, and a Rock Relief from the Karasu, Near Bilecik, *AS 8*, 1958, 211,215, 5, Anm.15.

⁹ Sevin 1993,565, fig.1, pl.101, 1a-d.

¹⁰ Urartu plastik sanatı konusunda yeterli bilgiye sahip değiliz.Özellikle heykelcikler dışında normal bir insan boyutundaki heykellerin yok denecek kadar az sayıda olduğu bilinmektedir. Kilden tanrı heykeli başı ve diğer örnekler için bak. V.Sevin, Kilden Bir Urartu Tanrı Yontusu, *In Memorium, Metin Akyurt- Bahattin Devam Anı kitabı. Eski Yakın Doğu Kültürleri Üzerine İncelemeler*, (Edits. A.Erkanal ve diğerleri), Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 1995, 317 vd.

¹¹ E.Akurgal-M.Hirmer, *The Art of The Hittites*, Londra , 1962, 133, pl.137

¹² Orthmann 1971, Zincirli C/1,3, C/2

ması¹³ şekil bakımından benzerlik göstermesine karşın ayrıntıya önem vermeyen kaba ve kübik yapıları ile Alaköy arslanından ayrılırlar. Alaköy arslanının tüm olmaması ayrıntılı karşılaştırma yapmamızı olanaksızlaştırır. Bununla beraber Alaköy arslanı estetik olarak Assur stilinde yapılan Geç Hitit örneklerine daha yakındır. Malatya'da bulunan sırtundan okla yaralanmış arslan¹⁴, Assur sanatının özelliklerine sahip Zincirli'de kral heykeli altındaki kaidede yeralan arslanlar ve Sakçagözü kapı arslanları¹⁵ stil olarak bizimkine benzemektedir. Bu nedenle arslanları Assur plastik sanatına özgü arslan motifinin naturalist örnekleri ile karşılaştırabiliriz. Çünkü Yakındoğu'nun en canlı av sahnelerini yaratan Assurluların, saray kabartmalarında görülen, plastik yapının hareketlilikle birleştiği naturalist üslubu bir ölçüde Alaköy arslanında da bulmak mümkündür. Alaköy eseri, üslup yönünden II. Assurnasirpal (M.Ö.883-859) ve Asurbanipal'in (M.Ö.668-627) arslan avı sahnelerindeki dişi ve erkek arslanların¹⁶ başlarına benzemektedir. Kuzey Suriye arslanlarındaki stülize edilmiş kulak yerine naturalist kulak şeklinin ve basık boyun yerine uzun, estetik görünüme sahip boyunun yapılmış olması eserimizi Assur arslanlarına yakınlaştırmaktadır¹⁷.

Yelesiz olarak yapılan Alaköy arslanını tunç ve altundan yapılmış Urartu küçük eserleri ile karşılaştırmak mümkündür. Kulak, çene kabartısı ve kulak üstündeki disk şeklindeki kabartuları ile Alaköy arslanına benzer türde üç Urartu eseri bilinir. Bunlardan birincisi Van Müzesi'nde sergilenen Patnos arslanıdır¹⁸. Bir şamdanın üç ayağı üzerinde bulunduğu anlaşılan arslanlardan ikisi şamdan ile birlikte Kudüs Müzesi'nde sergilenmektedir¹⁹. Yelesiz olarak yapılmış Patnos arslanının çene ve kulak üstü yapısı Alaköy arslanı ile yakın benzerlik gösterir. Bir başka benzer ise Zürih, Mildenberg koleksiyonunda bulunan altundan yapılmış bir süs eşyası üzerinde görülebilir²⁰. Burada yanyana yelesiz dört arslan yeralır. Benzer özelliklere sahip üçüncü eser Karmir Blur'da bulunan kazan eklentisidir²¹. Eklenti üzerindeki arslan

¹³ Darga 1992, res.248.

¹⁴ Darga 1992, res.246.

¹⁵ Darga 1992, res.268,292; Orthmann 1971, Sakçagözü A/1-13, B/1-3.

¹⁶ Frankfort 1954, Lev.87, 108-111; M.Roof, *Atlaslı Büyük Uygarlıklar Ansiklopedisi 9, Mezopotamya ve Eski Yakındoğu* (Çeviren. Z.Kılıç), İstanbul 1996, 154-155.

¹⁷ Bak. Frankfort 1954, Lev.108a, 110 ve 111a.

¹⁸ Akurgal 1968, abb.26-28.

¹⁹ Merhav-Ruder 1991, 75-80, pl.06.1,4.; Merhav 1991, 264, fig.11a.

²⁰ Kozloff 1981, no.20; Zahlhaas 1991, 195, fig.47.

²¹ Piotrovskii 1960; 121; Akurgal 1968, abb.22-23.

başı Alaköy arslan başının bir kopyası gibidir. Alaköy arslanının yüz kısmı tamamen kırık olmasına karşın, kafanın diğer taraflarının görünümü sözünü ettiğimiz üç Urartu eseri ile aynı özelliktedir. Çenenin altından başlayan ve kulak altına doğru giden kabartı, kulak üstünde yer alan iki disk, alından yüz kısmına geçişte karşılaşılan detay ve yelenin bulunmayışı bu eserlerin ortak özellikleri olarak dikkati çeker. Bir grup küçük arslan heykelciği yeleli olarak yapılmalarına karşın damla şeklindeki kulakları, kulak üstündeki yuvarlak kabartıları ile kükrer durumda betimlenmişlerdir²². Bu tür arslan heykelcikleri içinde kazı buluntusu olarak Ayanis'de bulunmuş olan bronz üzerine altın kaplamalı baş dikkati çekmektedir (Çizim 4). Arslan başı yeleli yapılmasına karşın stil bakımından Alaköy arslanından farklı değildir.

Krallık dönemi süresince Urartu plastik sanatındaki stilistik gelişmeleri tesbit etmenin zor olduğu dikkate alındığında, üzerinde herhangi bir yazıt tesbit edilmeyen Alaköy arslanını kesin olarak tarihlemek zordur. Alaköy arslanı ile benzer özelliklere sahip küçük eserler genel olarak MÖ.8-7. yüzyıl içine tarihlenmişlerdir²³. II. Rusa (MÖ.685-645) dönemine ait Ayanis Kalesi ve burada bulunan arslan heykelciği de dikkate alındığında, Alaköy arslanlarının yapım tarihinin ve kalenin inşasının MÖ.7.yüzyıl içinde gerçekleştirildiğini önermek yanlış olmayacaktır. Kuşkusuz kale üzerinde yapılacak kazı çalışmaları bu konunun ayrıntılı bir şekilde aydınlatılmasına olanak sağlayacaktır.

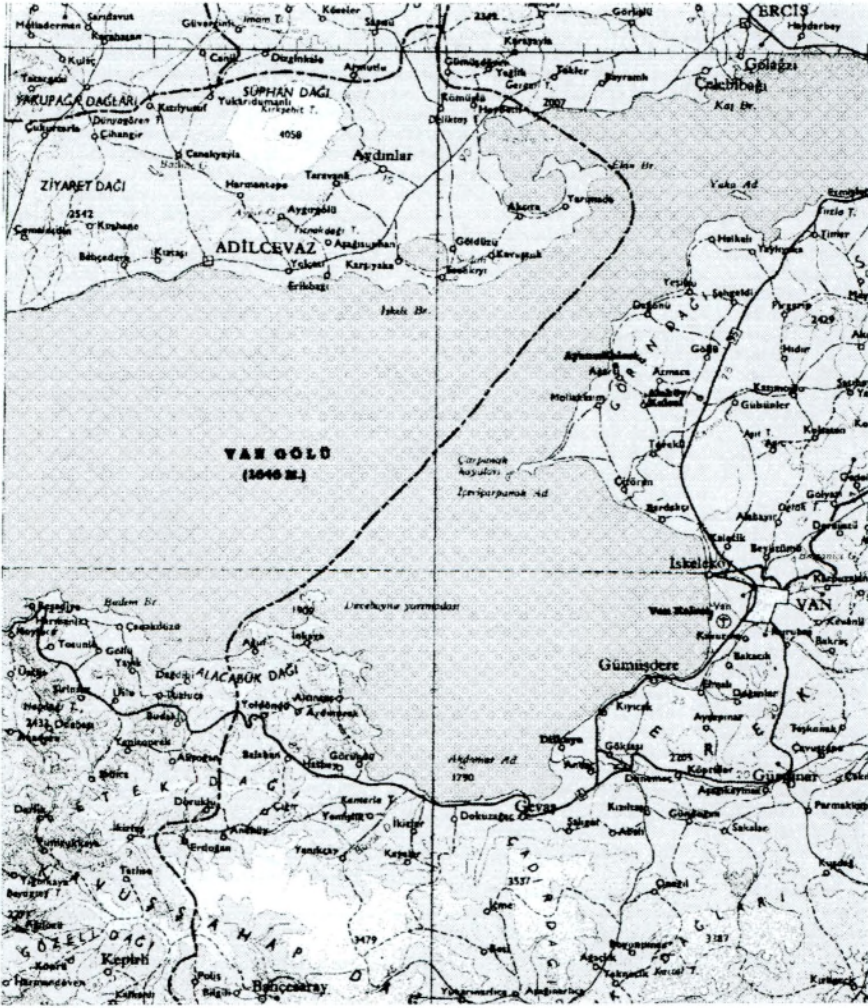
²² Toprakkale (H.Hoffmann , King Rusa's Candelabrum: The Largest Urartian Bronze Ever Found , Rediscover - in Hamburg-and Restored, *Illustrated London News*,Nov.19, 1960, 896 vd. ; Merhav 1991, 262, fig.10a) Kayalıdere (Burney 1966, fig.8, 75 vd., taf.9-10) ve Aluntepe (Özgüç 1969, fig.43) şamdanlarındaki, Münih'ten altın iğne başındaki (Kellner 1976, no.222, pl.6; Zahlhaas 1991, 194, fig.42), Zürih'ten altın süs eşyasındaki (Kozloff (ed.) 1981, no.21; Zahlhaas 1991, 195, fig.46), Toprakkale mobilya parçasındaki (Barnett 1950, 15, pl.XI; Akurgal 1968, fig.25) arslan heykelciğinin başı Alaköy arslanı ile benzer şekilde ancak yeleli olarak işlenmiştir.

²³ Patnos arslanı üzerindeki yazıtı ile Menua'ya (MÖ. 810-786) [Merhav-Ruder 1991, 75; O.Belli, Inscribed Metal Objects, *Urartu A Metalworking Center in The First Millennium B.C.E.*, (ed. R.Merhav), Kudüs, 1991, 46], Karmir Blur kazan eklenmesi de II. Sarduri (MÖ.764-734) dönemine verilir [Piotrovskii 1960, 121; UKN I, ek.70; UKN II, 430].

KISALTMALAR VE KAYNAKLAR

- AA Archäologischer Anzeiger
- Akurgal 1968 E.Akurgal, *Urartäische und Aliranische Kunstzentren*, Ankara.
- AMI Archäologische Mitteilungen aus Iran
- AS Anatolian Studies
- AST Araştırma Sonuçları Toplantısı
- Barnett 1950 R.D.Barnett, The Excavations of the British Museum at Toprakkale near Van, *Iraq XII*, 1vd.
- Burney 1966 C.A.Burney, First Season of Excavations at the Urartian Citadel of Kayahdere, *AS XVI*, 55 vd.
- Darga 1992 M.Darga, *Hitit Sanatı*, İstanbul.
- Frankfort 1954 H.Frankfort, *The Art and Architecture of the Ancient Orient*, Harmondsworth.
- Ist.Mitt Istanbul Mitteilungen
- Kellner 1976 H.J.Kellner, *Urartu. Ein Wiederentdeckter Rivale Assyriens. Katalog der Ausstellung*. Münih.
- Kozloff 1981 A.Kozloff, *Animals in Ancient Art from the Leo Mildenberg Collection*, Cleveland.
- Merhav 1991 R.Merhav, Secular and Cultic Furniture, *Urartu. A Metalworking Center in the First Millennium B.C.E.* (ed.R.Merhav), Kudüs, 244vd.
- Merhav-Ruder1991 R.Merhav-A.Ruder, The construction and production of a monumental bronze candelabrum of King Menua of Urartu, *Anatolian Iron Ages, The Proceedings of the Second Anatolian Iron Ages Colloquium held at İzmir, 4-8 May 1987*, ed. A. Çilingiroğlu and D.H.French, British Institut of Archaeology at Ankara Monograph 13, Oxford, 75 vd.

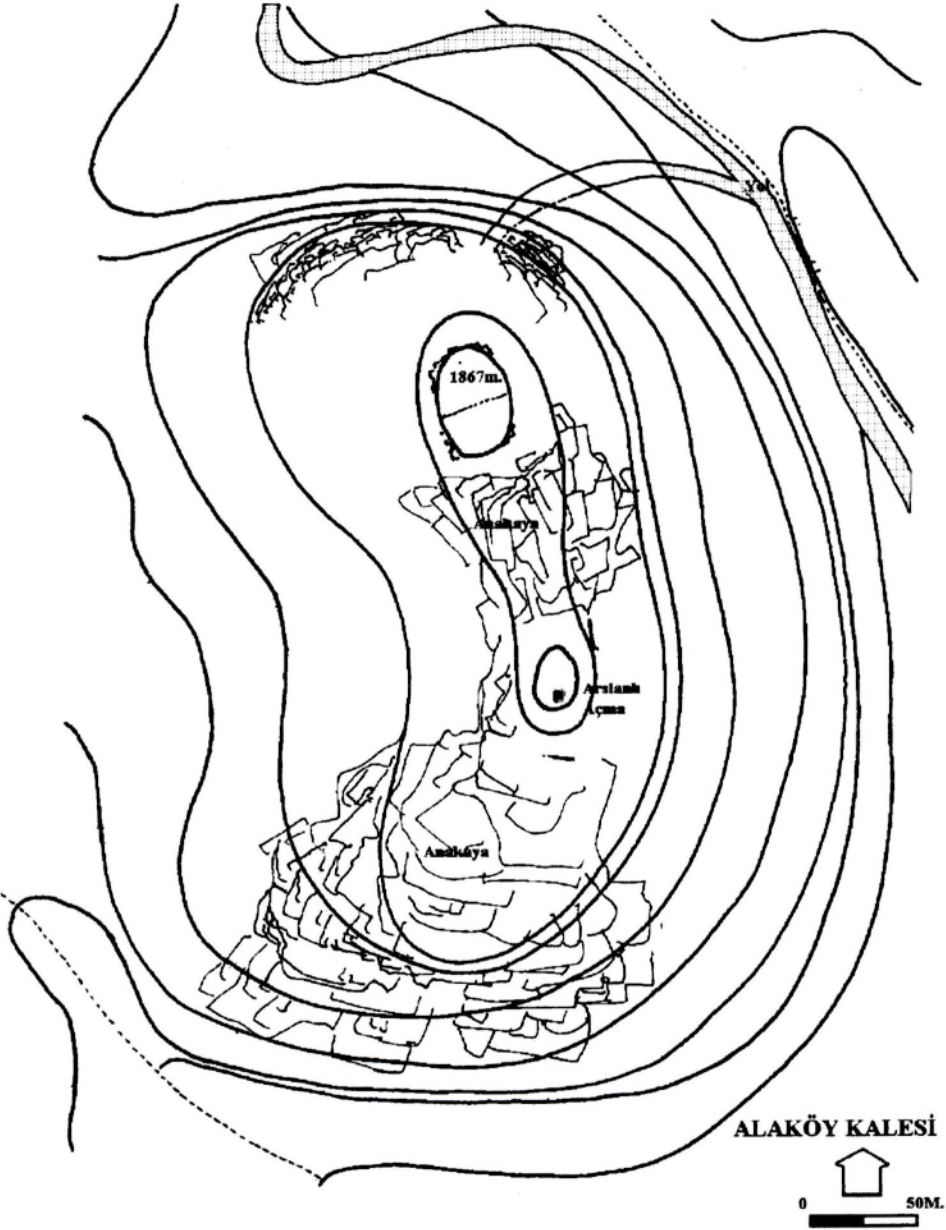
- Orthmann 1971 W.Orthmann, *Untersuchungen zur spathethitischen Kunst*, Bonn.
- Özgüç 1969 T.Özgüç, *Altuntepe II. Mezarlar, Depo Binası ve Fildişi Eserler*, Ankara.
- Piotrovskii 1960 B.B.Piotrovskii, Bronzobiye Izdeliya s Nadpisyami Sardur II iz raskolok na Karmir-blurye, *Issledovaniya po Istorii Kulturi Narodov Vostok, FS. I.A.Orbeli*, Moskova, 119vd.
- Seidl 1993 U.Seidl, Urartäische Bauskulpturen, *Aspects of Art and Iconography. Anatolia and its Neighbors. Studies in Honor of Nimet Özgüç*, Ankara,557vd.
- Sevin 1988 V.Sevin, The oldest highway:between the regions of Van and Elazığ in Eastern Anatolia, *Aniquity* 62, 547vd.
- Sevin 1991 V.Sevin,The southwest expansion of *The Proceedings of the Second Anatolian Iron Ages Colloquium held at İzmir, 4-8 May 1987*, (ed. A.Çilingiroğlu and D.H.French) British Institu of Archaeology at Ankara Monograph 13, Oxford, 97 vd.
- Sevin 1993 V.Sevin, An Urartian Lion from Gevaş, Van, *Aspects of Art and Iconography. Anatolia and Its Neighbors. Studies in Honor of Nimet Özgüç*, Ankara, 565vd.
- Zahlhaas 1991 G.Zahlhaas,Personal Adornments, Clothing Accessones and Jewelry, *Urartu. A Metalworking Center in the First Millennium B.C.E. (ed.R.Merhav)*, Kudüs, 184vd.

Harita I - Van Bölgesi

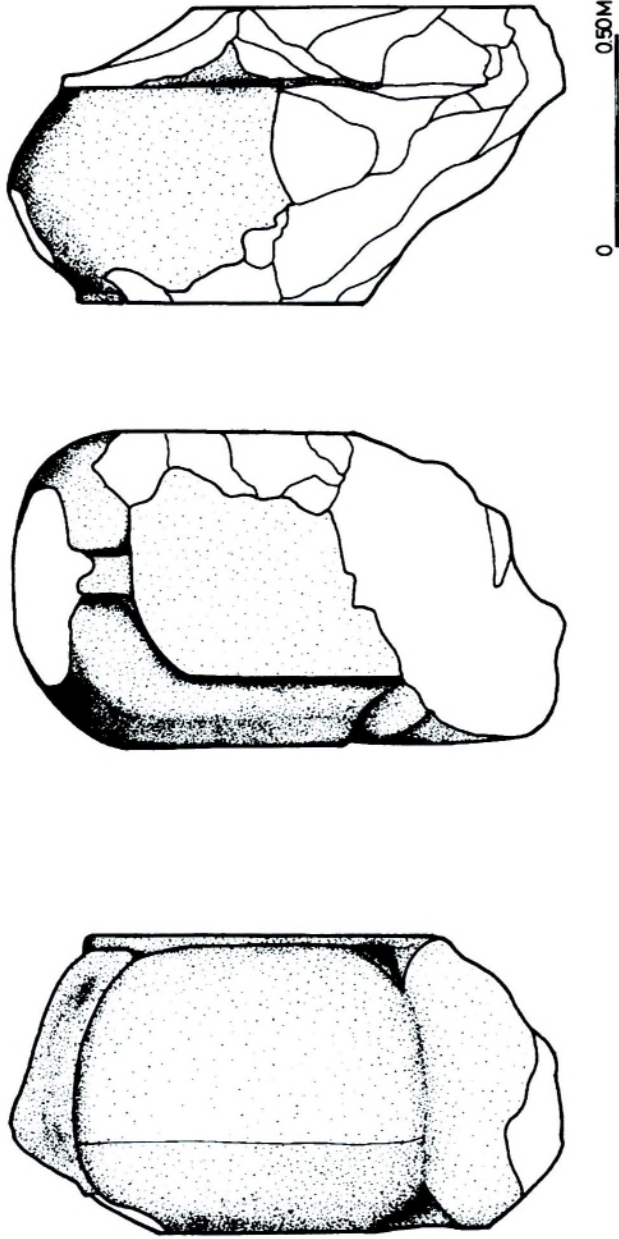

Harita II - Van kentinin kuzeybatısındaki Alaköy-Ayans köylerinin bulunduğu alan.

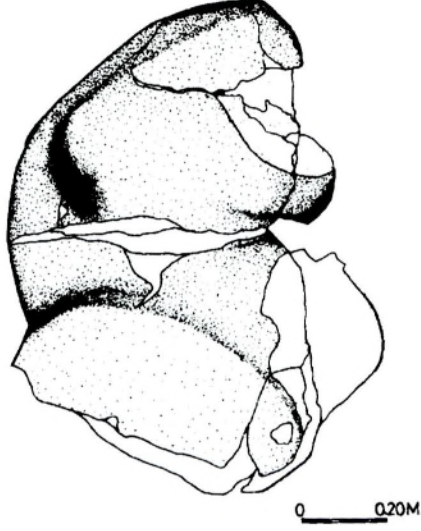

Plan - Alaköy Kalesi'nin topografik planı.

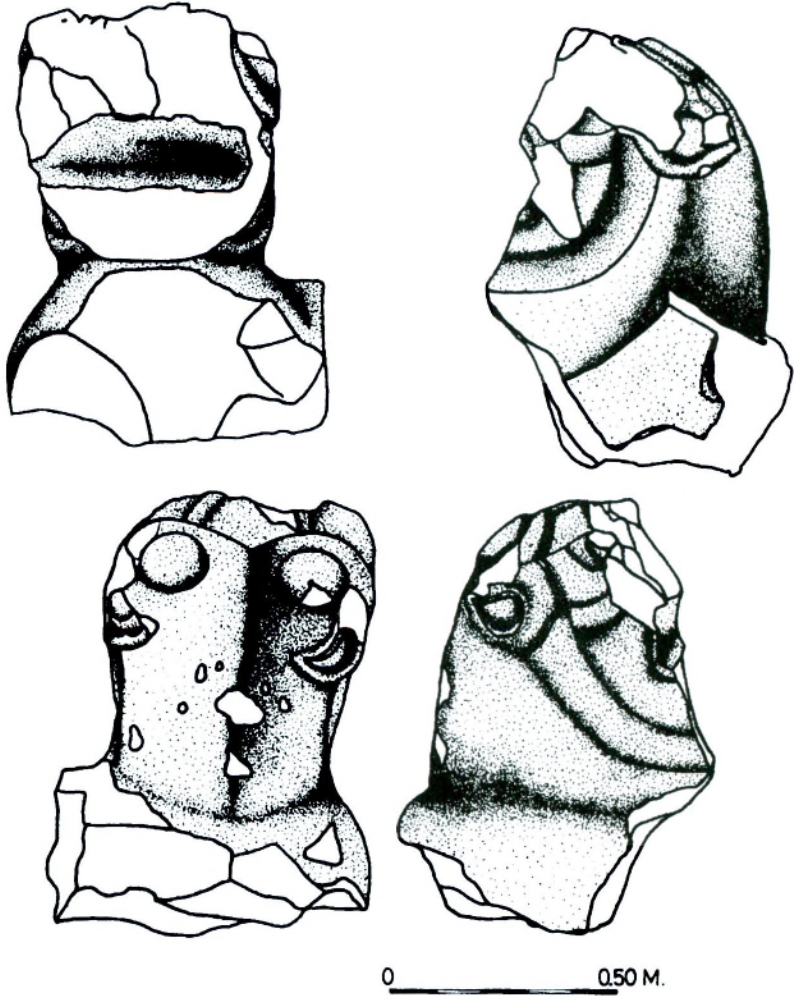
Zafer Derin - Haluk Sağlamtemir

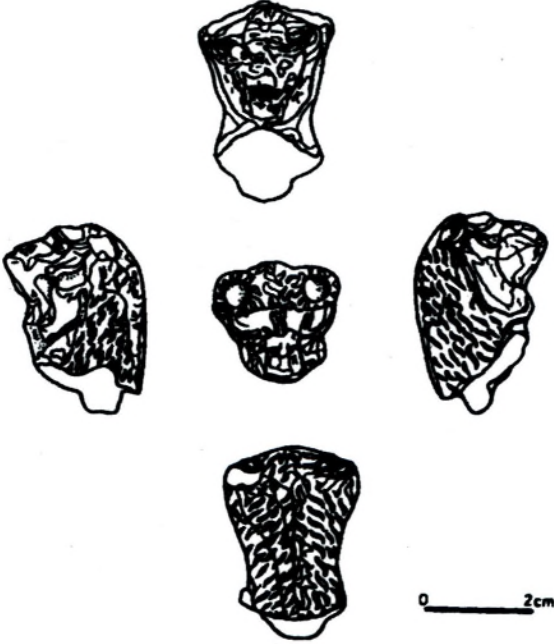
Çizim 1 - 1. heykelin önden, arkadan ve yandan görünümü.

Çizim 2 - 2. heykelin yandan görünümü.

Çizim 3 - 3. heykelin önden, arkadan ve yanlardan görünümü.

Çizim 4 - AY.24.95 envanter no'lu alun kaplamalı arslan heykelcik başı.

Zafer Derin - Haluk Sağlamtemir

Resim 1 - Kalenin doğu eteğinde su kaynakları için açılmış tünel.

Resim 2 - 1 No'lu heykelin defineciler tarafından ortaya çıkartılıp tahrip edildikten sonraki görünümü.

Resim 3 - 3 No'lu heykelin yandan görünümü.

Resim 4 - 3 No'lu heykelin önden görünümü.

LİMAN TEPE'DE ELE GEÇEN BİR MYKEN FİGÜRİN PARÇASI*

SEVİNÇ GÜNEL

Liman Tepe kazılarında 1993 yılında ele geçen pişmiş topraktan bir Myken figürin başı, Batı Anadolu'da Myken kültürü etkisinin ticari ilişkilerin ötesinde çok daha etkili nedenlere dayandırabileceğini göstermesi açısından önem taşımaktadır¹. Bu figürin başı, Liman Tepe'nin II 1 tabakasında açığa çıkarılmıştır. Bu tabaka, yüzeyin hemen alt seviyelerinde fazlaca tahrip olmuş Geç Tunç Çağı kalıntılarını içermektedir².

Myken figürin başı katkı maddesi olmayan, arındırılmış, temiz kilden oluşan bir hamur yapısındadır. Hamur rengi koyu pembe, astar rengi bej/krem olup perdahlıdır. Baş ve yüzdeki detaylar ise, kırmızı renkte boyalıdır [Lev. 1: 1-4; Lev. 2:1-4].

Figürin başı burnun alt hizasına kadar korunmuştur. Kurs biçiminde olan tepe kısmı çok hafif bir bombe yapar. Yüz üçgen şekline yakın bir form verir. Gözlerin bulunduğu kısımlardan belirgin girintiler oluşturur. Birbirine yakın olan gözler kırmızı renkte boyalı ufak kil parçacıklarıyla verilmiştir. Burun dikey ve düzgün bir kabartı halindedir. Ağız kırıktır. Ancak kırmızı renkte boya ile verilmiş dudak izi çok az korunmuştur. Alında kırmızı renkte dalga şeklinde verilmiş saç perçemini anımsatan süsleme görülür. Alın hizasından başlayan ve kurs biçimindeki tepede de devam eden kırmızı renkte dalga, başın arkasında enseye doğru uzanmaktadır. Bu özellikleriyle bir kadın başına ait olduğu açıkça görülen bu parçanın korunan yüksekliği: 1.7 cm, tepe kısmının çapı: 2.6 cm., genişliği ise 2.7 cm. dir.

* "Liman Tepe'de Ele Geçen Bir Myken Figürin Parçası" başlığı altında sunulan bu çalışmanın Almancasının Istanbuler Mitteilungen süreli yayınında yayınlanması çalışmalarına devam edilmektedir.

¹ LMT. 93/1 envanter numaralı Myken figürin parçası üzerinde çalışma olanağı sağlayan ve yayınlanması konusunda destek veren Liman Tepe kazı başkanı hocam, Prof. Dr. Hayat Erkanal'a çok teşekkür ederim.

² H. Erkanal, S. Günel, "1993 Liman Tepe Kazısı" XVI. Kazı Sonuçları Toplantısı, I, 30 Mayıs-3 Haziran 1994, Ankara, 1995: s. 265, res. 3, şek. 3.

Liman Tepe Myken figürin tipi Yunanistan'da ve Ege'de Myken seramiği gibi uzun bir dönem içinde görülmektedir. Çeşitli merkezlerden ele geçen ve farklı tipleri temsil eden bu figürinler, A Furumark tarafından yapılan bir araştırmayla Yunan alfabesindeki benzer sembollere göre, "Phi" (Φ) "Tau" (Τ) ve "Psi" (Ψ) olarak tanımlanmıştır³.

Furumark'ın morfolojik olarak üç kategoride topladığı bu figürinler, Geç Hellas III Dönemini kapsamaktadır. Buna göre, "Phi" (Φ) tipi GH III A 2'de görülür ve kullanım süreci bunu takip eden safhada da devam eder. Tip "Tau", T 1=III A 2-B ve T 2=III C 1'de yoğunlaşmaktadır. İki çeşidi bulunan "Psi" (Ψ) tipi ise, Ψ 1=III B; Ψ 2=III C 1 dönemlerine tarihlendirilmektedir⁴. Myken kadın figürlerinin bu gelişiminde Geç Tunç Çağı'nda sevilen ya da moda olarak yorumlanan öğelerin önemli rolü olduğu anlaşılmaktadır⁵. Anadolu'da Myken figürin örneği yok denecek sayıdadır⁶. Bu nedenle Liman Tepe figürin parçası ayrı bir önem taşımaktadır. Myken figürinleriyle ilgili tipolojik analizde bu baş, tüm ayrıtılarıyla Psi (Ψ) grubunu temsil etmektedir. Liman Tepe figürini başla ilgili belli bir tanım verebilmekte, gövde formu ise anlaşılamamaktadır. Genel olarak figürinlerle ilgili tip ayrımlarında "Phi" ve "Tau" tiplerinde ellerin kavuşturulmuş olduğu, "Psi" tipinde ise, kolların iki yana açık olduğu dikkati çekmektedir. Furumark'ın "Psi 1 ve 2" olarak ayırdığı figürinler E. French tarafından "Hallow Psi tipi, "Psi" tipi, "The higt-waisted Psi" tipi ve "Late Psi" olarak alt gruplara bölünmüştür⁷. Bu tipler arasında sadece baş tipi ve boya bezeme biçimi açısından yapılabilen karşılaştırmalarda Liman Tepe figürin başının her yönüyle "Psi" tipine girdiği ve Furumark'ın ayırımına göre, "Psi 1", French'e

³ A. Furumark, *The Chronology of Mycenaean Pottery* Stockholm 1941: s. 86-87. Res. I.

⁴ a.g.e., s. 88.

⁵ E. French, "The Development of Mycenaean Terracotta Figurines", *The Annual of the British School at Athens* 66 (1971): s. 106.

⁶ H. Schmidt, *Heinrich Schliemann's Sammlung, Trojanischer Altertümer*. Berlin 1902: S. 170-171, No=3562 ; K.B. Gödecken, "A Contribution to the early history of Miletus: The settlement in Mycenaean times and its connections Overseas", [ed. E. French - K. A. Wardle] *Problemsin Greek Prehistory*. Manchester 1986: Lev. 19: f.

⁷ A. Furumark, *The Chronology of Mycenaean Pottery* Stockholm 1941: Res. I; E. French, "The Development of Mycenaean Terracotta Figurines", *The Annual of the British School at Athens* 66 (1971): S. 126-128, 131-139, Res. 1; E. French, "Mycenaean Figures and Figurines, Their Typology and Function", *Sanctuaries and Cults in the Aegean Bronze Age* (ed. R. Ragg - N. Marinatos) Stocholm 1981: S. 173-178.

göre ise, "Hallow Psi" ve "Psi" tiplerine yakın olduğu görülmektedir. Bu figürinlerde baş poloslu olup perçemlidir⁸. Bu gruba ait örnekler "Tau" (T) tiplerinden itibaren görülen perçemi ve polos başlığı devam ettirir. "Psi" (Ψ) tipi perçem görünümünde boyalı ve kavis yapan polos örnekleriyle Liman Tepe figürin başına daha yakındır. Karşılaştırılabilecek figürin örneklerine Tiryns⁹, Khalkis¹⁰, Perati¹¹ ve Melos adasında Phylakopi'de¹² rastlanmaktadır. Alın üzerindeki perçem biçimi açısından daha çok Zygouries¹³ ve Prosymana¹⁴ figürinleri süslemeleriyle benzerlik kurulabilir. Baş biçimi ve süslemesi gibi benzerliklerin ışığında Liman Tepe figürinin "Psi" örnekleri gibi iki yana açık kolları olan ve sütun görünümlü bir gövde yapısına sahip olduğunu söylemek mümkündür¹⁵.

Bu tip figürinler "Tau" tipi gibi Geç Hellas III A-B dönemlerinde görülür. Argolis Bölgesinde Berbatı yakınlarında bir mezardan ele geçen figürin "Psi" tipini temsil etmektedir. Bu mezar diğer buluntularıyla birlikte

⁸ E. French, "The development of Mycenaean Terracotta Figurines", *The Annual of the British School at Athens* 66 (1971): S. 128-129.

⁹ G. Touchais, "Chronique des Fouilles en 1977" *Bulletin de Correspondance Hellénique*, CII (1978): S. 666, Res. 64; K. Kilian, "Ausgrabungen in Tiryns 1978, 1979", *Archäologischer Anzeiger* Heft. 2 (1981): S. 157. Res. 11.

¹⁰ V. Hankey, "Late Helladic tombs at Khaliks", *The Annual of the British School at Athens* 47 (1952): S. 88, Abb. 7: 477.

¹¹ Σ. Ε. ΙΑΚΩΒΙΔΗ, ΠΕΡΑΤΗΤΟ ΝΕΚΡΟΤΑΦΕΙΟΝ, ΓΠΙΝΑΚΕΣ, ΑΘΗΝΑΙΣ 1969: Lev. 43: 1163, Lev. 107: 341-342.

¹² T. D. Atkinson, R. C. Bosanquet, C. C. Edgar, *Excavations at Phylakopi in Melos Conducted by the British School at Athens. The Society for the Promotion of Hellenic Studies. Supplementary Paper No: 4. London 1914: S. 178-180; A. Furumark, "Linear A and Minoan Religion" *Opuscula Atheniensia* 17 (1988): Res. 3 (B 20).*

¹³ C. Blegen, *Zygouries. A Prehistoric Settlement in the Valley of Cleonea* Cambridge 1928: Res. 194.

¹⁴ C. Blegen, *Prosymna. The Helladic Settlement Preceding the Argive Heraeum* Cambridge 1937: Res. 278: (759-610).

¹⁵ Prof. Dr. Armağan Erkanal Atina Milli Müzesini ziyaretinde burada sergilenen ve buluntu yeri Urla-Klazomenai olan bir grup Myken seramiği ile birlikte "Psi" tipine giren kolları iki yana açık Myken figürinin bulunduğu konusunda beni bilgilendirmiştir. Liman Tepe figürin başının Atina örnekleri arasında gövdesi korunmuş figürine ait olup olmadığı tarafımızdan ne yazık ki kontrol edilememiştir. Ancak Atina Milli Müzesinde çekilen örneklerle ilgili fotoğrafları görme olanağı sağlayan ve çalışmamla ilgili yönlendirici katkılarını esirgemeyen hocam Prof. Dr. Armağan Erkanal'a bu vesile ile teşekkür etmek isterim. Atina Milli Müzesindeki söz konusu figürin gövde parçasıyla ilgili ileride gerçekleştirilecek bir çalışma olanağı ile bu konu daha ayrıntılı ele alınabilecektir.

GH III A-B dönemlerine tarihlendirilmektedir¹⁶. Mykenai'de GH III A 2 kalıntıları arasında ele geçen "Psi" tipi figürinin yanı sıra GH III B erken ve geç safhalarına tarihlenen örneğe de rastlanmıştır¹⁷. Dendra, Zygouries, Thebes ve Prosymna'daki örnekler ise, GH III A 2'den GH III B'ye geçiş dönemine verilmektedir¹⁸.

Belli bir kronolojik gelişim içinde ele alınan Myken kadın figürinlerin kökeni daha çok Erken Hellas dönemine uzatılmaktadır¹⁹. C. Blegen Zygouries'de Geç Hellas Dönemi'ne ait Myken figürinlerinin Neolitik ve Erken Hellas Dönemi'nden itibaren bulunduğu ve yaygın olduğu görüşündedir. Yunanistan'da en erken Geç Hellas III A dönemine tarihlenen figürin, Pylos'da bir tholos mezar buluntusudur. Ancak Myken figürinlerinin Yunanistan üzerindeki gelişiminde Orta Tunç Çağı sonlarından itibaren başlayan ve Geç Tunç Çağı boyunca süren Girit etkisinin önemli rol oynadığı anlaşılmaktadır²⁰. Korakou ve Mykenai'den iki figürinin desteklediği gibi Myken figürlerinin erken örnekleri Girit örneklerine daha yakındır. Bu figürinler arasında "Psi" (Ψ) tipi, Alexiou'ya göre Girit figürinlerini daha çok anımsatur. "Psi" tipi kollarını açmış Girit tanrıçaları görüntülerini verir²¹. Liman Tepe figürin başında gerek alındaki perçem gerek enseye doğru uzanan dalga bezeme hem Girit hem de Myken saraylarını süsleyen fresklerdeki figürlerin saç tipini anımsatmasıyla dikkat çekmektedir.

Myken figürinlerinin taşıdığı anlam ve fonksiyonlarıyla ilgili olarak daha çok buluntu durumları dikkate alınmıştır. Bu figürinler Yunanistan'da çok

¹⁶ E. Holmberg, *A Mycenaean chamber Tomb near Berbati in Argolis* Humaniora 21. Göteborg 1982: S. 43-48, Res. 27.

¹⁷ E. French, "The Development of Mycenaean Terracotta Figurines", *The Annual of the British School at Athens* 66 (1971): S. 126, Lev. 18 c.

¹⁸ a.g.e., s. 127.

¹⁹ C. Blegen'e göre, Myken kadın figürinleri Neolitik Çağ'dan itibaren tanınan ve geniş bir dağılım alanı gösteren geleneği devam ettirmektedir; C. Blegen, *Zygouries Prehistoric Settlement in the Valley of Cleonea* Cambridge 1928: S. 185. Öte yandan GH III A'ya verilen ilk Myken figürini, Pylos'da tholos mezarda ele geçmiştir; E. French, "The Development of Mycenaean Terracotta Figurines", *The Annual of the British School at Athens* 66 (1971): S. 103.

²⁰ E. French, "The Development of Mycenaean Terracotta Figurines", *The Annual of the British School at Athens* 66 (1971): S. 105.

²¹ Σ. Αλεξίου "H ΜΙΝΩΙΚΗ ΘΕΑ ΜΕΘ' ΥΨΩΜΕΝΩΝ ΧΕΙΡΩΝ" ΚΡΗΤΙΚΑ ΧΡΟΝΙΚΑ ΜΑ ΙΟΣ - ΑΥΓΟΥΣΤΟΣ, ΤΕΧΧΟΣ ΙΙ 1958: Εχ: 1-2.

azı in situ olmak üzere Myken kültürünün yayıldığı merkezlerde yerleşmelerden ve mezarlardan ele geçmiştir²². Figürlerin dini bir niteliği olup olmadığı henüz açık değildir²³. Ancak Mykenai'de mabed kalıntıları arasında ele geçen figürinlerden iki örneğin "Psi" tipini karakterize etmesi, Myken diniyle ilgili bağlantılarının kurulabileceğini göstermiştir²⁴. Öte yandan mezar buluntuları da bu figürinlerin dini anlamı olduğu görüşünü ortaya koymaktadır. C. Blegen Prosymna'da figürinleri hemşire (dadı ?) olarak yorumlar²⁵. Mylonas da çocuk gömüleri ile figürinler arasındaki bağlantıya dikkat çekerek, figürinlerin dini anlamlı oldukları üzerinde durarak, "Phi" tipini ilahi bir hemşire ve "Psi" tipini dua eden bir tanrıça olarak tanımlar²⁶. Bu araştırmalar kadın figürlerinin ibadet / dua eder görünüşleriyle bir tanrıçayı betimledikleri konusunda birleşmektedir. Liman Tepe figürin başı, bu görüşler kapsamında olasılıkla "Psi" tipi gibi iki yana açılmış kollarıyla ve dini anlam taşıyan duruşuyla Myken tanrıçasını temsil etmektedir.

Liman Tepe Myken figürini hiç şüphesiz Myken seramik buluntularının yanı sıra Myken'lerin Anadolu'daki kültürel varlığını ve kültle ilgili etkinliğini de kanıtlamaktadır. Böylece Liman Tepe, Ege bölgesinde Genç Tunç Çağı'nda merkezler arasındaki kültürel ilişkilerde önemli bir konumda olduğunu bu yazıda bahsedilen önemli buluntusuyla bir kez daha ortaya koymaktadır.

²² E. French, "The Development of Mycenaean Terracotta Figurines" *The Annual of the British School at Athens* 66 (1971): S. 107.

²³ R. Hägg, "The House Sanctuary at Asine Revisited", *Sanctuaries and Cults in the Aegean Bronze Age* (ed. R. Hägg - N. Marinatos) Stockholm 1981: S. 91-94, Res. 2; C. Renfrew, "The Sanctuary at Phylakopi", *Sanctuaries and Cults in the Aegean Bronze Age* (ed. Hägg - N. Marinatos) Stockholm 1981: S. 67-80, Res. 20 a-b, 24; K. Kilian, "Zeugnisse Mykenischer Kultausbübung in Tiryns", *Sanctuaries and Cults in the Aegean Bronze Age* (ed. R. Hägg - N. Marinatos) Stockholm 1981: S. 54, Res. 6-7.

²⁴ E. French, "The Development of Mycenaean Terracotta Figurines", *The Annual of the British School at Athens* 66 (1971): S. 107.

²⁵ C. Blegen, *Prosymna. The Helladic Settlement Preceding the Argive Heraeum* Cambridge 1937: S. 255 ff.

²⁶ G. E. Mylonas, *Mycenae and the Mycenaean Age* Princeton, 1966: S. 114 vd.

KATALOG**Levha = 1 : 1-4; Levha = 2 : 1-4****Cinsi:** Myken figürin parçası**Bul. Yer:**

Alan:V-7

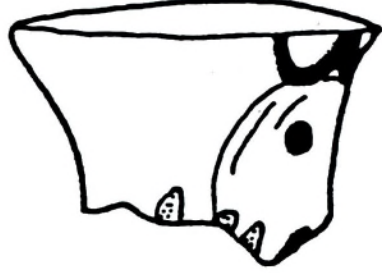
Plankare: I-Xd-k

Derinlik: 4.05

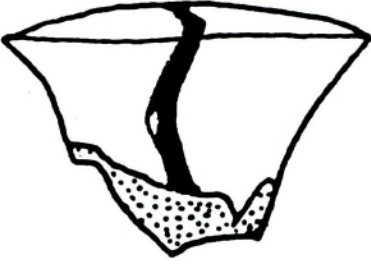
Tabaka: II 1**Dönem:** GBZ; GH III 1 -C**Teknik:** el yapımı**Hamur:** Myken seramiği [Hamur no: 700]; ince nitelikli**Hamur rengi:** 5 YR 6/6**Astar:** içte }
dışta } 10 ve 7/3**Fırınlama:** iyi pişmiş**Bezeme rengi:** 2,5 YR 4/8**Kazı envanter No:** LMT. 93/1

Levha 1:1

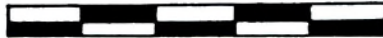
Levha 1:2

Levha 1:3

Levha 1:4

Seviç Günel

Levha 2:1

Levha 2:2

Levha 2:3

Levha 2:4

SEYDİŞEHİR'İN KURUCUSU SEYYİD HARUN'UN EVLÂDLARI

HASAN BASRİ KARADENİZ

1071 Malazgirt Muharebesi'nden sonra, Türkler'in Anadolu'nun her tarafına hızlı bir şekilde yayılması ile daha XI. asrın sonlarında Doğu ve Orta Anadolu'da Bizans hâkimiyeti yerini Selçuklu Türkleri'nin hâkimiyetine bırakmıştır. Batı Anadolu ise Bizans hâkimiyetinde kalmakla birlikte bu bölgedeki şehirler, uçlarda bulunan Türkmenler'in baskısından olsa gerek, XII. yüzyılda Bizans imparatorları tarafından kendi hallerine bırakılmışlardır¹. Bu sebeple Menderes, Orta Anadolu ve Sakarya havalisi Bizanslılarca Türklere terk edilmiştir.

Anadolu'ya gelen Türkler ise; a) Alanya, Aksaray, Beyşehir gibi şehirleri kendileri kurmuşlar, b) Samsun, İzmir, Konya'nın güneyindeki Madenşehir misallerinde olduğu gibi Hıristiyan şehirlerinin yanına aynı adla zikredilen Müslüman şehirler tesis etmişler, c) Bizans tarafından terk edilen Eskişehir ve Denizli gibi şehirlerin üzerlerine yeni şehirler kurmuşlar, d) Mevcut olan herhangi bir şehrin terk edilmiş mahallelerine ve varoşlarına yerleşmişlerdir².

Anadolu Türk Şehirleri'nin inkişafında şeyh ve dervişlerin çok önemli rolü olmuştur. Bir şehre gelen şeyh tarafından kurulan zaviyenin etrafında daha sonra kendi adıyla zikredilecek Türk ve Müslüman mahallesi teşekkül etmekteydi. Ayrıca bu zaviyeler, önemli yekûn tutan vakıflar ile yaşatılmaktaydı. Bu tür mahallelerin sayısız örnekleri arşiv belgelerinde bulunmaktadır. Hatta, şeyh ve derviş adını taşıyan mahalleler günümüze kadar gelmiştir³. Diğer taraftan, Osmanlı Devleti'nce de şehirlerde kurulan zaviye ve imaret gibi içtimai kurumlar vakıflar yoluyla desteklenmiş; ayrıca Uzunköprü,

¹ Doğan Kuban, "Anadolu-Türk Şehri, Tarihi Gelişmesi, Sosyal ve Fiziki Özellikleri Üzerinde Bazı Gelişmeler", *VD*, C. VII, (Ankara 1968), s. 59-63.

² Kuban, *a.g.m.*, s. 58-60.

³ Geniş bilgi için bkz. Kuban, *a.g.m.*, s. 53-73; Ö. Lütfi Barkan, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu Olarak Vakıflar ve Temlikler. I. İstila Devirlerinin Kolonizatör Türk Dervişleri ve Zaviyeler", *VD*, C. II (Ankara 1942), s. 279-365; H. Ziya Ülken, "Vakıf Sistemi ve Türk Şehirciliği", *VD*, C. IX (Ankara 1971), s. 13-37.

Saraybosna, Karapınar (Sultaniye) ve Nevşehir vakıf şehirler olarak tesis edilmiştir⁴. Bu şehirlerden, II. Selim tarafından şehzâdeliği esnasında 1560 yılında tesis edilen ve banisinden dolayı Sultaniye diye zikredilen Karapınar'ın kuruluşu ile ilgili hüküm enterasandır⁵.

Anadolu ve Balkanlar'da şeyh ve dervişler tarafından kurulan sayısız köy vardır⁶. Fakat gerek Anadolu'da gerekse Balkanlar'da şeyh ve dervişler tarafından kurulmuş bir tek şehir vardır. O da kurucusunun adıyla zikredilen Seydişehir'dir.

Seydişehir'in kurucusu Seyyid Harun'un hayatı ve faaliyetleri onun soyundan gelen Şeyh Musa bin Abdülkerim tarafından H.962/M.1554 yılında yazılan "Makâlât-ı Seyyid Harun"da geniş bir şekilde izah edilmiştir⁷. Buna göre, Seyyid Harun Horasan'da bir "emir"⁸ olup soyu baba tarafından Cafer-i Sadık ve ana tarafından Veysel Karani'ye çıkmaktadır⁹. Seyyid Harun Horasan emiri iken, atalarının mezarını her ziyaretinde gaibden kendisine Rum (Anadolu)'da Karaman iline gitmesi ve Küpe dağı eteklerinde *bir şehir kurması* emredilmiş; O, emirliği terk etmiş ve kırk kişilik maiyyeti ve ailesi ile önce Bağdad'a uğramış, muhtemelen XIV. asrın başında da Konya'ya gelmiştir¹⁰. Oradan hareketle bugünkü Seydişehir civarına gelen Seyyid Harun, harâbe haline gelmiş, eski bir şehir olan *Vervelid*'in kalıntularından istifade ve onun şöhretini işiten civar halkın -dülger, demirci, arabacı, ırgat v.s.- yardımı ile etrafı duvarlar ve burçlar ile çevrili, içinde cami, mescid, medrese, türbe ve şehre yerleşecekler için evler inşa ettirmiştir¹¹. Ewela, Seyyid Harun'un bölgedeki mezkûr faaliyetlerini tereddütlü bir şekilde takip eden Eşrefoğlu Mehmed Bey¹², daha sonra mezkûr şeyhin müridi olmuş ve sosyal amaçla ya-

⁴ İlhan Şahin, "Vakıf Şehirler", *Tarih ve Medeniyet*, S. 3 (İstanbul Mayıs 1994), s. 60-63.

⁵ Şehzâde hazretleri mektubu şeriflerin gönderüb Konya ile Ereğli mâbeyninde de bir harab karye yeri olub zikrolunan mahalde bir mescid ve bir han ve bir hamam bina etmeği murad eyleyüb zikrolunan mahalde gelüb temekkün idenlerden avâriz ve tekâlifden muâf olmaların i'lâm buyurdıkları ecilden yüz yigirmi haneden ğayrı gelüb mütemekkin olanlar sâir re'âyâ gibi ola deyü", Eskiil kadısına gönderilen 24 Receb 967/20 Nisan 1560 tarihli hüküm; *BOA, MD, nr. IV, s. 51, hüküm, 545.*

⁶ Barkan, *a.g.m.*, s. 294-299.

⁷ M. Çağatay Uluçay, "Makâlât-ı Seyyid Harun", *Belleten*, C. X, S. 40 (Ekim 1946 Ankara), s. 750.

⁸ Cemal Kunaz, *Makâlât-ı Seyyid Harun*, Ankara 1991, s. 23.

⁹ Kurnaz, *a.g.e.*, s. 27.

¹⁰ Kurnaz, *a.g.e.*, 23-27.

¹¹ Kurnaz, *a.g.e.*, s. 37-43.

¹² Mübarizüddin Mehmed Bey, Beyşehir, Seydişehir, Akşehir ve Ilgın taraflarında teşkil olan Eşrefoğulları Beyliği'nin ikinci beyi olup, 1302'de babası Seyfuddin Süleyman Bey'in yerine mezkûr beyliğin beyi olmuştur. Anadolu'da bulunan beylerin itaatlerini temin için Anadolu'ya

pılan bu eserlere bir çok şeyi vakfetmiştir¹³. Gerek Eşrefoğlu Mehmed Bey gerekse Seyyid Harun ve daha sonra tahsis edilen vakıflar ile Seyyid Harun Külliyesi vakıf gelirlerinin, XV-XVI. yüzyıllar arasında Seydişehir ve Bozkır bölgesi vakıf gelirleri içindeki nispeti % 17 ile % 36 arasında değişmektedir¹⁴. Bu zengin vakıflar sayesinde Seydişehir, etraftan gelen halkın yeni evler yapması ile şenlenmiş ve tam bir şehir görünümüne bürünmüştür¹⁵.

Nitekim, 1520 yılına gelindiğinde, yani kuruluşundan tam iki asır sonra Seydişehir, 1 cami, 8 mescid, 1 medrese, 1 zaviye, 1 hamam, 9 dükkân ve 9 mahallesinde sakin tahmini 2625¹⁶ nüfuslu bir şehirdir¹⁷.

Diğer taraftan, yaşlanan Seyyid Harun, ömrünün son zamanlarında halife ve dervişlerini Anadolu'da muhtelif yerlerin halkını irşad için göndermiş¹⁸ ve türbesindeki kitabeye göre H. 23 Rebiülevvel 720/M. 3 Mayıs 1320 tarihinde vefat etmiş; vasiyeti gereği kendi adıyla zikredilen caminin bitişiğinde defnedilmiştir¹⁹.

Seyyid Harun'un vefatından sonra kimin şeyh olacağını görüşen dervişler, onun kardeşi oğlu Seyyid Musa'nın küçük olmasını dikkate alarak, kızı Halife Sultan'ın şeyhliğini kabul etmişler²⁰; daha sonra ise şeyhlik mezkûr Seyyid Musa'nın soyundan devam etmiştir²¹.

Ayrıca, XVI. yüzyıla gelindiğinde Seyyid Harun zaviyesi de faaliyetine devam etmektedir. 1520 senesinde bu zaviyenin derviş ve hizmetlilerinden 11 neferin Seydişehir Hacı Muslihiddin Mahallesi'nde sakin olduğu ve avâriz ve

gelen İlhanlı valisi Çoban Bey'i ziyaret edip, itaat eden beyler arasında Eşrefoğlu Mehmed Bey'de vardır. Mehmed Bey muhtemelen 1320 yılından hemen sonra vefat etmiştir. İ. Hakkı Uzunçarşılı, *Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu ve Karakoyunlu Devletleri*, Ankara 1984, s. 59-60.

¹³ Kurnaz, a.g.e., s. 44-51; Eşrefoğlu Mehmed Bey'in vakıfları için bkz. M. Akif Erdoğan, "Seydişehir Seyyid Harun Külliyesi Vakıfları Üzerine Bir Araştırma", *Ege, Üniv. Ed. Fak. Tarih İncelemeleri Dergisi*, S. VII (İzmir 1991), s. 84.

¹⁴ Erdoğan, a.g.m., "gös.yer."

¹⁵ Kurnaz, a.g.e., s. 53.

¹⁶ Tahmini nüfus; 490 (hane)x5=2450+175 (mücerred)=2625 formülü ile tespit edilmiştir.

¹⁷ BOA, TD, nr. 387, s. 60.

¹⁸ Uluçay, a.g.m., s. 753; Kurnaz, a.g.e., s. 59-63.

¹⁹ Mehmed Önder, "Seydişehir'de Seyyid Harun Külliyesi, Vakıflar ve Bânisi", *VD*, C. XX, s. 14.

²⁰ Halife Sultan'ın yani bir kızın şeyhliği İslâm tasavvuf geleneğine ters düştüğünden olsa gerek, mezkûr makâlâtın bir yerinde, Dediği Sultan Halife Sultanla evlenmek istediğinde, onun bıyığı terlemiş ve sarığı olan bir er olduğu (Kurnaz, a.g.e., s. 56), diğer bir yerinde Halife Sultan'ın hünsa olduğu fakat babasının duası ile er olduğu belirtilmektedir. Kurnaz, a.g.e., s. 61.

²¹ Kurnaz, a.g.e., s. 61-64.

rüsûmdan muâf oldukları görülmektedir²². Yine, aynı tarihte Seyyid Harun zaviyesinde avâriz ve rüsûmdan muâf 4 şerif ve 32 derviş bulunmaktadır²³.

Bundan başka, Seydişehir'e ait, 15 Cemaziyelevvel 1289/22 Temmuz 1872 tarihli bir şer'iyye sicil kaydına göre Seyyid Harun'un nesli XIX. asrın sonlarına kadar devam etmiştir. Bu sicil kaydında, Seyyid Harun soyundan Osman oğlu Seyyid Ahmed Halife'nin oğullarından Seyyid Osman'ın Seyyid Harun Medresesi müderrisi, Seyyid İsmail'in mezkûr medresenin hatibi olduğu ve Seyyid Sadeddin'in de Seyyid Harun Türbesi türbedarlığına getirildiği kayıtlıdır²⁴.

Seyyid Harun soyundan gelen bir kol Seydişehir'de ikamet ederken, diğer bir kol da Konya Sahrası'nda sakin olan konar-göçer *Atçeken Oymakları*²⁵, arasında bulunmaktadır. Bunlar tahrir defterlerinde bir oymak olarak yer almakta olup, mezkûr defterlerde açıkça "*Cemâ'at-ı Evlâd-ı Seyyid Harun*"²⁶ şeklinde kayıtlıdır. Yine, aynı tahrir ve mühimme defterlerinde, bu oymak mensuplarından "*sâdât*"²⁷ diye bahsedilmesi; ayrıca, Seydişehir'e mücavir bir bölge olan Turgud²⁸ Kazası'nda sakin olmaları, onların Seyyid Harun'un neslinden geldiklerinin açık delilleridir.

XVI. asrın başlarına gelindiğinde bir oymak teşkil edecek nüfusa sahip olan Seyyid Harun Evlâd-ı'nın Seydişehir'den ne zaman ayrıldıkları, Atçekenler arasına ne zaman geldikleri ve Seydişehir'i niçin terk ettikleri meçhûldür. Yine, Seyyid Harun soyundan olan bu cemâat mensuplarının Seydişehir'i terk ediş biçimleri ve kaç kişi oldukları bilinmemektedir.

²² "Cemâ'at-ı der mahalle-i Hacı Muslihiddin'an dervişân ve huddâm zaviye-i Seyyid Harun", "Avâriz ve rüsûm virmeyeler", *BOA, TD, nr. 387*, s. "gös. yer".

²³ *BOA, TD, nr. 387*, "gös. yer".

²⁴ Önder, *a.g.m.*, s. 18.

²⁵ Atçekenler, Konya sancağı'na bağlı, Turgut, Bayburd ve Eskiil kazâlarında sakin, özel kanunlara tâbi, bir takım muâfiyetleri bulunan ve çoğunluğu özellikle askerî alanda Karamanoğulları'nın en büyük yardımcısı olan Turgud ve Bayburdoğulları'na mensup konar-göçer teşekküllerdir. Fazla bilgi için bkz. H.Basri Karadeniz, *Atçeken Oymakları (1500-1642)*, (Basılmamış Doktora Tezi), Kayseri 1995.

²⁶ *BOA, TD, nr. 387*, s. 244; *BOA, TD, nr. 636*, s. 89; *BOA, MAD, nr. 5512*, s. 15.

²⁷ Sâdât, Hz. Peygamber'in soyundan gelenlere denir. Bunlardan Hz. Hasan'ın neslinden gelenlere "şerif" ve Hz. Hüseyin'in soyundan gelenlere "seyyid" denir. İ. Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin İlimiye Teşkilatı*, Ankara 1984, s. 20.

²⁸ Bugünkü, Akşehir, Cihanbeyli ve Konya arasında olup, diğer Atçeken kazâlarında olduğu gibi "nefs"i yani idari merkezi yoktur. Karadeniz, *a.g.e.*, s. 69-70.

Evlâd-ı Seyyid Harun Oymağı'na ilk kez 1520 yılı tahririnde rastladık. Bu tarihte mezkûr cemâat, Turgud Kazâsı'na bağlı ve tımar tasarrufunda olan Yapalu Kabilesi oymakları arasında yer almakta olup, zikrolan kazâyâ tâbi Kabaklu Köyü'nde sakinlerdir²⁹. Başbakanlık Arşivi, Tapu-Tahrir Defterleri tasnifi 32 numarada kayıtlı, Karaman Eyâleti konar-göçerlerine muhtevi 1500 tarihli tahrir defterinde Evlâd-ı Seyyid Harun Oymağı bulunmamaktadır. Bu durumda, Seyyid Harun Evlâdı büyük bir ihtimalle 1500-1520 yılları arasında Kabaklu Köyü'nde yerleşmiştir.

Seyyid Harun Evlâdı'nın kendilerine yurt olarak Turgudoğulları'nın sakin olduğu Turgud Kazâsı'na bağlı bir yeri (Kabaklu) seçmelerine gelince; Bu meseleyi menkıbelerden hareketle, Seyyid Harun-Dediki Sultan ve Turgud Bey üçgeninde tahlil etmek gerekir. Turgud Kazâsı sakinlerinin büyük bir çoğunluğunu Turgudoğulları³⁰ oluşturmaktaydı³¹. Turgudoğulları'nın atası Turgud Bey ile manevi bir şahsiyet olup, İlgin civarında yaşayan ve bölgede kerametleri ile tanınan Dediki Sultan³² arasında manevi bir bağ vardır. Şöyle ki, Dediki Sultan iki kardeş olan Turgud ve Bayburd'u Horasan'dan Anadolu'ya göndermiş kendisi de önce Hicaz'a sonrada Konya Bölgesi'ne gelmiştir³³. Dediki Sultan ile Turgud Bey burada tekrar buluşuyorlar ve Dediki Sultan'ın kerameti ile Turgud Bey'in kısırağından meşhur atı doğuyor³⁴. Bu ve benzeri hadiseler sonucu, Dediki Sultan Turgudoğulları nezdinde manevi bir şahsiyet olarak saygı görmüş; hatta, Turgudoğulları'ndan Pir Hüseyin Bey, Dediki Sultan'ın İlgin yakınlarında olup, Turgud Kazâsı'na tâbi Mah-

²⁹ "Kabile-i Yapalu. Timarhâ-i erbâb-ı tımar ve zuamâ", "Cemâ'at-ı Evlâd-ı Seyyid Harun der Kabaklu", *BOA, TD, nr. 387*, s. 244.

³⁰ Turgudoğulları hakkında bkz. M. Zeki Oral "Turgudoğulları,-Eserleri-Vakfiyeleri", *VD, C. III* (Ankara 1956), s. 31-64; Faruk Sümer, "Turgutular", *İA, C. XII/2*, s. 120-122.

³¹ Karadeniz, *a.g.e.*, s. 69.

³² Dediki menakıbına göre, Dediki Sultan aslen Horasanlı'dır. Ahmed Yesevî soyundan olup, Hacı Bektaş Veli ile amca çocuklarıdır. Horasan'dan Anadolu'ya gelen Dediki Sultan Beyşehir civarında yaşar, Seyyid Harun ile görüşür ve onun vefatı üzerine cenaze namazını kıldırır. Daha sonra İlgin civarında vefat eden Dediki Sultan Mahmuthisar Köyü'ndeki türbesinde defnedilir. oral, *a.g.m.*, s. 45-48; Dediki Sultan ve Tekkeleri için bkz. Ömür Bakırcı-Surayıya Faroqhi, "Dediği Dede ve Tekkeleri", *Belleten, C. XXXIX*, S. 155 (Temmuz 1975 Ankara), s. 447-467.

³³ Turgud'u, Bayburd'u ikisi bir kardeş

Dediği Sultan'a oldular yoldaş

Dediği Sultan bunları Rum'a saldı

Kendisi dahi azm-i Hicaz kaldı. Oral, *a.g.m.*, s. 45.

³⁴ Oral, *a.g.m.*, s. 46.

mudhisar Köyü'ndeki tekke ve zaviyesine vakıflar tahsis etmiştir³⁵. Diğer taraftan, gerek Seyyid Harun Makâlâtı'na ve gerekse Dediki Sultan Menakıb-nâmesi'ne göre, Seyyid Harun ile Dediki Sultan arasında bir dostluk mevcuttur³⁶. Ayrıca, Seyyid Harun Camii'nin kuzeyinde Turgudoğulları'na mensup Rüstem Bey ve Turgudoğlu Emin Şah Bey kızı Sultan Hatun'a ait türbe bulunmaktadır. Turgudoğulları'na mensup bu şahısların türbelerini buraya yapturmalarındaki etken, onların Seyyid Harun'a karşı besledikleri sevgiden olsa gerektir³⁷. Yukarıda da zikrettiğimiz üzere, Turgudoğlu Pir Hüseyin Bey'in Dediki Sultan Tekke ve Zaviyesi'ne vakıflar tahsiside Dediki Sultan'a olan sevgi ve saygıdan kaynaklanmaktadır. Diğer bir ifade ile Dediki Sultan ve Seyyid Harun bölge halkının özellikle Turgudoğulları'nın sevip saydığı, hürmet gösterdiği manevi şahsiyetlerdir.

İşte bu sebeple, aynı zamanda Atçeken olan Turgudoğulları Seyyid Harun soyundan gelen ve bir oymak halinde bulunan Seyyid Harun Evladları'nı kendi yurtlarında barındırmışlardır.

Seyyid Harun Evlâdı, yukarıda da bahsettiğimiz üzere, 1520 yılı tahrir defterinde Turgud Kazâsı'na tâbi ve timar tasarrufunda bulunan Yapalu Kabilesi oymakları arasında yer almaktadır. Yalnız, XVI. asrın henüz başında mezkûr oymaklar konar-göçer iken, bunlar zikrolan tahrir defterinde Kabaklı Köyü'nde sakinlerdir. Halbuki, diğer oymaklar kendilerine devletçe tahsis edilmiş ve "yurt" diye adlandırılan mezraalarında sakinlerdir. Diğer taraftan, Kabaklı hem köy hem de mezraadır. Şöyle ki, mezkûr köy aynı zamanda Atçeken olup, Turgud Kazâsı'na tâbi *Kosunlar (Hosunlar) Cemâati*'nin yurt mezraasıdır³⁸. Nitekim, 1500, 1518, 1591 ve 1643 yılında tanzim edilen tahrir defterlerinde Kabaklı Mezraası Kosunlar Oymağı'nın hisse yurdu olarak kayıtlıdır³⁹. Buna göre, Kabaklı Mezraası'nın diğer hissesinin Seyyid Harun Evlâdı'na ait olması gerekir. Bununla birlikte, 1591 yılına gelindiğinde dahi, tahrir defterinde Seyyid Harun Evladının Kabaklı Mezraası'ndaki hisseleri yurt olarak değil de "der-yed" tasarruf şeklinde kayıtlıdır⁴⁰.

³⁵ Oral, *a.g.m.*, s. 47.

³⁶ Kurnaz, *a.g.e.*, s. 53-57; Oral, *a.g.m.*, s. 45.

³⁷ Önder, *a.g.m.*, s. 15-17.

³⁸ Karadeniz, *a.g.e.*, s. 272-273.

³⁹ "Mezra-i Kabakluvirân ve Şekerlüce hisse yurd, hududu içinde olan suvadıyla", *BOA, TD, nr. 32* s. 115; *BOA, TD, nr. 1061*, s. 121; *BOA, TD, nr. 636*, s. 80; *BOA, MAD, nr. 5512*, s. 12, 21.

⁴⁰ "Mezra-i Kabaklı der-yed Evlâdı Seyyid Harun mezbûrun...", *BOA, TD, nr. 636*, s. 90.

Kabaklu Mezraası'nın mezkûrlara yurt olarak tahsisi ancak 1643 yılı tahriri ile gerçekleşmiştir⁴¹. Bu durum muhtemelen, Seyyid Harun Evlâdî'nin bu yöreye sonradan gelmesinden kaynaklanmıştır.

Seyyid Harun Evlâdî'nin Atçekenliğe girişine gelince; Osmanlı devlet teşkilatında "karye" yani köy zirâatin yapıldığı yer anlamına gelmektedir⁴². Diğer bir ifade ile köy yerleşik ve aynı zamanda zirâat yapanların barındıkları iskân birimidir. Konar-göçer Atçekenler'in sakin buldukları mahaller ise tahrir defterlerinde "mezraa" olarak kayıtlıdır. Bu durum en azından XVI. yüzyıl başları için geçerlidir.

1520 tarihli tahrir defterinde Seyyid Harun Evlâdî'nin sakin olduğu Kabaklu köy olarak kayıtlıdır⁴³. Halbuki yukarıda da zikrettiğimiz üzere mezkûr mahallin diğer hissedarı yani Kosunlar Cemâati aynı tahrir defterine kaydedilir iken, Kabaklu'dan mezraa olarak bahsedilmektedir⁴⁴. Bu durumda Kabaklu hem köy hemde mezraadır. Yerleşik olan Seyyid Harun Evlâdî için köy, konar-göçer olan Kosunlar Oymağı için ise yurt mezraadır. Bu ifadelerden, Seyyid Harun Evlâdî'nin konar-göçer Atçekenler arasında yaşamalarına rağmen yerleşik oldukları anlaşılmaktadır. O halde, Seyyid Harun Evlâdî tahrir defterlerinde niçin "cemâat" olarak kayıtlıdır? Bu, muhtemelen onların konar-göçer Atçekenler arasında yaşamalarından ve daha sonra da onlar ile aynı statüye tâbi tutulmalarından ileri gelmektedir.

1520 yılı tahrir defterine timar tasarrufunda bir cemâat olarak kayıtlı olan Seyyid Harun Oymağı, 1591 tarihli tahrir defteri (TD. 636)'nde bir önceki tahrire yapılan atıfta (muhtemelen XVI. yüzyıl ortasında tanzim edilen ve bugün çok az bir kısmı elimizde bulunan Ebü'l-Fazl tahririnde) Atçeken olarak zikredilmektedir⁴⁵. Yine, Atçeken tahrir eminine gönderilen 15 Mu-

⁴¹ "Mezra-i Kabaklu Evlâd-ı Seyyid Harun'a yurd olduğu defterde mestürdür. Kemâkân kayd olundu", *BOA, MAD, nr. 5512*, s. 15.

⁴² Ali Tanoğlu, "İskân Coğrafyası, Esas Fikirler, Problemler ve Metod", *TM, C. XI*, (İstanbul 1954), s. 7-13.

⁴³ *BOA, TD, nr. 387*, s. 244..

⁴⁴ *BOA, TD, nr. 387*, s. 241-243.

⁴⁵ "Mezraa-i Kabaklu der-yed Evlâd-ı Seyyid Harun mezbûrun Atçeken deyü mukayyedir defter-i aükde hâliyâ mezraa-i mezbûrede zirâ'at ve temekkûn iden Harun Cemâ'atı'nin defâtür-i 'aükada sâdâtlar ve mezraa'larının üzerine başka hasıl 1050 akça kayd olunduğu ve bundan mâ'adâ 2050 akçada müstakil at resmi mukayyed olub sâir Esbkeşân (Atçeken)'a muhalif olduğu tis'a ve tis'amiate Muharreminin(?) on beşinci günü arz olundukda mal-ı mîriye gadrimizin olmamak üzere mezraa-i mezbûre mahsulün defâtür-i kadimede bunların abâ ve ecdâdlarına sâdât işaret olmağın ma'ruf raiyyet kayd olunmayıb bedeli-i öşr kayd olması buyrulmağın ber

harrem 1000/2 Kasım 1591 tarihli bir hükümde, sâdât olan Seyyid Harun Evlâd'ının önceleri Atçeken olmadığı ve Ebû'l-Fazl tarafından Atçekenliğe dahil edildikleri belirtilmektedir⁴⁶. 1591 yılı tahririnde mevcut durum teftiş edilmiş ve Seyyid Harun Evlâdı, tahrir defterine Atçeken reâyâsı olarak değil, müstakil kaydedilmiştir⁴⁷. Bununla birlikte önceleri mezraa hasılı olarak ödedikleri 1050 akça ve 2050 akça tutan "at akçası"⁴⁸ toplamı olan 3100 akçayı kendi rızaları da alınarak Kabaklı Mezraası mahsûlâtının bedel-i öşrü olarak vermeleri uygun görülmüştür⁴⁹. Ayrıca, 1591 yılı tahririne göre, mezkûrlar senelik 500 akça adet-i ağnam ve 300 akça bâd-ı hevâ vergisi ödemekle yükümlü kılınmışlardır⁵⁰. 1643 yılı tahririnde ise kesin bir şekilde Atçeken olarak kaydedilen Seyyid Harun Evlâd'ının at akçası mukabili 4000 akça ödemekle mükellef oldukları görülmektedir. Seyyid Harun Evlâdı bu vergilerin haricinde klasik raiyyetin devlete ödemekle yükümlü oldukları resimlerden ise muâftur. Bu durum şüphesiz onların hem sâdât hemde Atçeken statüsü içinde yer almalarından kaynaklanmaktadır.

Evladı Seyyid Harun Cemâati'nin ikamet ettiği Kabaklı Köyü XVI. asrın sonlarına kadar Konya Sancağı'na bağlı Turgud Kazâsı'na tâbidir. XVI. yüzyıl sonlarında ise mezkûr kazâdan ayrılarak teşkil edilen Mahmudlar Kazâsı'na bağlanmıştır. Diğer taraftan, 1643 senesi tahririnde Mahmudlar Kazâsı'nın

mücbibi ferman-ı şerif mezraa-i mezkûre-i cemâ'at-i mezbûre zirâ'at ve tasarruf idüb her sene at resmi zamanında mirî için bedel-i öşr virmek üzere defter-i cedide kayd olundu. "BOA, TD, nr. 636, s. 90.

⁴⁶ "Müşârünileyhümâya hüküm ki kazâya defter gönderüb Turğud Kazâsı'na tâbi yedi nefer ve Evlâd-ı Seyyid Harun ve yigirmi dört nefer sâdât mukaddemâ Esbkeşânlık tâifesinden değil iken Ebû'l-Fazl at akçası için iki bin elli akça kayd eyledikten sonra mezraa'ların ve de öşrlerin mukarrer yazub ziyade eylemişdür deyü mezraa'ları bedel-i öşr kayd olunub sâir Esbkeşân'a muvâfık olmak için ederin (?) virilmesin taleb eyledükleri ecilden buyurdum ki- Vardukta fi'l-vâki' mezbûrlardan hem Esbkeşânlık resmin ve hem öşr taleb iderlerse min-ba'd kendü rızâları ile tahammülleri mikdarı bedel-i öşrlerin at resmi takdir idüb defter-i cedide ol vehile kayd eylesin. MD, nr. LXVII, s. 176, hüküm, 439.

⁴⁷ "Defâtir-i 'atikâda cemâat sâdât deyü mukayyed olan kimesnelerin evlâdı budur ki re'âyâya kayd olmayub hin-i tahrirde teftiş olunub müstakil kayd olunmuşlardır". BOA, TD, nr. 636, s. 89.

⁴⁸ Atçekenler, yurdlarında yetiştirdikleri mahsûllerin öşüründen Osmanlı Devleti'nce affolunmuş; fakat Osmanlı Devleti'nde ilk kez tatbik edilen ve benzeri görülmemeyen bir uygulama ile öşür yerine muayyen bir miktar at akçası adı ile ihdas edilen bir vergi çeşidi ile yükümlü kılınmışlardır. Karadeniz, a.g.e., s 311-319.

⁴⁹ Bkz. Dipnot. 44 ve 45.

⁵⁰ BOA, TD, nr. 636, s. 90.

kazâlığı lağvedilmiş ve Turgud Kazâsı'na bağlı bir nâhiyeye dönüştürülmüştür⁵¹.

Seyyid Harun Evlâdı 1520 yılında 22 nefer⁵² nüfusa sahiptir⁵³. 1591 yılında ise bu nüfus 74 nefere yükselmiştir⁵⁴. Bununla birlikte, yukarıda zikredilen hükümden, Seyyid Harun Oymağı ile beraber ikamet eden 31 neferin sâdât olmakla birlikte, Seyyid Harun soyundan gelmedikleri anlaşılmaktadır⁵⁵. Buna göre, 1591 yılında Seyyid Harun Evlâdı'nın nüfusu 43 neferden ibarettir. 1643 yılında ise Osmanlı Devleti'nin genelinde ve Atçekenler'de olduğu gibi, Seyyid Harun Evlâdı'nın da nüfusu azalmış ve bu tarihte 19 nefere düşmüştür⁵⁶.

Diğer taraftan, Seyyid Harun Oymağı'na mensup bazı şahısların Osmanlı askerî teşkilatında görev yaptıkları görülmektedir. Buna göre, 1591 yılında, 8 merd-i timar, 1 gurebâ-i yesâr, 1 silahdar, 1 cebeci (hassa), 4 sipahizâde ve 3 kulzâde olmak üzere, 18 şahıs ya askerî hizmet mensubu ya da onların evladları olarak tahrir defterine kayıtlıdır⁵⁷. 1643 yılı tahririnde ise askerî görevli olarak sadece 1 sipahizâde bulunmaktadır⁵⁸.

⁵¹ Karadeniz, *a.g.e.*, s. 69.

⁵² Nefer, vergi ödemekle mükellef yetişkin erkeklere denir.

⁵³ BOA, TD, nr. 387, s. 244.

⁵⁴ BOA, TD, nr. 636, s. 89.

⁵⁵ Bkz. Dipnot. 45.

⁵⁶ BOA, MAD, nr. 5512, s. 15.

⁵⁷ BOA, TD, nr. 636, "gös.yer."

⁵⁸ BOA, MAD, nr. 5512, "gös.yer."

OSMANLI İLMİYE TARİKİNDE “PÂYE”Lİ TÂYİNLER YAHUT DEVLETTE KAZANÇ KAPISI

FAHRİ UNAN*

Osmanlı Devleti'nin *ilmiye teşkilatı*, şimdiki kadar muhtelif cihetlerden tedkik mevzû edilmiş ve konuyla ilgili olarak çeşitli yayınlar yapılmış bulunmasına¹ bu hususta bazen ilmî kriterleri aşarak subjektif duyguların da işe karışması yüzünden lehte ve aleyhte birtakım görüşler ileri sürülmesine rağmen, altı yüzyıllı mütecâviz târihi geçmişi bulunan böyle bir teşkilatın, hala incelenmeyi ve araştırılmayı bekleyen pek çok karanlık veya yeterince aydınlanmamış yönü bulunmaktadır. Binaenaleyh, bu tür meselelerin tamamını böyle bir yazıda ele almak mümkün olmadığı için, burada daha ziyâde tek bir konu üzerinde durmak istiyoruz: Bilhassa XVI. yüzyılın ikinci yarısından itibaren gittikçe artan bir şekilde ortaya çıkan *pâyeler* ve bu çıkışın arkasında yatan siyâsî, sosyal ve kültürel âmilleri.

Pâye nedir, bu kelime ile neyi kast ediyoruz? Şemseddin Sâmî merhumun lügatinde söz konusu kelimeye: “1. *rütbe, mertebe, câh ve mansıb derecesi*. 2. *tarik-i ilmî ashâbına verilen rütbe*.” karşılığı verilmiştir. Ancak -kelimenin bu manaları da bulunmakla birlikte- bizim burada sözünü ettiğimiz *pâye*, bu manaların birazcık dışında mütâlâa edilmesi gereken bir konuyla ilgilidir. Görünüşe göre, bu manalardan ikincisi, kelimenin bizzat ifade ettiği bir hu-

* Yrd. Doç. Dr. H.Ü. Ed. Fak. Tarih Bölümü.

¹ Bu yayınlar cümlesinden olmak üzere bkz. Ârif Beğ, “Devlet-i Osmâniyenin Te'essüs ve Takarruru Devrinde İlim ve Ulemâ”, *Dâru'l-fünûn Edebiyat Fak. Mec.*, İstanbul 1332, s. 137-144; Muallim Emin Beğ, “Târihçe-i Tarîk-ı Tedrîs”, *İlmiye Sâlnâmesi*, İstanbul 1334, s. 642-651; O. Nuri Ergin, *Türk Maarif Tarihi*, I-II (iki cilt bir arada), İstanbul 1977; M. Ş. Yalıtıkaya, “Tanzimattan Evvel ve Sonra Medreseler”, *Tanzimat I*, İstanbul 1940, s. 463-467; A. Süheyl Ünver, *Fatih, Külliyesi ve Zamanı İlim Hayatı*, İstanbul Üni. Yay., İstanbul 1946; İ. H. Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin İlmiye Teşkilâtı*, TTK, 3. baskı, İstanbul 1988; Şehabettin Tekinadağ, “Medrese Dönemi”, *Cumhuriyetin 50. Yılında İstanbul Üniversitesi 1973*, İstanbul 1975, s. 3-37; Cahid Baltacı, *XV-XVI. Asırlarda Osmanlı Medreseleri*, Enderun Kitabevi, İstanbul 1976; Hüseyin Atay, “Fatih-Süleymâniye Medreseleri Ders Programları ve İcâzetnameler”, *Vakıflar Dergisi*, XIII (1981), s. 171-236; aynı yazar, *Osmanlılarda Yüksek Din Eğitimi*, Dergah Yayınları, İstanbul 1983; Ekmeleddin İhsanoğlu, “Ottoman Science in the Classical Period and Early Contacts with European Science and Technology”, *Transfer of Modern Science & Technology to the Muslim World* (ed. Ekmeleddin İhsanoğlu), İstanbul 1992, s. 1-48.

sus olmayıp, XVII. yüzyıldan itibaren ortaya çıkan ve bizim aşağıda ele alacağımız konu çerçevesinde kelimeye sonradan yüklenmiş olmalıdır. Hemen belirtelim ki, incelenmek istenen konu, görünüş itibarıyla, üzerinde durulan kelimenin -sonradan yüklenmiş bile olsa- mana sınırları içerisinde cereyan etmekle beraber, biz burada esas olarak bu cereyan tarzının arkasında yatan *sosyal* ve *siyasî* hadiseyi; bu hadiseyi doğuran, besleyen ve asırlarca yaşamasına imkân hazırlayan sâikleri anlamaya çalışacağız.

Gerçekten, aşağıda görüleceği üzere, ortada, birtakım *ilmiye tarîki ashâbına* birtakım *rütbelerin* verilmesi hadisesi bulunmaktadır; öte yandan bu rütbe vermelerde Osmanlı ilmiye, adliye ve hukûk düzeni içerisinde -şeklen- bir kanunsuzluk da söz konusu değildir. Binâenaleyh, bu konuda resmî muâmelâtın nasıl yürütüldüğü ve bunun kanun nezdindeki durumu üzerinde durmayacağız. Ancak bize öyle geliyor ki, *kitâba uygun* bu uygulamanın ardında, üzerinde ciddi bir şekilde durulması, tedkik edilmesi ve manalandırılması gereken; dahası, varlığı bugüne kadar ulaşan bir *mantık* ve *anlayış* yatmaktadır. Bu anlayış, bize göre, kestirmeden tarif etmek gerekirse, *işe göre adam bulmak* değil, *adam için iş veya kazanç kapısı bulmak* şeklinde ortaya çıkmaktadır. Bu anlayışın Osmanlı siyâsî, idârî ve hukûkî mekanizmaları ile adliye, ilmiye ve maarif teşkilatlarında cereyan eden o kadar bol örneği vardır ki, manzara bir bakıma herkes tarafından kanıksanmış gibidir; dolayısıyla ciddi manada hiç de rahatsızlık duyulmaz. Bu sebeple de söz konusu müesseseler üzerinde çalışanlar tarafından, ekseriyetle basit bir terfi' ve tasvîr konusu olarak görülüp geçilir. Meselâ, Osmanlı *ilmiye teşkilatı* üzerinde -fazla yorumla girmeden- ilk defa derli toplu bilgi veren merhûm Uzunçarşılı, bizim burada sözünü ettiğimiz ve bir sağlıklılık belirtisi olarak göremediğimiz konuyu, daha ziyade *müderrislerin terfi'ileri* çerçevesinde kısaca tasvîr etmekle yetinmektedir².

Bu zarûrî açıklamalardan sonra, meselenin tarihî seyrine geçebiliriz.

Osmanlı Devleti, bilindiği gibi, tarih sahnesine dağılmakta olan Anadolu Selçuklu Devleti'nin Bizans karşısındaki batı sınırlarında, Söğüt ve çevresinde küçük bir *Uç Beyliği* olarak çıkmıştı. Bu küçük beyliğin istikbâlde dünya siyasetinde oynayacağı rol hususunda, eminiz ki, onun başında bulunanlar da fazla bir şey bilmiyorlardı. Ancak, o sırada Anadolu'da bulunan diğer Türk-

² Uzunçarşılı, a.g.e., s. 61-63; aynı anlayışın *kadılık* müessesesi ile ilgili yönü hakkında bkz. aynı eser, s. 87-98.

men beyliklerinin aksine, çevresi kendisi gibi Türk ve Müslüman beyliklerle çevrili olmayan ve batısında aleyhinde genişleyebileceği zayıf ve *küfr diyârı* bir Bizans bulunan Osmanlı Beyliği, bu coğrafi, siyasî ve konjonktürel avantajları kullanmasını iyi bildi. Bizans'a yönelik olarak devreye soktuğu *gazâ* ideolojisi ile bir taraftan idaresi altındaki toprakların sınırlarını genişletirken, diğer taraftan öteki Türkmen beyliklerinin insanları nazarında *cihâd* faaliyetleriyle kazandığı *gâziler topluluğu* kimliği ile, bir câzibe merkezi haline geldi. Böylece, Osman Bey'in beyliğin başına geçişinden kısa bir süre sonra, diğer bir deyişle yarım yüzyılı bile bulmayan bir zaman zarfında -Bursa ve İznik gibi büyük ve ehemmiyetli şehirlerin de ele geçirilmesiyle-, bu küçük beylik hızla *devlet olma* yoluna girdi.

Bu küçük beyliğin sınırları içerisinde başlangıçta bir tane bile medrese bulunmuyordu. 1330 (731)'da İznik'te kurulan ve *İznik Orhâniyesi* adıyla da anılacak olan ilk Osmanlı medresesinin³ kuruluşuna kadar, Osmanlı Beyliği'nde eğitim ve öğretim faaliyetlerinin nasıl yürütüldüğüne dair elimizde bugün için hemen hiç bir bilgi bulunmamaktadır. Ancak pek muhtemeldir ki, Anadolu'nun ve İslâm dünyasının medrese bulunmayan diğer yerleşim yerlerinde olduğu gibi, Osmanlı Beyliği topraklarında da, bu hususta câmi ve mescidler mühim bir rol oynuyorlar, hem ibâdet ve hem de -küçük ölçekli de olsa- eğitim ve öğretim mahalli olarak hizmet veriyorlardı. Gerek *kaza* ve gerekse *eğitim-öğretim* faaliyetlerinin yürütülmesinde ihtiyaç duyulan yetişmiş elemanlar ise, pek tabii olarak, Anadolu'nun Konya, Kayseri, Sivas, vs. gibi birer kültür merkezi durumundaki eski büyük Selçuklu şehirlerinde yetişen, fakat buralarda siyasî ve sosyal istikrârın bozulmasıyla huzuru kaçtığı için sığınabileceği emniyetli yerler arayan, bu sebeple Osmanlı topraklarını bir *melce*' ve *me'men* olarak gören insanlar tarafından karşılanıyordu.

Beyliğin, sınırlarını genişleterek hızla büyümeye ve bir *devlet* haline gelmeye başlaması neticesinde bu dış kaynakların yetersiz kalması ve bundan böyle dışarıdan gelecek insanlarla ihtiyacın karşılanamayacağını anlaşılmıştı ki, ilk def'a İznik'te olmak üzere, Osmanlı topraklarında bizzat Osmanlı medreseleri kurulmaya başlandı. Bursa ve Edirne gibi aynı zamanda

³ Sultan Orhan tarafından kurulun bu medreseye, ilk olarak Dâvûd-ı Kayserî (ölm. 751/1351) adlı birisi müderris tayin edilmişti (bkz. Mecdî Mehmed Efendi, *Hadâ'iku'ş-Şakâ'ik (Terceme-i Şakâ'ik; Şakâynk-ı Nu'mâniye ve Zeyilleri*, I, haz. A. Özcan, İstanbul 1989, s. 27; Uzunçarşılı, a.g.e., s. 1).

yeni devlete *pâyitaht* olan büyük şehirlerde, bizzat sultanlar tarafından peş-peşe medreseler kuruldu⁴.

Osmanlı Devleti'nin ilk bir buçuk asırlık târihi içerisinde, diğer bir deyişle İstanbul'un fethine kadar olan zaman zarfında kurulan medreselerin en önde gelenleri, aynı zamanda bir süre devlete başkentlik de etmiş bulunan İznik, Bursa ve Edirne şehirlerinde ortaya çıkmıştı. Bu şehirlerde kurulan ve kendilerine itibar olunan medreselerin hemen hepsinin sultanlar veya devletin önde gelenleri tarafından te'sis edilmiş olmaları, bunların derecelerini olduğu kadar eğitim ve öğretim politikalarını da doğrudan etkilemiştir. Bu durum eşyanın tabiatına de uygundu. Zîrâ, önde gelen bütün devlet adamları ve müesseseleri başkentte bulunuyordu; dolayısıyla *beylikten devlete* dönüşmekte olan ve gün geçtikçe daha *merkeziyetçi bir yönetim anlayışının* hâkim olmaya başladığı bir siyasi mekanizma içerisinde yetişen insanların ikbâl ve istikbâl ümitleri, ancak buralarda -ellerinde devlet imkânları bulunanlara hizmet ve sadâkat arzının doğrudan ve kolayca yapılabileceği başkentlerde- gerçekleşme imkânı bulabilirdi.

Gerçekten, bu siyasî yapı medreselerin itibar kazanmalarında veya kaybetmelerinde o kadar etkiliydi ki, bir süre başkentlik eden bir şehirdeki medreseler, istikbâlini *devlet kapısında* ve dolayısıyla *ilmiye tarîkinde* görenlerin koşuştukları câzibe merkezleri olurken, başkentün değişmesi ve yeni başkentte yeni medreselerin açılması ile, eski başkentün itibarlı medreseleri otomatik olarak itibar kaybına uğramakta ve ikinci sıraya düşmekte idiler. Nitekim, önceleri İznik medresesi önde gelen Osmanlı medresesi iken, Bursa'nın alınması ve burada yeni medreselerin kurulması ile bu önceliğini Bursa medreselerine kaptıracak; Edirne'nin başkent olması ve burada yeni medreselerin açılması ile aynı şey Bursa medreselerinin başına gelecekti. İstanbul'un fethinin ardından, bu nihâî ve daimî başkentte kurulan yeni medreseler ise, bundan böyle Edirne'deki medreseleri geri plâna itecektir.

İstanbul'un fethini müteâkıp Osmanlı Devleti'nin *cihân-şümûl bir imparatorluk* hâline geldiği; fethin ardından Fâtih Sultan Mehmed'in önderliğinde siyasî, içtimâî, iktisadî, askerî, adli-hukukî sahalarda ve bilhassa maarif alanında girişilen yeni düzenlemelerle *beylikten devlete ve devletten imparatorluğa* giden yolun ehemmiyetli ölçüde tamamlandığı bugün herkes tara-

⁴ Bu medreselerle ilgili derli toplu bilgi almak için bkz. Baltacı, a.g.e., s. 15; Mustafa Bilge, *İlk Osmanlı Medreseleri*, 1984, s. 5-16; Uzunçarşılı, a.g.e., s. 1-2.

findan kabûl edilen tarihî bir vâkıdır⁵. Fatih, devlet teşkilatını yeniden tanzîm cümlesinden olmak üzere, medrese teşkilatını da gözden geçirmiş ve bu sırada mevcut medreseler kendi aralarında bir tasnîfe ve derecelendirilmeye tâbi tutulmuştu: Buna göre, en alt seviyede *Yirmili* (müderrislerine günlük 20 akçe ücret ödenen) medreseler bulunuyor, onların üzerlerinde sırasıyla *Yırmi-beşli* (müderrislerine günlük 25 akçe ödenen medreseler), *Otuzlu* (müderrislerine günlük 30 akçe ödenen medreseler), *Kırklı* (müderrislerine günlük 40 akçe ücret ödenen medreseler) ve *Ellili* (müderrislerine günlük 50 akçe ücret ödenen medreseler) medreseler yer alıyordu⁶. *Ellili* medreseler kendi aralarında *Hâriç* ve *Dâhil* olmak üzere ikiye ayrılmıştı. Bunlardan *Hâriç* medreseleri, umûmiyetle devlet erkânı tarafından kurulmuş bulunan medreseler idi. *Dâhil* medreseleri ise, daha ziyâde Osmanlı pâdişahlarıyla şehzâdeler, vâlîde sultanlar, hanım sultanlar ve pâdişah kızları tarafından kurulmuş medreselerdi. Fâtih'in Teşkilât Kânunnâmesine göre, bu medrese derecelenmesinin en üstünde, kendisi de bir *Dâhil* medresesi olan *Sahn* medreseleri (= *medâris-i 'âliye*) yer alıyordu⁷. Fatih döneminde yegâne *Altmışlı* medrese, Ayasofya medresesi idi⁸. Ancak, Ayasofya medresesinin *Altmışlı* medrese oluşu mutlak ve değişmez değildi; meselâ bu medreseye müderris tâyin edilen ünlü Türkistanlı Âlim Ali Kuşçu'ya Fâtih tarafından günlük 200 akçe ücret tahsis olunmuştu⁹.

Osmanlı medreselerinin bu şekildeki tasnîfi ve itibar derecelenmeleri XVI. yüzyılın ikinci yarısına, yani Süleymâniye medreselerinin kuruluşuna kadar olduğu gibi devam etti. Süleymâniye medreselerinin kurulması ve bu medreselerin bânîsinin zamanın hükümdarı olması hasebiyle, önceki dönemlerde inşa olunmuş bulunan medreseler, ister istemez bir itibar kaybına uğradılar; bu arada *Sahn* medreseleri de eski üstünlüklerini bir ölçüde kaybettiler¹⁰. Uygulamadaki yerlerini korumalarına ve eğitim faaliyetlerini de-

⁵ Konuyla ilgili olarak bkz. Halil İnalçık, "Fâtih Sultan Mehmed, İstanbul'un Fethi ve İmparatorluk", *Türk Kültürü* (Ankara 1964), Sayı 20, s. 8-13; aynı yazar, "Osmanlı İmparatorluğu", *Türk Dünyası El Kitabı*, Ankara 1976, s. 979; kezâ, "Mehmed II", *İslâm Ansiklopedisi*, VII (1979), s. 534.

⁶ Bu tasnif, Fatih'in meşhûr Teşkilât Kânunnâmesi'nde de bulunmaktadır; bkz. Abdülkadir Özcan, "Fâtih'in Teşkilât Kanunnâmesi ve Nizam-ı Âlem İçin Kardeş Katli Meselesi", *İst. Üni. Edebiyat Fak. Tarih Dergisi*, Sayı 33 (Mart 1980-81), İstanbul 1982, s. 39.

⁷ Özcan, a.g.m. aynı yer.

⁸ Baltacı, a.g.e. s. 47 dipnot 16; 475.

⁹ Mecdî, a.g.e. s. 183; Ünver, a.g.e., s. 10; Baltacı, a.g.e. s. 47 dipnot 16; 476.

¹⁰ Uzunçarşılı, a.g.e., s. 58.

vam ettirmelerine rağmen, XVI. yüzyılın ikinci yarısından sonraki medrese tasnifinde, *Kırklı* medreseler de dahil, dereceleri düşük görülen medreseler ekseriyetle yer almazlar. Bu yeni tasnife göre, medreseler esâs olarak *İbtidâ-i Hâriç*, *Hareket-i Hâriç*, *İbtidâ-i Dâhil*, *Hareket-i Dâhil*, *Mûsıla-i Sahn*, *Sahn-ı Semân*, *İbtidâ-i Altmışlı*, *Hareket-i Altmışlı*, *Mûsıla-i Süleymâniye*, *Süleymâniye*, *Hâmise-i Süleymâniye*, *Dâru'l-hadis (-i Süleymâniye)* olmak üzere 12 sınıfa ayrılmıştı ki, bu tasnif XIX. yüzyılın sonlarına kadar devâm edecektir¹¹.

XVI. yüzyılın ikinci yarısından itibaren ortaya çıkan yeni medrese tasnifi ve derecelenmesi, aynı zamanda medrese sayısının ve buralarda ders veren ulemanın artması ile de yakından ilgilidir. Aşağıda kısaca hulasa olunacak olan mülahazalar, medreseleri sıkı bir denetim altında bulundurma ihtiyacı hisseden devleti, yeni arayışlara itecek ve böylece *ilmiye tariki* ile ilgili olarak o zamana kadar pek görülmeyen yeni uygulamalar ortaya çıkacaktır. Bu uygulamaların en dikkati çeken husûsiyeti, müderrislerin *hareketleri*¹² esnasında terfi' imkânının bulunmadığı bir sırada devreye sokulmuş olmasıdır¹³. Böylece, mesela *Sahn* müderrisliğine gelmesi arzûlanan birisine, *Sahn* medreselerinde münhal kadro bulunmaması durumunda, *Sahn* dışındaki bir medresenin *hükmen Sahn* farz edilerek tevcih olunması yoluna gidilmiştir. Artık, *ilmiye sınıfına* mensup kişilerin yükselebilmesi veya yükseltilebilmesi için üst medreselerde münhal kadroların ortaya çıkmasına gerek kalmıyordu. Bu uygulama, XVI. yüzyılın sonlarından itibaren gittikçe artan bir şekilde, medrese tabakalanması içerisindeki bütün kategorilere teşmil olundu. Müderrislerin yükselmelerine veya yükseltilmelerine lüzum görüldüğünde, bulunduğu medresenin seviyesi düşük bile olsa, burası *hükmen* bir üst basamak medreseden sayılmak suretiyle ihtiyaç karşılanmaya başlandı¹⁴. Ancak, hemen belirtelim ki, aşağıda da ifade olunacağı üzere, bu durum, böyle bir medreseye tâyin edilen müderrisin burada bulunduğu süre için geçerli olacak ve müderris başka bir yere tâyin olunduğu takdirde, söz konusu medrese eski statüsüne döndürülecektir; dolayısıyla bu tür medreselerin statülerinin yükseltilmeleri, müderrislerin şahısları ile doğrudan ilgilidir. Fakat, bu du-

¹¹ Aynı tasnifi XIX. yüzyılın ünlü devlet adamı ve târihçisi Cevdet Paşa da vermektedir; bkz. *Târih-i Cevdet*, I, İstanbul 1309, s. 111.

¹² Osmanlı *ilmiye tariki*nde *hareket*, basamaklar hâlinde sıralanan medreseleri, en alt seviyedekinden en üst seviyedekine kadar sırası ile tek tek geçmeğe, diğer bir deyişle mütessesil terfi' sisteminin cereyân şekline denmektedir.

¹³ Uzunçarşılı, *a.g.e.*, s. 62.

¹⁴ *A.g.e.*, s. 58.

rumun XVIII. yüzyılın sonlarına doğru, şahısları da aşarak kalıcı bir mâhiyet arz ettiği anlaşılmaktadır. Nitekim, yazımızın sonunda yer alan III numaralı ekteki "*Medâris-i Mûsıla-i Sahn, der-Burûsa*" ibâresi, "Bursa'daki Mûsıla-i Sahn medreseleri" mânâsına geliyor; oysa Bursa'da gerçek manada *Mûsıla-i Sahn* medreseleri bulunmamakta idi. Orijinal manada *Mûsıla-i Sahn* medreseleri ise, Fatih'in İstanbul'daki meşhûr külliyesinin bünyesinde yer alan medreselerin ikinci grubunu, *Semâniye (Sahn-ı Semân)* medreselerine talebe hazırlayan *Tetimme* medreselerini ifade ediyordu; esasen *Mûsıla-i Sahn*'ın manası da (*Sahn*'a ulaşturan, götüren) bunu göstermektedir.

Yukarıda, bu tür uygulamalara, müteâkıp yüzyıllardaki kadar yaygın olmamakla birlikte, daha XVI. yüzyılın ikinci yarısından itibaren rastlandığını söylemiştik. Bu cümleden olmak üzere, 983 (1575)'te Edirne Halebiye medresesi müderrisi olan Mevlânâ Ya'kûb (ölm. 1002/ 1593), bir süre sonra yerinde "*pâye-i Sahn i'tibâr*" olunmuştu¹⁵. Trablus-Şam kadılığına kadar yükselen Mevlânâ Abdül-hamîd (ölm. 998/1589-90), 993 (1585)'te Üç Şerefeli medresesi müderrisi iken önce yerinde "*Sahn-ı hükmi*" kılınmış ve sonra da Edirne Bâyezîdiyyesi müderrisi olmuştu¹⁶. *Salıncak* lakaplı Mevlânâ Rıdvan Efendi (ölm. 1015/1606), 1588 (996)'de Kalender-hâne medresesi müderrisi iken, "*Sahn-ı hükmi*" ile yerinde bırakılmıştı¹⁷. Mevlânâ Mustafa Efendi (ölm. 1016/1607), 1004 (1595)'te Manisa'da Hâtuniye medresesi müderrisi iken "*pâye-i Sahn i'tibârî ile Dâhil rütbesine nâ'il*" olmuştu¹⁸. Mevlânâ İbrâhim Efendi (ölm. 1020/1611), 1003 (1594-95)'te Üsküdar Mehmed Paşa medresesine tâyin edilmiş ve daha sonra aynı yerde "*pâye-i Sahnile terfih*" olunmuştu¹⁹. Kezâ, Mevlânâ Tâcü'd-dîn (ölm. 1020/1611) de 1017 (1608)'de Bursa Molla Yeğen medresesinde müderris iken, aynı şekilde, yerinde "*pâye-i Sahn'a*" terfi' olunmuştu²⁰. Kezâ, 1024 (1615)'te "*Sinân Paşa Dâru'l-hadîsi pâye-i Sahn olup*" Mevlânâ Abdül-bâkî (ölm. 1031/1622)'ye verilmişti²¹. "*Kadı-zâde dimekle meşhûr*" Mevlânâ Mehmed Efendi (ölm. 1040/1630-31), 1623 (1033)'te *Hâric* medreseleri arasında bulunan Mahmûd Paşa medresesine "*pâye-i Sahn i'tibârî ile*" müderris tâyin edilmişti; diğer bir deyişle,

¹⁵ Nev'i-zâde Atâyî, *Hadâ'ıku'l-Hakâ'ık fi Tekmileti'ş-Şakâ'ik, I* (Şakâ'ik-i Nu'mâniyye ve Zeyilleri, 2; haz. A. Özcan), İstanbul 1989, s. 326.

¹⁶ *Ag.e.*, I, s. 310.

¹⁷ *Ag.e.*, II, s. 510.

¹⁸ *Ag.e.*, II, s. 525.

¹⁹ *Ag.e.*, II, s. 539.

²⁰ *Ag.e.*, II, s. 551.

²¹ *Ag.e.*, II, s. 664.

Mahmûd Paşa medresesi *Hâric* iken bu tâyinle *Dahil* oluvermişti²². Bu tür yüzlerce örnek vermek mümkündür.

XVII. yüzyılın başından itibaren bu tür uygulamaların hızla arttığı görülmektedir; bununla birlikte, yüzyılın ilk yarısına ait örnekler²³, aynı yüzyılın ikinci yarısına ait örneklere nisbetle biraz daha azdır. XVII. yüzyılın ikinci yarısından sonraki örnekler ise, bütün medrese derecelerine teşmil edilebilecek kadar çoğalmakta²⁴ ve gitgide medrese derecelenmeleri ile ilgili olarak yukarıda verdiğimiz tasnif alt-üst olmaktadır. XVI. yüzyılda *Hâric* medreselerinden olan medreselerin, XVII. ve XVIII. yüzyıllarda sık sık *hükmen Sahn*, *İbtidâ-i Altmışlı*, *Mûsıla-i Süleymâniye* sayılmak suretiyle kendilerine müderris tâyin edilmesi ve böylece medreselerin bile klasik pozisyonlarından iki üç basamak yukarı çıkarılması, bu durumun en açık göstergeleri ve artık sıradan işlerdendir. Bu sıradan işlerden birisi de, derecesi yükseltilen bir medresenin, kendisine tâyin edilen müderrisin ya başka bir medreseye veya *kazaya çıkması* ile çoğunlukla derecesinin tekrar eski haline döndürülmesi, diğer bir deyişle rütbesinin tenzil edilmesidir²⁵. Böyle bir uygulama bize, yapılan tâyin muamelelerinin aslında *gayr-i tabii* olduğunu; tâyini gerçekleştirenlerin de bunu bildiklerini, söz konusu yükseltmenin sadece tâyin edilen müderrisi taltif ve tatmîn gayesini güttüğünü göstermektedir. Dolayısıyla bu durumu, başka bir ifade ile “işe adam bulma” değil, “adama iş bulma” olarak görüp değerlendirmek de mümkündür. Öte yandan, söz konusu uygulamaların

²² *Ag.e.* II, s. 744.

²³ Bu döneme âit rastgele seçilmiş örnekler için bkz. Atâyî, *a.g.e.*, I, s. 297, 302, 303, 307, 309, 312, 313, 314, 320; II, s. 390, 392, 395, 399, 529, 533, 536, 540, 542, 544, 557, 561, 564, 567, 568, 569, 570, 593, 629, 646, 648, 663, 664, 701, 722, 744 ve daha pek çok örnek...

²⁴ Bu döneme âit olmak üzere, Osmanlı biyografi yazarlarından Şeyhî Mehmed Efendi yüzlerce örnek vermektedir; bkz. *Vekâyi'u'l-Fuzalâ*, (*Şakâ'ıku'n-Nu'mâniyye ve Zeyilleri*; haz. A. Özcan), I, İstanbul 1989, s. 16, 44, 208, 211, 245, 246, 249, 270, 271, 293, 300, 302, 304, 309, 312, 314, 318, 319, 321, 322, 326, 329, 331; kezâ II, s. 7, 8, 11, 15, 19, 20, 21, 28, 30, 31, 33, 34, 60, 63, 66, 71, 73, 79, 119, 123, 124, 125...; kezâ III, s. 487, 488, 489, 494, 497, 498, 499, 501, 504, 505, 506, 510, 512, 513, ve yüzlercesi.

²⁵ Bu konuyla ilgili olarak ayrıca bkz. Uzunçarşılı, *a.g.e.*, s. 59-60, 62-63. Uzunçarşılı'nın verdiği bilgilere göre (s. 59, dipnot 1), “pâye” olarak verilen medreselerin sayıları zaman içerisinde bir hayli artmıştır. Meselâ, “XVI. asırda *Mûsıla-i sahn* müderrisliği pek mahdud iken XVII. asırda *Sahn-ı seman* müderrislerinin adedi kırk sekiz [Oysa esâs olarak 8 *Sahn* medresesi, dolayısıyla gerçek mânâda 8 *Sahn* müderrisi bulunuyordu. F. U.] ve daha sonra da bir misli artmıştır. 1300 H. (1882 M.) muayyen bir kadrosu olmayarak miktarı artıp eksilen *İbtidâ-i hâriç* müderrisliğinden sonra muayyen kadrosu olan *Hareket-i hâriç* müderrisleri kırk ve *İbtidâ-i dahil* kırk sekiz, *Hareket-i dâhil* müderrisleri otuz iki, *Mûsıla-i Sahn* seksen sekiz, *Sahn-ı seman* sekiz, *İbtidâ-i altmışlı* kırk sekiz ve *Hareket-i altmışlı* medreseleri otuz iki idi.”

-kanunî altyapısı hazırlanmış olsa bile-, başlangıçta hatırı sayılır veya *ilmiye tariki* içinde belirli bir mevki'e gelmiş kişilerle ilgili olarak ortaya çıkması da bunu ortaya koyuyor. Esasen, bu uygulamanın dikkatimizi çekmesi ve bu çalışmaya konu teşkil etmesi de buradan kaynaklanmaktadır. Yüzlerce örnek arasından rastgele seçilen ve aşağıda suretleri verilecek olan değişik dönemlere ait dört vesika, bu uygulamanın XX. yüzyılın başına kadar hiçbir değişikliğe uğramadan sürdüğünü ortaya koyuyor (bkz. Ek I-IV).

Medreselerde karşılaşılan bu uygulamanın bir benzerini, daha doğrusu uzantısını *kadılıklara tâyin* konusunda da görüyoruz. Söz konusu uygulamanın medreselerde ortaya çıkmasıyla adliye ve *kaza* teşkilatında tatbik sahası bulmaya başlamasında görülen zaman paralelliği, bir taraftan umûmî Osmanlı tökezlemesinin başladığı döneme rastlaması, diğer taraftan eğitim-öğretim ve *kaza* faaliyetlerinin bir bütün olarak *ilmiye teşkilatı* içerisinde yer alması dolayısıyla, tabii görülmelidir. Hakikaten, terfi'ler ister tabii yollardan hareketle ve isterse "pâye"ler kazanmak sûretiyle olsun, medreseler ve adliye/ *kaza* teşkilatı, aynı yolun üzerindeki menziller gibidir. Adliye mekanizması içerisinde rol ve vazife alacak olanların, esas olarak bir takım medrese kademelerini geçerek buldukları yerlere ulaşabilmeleri keyfiyeti, "pâye"li tâyinlerin medreselerde ortaya çıkışıyla, kadılıklarda ortaya çıkışı arasındaki çakışmayı anlaşılır kılmaktadır.

Bu bakımdan, "pâye"li tâyinler medreselerde nasıl XVI. yüzyılın ikinci yarısından ve bilhassa bu yüzyılın sonlarından itibaren tatbik sahasına çıkıyorsa, aynı tür tâyinlerin *kaza* teşkilatında ortaya çıkması ve gitgide yaygın bir uygulama halini alması da aynı zaman dilimine tesadüf etmektedir. XVII. yüzyılın başlarında tek-tük karşımıza çıkan "pâye"li kadı tâyinleri, yüzyılın ortalarına doğru hızlanmakta, XVIII. asırda ise umûmî bir uygulama haline dönüşmektedir. Bunda, Osmanlı fetihlerinin artık durmasının ve medreselerdeki mütad hizmet sürelerini veya kademelerini geçerek *kadı* olmak isteyenlerin gelebilecekleri mevki'lerin yetersiz hale gelmesinin de büyük rolü olsa gerektir. Kadılıkların sayıları sınırlı, *kadı* olmak isteyenlerin sayılarının ise fazla olması, taliplerin ya buldukları mevki'de bir üst kadılığın pâyesini almalarına veya daha müderrisen, hiç *kadı* olmadan *kadılık pâyesi* edinmelerine yol açmıştır²⁶. XVII. ve XVIII. yüzyıllar boyunca bu tür örnekler bol bol rastlamak mümkündür. Önceleri, sadece *tekâ'üd* muâmelelerinde rast-

²⁶ Kadıların *hareketleri* (=tâyinleri) ile ilgili daha fazla bilgi için bkz. Uzunçarşılı, a.g.e., s. 87-103.

lanan bu “pâye” tevcihleri, bilâhare bilfiil aktif vazifeler hâline dönüşmüştür²⁷. Meselâ, ünlü tarihçi Şeyhülislâm Hoca Sa’dü’l-dîn Efendi’nin oğlu Şeyhülislâm Es’ad Efendi (ölm. 1034/1624-25), daha sonra yeniden aktif vazife alacak olmakla birlikte, 1004 (1595-96)’te Edirne kadısı bulunduğu bir sırada “*Anadolu Sadâreti pâyesi*” ile mütekâid olmuştu²⁸. Bazı medreselerde müderris olarak çalıştıktan sonra 1017 (1608)’de Sahn müderrisliğine ulaşan Mevlânâ Muslihü’l-dîn (ölm. 1020/1611) adlı bir başkası, 1018 (1609)’de “*Kudüs-i şerif pâyesiyle vazife-i tekâ’üd*” edinmişti²⁹. Mevlânâ Kâsım (ölm. 1034/1624-25) adlı başka bir müderris ise, 1025 (1616)’te “*Emîr Ali Efendi mahlûlünden*” *nakîbü’l-eshrâflığa* getirilmiş, bu vazifede iken kendisine “*Mekke-i Mükerreme* (kadılığı) *pâyesi*” ikrâm edilmiş, daha sonra da “*İstanbul kazâsı i’tibârî ile ihtirâm*” olunmuştu³⁰. Keza, Mevlânâ Abdü’l-latif (ölm. 1036/1626-27) isimli bir başkası, 1034 (1624)’te “*İzmir* (kadılığı) *pâyesiyle tekâ’üd*”e ayrılmıştı³¹. Bu tür *pâye* tevcihlerini birer *ikrâm* olarak görmek de mümkündür ve bu *ikrâmları*, sırf emekli olan kişilere sıkıntısız bir hayat te’minî arzûsu ile te’lif etmek de kanaatimizce pek tatmîn edici gözükmemektedir.

İlmiye zümresine mensup hatırlı kişileri taltif etmek de dahil, aşağıda gözden geçirilecek olan başka bir takım mülâhazalarla, biri “*pâye*” olmak üzere iki vazifenin bir kişinin uhdesine verildiği çok sayıda örneğe rastlanmaktadır: Çeşitli medreselerde bulunduktan sonra Sahn’a ulaşan, bilâhare Edirne kadısı olan Seyrek-zâde Seyyid Yunus Efendi (ölm. 1062/1652), 1057 (1647) yılında “*Anadolu kazaskerliği pâyesi zamîmesiyle Nakîbü’l-eshrâf*” olmuş, bilâhare aynı vazifede iken kendisine *Rûmeli kazaskerliği pâyesi ihsân* olunmuştu³². “*Vükelâ-yı devlete müfevvaz ve muhtas olan umûra müdâhale*” ettiği ithâmıyla idâm olunan eski Sahn müderrislerinden Şâmî Nu’mân

²⁷ Siyâsî kadrolar arasında yakınları veya çevreleri bulunan bir kısım insanların, son buldukları mevki’lerle mütênâsip olmayan bir maddî imkân ile takviye olunmalarına yönelik uygulamalara günümüzde de sık sık şahit olunmakta ve hiç de hakları olmadığı hâlde, bâzi kimselerin emekliliklerine az bir süre kala “danışmanlık”lar gibi üst mevki’lere tâyin edilmek suretiyle, üst derecelerden emekli olmalarına imkân sağlandığı pekâlâ görülebilmektedir. Çeşitli bakanlıklarda, bakanların yüzlerini bile gördükleri şüpheli olan onlarca danışman bulunması da bu tür taltifler cümlesinden olsa gerektir.

²⁸ *Azâyi*, a.g.e., II, s. 690.

²⁹ *A.g.e.*, II, s. 551.

³⁰ *A.g.e.*, II, s. 693.

³¹ *A.g.e.*, II, s. 706.

³² Şeyhî Mehmed Efendi, a.g.e., I, s. 202.

Efendi (ölm. 1069/1658-59), 1059 (1649)'da "Kudüs pâyesi zamîmesiyle" Kayseri kadısı tâyin edilmişti³³. Bostan-zâde Ebûbekir Efendi (ölm. 1083/1672), 1080 (1669-70)'de "Kudüs pâyesi" ile Eyüp kadısı olmuştu³⁴.

Yukarıdan beri verilen örnekler ve bu uygulamaların XVI. yüzyılın sonlarından itibaren ortaya çıkarak gittikçe artan bir şekilde yaygınlaşması ne manaya gelmektedir?

Bize göre, bu tür uygulamaları, sadece eğitim-öğretim müesseseleri etrafında olup biten basit hadiseler, sıradan uygulamalar ve sırf müderrisleri *gönüllemek* için başvurulmuş mütad terfî vasıtaları olarak görmek pek mümkün değildir. Bu tür uygulamaların böyle bir değerlendirmenin çok ötesinde manaları olması gerekir. Nedir bu manalar? Bu konuda, bir takım tahminlerin ötesinde, şimdilik kesin verilere sahip değiliz. Bu sebeple, aşağıdaki değerlendirmeler ve mütalaalar, burada tartışılan meseleyi anlamaya yönelik düşünce egzersizleri olarak da görülebilir:

Burada tartışılmakta olan uygulamanın ortaya çıkış dönemi ile, Osmanlı Devleti'nin içtimâî, ikisadî siyasî ve askerî durumunda görülen sarsıntuların aynı döneme rastlaması tesâdüfî olmamalıdır. Bu dönem, belirtildiği üzere XVI. yüzyılın sonları ile XVII. yüzyılın başlarıdır. Dönemin belirtilen yönlerden hususiyetlerine ana hatlarıyla baktığımızda şunları görürüz: Osmanlı Devleti, XVI. yüzyılın ortalarından itibaren hissedilir bir durgunluk içine girmiştir. Yüzyılın sonlarına kadar askerî sahada birtakım başarılar elde edilmişse de, bunlar katlanılan külfetleri karşılayacak ölçüde *getirisi* olmayan, bilakis yoğun kaynak sarfını gerektiren başarılardır. İhtiyaç duyulan bu kaynakların halktan toplanması gerekmektedir; bu ise daha fazla vergi toplanması manasına gelir. Oysa, gelir kaynakları belli ve sabit, hatta gitgide azalmakta olan ve ekseriyetle tarımla uğraşan Osmanlı tebeasının üzerine yüklenecek ilave her bir *akçelik* vergi yükü, onun daha da huzursuz olmasına ve bu da sosyal kargaşalara yol açacaktır. Zaten, yüzyılın ortalarında, kendisini *şehzâde* mücadeleleri sırasında açığa vuran bu huzursuzluklar, zirai eko-

³³ A.g.e., I, 270.

³⁴ A.g.e., I, s. 389. Benzeri yüzlerce örnekten rastgele seçilmiş birkaçı için bkz. A.g.e., I, s. 320, 342, 374, 401, 429, 430, 445, 448, 471, 476, 489, 492, 498 ...; II, s. 6, 20, 21, 30, 71, 73, 126, 133, 135, 142, 144, 162, 174, ...; III, s. 490, 501, 504, 506, 507, 508, 510, 512, 515, 520, 522, 541 ...

nomiyi çoktan sarsıntıya uğratmıştır³⁵. Patlak veren isyanlarla eğitim müesseseleri bile tam bir çıkmaz ve anarşi içine yuvarlanmış durumdadır³⁶.

XVI. yüzyılın sonlarında ve bilhassa XVII. yüzyılın ilk onlu yıllarında yaşanan ve Osmanlı literatüründe “büyük kaçgun” olarak nitelendirilen göç hareketlerine de zemîn hazırlayan bu tür huzursuzluklar, devleti, kullanılabileceği her vesileyi azamî nisbette değerlendirmeye yöneltecektir. Öncelikle devletin, yönetimi altındaki insanları kontrol ve denetim altında tutması lazımdır. Bu ihtiyaç göz önünde bulundurulduğunda, eskiden beri İslâm toplulukları üzerinde fevkalade nüfuzu bulunan ulemanın, bu hususta son derece mühim rol oynayacağı da anlaşılacaktır. Esasen, Osmanlı Devleti'nde başlangıçtan beri bu yönde bir gelişme görülmekle birlikte, bilhassa XVI. yüzyılın ikinci yarısından sonra, ulemanın devlet işleriyle doğrudan alâkadar olmaya ve siyasi çekişmelerde bilhassa aktif rol oynamaya başladıkları; ülke içerisindeki umûmî itibarlarıyla mütenâsip olarak merkezî idâre nezdindeki nüfuzlarını daha da arttırdıkları görülmektedir³⁷. Bu bakımdan, Osmanlı döneminden kalma ulemanın hal tercümelerini ihtiva eden (=biyografik nitelikli) eserlerde, söz konusu siyasi çekişmelerin ipuçları olabilecek pek çok veriye rastlanması bir tesadüf eseri değildir³⁸. Böylesi bir durumda, ne pahasına olursa olsun ulemanın devletin yanında, onun eli altında ve gözetiminde tutulması; bir takım maddî menfaat ve imkânlarla bu zümrenin tatmin edilmesi gerekecektir. Başkentte sık sık patlak veren Yeniçerilerin “kazan kaldırmaları”nda, gerek devleti yönetenler ve gerekse isyancılar tarafından ulemanın desteğini elde etme ihtiyacı duyulması, Osmanlı tarihinde sık sık karşımıza çıkan bir vâkıdır. Dolayısıyla, yukarıda kısaca ele almış olduğumuz *pâyeli tâyinlerin* ardında, biz işte böyle bir zarûreti de görüyoruz. Hiç şüphe yok ki, fetihlerin durması yüzünden yeni toprakların elde edilememesi; kezâ

³⁵ Burada sözü edilen gelişmelerle ve bilhassa sosyal ve iktisadi yapıda meydana gelen değişme ve sarsıntularla ilgili olarak bkz. Şerafettin Turan, *Kanunî'nin Oğlu Şehzâde Bâyezid Vak'ası*, Ankara 1961; Mustafa Akdağ, *Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası, “Celâli İsyânları”*, 1. baskı, Ankara 1971; kezâ, *Türkiye'nin İktisadi ve İctimai Tarihi*, II, 2. baskı, İstanbul 1979.

³⁶ Bu dönemde medreselerin ülke çapında nasıl bir huzursuzluk kaynağı hâline geldiğine dair bkz. M. Akdağ, “Medreseli İsyânları”, *İstanbul Üni. İktisat Fak. Mec.*, XI (İstanbul 1952), s. 361-387.

³⁷ Bu husûsta bkz. H. İnalcık, *The Ottoman Empire, The Classical Age, 1300-1600*, London 1973, s. 34, 173; kezâ, “Osmanlı İmparatorluğu”, *Türk Dünyası El Kitabı*, Ankara 1976, s. 981; Albert H. Lybyer, *Kanunî Sultan Süleyman Devrinde Osmanlı İmparatorluğu'nun Yönetimi* (çev. S. Cılızoğlu), İstanbul 1987, s. 196-203.

³⁸ Bu husûsta en zengin mâlûmât *Şakâ'ık ve Zeyilleri*'nde bulmak mümkündür.

medreselerin sayılarının ve dolayısıyla verdikleri me'zûn miktarlarının artması; buna bağlı olarak, yükselme arzûsundaki ulemâya her zaman münhal kadro te'mîn edilememesi gibi âmilleri de dikkate almak icâb eder; ancak kanaatimizce bunların te'sirlerini tâlî ehemmiyette görmek gerekmektedir. Bu hususta asıl belirleyici faktör olarak, ulemanın devlet karşısındaki pozisyonunu ve devletin ulemaya biçtiği rolün niteliğini görmek, bize daha isabetli gözükmektedir³⁹.

Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan başlamak üzere, bu karşılıklı ilişki mekanizmasının nasıl gelişip oluştuğunu ana hatlarıyla gözden geçirmek, konuyu daha iyi anlamamıza yardımcı olacaktır.

Osmanlı topraklarında medreselerin nasıl kurulmaya başladığını ve bu hususta zamanla nasıl bir yapı oluştuğunu, yukarıda gözden geçirmiştik. Bu konuda verilen bilgileri burada bir kez daha hatırlamakta fayda vardır.

Gerek ilk bir buçuk asırlık süre içerisinde ve gerekse İstanbul'un alınışının ardından kurulan büyük ve itibarlı medreselerin tamamının ya sultanlar veya devletin önde gelen diğer erkânı tarafından te'sis edilmiş olmaları, yukarıda da işaret olunduğu gibi, bu müesseselerin eğitim-öğretim politikalarının belirlenmesinde ve kurucularının kendilerinden beklentilerinde son derece mühim bir rol oynarken, onların *devlet karşısındaki pozisyonlarının tesbâtinde* de belirleyici olmuş ve teşekkül eden bu yapı, hemen hemen devletin inkırâzına kadar ciddi bir değişikliğe uğramamıştır:

Medreselerin asli fonksiyonlarının *devlete ihtiyaç duyduğu elemanları yetiştirmek* olduğunu söylemek, hiç de aşırı bir yorum sayılamaz. Diğer bir deyişle, medreseler ve buralarda vazîfe alan ulemâ, öncelikle *devlete hizmet sunmak için* vardır; onun geleceğini te'minat altına alması gerekenlerden ve bu işten fiilen mes'ûl olanlardan birisi de bunlardır. XVII. yüzyılın ünlü *lâyhâcısı* Koçi Beğ, ulemanın başı durumundaki şeyhülislâmlarla ilgili olarak şöyle der: "*Mukaddemâ şeyhü'l-islâm olan kimesneler, menba'ı fazl u kemâl olduğundan gayri nâtuk bi'l-hakk olup, pâdişâh-ı âlem-penâh hazretlerine dâ'imâ nush-ı cemilden hâlî olmazlardı. Ve intizâm-ı dîn ü devlete sâ'î olup ahvâl-i 'ibâdu'llâh ile mukayyedler idi.*"⁴⁰ Bu durum sâdece, şeyhülislâmlar

³⁹ Osmanlı ulemasının, devletin kuruluşundan itibaren kendisini devlet karşısında nasıl bir pozisyonda bulduğu veya devletin kendisinden ne beklediği konusunu, daha ayrıntılı bir şekilde başka bir yazıda ele almayı düşünüyoruz.

⁴⁰ *Risâle-i Koçi Beğ*, London 1277, s. 10.

için değil, bütün ulemâ için geçerliydi. Nitekim, yine Koçi Beğ'e göre, fiilî hizmet dönemi bir tarafa, azledilmiş bile olsalar, onlar "*bakiyye-i 'ömrlerin 'ilm u 'ibâdet ile ve du'â-i devlet-i pâdişâh-ı İslâm ile geçürürler idi ...*"⁴¹ Ve, varlıkları devlet ile kâimdi. Çünkü, medreselerden me'zûn olanlar -en alt seviyedeki bir *câmi müezzininden en üst seviyedeki şeyhülislâma* kadar bütün *ilmiye* mensupları-, bir vesîleyle *devlet me'mûru* idi. Ancak hemen belirtelim ki bu *me'mûriyet*, bugün anladığımız manada bir me'mûriyet değil, patri-monyal yönetim mantığının gerekli kıldığı ve hükümdârın, sâdık tebeasına *lüt u ihsân* ettiği bir me'mûriyetti. Bu *me'mûrlar* -halkla ilişkileri nasıl olursa olsun-, me'mûriyetleri hükümdarın bir lütü ve ihsânı olduğu için, esasta hükümdarla onun tebeası durumundaki kitleler arasında daha ziyade hükümdar lehine çalışan bir aracı mevki'inde bulunuyorlardı; dolayısıyla aynı zamanda bir *devlet adamı* idiler. *Halkla devlet* söz konusu olduğunda, önceliği tabii olarak mensup oldukları tarafa, yani *devlete* vermek durumundaydılar. Çünkü, *halka* karşı değil, kendilerini *me'mûr* eden hükümdara karşı sorumlu idiler. Yetiştirildikleri müesseseler -medreseler- *vakıf* esprisi ile ayakta duran, ihtiyaçları *vakıflar* kanalıyla karşılanan kuruluşlar olsalar dahi, söz konusu vakıfların da hükümdarlar -devlet- tarafından *tahsîs* edilmiş olması⁴², diğer bir deyişle mâişetlerini karşılayan iktisadî kaynakların hemen bütünüyle devletin kontrolü altında bulunması⁴³, kendilerine aynı zamanda tabii bir *minnet* hissi ve mes'ûliyet duygusu yüklüyordu. Bu mes'ûliyet, onlara başka mükellefiyetler de tahmil ediyordu: Üzerlerinde büyük nüfûz te'sîs ettikleri kitleleri, mümkün mertebe kendi *metbû'*larının arzûları istikametinde yönlendirme; geniş kitleleri kontrol etme ve böylece hükümdarların yönetimlerini kolaylaştırma. Bu mükellefiyetler, yine devlet kademelerinde vazife alınarak yerine getirilir; ya bir *câmi* kürsüsünde ve minberinde vaaz edip hutbe okuyarak, ya bir medrese *rahlesinde* ders vererek, ya bir şehirde *müftî* olarak, ya bir *kazanın kadılığı*nda bulunularak veya başka bir şekilde bir hizmet yürütmek sûretiyle ifâ olunabilirdi. Bu hizmetler sırasında takınılan ta-

⁴¹ Aynı yer.

⁴² Dikkate değer ve itübâr edilir bütün büyük medreselerin sultanlar tarafından kurulduğu ve yine onlar tarafından gerçekleştirilen *tahsîs kabilinden vakıflarla* finanse edildikleri unutulmamalıdır.

⁴³ Bu tahsislerin *sahih vakıflardan* farklı olduğunu ve dolayısıyla her an başka bir *cihete tahsîs* edilebileceğini unutmamak gerekir. (Sultanlar tarafından gerçekleştirilen *tahsîs* nitelikli vakıfların hukûkî durumu ve bu konuda Şeyhülislâm Ebussuud Efendi tarafından verilmiş olan bir *fetvâ* için bkz. A. Akgündüz, *İslâm Hukukunda ve Osmanlı Tatbikatında Vakıf Müessesesi*, TTK yay., Ankara 1988, s. 444-451).

vırlar ne olursa olsun, ne ölçüde hakka ve adalete riayet edilirse edilsin, netice itibariyle değişen bir şey olmamaktaydı ve kendileri birer *me'mûr* olarak öncelikle hükümdara karşı sorumlu idiler.

Şunu da hemen ifade etmelidir ki, böylesi bir durumda söz konusu *me'mûrlar* hükümdara ve dolayısıyla devlete ne kadar bağımlı ve muhtaç iseler, aynı şekilde hükümdar ve dolayısıyla devlet de kendilerine o ölçüde bağımlı ve muhtaçtı. Çünkü, *hükümünün* büyük bir kısmını ancak onlar kanalıyla yürütebilmekte; siyâsî, askerî, adlî-kazâî ve dînî sahada ve hatta maarif alanında onlar eliyle iş görebilmekte idi; onlar aynı zamanda devletin -ve hükümdarın- gören gözü, işiten kulağı, düşünen akli durumundaydılar.

Osmanlı siyâsî, sosyal ve kültürel hayatını göz önüne getirdiğimizde, söz konusu *me'mûrların* eğitimlerini tamamladıktan sonra, devlet mekanizmaları ve mevki'leri dışında hizmet arz edebilecekleri ikinci bir cihetin olmadığını görürüz. Bu durum, devletle kendileri arasında kelimenin gerçek anlamıyla bir *bağımlılık* meydana getirmiştir; bu sebeple de Osmanlının bürokratuleması kendisini devletten ve devlet kapısından uzakta asla düşünemezdi; onun velî-i ni'meti devlet, ekmeğ kapısı devlet, halk nezdinde gördüğü saygı ve itibarın kaynağı -belirli ölçüde- devletti; çünkü kendisi *devletlü* idi. O kadar *devletlü* idi ki, zaman içerisinde mütad bir uygulama hâlini alan *azil* hâdiseleri veya uzunca bir süre bir vazîfeye getirilmemek, onun için en büyük ıstırap kaynağı hâline geliyordu. Yukarıda sözünü ettiğimiz biyografik nitelikli eserlerde, hayat hikâyeleri verilen şahsiyetlerle ilgili olarak sık sık '*azl acısını tatmadı*' türü ifadeler, bunun en açık delilidir. Meselâ, Sahn müderrislerinden Mevlânâ Mehmed (ölm. 995/1587)'den söz edilirken, "*Ebu's-su'ûd Efendi-zâde Mehmed Çelebi'nün i'âdesinden mülâzemetle ser-efrâz ve rû-be-râh-ı menâzil-i nişib ü firâz-ı devr ü dırâz olmağla Uzunca-ova merhalesinde çille-keş-i intizâr ve riyâzat-ı erba'in ile ümid-vâr-ı eltâf-ı Kird-gâr iken ...*" ifadesinden, müderrisin *Kırkl* bir medreseye tâyin edilebilmek için beklerken ne kadar sıkıntı içerisinde kaldığını anlıyoruz⁴⁴. Kezâ, Mevlânâ Ahmed (ölm. 1032/1622-23) adlı başka bir müderrisin hâl tercümesinde de benzer ifâdelerle karşılaşırız: "(Bin) *yirmi bir Zi'l-ka'desinde Menteş-zâde yerine Hançeriyye pâyesine terfi' kılındı. Yigirmi beş Ramazân'ında 'azl olup medrese-i mahlûle Abdu'r-rahmân Efendi'ye ihsân olundu. Nice zamân*

⁴⁴ Atâyî, a.g.e., I, 297.

*mümtehen ü mehân ser-gerdân-ı vâdî-i hırmân olup sınıfı 'ulemâda dahîl mecâlis ve mehâfilde hakîr ü zelîl ... olmuşıdi.*⁴⁵"

Bu örnekleri çoğaltmak kolay olmakla birlikte, mesele bu değildir. Bizim altını çizmeye çalıştığımız husus, bu çift taraflı *bağımlılığın*, devletin ulemayı, ulemanın da devleti her zaman yanında görmek istediği sosyal ve siyasi bir ortam hazırlamış olmasıdır. Dolayısıyla, her hâlükârda, devletin ulemayı kendisine muhalif ve gayr-i memnun bir pozisyona itmemesi, ulemanın sürekli kontrol ve el-altında tutulması, onun zaman zaman hırçınlıklarına ve kaptislerine katlanması, -muhalefete geçtiği takdirde devletin, diğer bir deyişle patrimonyal hâkimin başına açacağı gâileler düşünüldüğünde- lazım ve hatta elzemdi. Yukarıda işaret olunduğu üzere, XVII. asırdan itibaren sık sık karşılaşılan Yeniçeri ayaklanmalarında, ulemânın desteğinin ne kadar ehemmiyetli hale geldiği, devleti yönetenler tarafından da çok iyi biliniyordu. Öyleyse, her ne pahasına olursa olsun bu zümre, yöneticinin yanında ve hizmetinde tutulmalı ve onun halk üzerindeki etkisinden ve nüfuzundan faydalanılmalı, bu sebeple kendisine birtakım tâvizlerin verilmesinden kaçınılmamalı idi... Bürokrat-ulemâ için de aynı şey söz konusu idi. Diğer bir deyişle, o, devletten uzakta kaldığı, daha doğrusu devlete ait bir mevki'de bulunmadığı takdirde kendisini çıplak gibi hissetmekte, dolayısıyla nefsinin onunla özdeşleştirmekte, kendisini onun sahibi olarak görmekte ve böylece istikbâlini onunla veya müesses nizâmı korumakla te'minat altında tuttuğuna inanmaktaydı. Devletin *hükümdarın mülkü* olduğuna inanılan bir devirde, ulemanın münhasıran ilmî hakikatleri ön plânda tutmak, diğer bir deyişle sadece *âlim* ve *aydın* kimliği ile ortaya çıkmak yerine, *bürokrat-ulemâ* kimliğini kabûllenmek sûretiyle daha ziyade *dîn ü devlet* maslahatını gözeten birisi olarak karşımıza çıkmasının mühim bir sebebi de bu olmalıdır.

Bütün bu mülahaza ve değerlendirmelerle, ne ulemanın devlete hizmet arzının ve ne de devletin ulemadan faydalanmasının yanlış olduğunu söylemek istiyoruz. Burada vurgulamak istediğimiz husus, Osmanlı tarihi boyunca, ulemanın fikren, ilmen, zihnen ve hattâ amelen devletin yönetim anlayışı ve mekanizmaları ile sıkı bir ilişki içerisinde bulunduğu, bir bakıma kendisini onunla özdeşleştirdiği ve böylece tipik bir *bürokrat* haline geldiğidir. Bu du-

⁴⁵ *Ag.e.*, II, 668.

rum ilmen, fikren, zihnen müstakil ve kendi ayakları üzerinde duran; gerektiğinde birtakım aksaklıkları ciddî bir şekilde tenkîd edebilen aydın zümresinin yeterince yetişmemesinin de bir sebebi olarak görülebilir ki, aynı şey bugün için de geçerlidir.

Binaenaleyh, bu tür değerlendirmeler bir ölçüde subjektif gözükse bile, bize öyle geliyor ki, Osmanlı döneminde XVI. yüzyılın sonlarından itibaren görülmeye başlanan ve gitgide yaygınlık kazanan, gerek eğitim sahasında ve gerekse adliye mekanizmasında sık sık karşımıza çıkan *pâyeli* tâyinleri, bir de bu cihetten ele almak ve değerlendirmek faydalı olacaktır.

EKLER(*)

I

İstanbul Başbakanlık Osmanlı Arşivi, İbnü'l-emin, Tevcihat, Nr. 1275:

“Ma'rûz-ı dâ'ileridir ki,

“Sahn müderrisi Mustafa Efendi Fethiye'de İsmihan Sultan medresesine İbtidâ-i Altmışlı ile, yerine Mûsıla-i Sahn ile İbrâhim Paşa-yı Cedid müderrisi Süleymân Efendi Sahn'a, yerine İkinci Dâhil ile Hacı Hasan-zâde müderrisi İsmâ'il Efendi Mûsıla-i Sahn ile, yerine İkinci Dâhil ile Mi'mâr Sinân müderrisi Tâhir Mehmed Efendi Mûsıla-i Sahn ile, yerine İbtidâ-i Dâhil ile Neccâriye müderrisi Ahmed Efendi İkinci Dâhil ile, yerine İkinci Hâric ile Hurremiye müderrisi e's-Seyyid 'Abdu'llah Efendi İbtidâ-i Dâhil ile, yerine İbtidâ-i Hâric ile Baba-zâde ma'a Dersiyye-i Halîl Ağa müderrisi 'Abdu'llah Efendi İkinci Hâric ile, yerine Kırkdan ma'zûl İbrâhim Efendi İbtidâ-i Hâric ile.

Sahn müderrisi Feyzu'llah Efendi Fethiye'de Sinân Paşa medresesine İbtidâ-i Altmışlı ile, yerine Mûsıla-i Sahn ile Ülâ-yı Husrev Kethudâ müderrisi Hüseyin Efendi Sahn'a, yerine İkinci Dâhil ile Fâtuma Sultan müderrisi Yûsuf Efendi Mûsıla-i Sahn ile, yerine İbtidâ-i Dâhil ile Bali Efendi müderrisi 'Ömer Efendi İkinci Dâhil ile, yerine İbtidâ-i Dâhil ile Dâmâd Efendi müderrisi Ahmed Efendi İkinci Dâhil ile, yerine İkinci Hâric ile 'Abdu'r-rahman Paşa müderrisi Halîl Efendi İbtidâ-i Dâhil ile, yerine İbtidâ-i Hâric ile Dersiyye pây-zen Yûsuf Paşa müderrisi Mehmed Efendi İkinci Hâric ile, yerine Kırkdan ma'zûl 'Ali Efendi İbtidâ-i Hâricile.

İbtidâ-i Dâhil ile Bâzergân-başı Ahmed Efendi Etmekci-zâde medresesine İkinci Dâhil ile, yerine İbtidâ-i Dâhil ile ... Mahmûd Ağa müderrisi Ahmed Efendi İkinci Dâhil ile, yerine İkinci Hâric ile Yûsuf Paşa müderrisi Hüseyin Efendi İbtidâ-i Dâhil ile, yerine İbtidâ-i Hâric ile Ahmed-i Yorgânî müderrisi Mehmed Efendi İkinci Hâric ile, yerine Kırkdan ma'zûl Ahmed Efendi İbtidâ-i Dâhil ile.

[...]

(*) Farklı dönemlere ait aşağıdaki 4 adet vesikanın tamamı değil, örnek oluşturması açısından her birinin sadece bir kısmı verilmiştir.

Ve İbtidâ-i Altmışlı ile Bayram Paşa müderrisi Mehmed Efendi yerinde İkinci Altmışlı i'tibâr buyurulup 'inâyet buyurulmak recâ olunur.

Mine'd-dâ'î el-fakîr Mehmed 'ufiye 'anh.

Sahh,

Tertûbleri üzre tevcîh olmak buyuruldu. Fî 19 C. sene 1115(1703)."

II

İstanbul Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Cevdet, Maarif, Nr. 6087:

"Ma'rûz-ı dâ'î-i devletleridir ki,

Medrese-i Dâru'l-hadîs-i Süleymâniye Süleymâniye müderrisi 'Abdu'r-rahman Efendi-zâde 'Ali Rızâ Efendi dâ'ilerine, yeri Hâmise-i Süleymâniye ile Cedîde-i Nûr-ı 'Osmânî müderrisi Mehmed-i Mekkî Efendi dâ'ilerine, yeri Mûsıla-i Süleymâniye ile Şâhzâde müderrisi Tokatî Mustafa Efendi dâ'ilerine bâ-Hâmise-i Süleymâniye, yeri Mûsıla-i Süleymâniye ile Kalender-hâne müderrisi Hamza-zâde Hâfız İbrâhim Efendi dâ'ilerine bâ-Hareket-i misliyye, yeri Mûsıla-i Süleymâniye ile Mahmûd Paşa müderrisi Yahyâ-zâde İbrâhim Efendi dâ'ilerine bâ-Hareket-i misliyye, yeri Mûsıla-i Süleymâniye ile Pîrî Paşa müderrisi Sa'id Efendi-zâde İbrâhim Nedim Efendi dâ'ilerine bâ-Hareket-i misliyye, yeri Hareket-i Altmışlı ile Gâzî Turhan der-Cisr-i Ergene müderrisi 'Osman Efendi hazretleri mahdûmu e's-Seyyid Mehmed Kâmil Efendi dâ'ilerine bâ-Mûsıla-i Süleymâniye, yeri İbtidâ-i Altmışlı ile Ahmed Paşa der-kurb-ı Sultan Selîm müderrisi Hâşim-zâde e's-Seyyid 'Abdu'llah Efendi dâ'ilerine bâ-Hareket-i Altmışlı, yeri Sahn müderrisi Fetvâ Emîni Ebûbekir Efendi birâderi Müsevid 'Ömer Efendi dâ'ilerine bâ-İbtidâ-i Altmışlı, yeri Mûsıla-i Sahn ile Yarhisâr müderrisi Kefevî Mehmed Efendi-zâde Ahmed Necîb Efendi dâ'ilerine, yeri Hareket-i Dâhil ile Sâniyye-i Ken'ân Paşa müderrisi Gîlânî-zâde e's-Seyyid 'Abdu'l-latif Efendi dâ'ilerine bâ-Mûsıla-i Sahn. Ve Dersiyye, der-câmi'-i Meydancık 'an-vakf-ı Mustafa Ağa, İbtidâ-i Dahil ile Dersiyye-i Hâce Fâtuma Hâtun müderrisi 'Alâ'iyeli 'Abdu'l-Me'men Efendi dâ'ilerine bâ-Hareket-i Dâhil; yeri Hareket-i Hâric ile Dersiyye-i 'Abdu'l-kâdir, der-câmi'-i Zeyrek, müderrisi Kebîrî-zâde e's-Seyyid 'Abdu'r-rahman Efendi dâ'ilerine bâ-İbtidâ-i Dâhil; yeri İbtidâ-i Hâric ile Dersiyye, 'an-vakf-ı Emetu'llah Hâtun, müderrisi Kebîrî-zâde e's-Seyyid Mehmed Nûru'd-dîn Şe-

ref Efendi dâ'ilerine bâ-Hareket-i Hâric; Medrese-i Süleymâniye Hâmise-i Süleymâniye ile Süleymâniye, der-Çorlu, müderrisi Esîrî dâmâdı Yahyâ Efendi dâ'ilerine; yeri Mûsıla-i Süleymâniye ile Cedîde-i el-Hâc Beşîr Ağa müderrisi Samakolî (?) Hasan Efendi dâ'ilerine bâ-Hareket-i misliyye; yeri Mûsıla-i Süleymâniye ile Kılıç 'Ali Paşa müderrisi Yahyâ Paşa imâmı Hâfız Mehmed Sadık Efendi dâ'ilerine bâ-Hareket-i misliyye; yeri Mûsıla-i Süleymâniye ile Nişâncı Paşa-yı Cedîd müderrisi Bükâ'î-zâde Ahmed Efendi dâ'ilerine bâ-hareket-i misliyye; yeri Hareket-i Altmışlı ile Debbâğ-zâde müderrisi Mollâ-zâde Mehmed Efendi dâ'ilerine bâ-Mûsıla-i Süleymâniye; yeri Sahn müderrisi Müsevid Mustafa Efendi dâ'ilerine bâ-İbtidâ-i Altmışlı; yeri Mûsıla-i Sahn ile Kirmâstî müderrisi Başmakçı-zâde e's-Seyyid Mehmed Selîm Efendi dâ'ilerine; yeri Hareket-i Dâhil ile Dersiyye-i İsmâ'îl Efendi, der-câmi'-i el-Hâc Hasan-zâde, müderrisi Âuf Efendi rebîbi Süleymân Efendi-zâde Feyzu'llah Efendi dâ'ilerine bâ-Mûsıla-i Sahn; İbtidâ-i Dâhil ile Dersiyye-i el-Hâc İlyâs müderrisi Erzurumî Müsevid Hâfız Mehmed Efendi dâ'ilerine bâ-Hareket-i misliyye; ve Dersiyye, der-Mescid-i Bıçakçı 'Alâ'ü'd-dîn 'an-vakf-ı e's-Seyyid el-Hâc Mehmed, bâ-Hareket-i Hâric ile Dersiyye, der-Câmi'-i Mahmûd Paşa 'an-vakf-ı Çukacı el-Hâc Ebûbekir Efendi müderrisi Tokatî Mustafa Efendi dâ'ilerine bâ-İbtidâ-i Dâhil; yeri İbtidâ-i Hâric ile Dersiyye, der-câmi'-i Sultân Mehmed 'an-vakf-ı Kırîmî 'Abdu'r-rahîm Efendi Yahyâ Mollâ-zâde Mehmed Sa'îd Efendi dâ'ilerine bâ-hareket-i Hâric [...] tevcîh buyurulmak mercûdur."

e'd-Dâ'î Dürri-zâde Mustafâ, 'ufiye 'anh.

Sahh,

İşâretleri mücebince tevcîh olunmak buyuruldu. 14 M(uharrem) sene (1)177 [1763]."

III

İstanbul Başbakanlık Osmanlı Arşivi, İbnü'l-emin, Evkâf, Nr. 7901:(**)

(**) Bu belgede geçen târihler, hicrî 1197 ilâ 1209 (1782-83 ilâ 1794-95) yılları arasına âittir.

Medâris-i Hareket-i Dâhil, Der-Burûsa

Şücâ'iyye: Na'lbûr-zâde İsmâ'il Efendi'ye tevcîh, fi 11 Câ., sene 197 (*Mûsıla-i Sahn'a* gitmiştir, fi 10 C. sene 205).

Hâce Menteş: Levhî-zâde e's-Seyyid Mehmed Sa'îd Efendi'ye tevcîh, fi 11 Câ., sene 197 (*Mûsıla-i Sahn'a* gitmiştir, fi 21 C., sene 204).

İklîm (?) Şâh: Sa'dî-zâde Abdullah Efendi'ye tevcîh, fi 11 Câ., sene 197 (*Mûsıla-i Sahn'a* gitmiştir, fi 22 Câ., 204).

Sabbâğ Hayrû'd-dîn: Ahmed Ağa-zâde Hüseyin Efendi'ye tevcîh, fi 11 Câ., sene 197 (*Mûsıla-i Sahn'a* gitmiştir, 27 Râ., sene 205).

Hâce Bahrî: Hâdî-zâde e's-Seyyid Mehmed ... Efendi'ye tevcîh, fi 26 S., sene 198 (*Mûsıla-i Sahn'a* gitmiştir, fi 13 C., sene 206).

Ebû İshak Kâzrûnî: Abdî-zâde e's-Seyyid İbrâhîm Efendi'ye tevcîh, fi gur-re-i R., sene 198 (*Mûsıla-i Sahn'a* gitmiştir, 9 C., sene 205).

Hâce Ni'metu'llah Efendi: İmâm-zâde İsmâ'il Efendi'ye tevcîh, fi 11 Câ., sene 201 (*Mûsıla-i Sahn'a* gitmiştir, fi 6 C., sene 206).

Sânîyye-i Sûfî Sinân: e's-Seyyid Mustafa Efendi'ye tevcîh, fi 6 Ş., sene 201 (Yerinde *Mûsıla-i i'tübârî* verilmiştir, 27 Râ., sene 207).

e's-Seyyid Ali: e's-Seyyid Mehmed Râşid Efendi'ş'e tevcîh, fi 6 Ş., sene 201.

Sânîyye-i Ebû İshak Kâzrûnî: Yörük-zâde Mehmed Hayyât Efendi'ye tevcîh, fi 6 Ş., 201 (*Mûsıla-i Sahn'a* gitmiştir, 5 L., sene 204).

Ferhâdiyye: e's-Seyyid Yûsuf Efendi'ye tevcîh, fi 14 Râ., sene 202 (*Mûsıla-i Sahn'a* gitmiştir, 17 Râ., sene 207).

Dersîyye-i Nişâncı Ali Paşa: Âmidî e's-Seyyid Abdullah Efendi'ye tevcîh, fi gur-re-i Râ., sene 202 (*Mûsıla-i Sahn'a* gitmiştir, 5 L., sene 204).

Kemâl Beğ: Haffâf-zâde Mehmed Emîn Efendi'ye tevcîh, fi 3., Ş., sene 203 (Medresesiyle *Sahn'a* gitmiştir, 26 M., sene 206).

İklîm (?) Şâh: Ders-i âmm Hâfız Ahmed Efendi'ye tevcîh, fi 22 Câ., sene 204 (*Mûsıla-i Sahn'a* gitmiştir, 13 R., sene 207).

Hâce Menteş: Demircili e's-Seyyid Abdu'llah Efendi'ye tevcîh, fi 21 C., sene 204 (*Mûsıla-i Sahn'a* gitmiştir, 25 R., sene 208).

Dersiyeye-i el-Hâcc Süleymân, der-Câmi'-i Kebîr: *İbtidâ-i Dâhil* ile müder-riş Kandilci-zâde Mustafa Efendi'ye yerinde *i'tibâr* tevcih, 21 C. sene 204 (*Mûsıla-i Sahn'a* gitmiştir, 29 C., sene 204).

Dersiyeye-i el-Hâcc Süleymân, der-Câmi'-i Kebîr: e's-Seyyid Ebûbekir Efendi'ye tevcih, 29 C., sene 204 (Medresesiyle *Mûsıla-i Sahn'a* gitmiştir, 12 R., sene 207).

Sâniyye-i Hâce Ni'metu'llah: Vardârî Şeyh-zâde Hafidî Abdu'llah Efendi'ye, 29 C., sene 204 (*Mûsıla-i Sahn'a* gitmiştir, 15 C., sene 209).

Dersiyeye-i Nişâncı Ali Paşa, der-Burûsa: Burûsavî Hüseyin Efendi'ye, 5 L., sene 204 (*Mûsıla-i Sahn'a* gitmiştir, 24 R., sene 208).

Ebû İshak Kâzrûnî, der-Burûsa: Ders-i âmm Burûsavî el-Hâcc Ebû Bekir Efendi'ye, 9 M., sene 205 (*Mûsıla-i Sahn'a* gitmiştir, 13 R., sene 209).

[...]

Medâris-i Mûsıla-i Sahn, der-Burûsa

Hüseyin Çelebi: Eşref-zâde e's-Seyyid Mehmed Safiyyü'd-dîn Efendi'ye tevcih, fi 11 Câ., sene 197 (*Sahn'a* gitmiştir, fi 22 Câ., sene 204).

Dersiyeye-i Süleymân Paşa, der-İznik: Hasan Efendi-zâde Ali Efendi'ye tevcih, fi 11 Câ., sene 197 (Terhîn ?, 29 C., sene 204).

Dersiyeye-i Yıldırım Bâyezid: e's-Seyyid Mustafa Efendi'ye tevcih, fi 11 C., sene 197 (*Sahn'a* gitmiştir, fi 21 C., sene 204).

Çoban Beğ: Şeyh-zâde Hüseyin Efendi'ye tevcih, fi 11 Câ., sene 197 (Mûmâ-ileyhe bâ-misliyye Yıldırım Bâyezid Medresesi verilmiştir, fi 21 C., sene 204; *Sahn'a* gitmiştir, 5 L., sene 204).

Leysî Çelebi: Nakîb-zâde e's-Seyyid Mehmed Efendi'ye tevcih, fi 26 S., sene 198 (*Sahn'a* gitmiştir, fi 13 C., sene 206).

Göbekli: Mollâ-zâde Ahmed Efendi'ye tevcih, fi gurre-i N., sene 198 (*Sahn'a* gitmiştir, fi 13 C., sene 206).

Râbi'a-i Cezerî Kâsım Paşa: el-Hâcc Eyyüb Efendi-zâde Ahmed Efendi'ye tevcih, fi gurre-i N., sene 198 (*Sahn'a* gitmiştir, sene sitte seb'a).

Başçı İbrâhîm Efendi: Es'ad-zâde e's-Seyyid Abdu'l-hâdî Efendi'ye tevcih, fi 11 C., sene 201 (*Sahn*'a gitmiştir, 1 Zâ., 205).

Esedîyye: 'Aynı Ekber-zâde Fahru'd-dîn Efendi'ye tevcih, fi 6 Ş., sene 201 (*Sahn*'a gitmiştir, 9 M., sene 205).

Hasan Paşa: Manav-zâde e's-Seyyid Mehmed Sâlim Efendi'ye tevcih, fi 6 Ş., sene 201 (*Sahn*'a gitmiştir, 17 Râ., sene 205).

Kara Gâvî: e's-Seyyid Abdu'l-'azîz Efendi'ye tevcih, fi 14 Râ., sene 202 (*Sahn*'a gitmiştir, 15 Z., sene 207).

Lutfiyye: Eşref-zâde e's-Seyyid Mehmed Necmü'd-dîn Efendi'ye tevcih, fi gurre-i Râ., sene 202 (*Sahn*'a gitmiştir, 25 R., sene 208).

Hüseyin Çelebi: Sa'dî-zâde Abdu'llah Efendi'ye tevcih, fi 22 Câ., sene 204 (*Sahn*'a gitmiştir, 13 R., sene 209).

[...]

IV(***)

"Münhale olan Dizdâriye medresesi Hareket-i Dâhil ile Serverî Beğ medresesi müderrisi Midillülü Emîn Efendi dâ'îlerine bâ-Mûsıla-i Sahn; yeri İbtidâ-i Dâhil ile Fîrûz Ağa medresesi müderrisi Alablılı (?) 'Ali Niyâzî Efendi dâ'îlerine bâ-Hareket-i Dâhil; yeri Hareket-i Hâric ile 'Abdu'llah Şemsî-i Sivâsî medresesi müderrisi Zağferanbolulu Mehmed Zühdi Efendi-zâde Ahmed Kâzım Efendi dâ'îlerine bâ-İbtidâ-i Dâhil; yeri İbtidâ-i Hâric ile 'Atâ'îye medresesi müderrisi Ereğlîli Mustafa Efendi dâ'îlerine bâ-Hâreket-i Hâric. Ve yine münhale olan 'Ali Paşa, der-Çatalca, medresesi Hareket-i Dâhil ile Dârü'l-hadîs-i 'Osmân Efendi medresesi müderrisi Hezâr-gradlı Mahmûd Hilmi Efendi dâ'îlerine bâ-Mûsıla-i Sahn; yeri İbtidâ-i Dâhil ile Hânkâh-ı Mütevekkil Efendi medresesi Ürgübî Mustafa Rüşdî Efendi dâ'îlerine bâ-Hareket-i Dâhil; yeri Hareket-i Hâric ile Sâniyye-i Ferruh Beğ medresesi müderrisi Batumlu 'Osmân Zühdi Efendi dâ'îlerine bâ-İbtidâ-i Dâhil; yeri İbtidâ-i Hâric ile Râbi'a-i Mollâ Fenârî medresesi müderrisi Karluhlu (?) Hüseyin Efendi

(***) Burada verilen metin, İstanbul Müftülüğü Şer'iyye Sicilleri Arşivi'nin deposunda tasnif edilmemiş bir şekilde bulunan, bir kısmı yırtık numarasz bir defterden sırf örnek olsun diye alınmıştır.

dâ'ilerine bâ-Hareket-i Hâric. Ve yine münhale olan Müftî-zâde Hüseyin Efendi medresesi Hareket-i Dâhil ile Ûlâ-yı Sâlim Efendi medresesi müderrisi Kastamonulu İbrâhim Hakkı Efendi dâ'ilerine bâ-Mûsıla-i Sahn; yeri İbtidâ-i Dâhil ile Şehr-emîni medresesi müderrisi Aydoslu Mehmed Fevzî Efendi dâ'ilerine bâ-Hareket-i Dâhil; yeri Hareket-i Hâric ile 'Atâyî-zade medresesi müderrisi Sivash Mehmed Sa'îd Efendi dâ'ilerine bâ-İbtidâ-i Dâhil; yeri İbtidâ-i Hâric ile Ûlâ-yı Rahîmiyye medresesi müderrisi ... Hasan Efendi dâ'ilerine bâ-Hâreket-i Hâric [...] tevcîh buyurulmak mercûdur. Hurrîre fî gurre-i Zi'l-hicce'ti's-şerîfe, seneti isneyn ve 'ısrîn ve selâse-mi'eti ve elf [1322/1904]."

BÂBİÂLİ'DE BULGAR ASILLI BİR DİPLOMAT

LEMAN ERGENÇ

1784 yılında doğan II. Mahmut, I. Abdülhamid'in oğludur. Diğer Osmanlı şehzadeleri gibi dünya ve padişahlık hakkında öğretilmesi gereken mistik bilgiler ona da öğretilmiştir. Bu bilgiler yanında II. Mahmut "... amcası Selim III - ten Osmanlı İmparatorluğu'nun içinde bulunduğu kötü durumu, bu imparatorluğu yıkılmadan kurtarmak için yapılması gereken ıslahatın yapısını ve karakterini öğrendi"¹.

II. Mahmut, kendinden önce yeni düzen yolunda yerlerini ve yaşamlarını kaybeden padişah ve vezirlerin durumunu bilmesine rağmen devlet için geniş çapta yeni bir düzen çalışmalarına başlar. Bu çalışmalarını büyük zorluklarla sürdürür ve onları yenmek için de kuvvet kullanır. Batı'dan gelecek her türlü yeniliğe açıktır ve yetenekli, çalışkan kişilere ırk ve din gözetmeden İmparatorluğun idaresinde onların hizmetlerine değer vererek yüksek makamlara kadar yükseltmiştir. Bu kişilerden biri, İmparatorluğun siyasi yaşamında büyük rol oynayan Bulgar asıllı Stefan Bogoridi'dir (Stoyko Tsonkov Stoykov). Yeni Bulgar edebiyatının Uyanış Devri döneminde Bulgar eğitiminde büyük hizmetleri olan yazar Sofroniy Vračanski'nin torunudur. Stefan Bogoridi Kotlen kasabasında doğmuş, Yunan okulunda okumuştur. Rumlar Stoyko adını Stefan olarak, soyadını ise Bulgaristan'ın ilk Hıristiyan knezi Boris'ten alarak Bogoris olarak değiştirmişlerdir. Tarihçiler doğum tarihi hakkında çeşitli varsayımlar ileri sürmektedirler. Ancak Bulgar edebiyat tarihçileri, Gavril Krısteviç'in ileri sürdüğü 1780 tarihini doğru kabul ederler.

Yazar Sofroniy Vračanski, öksüz kalan iki torununu; Stoyko (Stefan) ve Atanas'ı, o devirlerde Doğu Avrupa'da ün yapmış Bükreş'teki "Sv. Sava" (Kutsal Sava) okulunda okuttuktan sonra İstanbul'a göndermiştir. Stefan Bogoridi'nin buradaki ilk görevi; zengin Rum çocuklarına Fransızca öğretmenliğidir. Devlet görevi ise 1798-1799 yılında Mısır'da Ebuhrir'da Hüsrev Paşa'nın, İngiliz donanmasıyla birlikte Fransızlara-Bonaparte askerlerine karşı yürütülen savaşta paşanın tercümanı olarak çalışmasıdır.

¹ E. Z. Karal, *Osmanlı Tarihi*, C: V, s. 142.

Stefan Bogoridi siyasî kariyerine, ünlü Rum asıllı Skarlat Kalimaki'nin² yardımıyla başlar. Kalimaki bu yetenekli ve çalışkan Bulgar gencine hak ettiği değeri verir. Bogoridi'nin siyasî faaliyeti, Rusya ile Osmanlı hükümetinin Bükreş'te 28 Mayıs 1812 yılında imzaladıkları barış antlaşması zamanında başlar.

Bu antlaşmaya göre: "Ruslar toprak kazançlarından yalnız Basarabya'yı muhafaza ettiler. Eflâk ve Buğdan Osmanlı İmparatorluğu'na geri verildi. Prut Nehri iki devlet arasında hudut olarak kabul edildi. Tuna'nın iki ağzı Türkiye ve Rusya için müşterek olacaktı"³.

Bâbîâli bu yıllarda Moldova'ya knez olarak Skarlat Kalimaki'yi atar. S. Kalimaki de Stefan Bogoridi'yi vekil olarak yanına alır. Moldova'yı 7 sene idare ettikten sonra 1819 yılında İstanbul'a dönerler. 1821 yılında gelişme imkânı bulan Mora isyanı zamanında Eflâk'ı idare etmeye; S. Kalimaki knez, St. Bogoridi ise onun vekili olarak gönderilir. Ancak işler iyi gitmez ve korumaları ile geri dönmek zorunda kalırlar. Yolculuk sırasında, Bâbîâli'ye Kalimaki'yi sevmeyen bir vezirin tayin edildiğini öğrenirler ve Silistre'ye, Tuna bölgesinin idarecisi olan Salih Paşa'nın yanına sığınır. Salih Paşa da vezir tarafından sevilmediğini bildiğinden tedbirli davranarak; Bâbîâli'ye, Bogoridi'yi Moldova prensliğinin işlerini gözden geçirmek için alıkoyduğunu bildirir. Yeni bir vezir tayin edilinceye kadar St. Bogoridi'yi burada oyalar.

1820 yılında sonuca ulaşmayan Yunan isyanlarının başlamasının (Eflâk ve Buğdan isyanları, Mora'da gelişme imkânı bulan isyanlar) birçok nedenleri vardır. Özellikle 18. yüzyılda Osmanlı Devleti'nin iki büyük düşmanı Rusya ve Avusturya, İmparatorluğu içten çökertmek için Yunanlılar arasında milliyetçilik duygusuyla egemenlik düşüncesini yaymakla kalmayıp, çeşitli yöntemlerle onları kışkırtırlar. Yunan isyanlarını hazırlayan ve idare eden gizli cemiyet Etniki Eteryadır, Bu cemiyet 1814 yılında Odesa'da kurulmuştur. Amacı; sözde eğitim ve öğretimi Osmanlı İmparatorluğu'nun Hıristiyan tebası arasında yaymaktır. Gerçekte ise; Yunan patriğinin idaresinde olmak üzere eski Bizans İmparatorluğu'nu yeniden kurmak ülküsünü yaymaktır. Cemiyetin nüfuzlu üyeleri arasında Bogoridi'nin en büyük dostu, Eflâk beyi S. Kalimaki ve İstanbul Rum patriği vardır.

² Osmanlı Hükümeti'nde görev yapan zengin ve ünlü bir Rum ailesinin oğludur.

³ E. Z. Karal a.g.e., C: V. s. 100.

Eflâk-Buğdan ve Mora isyanları İstanbul'da büyük heyecan yaratır. Etniki Eterya Cemiyeti'nin isyan plânları ve amaçları anlaşıldığında: "II. Mahmut hiddete kapıldı ve bütün Rumların kılıçtan geçirilmesini emretti. Devletin ileri gelenleri padişahın ayağına kapanarak kabahatsiz reyanın affını dilediler. Bunun üzerine inceleme yapılarak neticede kabahatli görülenlerin cezalarına çarptırılması konusunda irade çıktı"⁴.

İstanbul Patriği geri adım atarak Eterya üyeleri hakkında aforozname ilân eder. Bu ilânın İstanbul ve Rumeli'de etkisi görüldüyse de Mora isyanının bastırılmasında hiçbir faydası görülmemiştir. Patriğin (Gregoryos) isyanda parmağı olduğu anlaşılınca asılarak idam edilir. Bu olaylar birçok Rum ailesini etkilediği gibi Skarlat Kalamaki'nin babası ve kardeşi öldürülür, kendisi de Doğu Anadolu'ya sürgüne gönderilir ve orada öldürülür. Her Hıristiyana isyancı gözüyle bakılan bu dönemde, Stefan Bogoridi olayları ucuz atatur. Ailesiyle sürgüne gönderilir.

T. Jecev⁵ "Bılgarskiyat Velikden ili Strastite Bılgarski" (Bulgar Paskalyası veya Bulgarların Tutkuları) eserinde Stefan Bogoridi hakkında görüşlerini şöyle belirtir:

"St. Bogoridi'nin 1828 yılında büyük siyaset sahnesine yeniden çıkışı esrarengizdir; nasıl ve kimin sayesinde gerçekleştiği belli değildir. II. Mahmut'un, uluslararası boyut kazanan Yunan sorunu döneminde baş gösteren olaylarda böyle kişilere ihtiyacı vardı. Belki II. Mahmud'un reform plânları, Hıristiyan bir görevlinin sarayın siyasî yaşamındaki iştirakini gerekli kılmıştır. Ancak yüce Sultanın tutumu ve davranışları, bir Hıristiyanın hizmetlerinden istifade etme düşüncesini çok aşmaktadır"⁶.

Eserde, ilerideki yıllarda St. Bogoridi'nin İmparatorluğun siyasî yaşamında büyük rol oynadığı belirtilmiştir. II. Mahmud'un, onun Hıristiyan olmasına rağmen yabancı dillere vakıf olmasını, Avrupa siyasetini ve Osmanlı İmparatorluğu'nun durumunu iyi bilmesini, sağlam karakterli, yetenekli olmasını göz önünde bulundurarak, sarayın tüm itirazlarına rağmen çok değer verdiği açıklanmıştır. II. Mahmud'un Stefan Bogoridi'nin Bulgar asıllı olduğunu bildiğini, ancak Hıristiyanlar arasında fark gözetemediğinden dolayı Rumlaşmış Bulgar olarak kabul ettiği ifade edilmiştir.

⁴ *Ag.e.*, s. 113.

⁵ Tonço Jecev- Bulgar edebiyatının ünlü yazar ve eleştirmeni.

⁶ T. Jecev, *ag.e.*, s. 39.

Yazar T. Jeçev eserinde; Bulgar folklorunda, Osmanlı idaresinde birçok Bulgar asıllı sekreterin çalışmış olduğu hakkında rivayetlerin bulunduğunu belirtir. Yazar, birçok fıkra örneği vererek II. Mahmud'un Osmanlı'daki gelenekleri çiğneyerek alt tabakalara mensup birçok bilgili kişileri yüksek mevkilere getirdiğini ifade etmiş ve bunun Osmanlı siyasi tarihinde yeni bir şey olduğunu belirtmiştir.

1828-1829 Osmanlı-Rus Savaşında, 'Rumeli, felâket olayları yaşarken Ruslar Kars, Ahıska, Anapa ve Erzurum'u da ele geçirdi'⁷.

Osmanlı barış istemek zorunda kalır. Rusya'nın içinde de beklenmeyen karışıklıklar çıkar. İngiltere ve Avusturya, Rus ilerleyişinden rahatsız oldukları için Rusya aleyhine seslerini yükseltmeye başlarlar. Aynı zamanda, Edirne'yi alan Rus kuvvetleri, ana kuvvetlerden çok uzaklaşmış olduklarından Rus çarı, Osmanlı'nın barış isteklerini kabul eder ve 14 Eylül 1829 tarihinde Edirne Barış Antlaşması imzalanır. Barışın ağırlık noktasını bağımsız bir Yunan Devleti'nin kurulması teşkil etmiştir. Tarihçilerin belirttiklerine göre; "Edirne Barış Antlaşması, Osmanlı Devleti'nin Kaynarca'dan sonra imzaladığı en ağır antlaşmadır"⁸.

Tonço Jeçev'in eserinde verilen bilgilere göre; bu antlaşmadan doğan diğer bazı sorunları görüşmek için Rusya'nın başkenti St. Petersburg'a giden Osmanlı heyetinin başında Stefan Bogoridi bulunmuş ve iyi anlaşmalar yaparak Rus çarı I. Nikolay'ı ve II. Mahmud'u memnun etmiştir. Bu olaylardan sonra St. Bogoridi'nin, Osmanlı'nın diplomatik ve siyasi yaşamında rolünün daha da büyüdüğü ve kendisine olan güvenin çoğaldığı ifade edilir. Bunun göstergesi olarak da Stefan Bogoridi'nin Yunan Krallığı'na özerkliğinin verilmesindeki rolü belirtilir.

Yazar eserinde; İstanbul'da uzun zaman kalan İngiliz elçisi Canning'in (daha sonra Lord Stratford) anılarından alıntı vererek:

"Edirne Barış Antlaşması'nda yer alan maddeye göre, Osmanlı'nın Londra protokoluna katılması gerektiği, ancak Türklerin bunu ağırdan aldığı, olayın geçiştirilmesini istedikleri, ama üç Avrupa gücünün; Rusya, İngiltere, Fransa'nın, Yunanistan'ın özerkliğini değil de bağımsızlığını kabul eden yeni bir antlaşma imzalamakta serbest oldukları, Osmanlı tarafından

⁷ E. Z. Karal, *a.g.e.*, s. 120.

⁸ *Ag.e.*, s. 121.

bunun kabul edilmemesi halinde Bâbîâlî, Edirne Barış Antlaşması'nda vaat ettiklerinden çok da fazlasını vermek zorunda kalacaktır"⁹ gibi ifadelerle elçinin görüşlerini belirtmiştir.

Bu hususta Enver Ziya Karal'ın "Osmanlı Tarihi" eserinde, 6 Temmuz 1827 yılında imzalanan Londra Antlaşması hakkında şu bilgiler yer almaktadır:

"Bu muahdede, Türkiye Sen-Petersburg Antlaşması'nı kabul ettiği takdirde, âsilerle Bâbîâlî arasında bir mütareke yapılacağı ve bundan sonra Yunanistan Devleti'nin kurulacağı, kabul etmediği takdirde de, protokolu imzalayan üç devletin Yunan âsilerine yardım etmekten başka, Osmanlı Hükümeti'ni yola getirmek için onu baskı altında bulunduracakları yazılmış bulunuyor"¹⁰.

T. Jeçev'in eserinde, Avrupa devletlerinin Osmanlı'nın önüne koydukları koşullar karşısında Sultan II. Mahmud'un bu hususta Stefan Bogoridi'den İngiliz elçisi ile görüşmesini istediği belirtilmiştir. Çünkü o dönemde resmi kutlamalar haricinde Sultanın yabancı bir delegeyi kabul etmesi mümkün değildir. Yazara göre; bu romantik bir olaydır ve o dönem diplomasisi için yazılacak küçük bir roman için güzel ve hazır bir konudur.

Eserde olay şöyle anlatılır:

"Gece geç saatlerde Stefan Bogoridi'nin Haliç sahilinde bulunan sarayının yeşil bahçesinden denize bir sandal açılır. (Herkes St. Bogoridi'nin hava almak için denize açıldığını düşünmüş olabilir.) Aynı zamanda bir başka sandal da denize açılır ve içinde İngiltere elçisi Mister Canning'i taşır. İki sandal yanaşır ve uzun zaman iki diplomat, Yunanistan Krallığı'nın kaderini belirleyecek konuşmalarda bulunurlar.

Mister Canning, Stefan Bogoridi'ye (Sultanın vekili olarak) basit, ancak çok cesur plânını açıklar; Sultan, Yunanistan'ın bağımsızlığı için fedakârlık göstermelidir. Daha sonra; savaş sonrasında İmparatorluğun askerî ve ekonomik açıdan zayıflamış olacağından daha kötü koşullarda kabul etmek zorunda kalacaktır"¹¹.

⁹ T. Jeçev, *a.g.e.*, s. 43.

¹⁰ E. Z. Karal, *a.g.e.*, s. 43.

¹¹ T. Jeçev, *a.g.e.*, s. 43.

T. Jeçev'e göre; Stefan Bogoridi'nin arabuluculuğu sayesinde II. Mahmut'un aldığı kararla Yunanistan'ın bağımsızlığı kabul edilmiştir.

Bu olaydan sonra St. Bogoridi, Bâbüâli'nin Avrupa Devletleriyle yaptığı antlaşmalarda (Mısır meselesi, Tunaboyu beylikleri sorunlarının, Sırp meselesinin çözümü, Baltaliman Antlaşmalarına) iştirak eder. 1832 yılında kendisine knez unvanı verilir.

"Bulgar asıllı Bogoridi Tanzimat Devri'nin esrarlı şahsiyetlerinden olup Mustafa Reşid'in yakını idi. Ve onun tarafından ketumluk isteyen işlerde kullanılırdı"¹².

Sultan II. Mahmud St. Bogoridi'yi Moldova knezi yapmak istemiş, ancak bazı engeller¹³ çıkınca Sisam¹⁴ (1832) Prensiği'ne atamıştır. St. Bogoridi, uluslararası antlaşmalara göre özerk statüye sahip olan bu adayı, İstanbul'dan hiç ayrılmayarak akrabalarından seçtiği vekillerle¹⁵ 17 sene idare etmiş ve sarayın ona karşı güveni gün geçtikçe artmıştır. 1835 yılında II. Mahmud'un St. Bogoridi'nin evini ziyaret etmesi bunun bir kanıtıdır; "Sultan bir gün büyük sandal ile Haliç'te gezinti yaparken, Bogoridi'nin Fener'deki evinin önünde bulunan iskelede sandalın durdurulması için emir verir ve bir Hıristiyanın evine kahve içmek için uğrar. Onu karşılamaya, yerlere kadar eğilerek Stefanaki (Bogoridi) Bey çıkar. Bu karşılama sırasında Sultan yüksek sesle; 'Size geleceğimi söylememiş miydim, işte geldim' der. Üç gün sonra Sultan, Bogoridi'nin evine hanımlarını gönderir (Tabii ki önce evden erkekler gönderilir.) İlerideki yıllarda, babasının ölümünden sonra tahta çıkan Sultan Abdülmecit, Stefan Bogoridi'nin davetine: "Türkler ne diyecek?" yanıtını vermiş. Ancak yaşlı diplomat: 'Rahmetli, şöhretli babanız, Fener'deki evime beni ziyarete geldiğinde böyle düşünmüyordu' demiştir¹⁶.

T. Jeçev eserinde: "Söylentilere göre II. Mahmud'un yaşamının son anlarında tahta çıkacak olan oğlu Abdülmecid'e danışman olarak Hüsrev Paşa ile

¹² Sinan Kunalalp, *Bir Osmanlı Diplomatı Kostaki Musurus Paşa*, Belleten, C.: XXXIV, s. 426.

¹³ St. Bogoridi, Leh isyanı zamanında Ruslar tarafından talep edilen yardımı red etmiş. Moldova knezi olarak tayini için Rusların da, Çar I. Nikola'nın da onayı gerekliliği.

¹⁴ Sisam Adası- Ege Denizi'nin bu ufak adası, İmparatorluğun dahilinde özerk bir statüye, bir parlamento ve senatoya sahipti. Bâbüâli'ye senelik haraç öderdi. Halkı Yunanca konuşmasına rağmen yeni kralları, Yunan kraliyetine dahil edilmemişti.

¹⁵ İlk vekili Kostaki Musurus, adada başarılı çalışmalarından sonra 1839 yılında İstanbul'a dönmüş ve St. Bogoridi'nin ikinci kızı Anna ile evlenmiştir.

¹⁶ T. Jeçev, *a.g.e.*, s. 47.

Stefan Bogoridi'yi tavsiye etmiş. Bunun doğruluğunu dönemin Bulgar şair ve yazarı G. S. Rakovski de desteklemektedir"¹⁷ diye açıklar.

G. S. Rakovski¹⁸ bu konuda "Tsarigradski vestnik" (İstanbul Gazetesi) ve "Dunavski lebed" (Tuna Kuğusu) gazetelerinde yazmıştır.

Knez St. Bogoridi Abdülmecid döneminde de yerini korumuş ve daha da sağlamlaştırarak Osmanlı'nın siyasi yaşamında büyük rol oynamıştır.

Deneyimli siyasetçi Nayden Gerov¹⁹ yazılarında, Bulgarların eğitim ve kilise sorunlarında elde ettiklerini Stefan Bogoridi'ye borçlu olduklarını belirtir. Bulgar meselesinde St. Bogoridi'nin rolü yazar T. Jeçev'in görüşlerine göre; bazen olumlu, bazen de olumsuzdur. (Olumlu yönü; memleketlilerine, yani Kotlen kasabasından gelenlere arka çıkmış ve İstanbul'da eğitim yapmaları için yardımcı olmuştur. Olumsuz yönü ise; Bulgar kilisesinin ve Bulgaristan'ın bağımsızlığı ile pek ilgilenmemiştir).

Yazar, o dönemde İstanbul'da yayınlanan "Bulgarski knijitsi" (Bulgar Kitapçıları) dergisinde verilen bilgilere dayanarak Sultan Abdülmecid'in Bogoridi'ye uygun 'İmparatorluk müşaviri' görevi yarattığını ve Hatt-ı Hümayun'un prensiplerinin yürütülmesini sağlayan şûrada önemli kişilerden biri olduğunu ve İmparatorluğun hiyerarşisinde Hıristiyanların arasında en çok değer verilen bir zat olduğunu açıklamaktadır.

Stefan Bogoridi'nin yükselmesinde, yaptığı hizmetleri ile birlikte başka faktörlerin de rol oynadığı belirtilmektedir. Alt tabakalardan yükselmiş, akıllı ve kurnaz asilzade St. Bogoridi, sarayın ona verdiği önemi her zaman ve her yerde göstererek düşmanlarını bertaraf etmesini ve Osmanlı sarayında yerini korumasını bilmiştir.

Sultan Abdülmecid babasından bir adım daha ileri giderek 1851 tarihinde St. Bogoridi'nin, ünlü Rum asıllı Yanko Fotiyadi ile evlenen kızı Maria'nın düğününe katılır. İlerideki yıllarda Y. Fotiyadi Atina ve Roma'da Osmanlı elçisi olarak çalışır. Bu görevlerinden sonra Girit Adası'na genel vali olarak atanır.

¹⁷ A.y.

¹⁸ G. S. Rakovski- İsyancı yazar (1821-1867). İstanbul'da Yunanca eğitimi veren okuldan mezun olmuş, İstanbul'da çalışmış, Bulgar kilisesinin ve Bulgaristan'ın bağımsızlığı için mücadele etmiştir.

¹⁹ Nayden Gerov- (1823-1900) Yeni Bulgar Edebiyatı yazarı, Rus vatandaşlığını da alarak Rus diplomatı olarak çalışmıştır.

Uzun yıllar dedikodulara neden olan bu düğün olayını T. Jeçev şöyle anlatır:

"Bogoridi'lerin Arnavutköy'deki yeni konağında Sultan Abdülmecit büyük bir heyecanla beklenir. Bardaktan boşanırcasına yağmur yağmaktadır ve Sultanın böyle bir havada gelmesinin mümkün olamayacağı düşünülür. Ancak Sultan gelir ve büyük bir şatafatla karşılanır. Sultan Abdülmecit bütün odaları gezdikten sonra bir odada oturmaya karar verir ve kendisine çay ikram edilir. Bir müddet sonra da düğün töreni başlar. Sultan için bir taht hazırlanır, ancak kendisi bunu kabul etmeyerek; "'Törende ayakta durmak gerekir' demiştir. Gençler Sultana takdim edilirken, önünde diz çökmeleri gerektiğini işaret eder. Sultan, Hıristiyanlara ait bu düğün törenini sonuna kadar izler ve çok demokratik davranışlar sergiler, (Doğu geleneklerine ait saygı gösterilerine izin vermez.)"²⁰.

Metropolit Vasiliy'in yazılarında ise: "Bu olaydan sonra Bogoridi'lerin konağının kapısında 'Sevdiğimi böyle sayarım. -Sultan Abdülmecit' yazısının bulunduğunu, oturduğu odanın ise kapatılarak içeriye kimsenin alınmadığı"²¹ ifade edilir.

Sinan Kuneralp de yazısında bu düğün töreni hakkında şu bilgileri vermektedir:

"Abdülmecid'in 1851'de Beyin küçük kızının nikâh merasiminde hazır bulunması, Padişahın da Bogoridi'yi ne kadar takdir ettiğine delildir. Zira bu münasebetle bir Osmanlı padişahı ilk defa olarak bir Hıristiyan âyinine hazır bulunmuş ve âyini müteakip kabul resminde, yine ilk defa olarak kendi mutfağında değil de diğer misafirler için hazırlanmış yemeklerden yemişti"²².

Daha önce de Stefan Bogoridi'nin büyük nüfuzunun sadece hizmetlerinden olmadığını, başka nedenlerden de kaynaklandığını belirtmiştik. Önemli nedenlerden; St. Bogoridi'nin ünlü Rum asıllı bir ailenin kızı ile evlenmesidir. Kayınpederi, Valide Sultan'ın bankeridir. St. Bogoridi de kızlarını ve oğullarını, Rusya, Yunanistan ve Romanya'nın asilzadeleri ile evlendirerek akrabalık kurmuştur. Sadece ilk oğlu Yanko Viyana'da evlenmeden önce vefat etmiştir. İkinci oğlu Nikola uzun zaman Moldova'yi idare eder ve

²⁰ T. Jeçev, *a.g.e.*, s. 50.

²¹ *A.g.e.*, s. 54. M. Arnaudov'un *Ilarion Makariopolski*, Sofya, 1925. Eserinden alıntı.

²² S. Kuneralp, *Bir Osmanlı Diplomatı Kostaki Musurus Paşa*, Belleten, C.: XXXIV, s. 426-427.

orada, en zengin çiftlik sahibi Konstantin Konaki'nin tek kızı ile evlenir. Kaynıpederinin soyadını da alarak Nikolaki Konaki-Bogoridi olur. Üçüncü oğlu Aleksandır Bogoridi (Aleko paşa)²³ öğrenimini Paris'te yaptıktan sonra Osmanlı Devleti'nin hizmetine girer.

Stefan Bogoridi 4 kızına da başarılı evlilik yaptırır: Smaragda, knez Mihail Strudza (onların kızı ise İstanbul büyükelçiliğinde kançılar knez Gorçakov'un oğlu) ile evlenir, kızı Ana Muzurus Paşa'nın eşi olur. Harikanya adındaki kızı ise ünlü Moldova boyarı ile evlenir. St. Bogoridi çocuklarını başarılı bir şekilde yerleştirerek kendi yerini de daha çok sağlamıştır.

Yazar T. Jecev'e göre; St. Bogoridi, İmparatorluk görevinde bulunan, görevine ve Osmanlı politikasına sadık kalan bir kişidir. Bulgaristan'ın milli ve sosyal durumu ile ilgilenmemiş, oradan, özellikle de memleketi olan Kotel'den gelenlere yardımcı olmuştur. O, sadece "geçmiş zamanların bir Bulgarıdır. Vatanına, kentine, soyuna sadece doğal bağlarla bağlıdır"²⁴.

Stefan Bogoridi bir Osmanlı diplomatı olarak çekingen de davranırsa, Bulgar meselesinde soydaşlarına yardımcı olur. Özellikle de kendisinde, yaşlanmanın verdiği bir duyguyla anılara, çocukluk yıllarına, o yıllarda bulunduğu anadiline dönüş sezilir.

İstanbul'da yaşayan Bulgarlar, İmparatorlukta ayrı bir halk olarak tanınmak için bağımsız bir kiliselerinin olması gerektiğini düşünürler ve St. Bogoridi'den bu hususta yardım isterler.

Bulgar tarihçileri, St. Bogoridi'nin Bulgar meselesinin çözümündeki hizmetlerini; vatanına ve soyuna yaptığı en büyük hizmet olarak kabul ederler. St. Bogoridi, İstanbul'daki Bulgar kolonisi için Bulgar kilisesinin açılmasını ve âyinlerin Bulgar ruhanileri tarafından anadilinde yapılması için Sultan Abdülmecid'e 1848 yılında mektup yazarak müsaade ister. Sultan tarafından verilen izinden sonra Haliç'teki konağını kilise olarak kullanıma açar. (Bogoridi yeni sarayını İstanbul aristokrasisinin yaşadığı Arnavutköy'de, Boğaz sahilinde inşaa ettirir). Bulgar kolonisi büyük bir minnettarlıkla hediye kabul eder ve "Sveti Stefan" (Aziz Stefan) adını verir. 1850-1851 yıllarında konağın bahçesine küçük bir kilise ve manastır inşaa edilir. Böylece;

²³ Aleko Paşa- (Sisam adası 1823-1910). Vezir rütbesiyle Viyana büyükelçiliği yapmış (1877). Berlin Antlaşması hükümleri uyarınca kurulan Doğu Rumeli vilâyetine genel vali olarak atanmıştır. (1879-1884).

²⁴ T. Jecev., a.g.e., s. 54.

St. Bogoridi maddî ve manevî yardım yaparak Bulgar kilisesinin bağımsızlığı için büyük hizmette bulunmuştur. Ancak, bu hizmetinden sonra Abdülmecid'in reformlarına ve Bulgar kilisesinin faaliyetlerine rahatsızlığı nedeniyle katılamamıştır. 1856 yılında böbrek rahatsızlığı nedeniyle Paris'e tedaviye gider ve İstanbul'a dönebilecek kadar kendisinde güç bulur. 1 Ağustos 1859 yılında Arnavutköy'de ölür.

KAYNAKÇA

- İstoriya na Bulgarskata literatura (Bulgar Edebiyat Tarihi)*, C: II, Sofya, 1966.
- JEÇEV TONÇO, *Bulgarskiyat Velikden ili Strastite Bulgarski (Bulgar Paskalyası veya Bulgarların Tutkuları)*, "Narodna Mladej", Sofya, 1980.
- KARAL, ENVER ZİYA, *Osmanlı Tarihi*, C: V, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1983.
- KUNERALP, SİNAN, *Bir Osmanlı Diplomatı Kostaki Musurus Paşa*, *Belleten*, C: XXXIV, s. 426-427.
- ŞENTÜRK, HÜDAİ, *Osmanlı Devleti'nde Bulgar Meselesi (1850-1875)*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1992.

TEPEDELENLİ ALİ PAŞA'NIN ÇİFTLİKLERİ ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA

HAMİYET SEZER*

Tepedelenli Ali Paşa XVIII. yüzyıl sonları ile XIX. yüzyıl başlarında Balkan Yarımadası'nın en güçlü kişisi idi. 1812'de gücünün zirvesinde olup, Durazzo-Manastır-Selanik hattının güneyinde kalan bugünkü Yunanistan ve Arnavutluk'u içeren bir bölgenin fiili hâkimiydi¹.

Babası Veli Paşa Tepedelen mütesellimi idi. Ali Paşa da orada doğdu. Gençlik yıllarında Derbentler Başbuğu Kurt Ahmet Paşa ve Delvine mutasarrıfı Kaplan Paşa'ya hizmet etti. Zamanla bölgede güçlü bir kişi olmaya başladı. 1786'da Delvine mutasarrıfı, 1787'de Derbentler Başbuğu olan Tepedelenli Ali Paşa, aynı yıl Yanya mutasarrıflığına atandı. O, Osmanlı-Avusturya (1787) ve Osmanlı-Rus (1791) savaşlarında görevler alıp yararlılıklar gösterdi. Fransızların Mısır'ı işgal etmesi sırasında Adriyatik kıyılarında onlara karşı başarılar elde etmiş ve bu başarıları karşılığında vezirlik rütbesini almıştır. Daha sonra Rumeli Valisi olarak bölgedeki eşkiyayı cezalandırmakla görevlendirilmiş ve bunun da üstesinden gelmiştir.

Tepedelenli Ali Paşa, güç kazandıkça Arnavutluk ve Yunanistan'da tek söz sahibi olmuştur. Devletin zaman zaman onun bölgedeki gücünden yararlanmak istemesi de işine gelmektedir. İngiliz ve Fransızlarla hükümete danışmadan anlaşmalar yaparak ve bölgede kendi başına hareket ederek devletin emirlerini yerine getirmiş oldu. Artık Padişah da O'nun faaliyetlerinden hoşlanmaz olmuştu. Sonuçta devlete karşı gelen ve fermanlı ilan edilen Tepedelenli Ali Paşa'nın isyanı 1822 yılında bastırılmış ve öldürülmüştür².

Bu yazımızda çalışmalarımız sırasında bulduğumuz Başbakanlık Osmanlı Devlet Arşivi'nde Kamil Kepeci Tasnifi Muhallefat Beytülmal 2461

* A.Ü D.T.C.F. Tarih Bölümü Yakınçağ Tarihi Anabilim Dalı Araştırma Görevlisi.

¹ Dennis N. Skiotis "From Bandit to Pasha: First Steps In The Rise to Power of Ali of Tepelen, 1750-1784" International Journal of Middle East Studies, II, 1971, Cambridge at The University Press, s. 221.

² Bkz. Hamiyet Sezer "Tepedelenli Ali Paşa İsyanı" Ankara, 1995 (Basılmamış Doktora Tezi)

numarayla kayıtlı defterdeki bilgileri aktarmaya çalışacağız. Defter Ali Paşa'nın Paşa Sancağı'ndaki çiftliklerini kapsamaktadır. Tepedelenli Ali Paşa öldürüldükten sonra mallarına el konulmuş ve devlet tarafından gönderilen görevlilerce malları tespit edilerek defterlere kaydedilmiştir³. İşte bu defter de bunlardan biridir. Defterden çiftlikler ve çiftlik haline getirilen köylerin isimleri, ürünleri, üzerinde yaşayan insanlar, gelirleri hakkında bilgi edinmekteyiz.

45 sayfalık defterin, yıpranmış, yırtılmış sayfaları olmakla birlikte genellikle kayıtlar okunabilir niteliktedir. Ancak gayr-i müslimlerin isimlerle, köy, mezra v.b. yer isimlerinin okunmasında büyük güçlükler vardır. Kişi isimlerinin bu aşamada bizim için önemi olmadığından isimler üzerinde durmadık. Köy ve yer isimlerini ise elimizden geldiğince okumaya çalıştık. Ayrıca eski harflerle Osmanlıca yazılışını da olduğu gibi verdik.

Elimizdeki defter, 1819-20 yılının gelir ve giderlerini kapsamaktadır. Bu yazımızda defteri olduğu gibi vermeyi değil kapsamını ortaya koyacak geniş bir değerlendirme yapmayı uygun gördük. Özellikle Paşa Sancağı'ndaki Manastır, Filorine, Pırlepe, Sarıgöl, Serfice kazalarıyla, Katranice nahiyesindeki Tepedelenli Ali Paşa, yakınları ve adamlarının ellerindeki çiftlik ve çiftlik haline getirilmiş köyler, bu çiftlikler üzerinde yaşayan insanlar, çiftliklerin gelirleri ve giderlerini defterdeki sıraya göre aktardık.

Daha önce de belirtildiği gibi çiftliklerle ilgili bilgilerin kaydedilmesinde görevli olan kişiler bulunmaktadır. Bunların bir kısmı çiftliklerin idaresi ile uğraşmaktadır. Manastır ve Filorine kazasındaki çiftliklere Hasan Ağa, Şetrat Karyesi'ne Şerif Ağa, Sarıgöl'e bağlı Cuma pazarındakilere Şahin Bölükbaşı, Eğribucak'takilere Abdurrahman Ağa, Çarşamba'dakilerle Serfice Kazasındakilere Tosun Ağa, Katranice Nahiyesindekilere de İbiş Ağa bakmaktadır. Bu kişiler çiftliklerle ilgili bilgilerin tespit ve kayıtların yapılmasını sağlamışlar ve çiftliklerin gelirlerinden, ürünlerinden ondalık almışlardır⁴.

Ayrıca yine bu defterin yazılmasında iki kişinin ve kazaların kadılarının da görevlendirildiğini görmekteyiz. Kayıtların altında bunların imzası vardır. Görevlilerin isimleri, Dergah-ı Ser-bevvabini Mehmet Ebu Yusuf, yazıcı Elhac Mehmet Emin'dir. Kadılar; Manastır Kadısı Esseyid Mustafa, Filorine Kadısı

³ Arşiv'de Ali Paşa'nın çiftlikleri ve malları ile ilgili çok sayıda defter bulunmaktadır.

⁴ 18 Temmuz 1821 (17 L 1236) tarihli ve Mehmet mühürlü yazıda Padişah'ın görevlilere ondalık verilmesi için emir vermesi gerektiği belirtilmektedir (s. 44).

Mehmet Mesut, Cumapazarı Kadısı Mehmet Tevfik, Eğribucak Kadısı Mustafa, Çarşamba kazası Kadısı Osman Aziz, Katranice'de de Mehmet Veliyüddin'in ismi kayıtlıdır.

Hüseyin Paşa⁵ tarafından gönderilen görevlilerce hazırlanan bu defter merkeze gönderilmiştir. 14 Ocak 1821 (9 Rebiülahir 1236) tarihli yazısından çiftliklerle ilgili kayıtların olduğu defterlerin İstanbul'a gönderilmek üzere kendisine ulaştığı ve gönderileceğinin bildirildiğini öğrenmekteyiz (s. 45).

Bu açıklamalardan sonra, çiftliklerle ilgili bilgilere geçebiliriz: Manastır kazasında 5 ayrı çiftlik bulunmaktadır.

Dört Kapılı Kiloçeste (درت قبولی قیلوچسته) Çiftliği:

Tepedelenli Ali Paşa'nındır. Çiftlikte, kapısız, etrafı taş duvarlı, üzeri keremimli, üç katlı, 20 odalı, dehliz ve divanhanesi olan bir büyük konak, üç bölümlü bir zahire anbarı (konak içinde), etrafı kerpiç duvar üzeri açık ve keremimli olmak üzere iki samanlık, bir ekmek fırını bulunmaktadır. Çiftlikten bir dere geçmektedir. Çiftlik içinde yaşayan yarıcıyan⁶ reayası 11 kişidir. 1819-1820 (1235) yılında ürettikleri keten, kenevirin geliri 403 kuruştur. Aylakcıyan⁷ sayısı da 14 kişi olup 1819-1820 yılında kira olarak bunlardan toplam 300 kuruş alınmıştır. Bunlar ahşap, etrafı taş, kerpiç duvarı üzeri keremimli evlerde oturmaktadır. Yarıcıyana ait ev sayısı 15'tir, biri boştur. Aylakcıyanların da ev sayısı 15 olup, evlerden biri subaşı odasıdır (s. 1). Ayrıca çiftlikte iki çiftciyan-ı Beylik reayası yaşamaktadır (s. 2).

Kayıtlara göre çiftlikte 25 adet 850 kuruş değerinde çeşitli hayvan ve çiftçilikle ilgili (saban, balta, v.s.) aletlerin olduğu görülmektedir (s. 2).

Çiftlik etrafında 541,5 dönümü ekili 483 dönümü boş olmak üzere toplam 1024.5 dönüm tarla vardır (s. 1). Ayrıca Tobilu (طوبیلو) denilen yerde bir dönümlük ürünsüz bağ, 8 adet 40 dönümlük çayır bulunmaktadır. 1819-1820 (1235) yılına ait olan çayır ürünü -ot- altı araba olup her arabadan sekiz kuruştan 48 kuruş gelir elde edilmiştir (s.2).

⁵ Bu sırada Rumeli Valisi'dir.

⁶ Yarıcı, Yeni Tarama Sözlüğü'nde anlamı yardımcı, şefaatçidir. Rumeli'deki çiftlikler üzerlerinde oturan halk ile işlenmektedir. Çiftlik sahibi bunlara oturacak yer, tohum vs. sağlamakta ve ürünü onlarla paylaşmaktadır. (Ö. Lütfü Barkan, İslam Ansiklopedisi Çiftlik Maddesi.)

⁷ Aylakçı, belli bir işi olmayan, gündelikle çalışan rençber,

396 keyli İstanbul buğdayın (hınta) (320 keylini yarıcıyan reayası, 76 keylini Beylik çiftçıyan reayası üretmiş), 408 keyli İstanbul arpa (şa'ir) (320 keyli yarıcıyan reayası, 88 keyli beylik çiftçıyan reayası üretmiş), 424 keyli İstanbul çavdar (320 keyli yarıcıyan reayası, 104 keyli beylik çiftçıyan reayası üretmiş) elde edilmiştir. Bu ürünlerin bir kısmı sipahiler öşrü (8 kile buğday, 8 kile arpa, 10 kile çavdar), bir kısmı beylik çiftçıyan aşarıyla 1820-21 (1236) yılı tohumluğu (66 kile buğday, 58 kile arpa, 36 kile çavdar) ve çiftlik kethüdası Hasan Ağa'ya ondalık (34 kile buğday, 34 kile arpa, 38 kile çavdar) ayrılmıştır. Geriye kalan üründen 288 keyli İstanbul buğdaydan 23200 para (kilesi 80 para), 308 keyli İstanbul arpadan 24640 para (kilesi 80 para), 340 keyli İstanbul çavdardan 27200 para (kilesi 80 para) gelir elde edilmiş olup hepsinin toplamı 71190 para bu da 1779.5 kuruş 10 para etmektedir (s. 2).

Çiftliğin keten, kenevir, aylakçıyan kirası, otlak ve tahıl ürünleri geliri toplamı 2530.5 kuruştur. Kayıtlarda 41.5 kuruşun Hasan Ağa ve çiftlik aletlerine harcadığı görülmektedir. Bu miktar toplamdan düşünce çiftliğin 1819-20 (1235) yılı geliri 2489 kuruş olarak saptanmaktadır (s. 2).

Dört Kapılı Kiloçeste Çiftliği'ne 30000 kuruş tahmini değer biçilmiştir (s. 2).

Batla (باتله) Çiftliği:

Çiftlik Üstürova (أُسْتُورَاوَه) gölüne bakmaktadır. İçinde üç büyük oda, sofa, dehliz, avlu, mutfak, ahır, beş bölümlü zahire anbarı olan etrafı taş duvarlı, üzeri kiremitli Mustafa Paşa'nın kızının yaptırdığı bir büyük konak bulunmaktadır (s. 3).

Çiftlikteki yarıcıyan reayası 60 kişi olup, bunlar 220 parça 2300 dönüm tarlayı işlemektedir. Aylakçıyan reayasının sayısı da 32'dir. Aylakçıyan ve yarıcıyan reayası etrafı taş duvarlı, üzeri kiremitli ahşap evlerde (60 ev yarıcıyana ait, 32 ev aylakçıyana ait) oturmaktadır (s. 3). Çiftliğe ait Batiska (بتسقه) denilen göl civarında 90 parça 232 dönümlük bağ bulunmaktadır (s. 3).

Kayıtlarda tarım ürünleri ile ilgili bir bilgi verilmemektedir. Bu yüzden neler üretildiği saptanamamıştır.

Çiftliğin 1819-20 (1235) yılına ait geliri 18025 kuruş, tahmini değeri de 180250 kuruş olarak kaydedilmiştir (s. 3).

Surevic (صورہ وِج) Çiftliği:

Çiftlikte 15 yarıcıyan reayası, altı aylakcıyan reayası yaşamaktadır. Bunlar üzeri kiremitli, sazlı, etrafı taş duvarlı 21 evde oturmaktadır (s. 4).

Çiftliğin 75 parça 420 dönümlük tarlası olup, ayrıca 15 parça 250 dönümlük yörük tarlası vardır. Ayrıca Seturde ve Surevicde 38 parça 310 dönümlük (160 dönümü Seturde, 150 dönümü Surevic toprağında) tarlası vardır. Karaağaç tarafında yedi parça 23 dönümlük, Surevic toprağında 60 parça 150 dönümlük, Setur toprağında 19 parça 52 dönümlük bağı bulunmaktadır (s. 4).

Çiftliğe ait tarlalar kaydedildiği halde neler üretildiği Batla Çiftliği'nde olduğu gibi yazılmamıştır.

Kayıtlarda çiftliğin 1819-20 (1235) yılı geliri 8252 kuruş, tahmini değeri de 82520 kuruş olarak yer almaktadır (s. 4).

Laska Ağa (لاصقه اغا) Çiftliği:

Bu çiftlik Manastır kazasında Vakıfköy denilen Babıcan (بابيجان) Köyü'ndedir. Laska Ağa kapıcılar bölükbaşısı olup Tepedelenli Ali Paşa'nın taraftarlarından (s. 4).

Çiftlikte subaşılar ait iki odalı, dehlizli, üzeri kiremitli içinde altı bölümlü zahire anbarı olan bir ev vardır. Yarıcıyan reayası yedi, aylakcıyan reayası da 15 kişidir. Aylakcıyan reayasından 1819-20 (1235) yılına ait olmak üzere herbirinden 12 kuruştan toplam 60 kuruş kira alınmıştır (s. 4). Aylakcıyan reayası üzeri kiremitli, etrafı taş duvarlı, birbirine bitişik altı evde (biri boş), yarıcıyan reayası da yedi evde oturmaktadır (s. 5).

Çiftliğin altı parça 10 dönümlük keten tarlası vardır. Buradan 1819-20 (1235) yılında 1675 kuruş gelir elde edilmiştir. Filorine nahiyesinde 96 parça 261 dönümlük, Manastır nahiyesinde de 58 parça 122 dönümlük tarla bulunmaktadır (s. 4).

96 keyli İstanbullu buğdaydan 8730 para (kilesi 90 para), 238 keyli İstanbullu arpadan 16065 para (keyli 67 para), 96 keyli İstanbullu çavdardan 7670 para (keyli 67 para), 22 keyli İstanbullu yulafdan (alef) 1100 para (keyli 50

para), 20 keyli İstanbullu Mısır buğdayından 1600 para (keyli 80 para) gelir elde edilmiştir. Bunun toplamı 35225 para olup, 880.5 kuruş etmektedir (s.5).

Laska Ağa Çiftliği'nin 1819-20 (1235) senesine ait toplam geliri, 880.5 kuruşu tahıl ürünlerinden, 167.5 kuruşu ketenden, 60 kuruşu aylakçıyan kiralardan olmak üzere 1108 kuruştur. Kayıtlara göre bu çiftliğe 1500 kuruş değer biçildiği görülmektedir (s. 5).

Süleyman Çavuş'un Çiftliği:

Bu çiftlik Manastır kazasında Tırnofça (طرنوفچه) Köyü'ndedir. Süleyman Çavuş da Tepedelenli Ali Paşa'nın taraftarlarından (s. 5).

Çiftlikte iki yarıcıyan reayası üzeri kiremitli, etrafı taş duvarlı bir evde yaşamaktadır. Çiftliğe ait yakınında altı parça 150 dönümlük tarla ve altı dönümlük bir çayır bulunmaktadır. İki adet altı bölümlü zahire anbarı vardır. Ayrıca iki adet camus olduğu kaydedilmiştir (s. 5).

Süleyman Çavuş'un Manastır Kasabası'nda bir evi bulunmaktadır. Tahmini değeri 500 kuruştur. Evde çeşitli eşya, yiyecek, hayvan olduğu ve bunların 920.5 kuruş değerinde olduğu belirtilmektedir.

1819-20 (1235) yılında 5 keyli İstanbullu buğdaydan 600 para (keyli 120 para), 12.5 keyli İstanbullu arpadan 1000 para (keyli 80 para), 8.5 keyli İstanbullu çavdardan 700 para (keyli 80 para), 2.5 keyli İstanbullu yulaftan 125 para (keyli 50 para) gelir elde edilmiştir. Toplam 2525 para o da 60.5 kuruş etmektedir. Çiftliğe tahmini 1600 kuruş değer biçilmektedir (s. 5).

Bu beş çiftliğin 1819-20 (1235) yılına ait toplam geliri 27678 kuruştur. Bundan 4261.5 kuruşu verilmiş, verilecek ondalık ve para değerindeki değişiklikler için çıkarıldığından 23426.5 kuruş kalmaktadır. Ayrıca çiftliklerde önceki yıldan kalma buğday, arpa, v.s. bulunmaktadır. Bunların tahminen değeri olan 2720.5 kuruş eklendiğinde çiftliklerin geliri 26137 kuruşu bulmaktadır. Bu çiftliklerin tahmini toplam değerleri ise 309370 kuruştur (s. 6).

Çiftliklerin 1818-19 ve 1819-20 yılında ne kadar tahıl ürettiklerine bakığımızda şu sonucu görmekteyiz (s. 6): Ölçü keyli İstanbulludur.

Buğday	Arpa	Çavdar	Yulaf	Mısır	Buğdayı
389	558	444.5	34.5	20	- 1819-20
<u>506</u>	<u>034</u>	<u>988</u>	<u>000</u>	<u>40</u>	- 1818-19 (1234)
895	592	1432.5	34.5	60	

1818-19 (1234) yılına ait olan rakamlar o yıldan kalan miktarı ifade etmektedir.

Bu beş çiftlikten elde edilen tahıl ürünlerinin fiyatlarını karşılaştırsak;

Dört Kapılı Kiloçeste Çift.	Laska Çift.	Süleyman Çavuş Çift.
Buğday-keyli-80 para	-90 para	-120 para
Arpa- keyli-80 para	-67 para	-80 para
Çavdar-keyli-80 para	-67 para	-80 para
Yulaf-keyli- ,	-50 para	-125 para
Mısır Buğdayı keyli-80 para	-	-

Süleyman Çavuş Çiftliği'ndeki ürünlerin keylinin daha pahalı olduğu görülmektedir.

Filorine kazasında Tepedenli Ali Paşa'ya ait 13 çiftlik bulunmaktadır. Bunların birkaç tanesi köy olup Ali Paşa buraları çiftlik haline getirip öyle kullanmıştır. Bu çiftlikler:

Laçni (لچنی) Çiftliği:

Çiftlikte demir kapılı, üç tarafı şahnişin (شاهنیشین), 13 demir pencere, 38 ayak merdivenli, taştan, büyük bir kule vardır. Üzeri kiremitli, etrafı taş duvarlı, iki odalı bir subaşı evi bulunmaktadır. Bu evde çeşitli eşya (minder, yastık, yorgan, kilim, v.s.) bulunduğu ve bunlara 368.5 kuruş değer biçildiği görülmektedir (s. 7). Üzeri kiremitli, 9 bölümlü zahire anbarı, anbar karşısında taş duvarlı, üzeri kiremitli bir samanlık yer almaktadır. Çiftliğe bitişik bir bahçe olup 1819-20 (1235) yıllık geliri 90 kuruştur.

Çiftlikte dört yarıcıyan, dört de aylakcıyan reayası yaşamaktadır. Aylakcıyan reayasının herbirinden 20 kuruştan toplam 80 kuruş kira alınmıştır (1819-20 yılı için). Ayrıca yedi eski yarıcıyan reayası bulunmaktadır. Altısı boş, 34 parça, 326 dönüm tarlaya bakmaktadırlar. Aylakcıyan reayası etrafı taş ve kerpiç duvarlı, üzeri kiremitli yedi evde (üç tanesi çiftçıyan evidir), yarıcıyan reayası da yedi evde yaşamaktadır. Ayrıca çiftlikte beylik çiftçi reayası bulunmaktadır. Bunların sayısı üçtür (s. 7).

Çiftliğin ön tarafında taş, iki bölümlü su değirmeni vardır. 1819-20 (1235) yılında 11.5 kile arpa, 11 kile çavdar işlenmiştir. Bir de Ermehu (ارمخو) Köyü'nde iki bölümlü bir su değirmeni bulunmaktadır. Değirmende 1819-20 (1235) senesinde 6.5 kile arpa, 6 kile çavdar işlenmiştir. Bu değirmenlerin birer değirmencisi vardır (s. 7).

Çiftliğe ait altı parça, 26 dönümlük çayır vardır. 1819-20 yılı ürünü 20 araba her araba sekiz kuruştan toplam 160 kuruş gelir elde edilmiştir (s. 8). Ayrıca kayıtlarda çiftlikte çeşitli çiftlik aletleri (saban, pulluk, kazma, çapa, araba, v.s.), 32 adet de camus, öküz, tosun, kısarak, v.s. gibi hayvanlar olduğu görülmektedir (s. 8).

Laçni çiftliğinde 1819-20 (1235) yılında 416 keyli İstanbullu buğday, 896 keyli İstanbullu arpa, 674 keyli İstanbullu çavdar, 78 keyli İstanbullu fasulye, 32 keyli İstanbullu mısır buğdayı ve 8 keyli İstanbullu darı (erzen) üretilmiştir. Bunlardan 226 keyli İstanbullu buğday, 366 keyli İstanbullu arpa, 356 keyli İstanbullu çavdar, yarıcıyan, beylik çiftçıyan için tohumluk ve 1819-20 (1235) yılı öşrü, Hasan Ağa ondalığı olarak ayrılmıştır. Hasan Ağa ondalığı, 20 keyl buğday, 60 keyl arpa, 36 keyl çavdar, 8 keyl mısır buğdayı ve 8 keyl fasulyedir. 1819-20 yılı öşrü, 16 keyl buğday, 14 keyl arpa ve 18 keyl çavdardır.

Geriye kalan 190 keyl buğdayın keyli 130 paradan satılarak 24700 para, 530 keyl arpa keyli 100 paradan satılarak 53000 para, 318 keyl çavdar keyli 100 paradan satılarak 31800 para, 24 keyl mısır buğdayı keyli 55 paradan satılarak 1320 para, 8 keyl darı keyli 30 paradan satılarak 240 para ve 70 keyl fasulye keyli 55 paradan satılarak 3850 para olmak üzere toplam 114910 para gelir elde edilmiştir. Bu da 2872.5 kuruş yapmaktadır.

Laçni çiftliğinin 1819-20 (1235) yılı toplam geliri 3079.5 kuruştur. Bunun 2872.5 kuruşu tarım ürünlerinden, 80 kuruşu aylakcıyan kirası, 90

kuruşu bahçe geliri, 160 kuruşu otlak geliridir. Toplam 3202.5 kuruş yapmaktadır. Bu miktardan 32 kuruş çiftlik kethüdası Hasan Ağa'ya ondalık ve 90 kuruşu da bahçe kirası olarak verilmiştir (s. 8). Çiftliğin tahmini değeri 30000 kuruştur (s. 8).

Rusne (روسنه) Karyesi:

Filorine kazasındaki bu köyü Tepedelenli Ali Paşa'nın oğlu Veli Paşa çiftlik haline getirmiştir. (Çiftlik itihaz etmiştir) (s. 9).

Çiftlikte kethüdasına ait iki odalı, dehlizli, etrafı taş duvar, üzeri kiremitli bir konak vardır. Ahşap, üzeri kiremitli, etrafı hatullu, beş bölümlü iki zahire anbarı bulunmaktadır. Bunlardan biri konak içindedir (s. 9).

Köyde 54 kişi (yarıcıyan) yaşamaktadır, üçü ehl-i İslam, 51'i diğer reaya-dır. Üçü ehl-i İslamlara ait 54 evde oturmaktadırlar. Bunlar 1070.5 parça 1593 dönümlük tarlayı işlemektedir. Tarlaların 300 dönümü boştur (s. 9). Aylakçıyan reayası 18 kişidir. Bunların her birinden 14 kuruştan toplam 198 kuruş kira alınmıştır. 18 evleri vardır ve biri boştur (s. 9).

Köyde üzeri samanlı 15 adet samanlık vardır. Köyün üst tarafında tahminen 15 dönüm çayır ve çiftlik içinde dört dönüm olmak üzere iki parça çayır toplam 19 dönümdür. 1819-20 (1235) yılı hasılatı 350 kuruştur.

Köydeki yarıcıyan ve aylakçıyan reayasına ait İstobil (اسطوبيل) tarafında 30 parça, 30 dönümlük bağ bulunmaktadır (1815 Aralığı (1231 yılı guresi)nda dörder dönüm çiftçi ve ikişer dönüm aylakçı reayasına arazi hibe edilmiş) (s. 9).

Köyün bir de "ağalık varidatı" vardır. Ağalık varidatının karyeye gelip giden misafirleri ağırlamak için alındığını kocabaşılar ihbar etmişlerdi (s. 9).

Ağalığı-700 kuruş

27.5 kile buğday-247.5 kuruş

27 kile arpa -216 kuruş

55 kıyye sade yağ-88.5 kuruş

59 kıyye menair (منائر)-29.5 kuruş olarak toplam 1281.5 kuruş ayrılmıştır (s. 9).

1819-20 (1235) yılında 3000 keyli İstanbullu buğday, 6960 keyli İstanbullu arpa, 4200 keyli İstanbullu çavdar üretilmiştir (s. 10). Bu ürünlerden; 2883 keyl buğday, 300 keyli sipahiyan, 681 keyli 1820-21 (1236) yılı aşar ve tohumluğu, 1004 keyli yarıcıyan hissesi, 102 keyli Hasan Ağa ondalığı, 796 keyl de Görice'ye gönderilen Hasan Ağa'ya ayrılmıştır. 4544 keyli İstanbullu arpa, 696 keyli sipahiyan öşrü, 9565 keyli 1820-21 (1236) yılı aşar ve tohumluğu, 2648 keyli yarıcıyan hissesi ve 244 keyli Hasan Ağa ondalığı, 2804 keyli İstanbullu çavdar, 420 keyli sipahiyan öşrü, 686 keyli 1820-21 (1236) yılı aşar ve tohumluğu, 1546 keyli yarıcıyan hissesi, 152 keyli Hasan Ağa ondalığı olarak ayrılmıştır.

Geriye kalan 912 keyli İstanbullu buğday keyli 130 paradan satılarak 118560 para (üretilen buğday 3000 keyldir. 2883 keyli yukarıda belirtildiği gibi çeşitli yerlere ayrılmıştır. Yaptığımız hesaba göre geriye 117 keyl buğday kalması gerekirken deftere 912 keyl olarak kaydedilmiştir), ve hesaplar buna göre yapılmıştır, 2416 keyli İstanbullu arpa keyli 100 paradan satılarak 241600 para, 1396 keyli İstanbullu çavdar keyli 100 paradan satılarak 139600 para kazanılmıştır. Toplam 499760 para gelir elde edilmiştir. Bu da 12494 kuruş yapmaktadır (s. 10).

Köyün 1819-20 (1235) yılına ait geliri toplam 14323.5 kuruştur. Bunun 12494 kuruşu tarım ürünlerinden, 1281.5 kuruşu Ağalık, 350 kuruşu çayır geliri, 198 kuruşu aylakçıyan kirasıdır. Köye biçilen tahmini değer ise 114500 kuruştur (s. 10).

Jeberdeni (ژبرده نی) Çiftliği:

Ali Paşa'nın kendisininidir. Çiftlikte etrafı taş duvarlı, üzeri kiremitli, üç oda ve bir kule vardır. Kule civarında üzeri kiremitli etrafı hatıl, dört bölümlü bir zahire anbarı ve yine üzeri kiremitli, dört bölümlü bir başka zahire anbarı bulunmaktadır (s. 10-11)

Yarıcıyan reayası toplam 30 kişidir, 370 parça (185 parçası boş), 940 dönüm (470 dönümü boş) tarlayı işlemektedir. Bunlar beş adet etrafı taş duvar, kerpiçli, üzeri kiremitli, 25 adet de etrafı taş ve terpiç duvarlı, üzeri samanlı evlerde yaşamaktadır (s. 10).

Çiftlikte 1819-20 (1235) yılında 162 keyli İstanbullu buğday (16 keyli Hasan Ağa ondalığı), 472 keyli İstanbullu arpa (47 keyli Hasan Ağa ondalığı),

278 keyli İstanbullu çavdar (27 keyli Hasan Ağa ondalığı) ve 66 keyli İstanbullu yulaf (6.5keyli Hasan Ağa ondalığı) üretilmiştir. Ondalığı verildikten sonra geriye kalan ürünün satılmasıyla; 146 keyli İstanbullu buğdaydan keyli 115 paradan 16790 para, 425 keyli İstanbullu arpadan keyli 100 paradan 42500 para, 251 keyli İstanbullu çavdardan keyli 100 paradan 25000 para (miktar böyle yazılmış fakat 25100 olmalı), 59.5 keyli İstanbullu yulaftan keyli 32 paradan 1950 para olmak üzere toplam 86240 para gelir elde edilmiştir. Bu da 2156 kuruş yapmaktadır (s. 11).

Kayıtlarda Jeberdeni Çiftliği'ne 17250 kuruş tahmini değer biçildiğini görmekteyiz (s. 11).

Şetrat (شترات) Karyesi:

Tepedelenli Ali Paşa'nın oğlu Veli (Veliyüddin) Paşa Şetrat karyesini çiftlik haline getirmiştir (çiftlik ittihaz etmiş). Köyün yarısı fatihan, yarısı hanekeş (avarız, bedel-i nüzül gibi hane itibarıyla alınan vergiye tabi olan) olup, bu çiftliğe Sekiz Çift denilmektedir.

Köyde 8 yarıcıyan ve 6 aylakçıyan reayası yaşamaktadır. Evleri kiremitli, etrafı taş duvarlı ve kerpiçten yapılmazdır (8 adet yarıcı ve 6 adet aylakçı evi). Aylakçıyan reayasının herbirinden 15 kuruştan toplam 90 kuruş kira alındığı kaydedilmiştir (s. 11).

Köyün 400 dönüm tarlası bulunmaktadır (s. 11). 1819-20 (1235) yılında köyde 257 demet kenevir üretilmiştir. Bunun herbiri 6 paradan satılarak 1542 para yani 38.5 kuruş gelir elde edilmiştir (s. 11).

192 keyli İstanbullu buğday (16 keyli ağalık), 230 keyli İstanbullu arpa (16 keyli ağalık), 186 keyli İstanbullu çavdar ve 68 keyli İstanbullu mısır buğdayı yetiştirilmiştir. 12 keyl buğday sipahiyan öşrü, 60 keyl tohum ve 1820-21 yılı aşarı, 24 keyli Şerif Ağa ondalığı ve 16 keyli Şerif Ağa borcu toplam 112 keyl buğday, arpanın 20 keyli sipahiyan öşrü, 68 keyli tohum ve 1820,21 (1236) yılı aşarı, 24 keyli Şerif Ağa ondalığı ve 24 keyli Şerif Ağa borcu toplam 136 keyl arpa, çavdarın 22 keyli sipahiyan öşrü, 58 keyli tohum ve 1820-21 (1236) yılı aşarı, 8 keyli Şerif Ağa ondalığı, 12 keyli Şerif Ağa borcu toplam 1000 keyl arpa ayrılmıştır (s. 11).

Geriye kalan 80 keyli İstanbul buğday keyli 115 paradan satılarak 9200 para, 94 keyli İstanbullu arpa keyli 100 paradan satılarak 9400 para, 86 keyli İstanbullu çavdar keyli 100 paradan satılarak 8600 para, 68 keyli İstanbullu mısır buğdayı keyli 30 paradan satılarak 2040 gelir elde edilmiştir. Toplam 29040 para olup 726 kuruş etmektedir (s. 11).

Köyün 1819-20 (1235) yılı toplam geliri, 726 kuruş tarım ürünlerinden, 90 kuruş aylakçıyan kirasından, 38.5 kuruş kenevirde olmak üzere toplam 854.5 kuruştur (s. 12). Köye 6000 kuruş değer biçilmiştir (s. 12).

Setne (ستنه) Çiftliği:

Filorine kazasındaki bu çiftlik Ali Paşa'nın oğlu Veli Paşa'nın kızına aittir.

Çiftlikte etrafı taş duvar, üzeri kiremitli, iki odalı ve sofalı, dehlizli bir subaşı konağı vardır. Konağın içinde altı bölümlü bir zahire anbarı bulunmaktadır (s. 12).

Çiftlikte 27 yarıcıyan reayası yaşamaktadır. 70 parça, 350 dönümlük tarlayı işlemektedir. Aylakçıyan reayası da 21 kişidir. Her birinden 15 kuruştan toplam 315 kuruş kira alınmıştır. Aylakçıyan reayası etrafı taş duvarlı, üzeri taş ve kapılı 23 (ikisi demirli, kıptiyana ait), yarıcıyan reayası da etrafı taş duvar, üzeri samanlı ve taş kapılı 27 evde oturmaktadır (s. 12).

Çiftlik civarında üç bölümlü bir değirmen vardır. Bir değirmencisi bulunmaktadır. 1819-20 (1235) yılı hasılatı 20 keyl arpa ve 20 keyl çavdardır (s. 12).

1819-20 (1235) yılında 500 keyli İstanbullu buğday, 880 keyli İstanbullu arpa, 1080 keyli İstanbullu çavdar, 500 keyli İstanbullu yulaf üretilmiştir. Buğdayın keyli 115 paradan, arpanın 100 paradan, çavdarın 100 paradan, yulafın 55 paradan satılarak toplam 270000 para yani 6750 kuruş gelir elde edilmiştir (s. 12).

Setne Çiftliğinin 1819-20 (1235) yılı toplam geliri 7065 kuruştur. 6750 kuruşun tarım ürünlerinden, 315 kuruşu aylakçıyan kirasındandır. Çiftliğe biçilen tahmini değer 56500 kuruş olduğu görülmektedir (s. 12).

Bec Karyesi ve Yediçift Çiftliği:

Filorine kazasındaki Bec köyünü Tepedelenli Ali Paşa çiftlik haline getirmişti (çiftlik itihaz etmiş). Ayrıca yine aynı köyde Yediçift Çiftliği bulunmaktadır (sf. 13).

Köyde bir ahşabi oda, içinde beş bölümlü zahire anbarı olan, etrafı taş duvarlı, üzeri kiremitli bir subaşı odası vardır.

Köy etrafında dört parça 2.5 dönümlük bağ, İzzebatu (عزه باتو) bölgesinde üç parça 10 dönümlük çayır yer almaktadır. 23 yarıcıyan reayası, 17 aylakcıyan reayası yaşamaktadır. Yarıcıyan reayası etrafı taş duvar, üzeri kiremitli 25 evde (ikisi boş) aylakcıyan reayası da 17 evde oturmaktadır (s. 13).

Köy ve çiftliğin 1819-20 (1235) yılı toplam geliri 11000 kuruş olup, 180 kuruşu Şeyh İlyas zaviyesine 15 kile buğday parası olarak ayrılmıştır. Tahmini değer 88000 kuruş olarak kaydedilmiştir (s. 13).

Serova (سراووه) Çiftliği:

Çiftlikte yarıcıyan reayası 19 kişi, aylakcıyan reayası 5 kişidir. Bunlar etrafı taş duvar, üzeri kiremitli 25 evde barınmaktadır (biri boştur) (s. 13).

Çiftliğin 250 parça 1000 dönümlük, 500 dönümü ekili, 500 dönümü boş tarlası, Sıyuc (صيوج) köyünde dört parça beş dönümlük bağ, yine Setur (ستور) köyünde iki parça üç dönümlük, Bensiga (بنصغه) köyünde beş parça dört dönümlük, Bançe köyünde de altı parça dört dönümlük bağ bulunmaktadır. Ayrıca çiftlik Cunurova (جنوراوه) mezruatları içerisinde (s. 13).

1819-20 (1235) yılı toplam geliri 11330 kuruştur. Tahmini değeri de 88000 kuruş olarak saptanmaktadır (s. 13).

Gavrincive (غورينجهوه) Karyesi:

Tepedelenli Ali Paşa Filorine kazasındaki bu köyü de çiftlik haline getirmişti (çiftlik itihaz etmiş) (s. 14).

Köyde etrafı taş duvarlı, üzeri kiremitli, iki odalı büyük bir kule vardır. Yarıcıyan reayasının sayısı 87, aylakcıyan reayasının ise 30'dur. Bunlar etrafı taş duvar, üzeri kiremitli ve samanlı birbirine bitişik 117 evde yaşamaktadır (s. 14).

Köy civarında 700 parça 3400 dönümlük tarla, 117 parça 250 dönümlük de bağ bulunmaktadır. Ayrıca etrafı taş duvarlı bir rüzgar değirmeninin yer aldığı görülmektedir (s. 14).

Köyün 1819-20 (1235) yılı toplam geliri 18540 kuruş, tahmini varidatı ise 148320 kuruş olarak kaydedilmiştir (s. 14).

Lubetin (لوبتين) Çiftliği:

Filorine kazasında Rudinik (رودنيك) nahiyesinde Tepedelenli Ali Paşa'nındır. Çiftlikte, içinde iki bölümlü zahire anbarı olan üzeri kiremitli, iki odalı eski bir subaşı odası vardır. Yine üç bölümlü, etrafı haul, üzeri kiremitli bir zahire anbarı bulunmaktadır.

Yarıcıyan reayasının sayısı 5'tir. bunlar 25 parça 960 dönümlük tarlayı ekmektedir. Tarlaların 480 dönümü ekili, 480 dönümü boştur. Aylakçıyan reayası ise 8 kişidir. 1819-20 (1235) yılında her birinden 15 kuruştan 130 kuruş kira geliri elde edilmiştir. Reaya, odaları ve etrafı taş duvarlı ve kerpiç, üzeri kiremitli 13 evde yaşamaktadır (s. 15).

Çiftliğin Alamas (الاماس) civarında üç, Lubnik (لوبنيك) civarında üç ve göle yakın dört parça olmak üzere toplam 10 parça çayırı vardır. 1819-20 (1235) yılında 10 araba ürün alınmış olup değeri 82 kuruştur (sf. 15). Ayrıca çiftlik civarında bulunan dört parça üç dönümlük bağa sahiptir. 1819-20 (1235) yılında hasılatı 33 kuruştur (s. 15).

1819-20 (1235) yılında Lubetin çiftliğinde, 96.5 keyli İstanbullu buğday, 280.5 keyli İstanbullu arpa, 216.5 keyli İstanbullu çavdar ve 8 keyli İstanbullu mısır buğdayı üretilmiştir (s. 15). Bunlardan 61 keyl buğday (9.5 keyli sipahiyan öşürü, 47.5 keyli 1820-21 (136) yılı aşar ve tohumu, 4 keyli Abdullah Efendi ondallığı), 154 keyl arpa (28 keyli öşür, 113.5 keyl aşar ve tohum, 13.5 keyl Abdullah Efendi ondallığı) ve 135 keyl çavdar (21.5 keyli öşür, 104.5 keyli aşar ve tohum, 9 keyli Abdullah efendi ondallığı) olarak ayırdıktan sonra geriye kalan ürün satılmıştır. 35.5 keyli İstanbullu buğday keyli 180 paradan satılarak 6390 para, 125.5 keyli İstanbullu arpa keyli 160 paradan satılarak 20000 para, 81.5 keyli İstanbullu çavdar keyli 140 paradan satılarak 11410 para, 7.5 keyli İstanbullu mısır buğdayı keyli 200 paradan satılarak 1500 para olmak üzere toplam 39300 para yani 980 kuruş gelir elde edilmiştir (s. 15).

1819-20 (1235) yılında çiftliğin genel geliri 1215 kuruştur. Bunun 980 kuruşu tarım ürünlerinden, 120 kuruşu aylakçıyan kirasından, 82 kuruşu ot-laktan, 33 kuruşu da üzümünden sağlanmışır. Tahmini değeri ise 15000 kuruştur (s. 15).

Küçük Balihur (كوچك باليهور) **Mezrası, Kebir Balihur** (كبير باليهور)

Çiftliği:

Filorine kazasındaki Balihur köyündedir. Çiftlikte iki odalı içinde ahır olan, etrafı taş ve kerpiç duvar, üzeri kiremitli bir subaşı konağı vardır. Ayrıca etrafı taş duvar ve hatullı, dört odalı zahire anbarı ile kiremitli mısır buğdayı anbarı bulunmaktadır.

Yarıcıyan reayası 20 kişidir. 100 parça 1000 dönümü ekili, 1000 dönümü boş 2000 dönüm tarlayı işlemektedir. Aylakçıyan reayası ise 22 kişi olup her birinden 15 kuruştan 330 kuruş kira alınmaktadır. Bunlar etrafı taş duvar ve kerpiç, üzeri kiremitli 42 evde (20'si yarıcıyana, 22'si aylakçıyana ait) yaşamaktadır (s. 16).

Çiftliğin 12 parça 16 dönümlük çayırı vardır. Dönümünden 20 kuruştan toplam 320 kuruş kazanılmıştır. 45 parça 57 dönümlük bağın 1819-20 (1235) yılı hasılatı 769 kuruştur (s. 16). Bu çiftlikte de diğerlerinde olduğu gibi buğday, arpa, çavdar, mısır buğdayı üretildiğini, bunun dışında keten ve kenevir yetiştirildiğini görmekteyiz. 1819-20 (1235) yılındaki keten hasılatı 606 demet olup, demeti 20 paradan 12320 para yani 303 kuruş gelir getirmiştir. Kenevir ise 46 demet olup demeti 6 paradan 6.5 kuruş 16 para sağlanmışır (s. 16). Aynı yıl 302.5 keyl-i İstanbuli buğday, 553.5 keyl-i İstanbuli arpa, 461 keyl-i İstanbuli çavdar ve 60 keyl-i İstanbuli mısır buğdayı üretilmiştir. Bunlardan 66 keyl-i İstanbuli buğday, 105 keyl arpa, 105 keyl çavdar 1820-21 (1236) yılı tohumluğu ve 23.5 keyl buğday, 45 keyl arpa, 36.5 keyl çavdar, 6 keyl mısır buğdayı Hasan ağa ondalığı olarak ayrıldıktan sonra kalan ürün satılmışır. Geriye kalan 213 keyl-i İstanbuli buğday 42600 para (keyli 200 para), 399.5 keyl-i İstanbuli arpa 47940 para (keyli 120 para), 329.5 keyl çavdar 39450 para (Keyli 120 para), 54 keyl mısır buğdayı 3240 para (keyli 60 para) olmak üzere toplam 133320 para yani 3333 kuruş gelir getirmiştir (s. 16).

Çiftliğin 1819-20 (1235) yılı toplam geliri 5061.5 kuruş, tahmini değeri ise 50615 kuruştur (s. 16).

Noska (نوسقه) Karyesi Çiftliği:

Filorine kazasındaki bu köyü Tepedelenli Ali Paşa çiftlik haline getirmiştir (çiftlik ittihaz etmiş).

Burada 190 Leh (لاح) reayasının yaşadığını görmekteyiz (s. 17). Köyün 1819-20 (1235) yılı geliri 5000, tahmini değeri ve ağalığı 50000 kuruştur. Bu köy hakkında kayıtlarda başka bilgiye rastlamamaktayız (s. 17).

Kalenik (قاله نيك) Çiftliği:

Filorine'deki bu çiftliğin hasılatı kalmamış ve harap bir durumdadır (s. 18). Çiftlikte duvarları harap konak ve avlusu bulunmaktadır. 12000 zira'dır. Yıkılmış bir halde reayanın 10 adet evi vardır. Gelişine Seturunda (ستورنده) 5 parça 15 dönümlük çayır, bir parça iki dönümlük bağ, orman tarafında 40 dönüm, çiftliğe bitişik 20 dönüm, Karağaç'ta 8 dönüm, Ğuşavi'de (غوشاويده) 15 dönüm toplam 10 parça, 211 dönüm tarla bulunmaktadır. Bir de 4 dönümlük keten tarlasının olduğunu görmekteyiz (s. 18).

Çiftliğin tahmini değeri 2500 kuruştur (s. 18).

Isuduri (اصودورى) Karyesi:

Filorine kazasındaki bu köyü Tepedelenli Ali Paşa derbendci reayasından Ağalık adıyla alarak çiftlik olarak kullanmıştır (s. 18).

Reaya sayısı 48'dir. Çiftliğin 1819-20 (1235) yılı çiftlik derbent ağalık geliri 2500, derbent çiftlik olarak tahmini değeri ise 20000 kuruştur (s. 19). Bu köy hakkında kayıtlarda başka bilgi bulamamaktayız.

Görüldüğü gibi Filorine kazasında çiftlik ve çiftlik haline getirilmiş 13 ayrı yerleşim yeri bulunmaktadır. Hepsinin 1819-20 (1235) yılına ait toplam gelirleri 72861.5 kuruş olup tahmini değerleri ise 670115 kuruştur (s. 19).

Bu çiftliklerin 1818-19 (1234) yılından kalan ve 1819-20 (1235) yılında üretilen ürünleri birarada verdiğimizde şu tablo ortaya çıkmaktadır. Ölçü key-i İstanbulidir:

Buğday	-Arpa	-Çavdar	-Mısır	Buğdayı	-Darı	-Fasulye	-Yulaf	
1576.5	-3990	-2412	-153.5	-08	-70	-59.5-		1819-20 (1235)
<u>0238</u>	<u>-3656</u>	<u>-3288</u>	<u>-110</u>	<u>-36</u>	<u>-00</u>	<u>-00</u>		-1818-19 (1234)
1814.5	-7646	-5750	-263.5	44	-70			-59.5

Çiftliklerde yetiştirilen ürünlerin fiyatlarının karşılaştırılabilmesi için aşağıdaki tabloyu sunuyoruz. Verilen rakamlar ürününün bir key-i İstanbuli miktarının para cinsinden değeridir.

	Buğday	Arpa	Çavdar	Mısır	Buğdayı	Darı	Yulaf	Fasulye
Laçni Çiftliği	130	100	100		55	30	-	55
Rusne Karyesi	130	100	100		-	-	-	-
Jeberdeni Çiftliği	115	100	100		-	-	32	-
Şetrat Karyesi	115	100	100		30	-	-	-
Setne Çiftliği	115	100	100		-	-	55	-
Lubetin Çiftliği	180	160	140		200	-	-	-
Küçük Balihur Mezrası,								-
Kebir Balihur Çiftliği	200	120	120		60	-	-	

Sarıgöl (صاری کول) kazasına geçtiğimizde, buraya bağlı Cum'a pazarı (جمعه بازاری) kazasında Tepedelenli Ali Paşa'nın üç adet köyü çiftlik olarak kullandığını görmekteyiz. Bunlar:

Ta'lind (تلیند) Karyesi:

Köyde Müslüman dört yarıcıyan reayası üzeri kiremitli, etrafı taş duvarlı dört evde yaşamaktadır. Civarda ziraat yapılan 104 parça 720 dönümlük tarla bulunmaktadır. (s. 20).

1819-20 (1235) yılında üretilen ürünlerden elde edilen gelir şu şekildedir; 22.5 kile buğday (2 kilesi ondalık ayrılmış) kilesi 340 paradan satılarak 7665 para, 51.5 kile arpa (5 kilesi ondalık ayrılmış) kilesi 200 paradan 13650 para, 37.5 kile çavdar (4 kilesi ondalık ayrılmış) kilesi 300 paradan satılarak

10150 para toplam 38790 para yani 794.5 kuruş 10 para gelir elde edilmiştir. Ayrıca 20 kile buğday, 30 kile arpa, 20 kile çavdar 1820-21 (1236) yılı tohumluğuna ayrılmıştır (s. 20).

Kayıtlardan karyenin yalnız tarım ürünlerinden gelir elde ettiği anlaşılmaktadır. Tahmini değer olarak 6356 kuruş kaydedilmiştir (s. 20).

Hiratkoca (خراتقوجه) Karyesi :

Köyde 36 yarıcıyan ile 10 aylakçı reayası bulunmaktadır. Aylakçı reayanın 6 kişisinden 10'ar kuruş, 4 kişisinden de 15'er kuruş toplam 120 kuruş kira alınmaktadır. Bunların oturduğu 49 ev vardır. Üç tanesi boş, 36'sı yarıcıyana, 10 tanesi de aylakçıyan reyanındır. Ayrıca beş değirmen bulunmaktadır (s. 21).

Köy civarında olan bağların miktarı 25 parçadır. 1819-20 (1235) yılı üzüm hasılatı 700 kıyyedir. Ürün kıyyesi 200 paradan satılmış 1400 para gelir elde edilmiştir. Bu miktar 35 kuruş etmektedir (s. 21).

Köyde üzeri kiremitli etrafı taş duvarlı, oda ve dehlizli, içinde ahır olan bir subaşı odası vardır. Ayrıca üzeri kiremitli, etrafı taş duvarlı, beş bölümlü, üç zahire anbarı bulunmaktadır. Bir parça iki dönümlük de çayıra sahiptir (s. 21).

1819-20 (1235) yılında üretilen ürün miktarı, 91 kile buğday (9 kilesi ondalık), 86,5 kile arpa (8,5 kilesi ondalık), 96 kile çavdar (9.5 kilesi ondalık) ve 202.5 kile değirmen ürünüdür (20 kilesi ondalık). 1820-21 (1236) yılı tohum ve aşarı için 82.5 kile buğday, 74 kile arpa ve 89.5 kile çavdar ayrılmıştır. Kilesi 390 paradan satılan buğdaydan 31980 para, kilesi 300 paradan satılan arpadan 23400 para ve kilesi 300 paradan satılan çavdardan 25950 para, değirmende işlenen üründen de 55750 para elde edilmesiyle toplam 124080 para yani 3352 kuruş sağlanmıştır (s. 21).

Köyün 1819-20 (1235) yılı toplam geliri 3508 kuruştur. Bunun 3352 kuruşu tarım ürünlerinden, 120 kuruşu aylakçıyan kirasından, 35 kuruşu da üzüm gelirinden elde edilmiş olup, 30 kuruşu anbar v.s. masraflara harcanmıştır. Köyün tahmini değeri de 30000 kuruş olarak kaydedilmiştir (s. 21).

***Drağu Neşte* (دراغو نشته) *Karyesi* :**

Tepedelenli Ali Paşa burayı da çiftlik haline getirmiştir (çiftlik ittihaz etmiş) (s. 22).

Çiftlikte 30 yarıcıyan, 13 aylakcıyan reaya yaşamaktadır. Aylakcıyan reayanın herbirinden 10 kuruştan toplam 130 kuruş kira alınmaktadır. Reayanın kaldığı üzeri kiremitli, etrafı taş duvarlı 48 ev vardır. Beşi boştur (s. 22).

Köy civarında altı değirmen bulunup, biri harap ve boştur.

1819-20(1235) yılında 42.5 kile değirmen ürünü ve 161.5 kile (16 kilesi ondalık) toplam 187.5 kile buğdayın kilesi 390 paradan satılmasıyla 73125 para, 17.5 kile (1.5 kilesi ondalık) arpanın kilesi 300 paradan satılmasıyla 4800 para, 44 kile değirmen ürünü ve 66.5 kile (6.5 kilesi ondalık) toplam 104 kile çavdarın kilesi 300 paradan satılmasıyla 33600 para olmak üzere toplam 111525 para yani 2788 kuruş elde edilmiştir (s. 22).

Köyün 1819-20(1235) yılı toplam geliri 2918 kuruştur. Bunun 2788 kuruşu tarım ürünlerinden ve 130 kuruşu aylakcıyan kirasından sağlanmıştır. Tahmini değer ve geliri 23500 kuruş olarak kaydedilmiştir.

Çiftliklerin 1819-20 (1235) yılı toplam geliri 7190.5 kuruş olup 34.5 kuruş ondalık ve para değer kaybı ayrıldıktan sonra 7156 kuruş olarak saptanmaktadır. Tahmini değerleri ise 58856 kuruştur (s. 22).

Üç köyün 1818-19 (1234) yılından kalan ve 1819-20 (1235) yılında üretilen ürünleri toplu olarak verdiğimizde aşağıdaki Tablo ortaya çıkmaktadır. Ölçü birimi kiledir:

Buğday	Arpa	Çavdar	Yulaf	
290 -	139.5 -	406.5 -	0	-1819-20(1235)
43 -	000 -	91 -	19	-1818-19(1234)
333	139.5	497.5	19	

Ürünlerin fiyatları karşılaştırıldığında şu tablo çıkmaktadır. Bir kile ürünün para cinsinden değeri verilmiştir :

		Buğday		Arpa		Çavdar
<u>Talind Karyesi</u>	-	340	-	200	-	300
<u>Hıratkoca Karyesi</u>	-	390	-	300	-	300
<u>Dragu Neşte Karyesi</u>	-	390	-	300	-	300

Talind Karyesinde yetişen buğday ve arpanın diğerlerinden daha ucuz olduğu görülmektedir.

Yine Sarıgöl kazalarından Egribucak (اکری بوجاق) kasabasına baktığımızda iki köyün Tepedelenli Ali Paşa tarafından çiftlik haline getirildiğini görmekteyiz.

Çaycılar (چيجلر) Karyesi :

Köyde etrafı taş duvar, üzeri kiremitli, iki oda ve dehlizli, içinde sekiz bölümlü zahire anbarı alan bir subaşı konağı vardır. Çiftlik civarında 70 dönüm bağ bulunmaktadır. Bağın dönümünden 5 kuruştan toplam 350 kuruş gelir elde edilmiştir. Buradaki Müslüman yarıcıyan 50 kişi olup, yarıcıyan reayası ise 7 kişidir.

1819-20 (1235) yılında 744.5 kile (74.5 kilesi ondalık) buğday, 455 kile (45 kilesi ondalık) arpa, 255.5 kile (25.5 kilesi ondalık) çavdar ve 44.5 kile (4.5 kilesi ondalık) yulaf üretilmiştir. Buğdaydan 107200 para, arpadan 41000, çavdardan 18400, yulaftan 2000 para olmak üzere toplam 168600 para yani 4215 kuruş gelir elde edilmiştir. Kayıtlarda ürünlerin bir kilesinin fiyatı verilmemiştir. Yaptığımız hesaba göre buğdayın kilesi 160 para, arpanın 100 para, çavdarın 80 ve yulafın ise 50 para etmektedir (s. 23).

Çaycılar Karyesinin 1819-20 (1235) yılı toplam geliri 4565 kuruştur. Bunun 4215 kuruşu tahıl ürünlerinden, 350 kuruşu bağdan sağlanmıştır. Toplam gelirden 53 kuruş ondalık ve para değerindeki düşüğe ayrılmıştır. Tahmini değeri ise 36500 kuruş olarak gösterilmektedir.

Verilere göre 1818-19(1234) yılından kalan ve 1819-20 (1235) yılı ürün miktarını tablo halinde şu şekilde verebiliriz. Ölçü kiledir :

Buğday	Arpa	Çavdar	Yulaf	
670 -	410 -	230 -	40	-1819-20(1235)yılı
679.5 -	638.5 -	289 -	88.5	-1818-19(1234)yılı
1349.5	1048.5	519	128.5	

Egribucak'ta ayrıca Kozan (قوزان) Karyesi vardır. Burası hakkında fazla bilgi verilmemektedir. Kayıtlardan Ali Paşa'nın oğluna (hangi oğlu olduğu belli değil) ait bir mukataa olduğu anlaşılmaktadır. 1819-20 (1235) yılında Rumeli valisi Hüseyin Paşa idaresinde olduğu 1818-19 (1234) yılında Kozan Karyesi kocabaşılarında iken üzerlerinde kalan ürünlerin vergi ve gelirlerinin Paşa'ya verilmesi gerektiği ve bu miktarın 26500 kuruş olduğu belirtilmektedir (s. 24).

Sarıgöl kazalarından Çarşamba (چهارشنبه) Kazasına baktığımızda, burada beş adet köyün çiftlik gibi kullunıldığı, ayrıca da iki çiftliğin bulunduğunu görmekteyiz. Bunlar;

Kânyân (قانیان) Karyesi :

Köyde yarıcıyan reayası 87 aylakçıyan reayası ise 22 kişidir. Aylakçıyan reayadan 129 kuruş kira alınmıştır. Köy civarında üç adet değirmen vardır. Bunların herbirinden 60 kuruştan 180 kuruş kira geliri elde edilmiştir (s. 25).

Köydeki bağlarda üzüm yetiştirilmektedir. 1819-20 (1235) yılında 16509 kıyye üzümden (1650.5 kıyye Tosun Ağa ondalığı olarak ayrılmıştır) 14858.5 para yani 891.5 kuruş sağlanmıştır. Üzümün kıyyesi 240 paradır. Ayrıca ke-nevir, zağferan, koza penbesi (pamuk) yetiştirildiğini görmekteyiz. 4187 de-met kenevir üretilmiştir. Bu 266 kıyyedir. Ondalığı (26.5 kıyye) çıkarıldıktan sonra saulmasından 7185 para yani 179.5 kuruş (kıyyesi 30 para) kazanılmış-tır. Yine 100 kıyye zağferan harcı 900 kuruş (kıyyesi 90 kuruş), 72 kıyye koza penbesi 1152 para (kıyyesi 16 para) yani 28.5 kuruş 12 para gelir getirmiştir (s. 25). Bunların dışında 1819-20(1235) yılında 1245.5 kile buğday, 592 kile arpa, 518 kile çavdar, 332.5 kile yulaf üretilmiştir. Bunların saulmasından 362770 para yani 9069 kuruş sağlanmıştır. Buğdayın kilesi 200 para, arpanın kilesi 120 para, çavdarın 120 para ve yulafın 60 para olduğunu görmekteyiz

(s. 25). Tosun Ağa'ya da 124.5 kile buğday, 54 kile arpa, 51 kile çavdar, 33 kile yulaf ondalık verilmiştir.

Köyün 1819-20 (1235) yılı toplam geliri 11377.5 kuruştur. Bu miktara tahıl ürünleri, üzüm, kenevir, zağferan, penbe-i koza, aylakçıyan ve değirmen kirası dahildir. Tahmini değer olarak 91500 kuruş kaydedilmiştir (s. 25).

Ahten (أَحْتَن) Karyesi :

Buradaki yarıcıyan reayası 10 kişidir. Aylakçıyan reayası üç kişi olup her birinden beş kuruştan 15 kuruş kira alınmaktadır. Aylakçıyan ve yarıcıyan reaya etrafı taş duvar, üzeri kiremitli, bazıları bitişik 13 adet evde yaşamaktadır. Köyde 34 dönüm bağ olduğunu görmekteyiz (s. 26). Yetişen üzümlerden, dönümünden beş kuruştan 170 kuruş gelir sağlanmıştır (s. 26). Anten'de de zağferan yetiştirildiğini görüyoruz. 1819-20 (1235) yılında 18 kıyye zağferandan kıyyesi 400 paradan 6400 para yani 160 kuruş kazanılmıştır. Zağferanın 1.5 kıyyesi Tosun Ağa ondalığına ayrılmıştır. 150 kile buğday, 163.5 kile arpa, 119 kile çavdar, 51.5 kile yulaf (ondalığı verildikten sonra) toplam 59250 para yani 1481 kuruş 10 para getirmiştir. Buğdayın kilesi 200 para, arpanın 120, çavdarın 120 ve yulafın kilesi 60 paradır (s. 26).

Köyün 1819-20 (1235) yılı toplam geliri 1826.5 kuruştur. Bu miktara tahıl ürünleri, zağferan, bağ geliri ve aylakçıyan kirası dahildir. Tahmini değer olarak ise 14500 kuruş kaydedildiğini görmekteyiz (s.26).

Raduşne (رادوشنه) Karyesi :

Köyde 24 yarıcıyan reayası, dört de aylakçıyan reayası yaşamaktadır. Aylakçıyan reayadan her birinden beş kuruştan toplam 20 kuruş kira alınmıştır. Bunların yaşadıkları üzeri kiremitli, etrafı taş duvarlı 28 ev vardır (s. 27).

Köyün 30 dönüm tarlası bulunmaktadır. 30 dönüm de bağa sahip olan köyün buradan kazancı dönümünden beş kuruştan toplam 150 kuruştur (s. 27). Zağferan yetiştirildiğini de görmekteyiz. 1819-20 (1235) yılında 8 kıyye zağferan harcı üretilmiş, 0.5 kıyyesi ondalık verildikten sonra geriye kalan 7 kıyye kıyyesi 10 kuruştan satılarak 72.5 kuruş gelir sağlanmıştır (s. 27).

1819-20 (1235) yılında buğday üretimi 445.5 kile, arpa 217.5, çavdar 87.5, mısır buğdayı 18, yulaf da 13.5 kiledir. 44.5 kile buğday, 20.5 kile arpa, 8.5 kile çavdar, 1.5 kile mısır buğdayı, 1 kile yulaf Tosun Ağa ondalığı olarak ayrılmıştır. Geriye kalan buğdayın kilesi 200 para, arpanın 120 para, çavdarın 120, mısır buğdayınının 60 ve yulafın kilesi 60 paradan satılarak toplam 102820 para yani 2470.5 kuruş kazanılmıştır (s. 27).

Köyün 1819-20 (1235) yılı toplam geliri 2813 kuruştur. Bunun 2570.5 kuruşu tahıl ürünlerinden, 20 kuruşu aylakçı kirasından, 72.5 kuruşu zağferandan ve 150 kuruşu da bağlardan sağlanmıştır. Tahmini değeri de 20500 kuruştur (s. 27).

Kirâşe (كيراشه) Çiftliği:

Çiftlikteki yarıcıyan reayası 12 kişidir. 600 dönüm tarlayı işlemektedir. Bunlar üzeri kiremitli, etrafı taş duvarlı 12 evde oturmaktadır. Üzeri kiremitli, etrafı taş duvarlı, beş bölümlü bir zahire anbarı bulunmaktadır. Ayrıca yine üzeri kiremitli, etrafı taş duvarlı, bir odası, sofası ve dehlizi olan bir su-başı evi vardır.

Çiftlik 15 dönüm bağa sahiptir. Bağın her dönümünden beş kuruştan toplam 75 kuruş gelir elde edilmiştir (s. 28). Zağferan harcı üretimi 8 kıyyedir (0.5 kıyye ondalık). Kıyyesi 400 paradır. Toplam geliri 72.5 kuruştur. 1819-20 (1235) yılında 262.5 kile buğday, 105.5 kile arpa, 73 kile çavdar ve 18 kile yulaf üretilmiştir. 24 kile buğday, 10.5 kile arpa, 7 kile çavdar, 2 kile yulaf ondalık ayrılmıştır. Buğdayın kilesi 200 para, arpanın 120 para, çavdarın 120 para ve yulafın kilesi 60 paradan satılarak toplam 67980 para yani 1699.5 kuruş gelir elde edilmiştir (s. 29).

Kirâşe Çiftliğinin 1819-20 (1235) yılı toplam geliri 1847 kuruştur (tahıl ürünleri, zağferan, bağ geliri toplamı). Tahmini değeri ise 15000 kuruştur (s. 28).

İftilâ (افتلاء) Çiftliği :

Çiftlikteki reaya miktarı 5'tir. Yarıcıyan reayasının yaşadığı üzeri kiremitli etrafı taş duvarlı 5 ev bulunmaktadır. İki boşdur. Çiftliğe ait 41 parça 550 dönüm tarlası vardır. Bunun 300 dönümü boş, 250 dönümü ekilidir (s. 29).

1819-20 (1235) yılında çiftlikte 122.5 kile buğday, 61 kile arpa, 13 kile de çavdar üretilmiştir. Bunlardan toplam 31140 para yani 753.5 kuruş elde edilmiştir. 750 kuruş da çiftliğe bağlı Bahşi (بخشى) mezraasında üretilen buğdaydan elde edilmiştir. Bununla birlikte toplam 1503.5 kuruş tarım ürünleri gelirini oluşturmaktadır. Buğdayın kilesi 200 para, arpanın 120 para ve çavdarın 120 paradır. 12 kile buğday, 6 kile arpa ve bir kile çavdar da ondalık ayrılmıştır (s. 29). Bu çiftlik hakkında başka kayıt bulunmamaktadır.

Butras (بوطراس) Karyesi :

Köyde Müslüman ve reaya yarıcıyan 23 kişidir. Dördü reayadır. Köy civarında beş parça 11 dönümlük bağ vardır. Bağın dönümünden beş kuruştan 55 kuruş gelir sağlanmıştır (s. 29).

1819-20 (1235) yılında 435 kile buğday, 117 kile arpa, 42 kile çavdar ve 45 kile mısır buğdayı üretilmiştir. 43 kile buğday, 11.5 kile arpa, 4,5 kile çavdar, 5 kile mısır buğdayı ondalık ayrılmıştır. Toplam 117900 para yani 2947.5 kuruş sağlanmıştır. Buğdayın kilesi 200 para, arpanın 120 para, çavdarın 120 ve mısır buğdayının kilesi 60 paradır (s. 30).

Köyün 1819-20 (1235) yılı toplam geliri 3002.5 kuruştur (tahıl ürünleri ve bağ gelirleri toplamı). Tahmini değeri ise 24000 kuruştur (s. 30).

Yeniköy (ینى كوی) Karyesi :

Köyde oturan yarıcıyan sayısı 14'tür. Köy 10 parça 19 dönümlük bağa sahiptir. Bağın dönümünden beş kuruştan toplam 95 kuruş gelir elde edilmiştir (s. 30).

1819-20 (1235) yılında 81 kile buğday, 119 kile arpa ve 42.5 kile çavdar üretilmiştir. 8 kile buğday, 12 kile arpa, 4 kile çavdar Tosun Ağa ondalığı olarak ayrılmıştır. Buğday kilesi 200 paradan, arpa 120 para ve çavdar da kilesi 120 paradan satılarak toplam 32060 para yani 801.5 kuruş kazanılmıştır (s. 31).

Yeniköy Karyesinin 1819-20 (1235) yılı toplam geliri 896.5 (tahıl ürünleri ve bağ geliri), tahmini değeri ise 8000 kuruştur (s. 31).

Bu yedi çiftliğin 1819-20 (1235) yılına ait toplam geliri 23269.5 kuruştur. 487.5 kuruşu ondalık ve para değerindeki kayıplar v.s. ayrılmıştır. Tahmini değerleri ise 187000 kuruştur (s. 31).

Çiftliklerin 1818-19 (1234) yılından kalan ve 1819-20 (1235) yılında üretilen ürünleri toplu olarak bir arada verdiğimizde şu tablo ortaya çıkmaktadır. Ölçü birimi kiledir :

<u>Buğday</u>	<u>Arpa</u>	<u>Çavdar</u>	<u>Yulaf</u>	<u>Mısır Buğdayı</u>	
2471	- 1245.5	- 798.5	- 372.5	- 056	-1819-20(1235)
926.5	- 365.5	- 863	- 245	- 396	-1817-19(1233-34)
3397.5	- 1611	- 1661.5	- 617.5	- 452	

Serfice kazasına baktığımızda burada da bir çiftlik ve üç adet çiftlik haline getirilmiş köy olduğunu görmekteyiz.

Remyuz (رميوز) Çiftliği :

Çiftlikte 13 yarıcıyan, dört de aylakcıyan reayası yaşamaktadır. Aylakcıyan reayanın her birinden beş kuruştan toplam 20 kuruş kira alınmaktadır. Reaya etrafı taş duvarlı, bazılarının üzeri kiremitli, bazıları taşlı 16 evde oturmaktadır. Evlerin üçü boştur. 70 parça yaklaşık 1300 dönümlük tarlası bulunmaktadır. Üzeri taş, iki odalı, içinde üç bölümlü zahire anbarı olan, etrafı taş duvarlı bir kule, civarda bir çay (ma-leziz) ve değirmen yeri vardır. Çiftliğe ait 14 parça 15 dönümlük bağ, 12 parça 50 dönümlük pamuk tarlası bulunmaktadır (s.33). Bağın dönümünden beş kuruştan 75 kuruş gelir sağlanmıştır. Pamuk tarlasından 293 kıyye koza pamuk üretilmiş bunun kıyyesi 16 paradan satılması 3376 para yani 84.5 kuruş gelir getirmiştir (32 kıyyise ondalıktır).

Çiftlikte üretilen buğday, arpa, çavdar, mısır buğdayından toplam 63160 para yani 1579 kuruş elde edilmiştir. Buğday 249.5 kile (kilesi 200 para), arpa 40 kile (kilesi 120 para), çavdar 58.5 kile (kilesi 120 para), mısır buğdayı 106 kile (kilesi 80 para) üretilmiştir. 24.5 kile buğday, 4 kile arpa, 6 kile çavdar, 10.5 kile mısır buğdayı Tosun Ağa ondalığıdır (s.33).

Çiftliğin toplam geliri 1758 kuruştur. Tahmini değeri ise 15750 kuruştur (s.33).

Kebir Valtus (كبير والتوس) Karyesi :

Tepedelenli Ali Paşa tarafından çiftlik haline getirilmiş köylerden biridir.

Köyde çiftciyan reayası 47 kişidir. 30 dönüm bağ bulunmaktadır. Bağın dönümünden beş kuruştan 150 kuruş gelir elde edilmiştir. (s.34)

1819-20(1235) yılında 209.5 kile buğday, 46.5 arpa, 143.5 kile çavdar, 32.5 kile yulaf üretilmiştir. Bunlardan toplam 42510 para yani 1562.5 kuruş sağlanmıştır. Buğdayın kilesi 200 para, arpanın 120 para, yulafın kilesi de 60 paradır. 21 kile buğday, 4 kile arpa, 14 kile çavdar, 4 kile yulaf ondalık ayrılmıştır.

Köyün 1819-20(1235) yılı toplam geliri 1712.5 kuruş ve tahmini değeri de 13700 kuruştur (s.34).

Lâzâret (لا زارت) Karyesi :

Köyde 33 çiftciyan reayası yaşamaktadır. 30 dönüm bağ vardır. Bağdan dönümünden 5 kuruştan 150 kuruş gelir sağlanmıştır.

1819-20(1235) yılında 173.5 kile buğday, 35 kile arpa, 98.5 kile çavdar, 14 kile yulaf, 32 kile mısır buğdayı üretilmiş, bunlardan toplam 50720 para yani 1268 kuruş gelir sağlanmıştır. Buğdayın kilesi 200 para, arpanın 120 para, çavdarın 120 para, yulafın 60 para, mısır buğdayının ise 100 paradır. 17.5 kile buğday, 3.5 kile arpa, 9.5 kile çavdar, bir kile yulaf ve üç kile mısır buğdayı ondalık ayrılmıştır (s.35).

Köyün 1819-20(1235) yılı toplam geliri 1418 kuruştur. Tahmini değeri de 11350 kuruştur (s.35).

Makrus (مقروض) Karyesi :

Köyde 49 yarıciyan reayası yaşamaktadır. Köyün 1819-20(1235) yılı buğday üretimi 264 kile, arpa 114.5 kile, çavdar 705 kile ve darı ise 22 kiledir. Bunlardan toplam 138060 para yani 3451.5 kuruş sağlanmıştır. Buğdayın kilesi 200 para, arpanın 120 para, çavdarın 120 para ve darının 100 paradır. 26.5 kile buğday, 11 kile arpa, 70.5 kile çavdar ve iki kile darı ondalık ayrılmıştır (s.36).

Köyün tahmini değeri 27500 kuruş olarak kaydedilmiştir (s.36).

Bu dört çiftliğin 1819-20(1235) yılına ait toplam geliri 9370 kuruştur. Buna o yılki gelir ve daha önceden satılan ürünler, koyun, keçi v.s. dahildir. Tahmini değerleri ise 68300 kuruştur.

1818-19(1234) yılından kalan ve 1819-20(1235) yılında üretilen ve teslim edilen tahıl ürünleri miktarı tablo halinde aşağıda gösterilmiştir. Ölçü birimi kiledir.

<u>Buğday</u>	<u>Arpa</u>	<u>Çavdar</u>	<u>Yulaf</u>	<u>Mısır</u>	<u>Buğdayı</u>	<u>Darı</u>
807	- 245.5	- 905	- 42.5	-	124.5	- 807
000	- 000	- 213.5	- 00	-	158	- 000
807	- 245.5	- 118.5	- 42.5	-	275.5	- 807

Çarşamba ve Serfice kazalarındaki çiftliklerde yetişen tahıl ürünlerinin kilesinin aynı fiyattan satıldığını görmekteyiz.

Katranice (قطرانيجہ) Nahiyesine baktığımızda burada bir köyün çiftlik haline getirildiğini bir de çiftlik bulunduğunu görmekteyiz.

Rakita (رقيطه) Karyesi :

Katranice nahiyesinde Osturova (اوستوراوه) kasabasına bağlıdır. Tepedelenli Ali Paşa burayı da çiftlik haline getirmiştir.

Köyde üç odalı, üzeri sazlı, etrafı taş ve kerpiç duvarlı, içinde dört gözlü zahire anbarı olan bir adet harap subaşı konağı vardır. Ayrıca üzeri kiremitli, etrafı kerpiç duvarlı bir adet samanlık ve köy civarında büyük bir göl bulunmaktadır. Gölün içindeki balık ve diğer ürünlerden yılda 445 kuruş gelir elde edilmektedir.

Yarıcıyan reayası toplam 26 kişidir. Her birinden 20 kuruştan 420 kuruş gelir sağlanmaktadır. Şimdiye kadar incelediğimiz çiftliklerde yarıcıyan reayasından böyle bir gelir elde edilmediği görülmektedir. Aylakçıyan reayası 12 kişidir. Her birinden 15 kuruş alınmaktadır. Toplam 180 kuruştur. Yarıcıyan ve aylakçıyan reayası 12 kişidir. Her birinden 15 kuruş alınmaktadır. Toplam 180 kuruştur. Yarıcıyan ve aylakçıyan reayası üzeri kiremitli, taş ve sazlı, etrafı taş ve kerpiç duvarlı 33 evde oturmaktadır (s.37).

Köyde iki odalı, etrafı kerpiç duvarlı, üzeri kiremitli bir han bulunmaktadır. Burasının 1819-20(1235) yılı kira geliri 100 kuruştur. Sahip olduğu yaylak ve hayvan otlağından 500 kuruş, Setdur (ستدور) yaylasındaki Büyük

Çayır (bir adet) hasılatı 200 araba olup her araba 10 kuruştan 2000 kuruş gelir sağlanmaktadır. 63 dönüm tarla 1100 dönümdür. Tarlanın 550 dönümü ekili, 550 dönümü boştur (s.37).

Köyde 1819-20(1235) yılında 116.5 kile buğday, 206 kile arpa, 114.5 kile çavdar üretilmiştir. Toplam 96790 para yani 3429.5 kuruş gelir elde edilmiştir. Buğdayın kilesi 260 para, arpanın 200 para ve çavdarın 200 paradır. Setdur mezraasının buğday üretimi 29 kile, çavdar ise 25 kiledir. 14 kile buğday, 60.5 kile arpa, 14 kile çavdar Kavas Osman Ağa'ya ondalık ayrılmıştır (s.37).

Rakita'nın 1819-20(1235) yılı toplam geliri 6064.5 kuruştur. Buna ürünlerden elde edilen miktarlar ve kiralara dahildir. Tahmini değeri ise 48500 kuruştur (s.37).

Vüdinelü Sülübölükbaşı (ودينه لوسولوبلوکباشی) Çiftliği :

Katranica Köyü'nde olan bu çiftlik Tepedelenli Ali Paşa'ya aittir.

Çiftlikte iki yarıcıyan reayası yaşamaktadır. Evlerinin üzeri kiremitli ve etrafı taş duvarlıdır. Beş odalı, dokuz bölümlü zahire anbarı, samanlık ve ahırdan oluşmaktadır. Çiftliğin civarında sekiz parça 200 dönümlük tarlanın 80 dönümü ekili, 80 dönümü boş ve 40 dönümü de bayırdır (s.38).

1819-20(1235) yılında 10 kile buğday, 50 kile arpa, 15 kile çavdar üretilmiştir. Bir kile buğday, 5 kile arpa, 1.5 kile çavdar İbiş Ağa ondalığı olarak ayrılmıştır. Bu ürünlerden toplam 13760 para yani 344 kuruş kazanılmıştır. Buğdayın kilesi 240 para, arpanın 200 para, çavdarın ise 200 paradır. Çiftliğin tahmini değeri 2500 kuruştur (s.38).

Katranice'de Tepedelenli Ali Paşa'ya âit olan Katranice ve Tevabi' Mukataası da bulunmaktadır. Mukataada 1819-20(1235) yılında 159.5 kile buğday, 314 kile arpa, 220.5 kile çavdar, 28.5 kile yulaf yetiştirilmiştir. Bunlar toplam 132780 para yani 3319.5 kuruş gelir getirmiştir. Buğdayın kilesi 240 para, arpanın 200 para, çavdarın 200 para ve yulafın 80 paradır.

Mukataanın ve bağlı köylerin iltizam bedeli 1819-20(1235) yılı için 1490 kuruştur (s.38). Ayrıca Katranice Nahiyesine bağlı Ciğan (جيجان) Köyü'nün ürünlerine Tepedelenli Ali Paşa'nın da ortak olduğunu görmekteyiz (s.38).

Yine Tisi (تيسي) Köyü ve Gramatek (غرامطق) Köyü'nün de ürünlerine ortaktır (s.39). Bütün bu ortaklıktan elde ettiği gelir 4720.5 kuruştur (s.39).

Son olarak Perlepe (پرلپه) kazasına baktığımızda burada bir çiftlik olduğunu görmekteyiz. Bu çiftlik *Reska* (رسقه)'dır (s.41).

Çiftlikte iki odalı, üzeri kiremitli, içinde zahire anbarı olan bir subaşı evi bulunmaktadır. İki yarıcıyan reayası yaşamaktadır. Reayaya ait etrafı taş duvar, üzeri kiremitli, altı ev vardır. Bunlardan dördü boştur. 21 baş 620 kuruş değerinde çeşitli hayvan yeralmaktadır. Çiftliğe ait 400 dönüm tarla, 10 dönüm çayır, yarım dönüm bağ vardır. Çayırın 1819-20(1235) yılı hasılatı 80 kuruş, bağın 15 kuruştur (s.41).

1819-20(1235) yılında 20 keyl-i İstanbullu buğday, 22 keyl-i İstanbullu arpa ve 169 keyl-i İstanbullu çavdar üretilmiştir. Hepsi 1820-21(1236) yılı tohum ve aşarına, 125 keyl-i İstanbullu çavdar Teroğlanlarına ayrılmıştır (s.41).

1819-20(1235) yılı toplam geliri 82.5, tahmini değeri ise 12000 kuruştur (s.41).

Tepedelenli Ali Paşa'ya ait Paşa Sancağı'nda 15'i çiftlik, 23'ü köy olmak üzere toplam 38 çiftliğin, bulunduğu yerlerin zahire geliri ve nakit miktarları şu şekilde ayrılmaktadır (s.47):

1819-20(1235) yılına ait zahire geliri:

02730.5	kuruş	-	Manastır Kazası
29311.5	"	-	Filorine "
31222	"	-	Sarıgöl "
07860	"	-	Serfice "
00000	-	-	Perlepe "
02763.4	kuruş	-	Katranice Nahiyesi
<u>03319.5</u>	-	-	Katranice Mukataası ve bağlı yerler
77207	Kuruş		

Kazaların nakit miktarları:

23023.5	kuruş	-	Manastır Kazası
43970	"	-	Filorine "

03199.5	"	- Sarıgöl	"
00407.5	"	- Serfice	"
00082.5	"	- Perlepe	"
03088.5	"	- Katranice Nahiyesi	
<u>04721</u>	"	- Katranice Mukataası ve bağlı yerler	
78492.5	"		

78492.5 kuruş 1819-20(1235) yılı nakit geliri ve 77207 kuruş zahireden elde edilen miktarın toplamı 155699.5 kuruştur (s.47).

Çiftlik ve köylerin 1818-19(1234) ve 1819-20(1235) yılı ürün miktarı toplu olarak buldukları kazalara göre şu şekildedir:

Ölçü keyli-i İstanbulidir (s.47).

Buğday	Arpa	Çavdar	Yulaf	Darı	Fasulye	Mısır	Buğdayı	Kenevir	Kıyye
0895	- 592	- 1432.5	- 034.5	- 00	- 000	- 060	-	178	- Manastır
1519.5	- 8546	- 6829.5	- 259.5	- 44	- 070	- 162.5	-	000	- Filorine
5215	- 2788.5	- 2581	- 767.5	- 00	- 000	- 452.5	-	000	- Sarıgöl
0807	- 0240.5	- 1118.5	- 042	- 20	- 000	- 272.5	-	000	- Serfice
0150	- 0210	- 0300	- 000	- 00	- 000	- 0000	-	000	- Perlepe
0284	- 0316	- 0337.5	- 025.5	- 00	- 000	- 000	-	000	- Katranice Nahiyesi ve mukataası
8875.5	- 12688	- 12772.5	- 1228.5	- 64	- 070	- 1136.5	-	178	

Paşa Sancağı'nda bulunan beş kaza ve bir nahiyedeki 38 çiftliğe (kayıtlarda 41 çiftliğin adı geçmektedir. Ancak 38 çiftlik hakkında ayrıntılı bilgi verilmektedir) ait bu kayıtlardan edindiğimiz bilgilere göre; Filorine Kazasında diğer kazalardan daha fazla ürün üretildiğini ve kazanç sağlandığını görmekteyiz. Filorine Kazasından sonra en fazla ürün ve gelir Sarıgöl Kazasından elde edilmektedir. Daha sonra ise Manastır, Serfice, Perlepe Kazaları ve Katranice Nahiyesi gelmektedir.

Çiftliklerde üretilen ürünlerden en fazla sırasıyla çavdar, arpa ve buğday yetiştirilmektedir. Bu ürünlerin dışında çiftliklerin bir çoğunda üzüm, bazı- larında pamuk, keten, kenevir gibi ürünler üretilmektedir. Buralarda iş gü-

cünü sağlayan "yarıcıyan" denilen ve aynı zamanda ürünün bir kısmını paylaşan kişilerdir. Ayrıca "aylakçıyan" adı verilen ve gündelikle çalışan, çiftliklerde kira ile oturan halk bulunmaktadır. Kayıtlardan bunların sayıları, ürünlerin miktar ve getirdiği gelir öğrenilmektedir.

Hakkında bilgi verdiğimiz bu defterden Tepedelenli Ali Paşa'nın Paşa Sancağı'nda birçok çiftliği olduğunu, bunlardan çoğunun köylerden oluştuğunu öğrenmekteyiz. Fakat çalışmalarımız sırasında saptadığımız defterlere göre Ali Paşa'nın bunların dışında da çok sayıda çiftliğe sahip olduğunu gördük. Özellikle Başbakanlık Osmanlı Devlet Arşivi'nde Maliyeden Müdevver defter tasnifinde Paşa'nın çiftlikleri ve mal varlığı ile ilgili pek çok belge bulunmaktadır. Verdiğimiz bu bilgiler sadece küçük bir kısmını oluşturmaktadır.

مشترک نشانه فلورینه ناهج سوز استوار اوه کولنه ناظر دم و نای علی باشک بنده
درونه سکن یار بجات و ایو بجات و عابا سله سرجود و کینه سوز یار

مشترک مذکور نله اوع مابا اوم کیم و سوزم و زینتر و او ز کیم و سوزم
نظر اوقطاسی بدار و سوزم و سوزم و سوزم و سوزم و سوزم و سوزم
و سوزی او زین اوم و سوزم سوزم سوزم سوزم سوزم سوزم
نابا کیم سوزی عاید و حانک انجیر سوزم سوزم سوزم سوزم

فوقانی

مذکور بانه خندک نله دوزن سکن یار بجات و عابا سله سرجود مقدار کینه
سوزم ایو سوزم سوزم سوزم سوزم سوزم سوزم سوزم سوزم
سوزم سوزم سوزم سوزم سوزم سوزم سوزم سوزم سوزم
سوزم سوزم سوزم سوزم سوزم سوزم سوزم سوزم سوزم
سوزم سوزم سوزم سوزم سوزم سوزم سوزم سوزم سوزم
سوزم سوزم سوزم سوزم سوزم سوزم سوزم سوزم سوزم
سوزم سوزم سوزم سوزم سوزم سوزم سوزم سوزم سوزم
سوزم سوزم سوزم سوزم سوزم سوزم سوزم سوزم سوزم

سوزم
سوزم
سوزم

مذکور باتم خندک نله دوزن سکن یار بجات و عابا سله سرجود مقدار
سوزم سوزم سوزم سوزم سوزم سوزم سوزم سوزم سوزم
سوزم سوزم سوزم سوزم سوزم سوزم سوزم سوزم سوزم
سوزم سوزم سوزم سوزم سوزم سوزم سوزم سوزم سوزم
سوزم سوزم سوزم سوزم سوزم سوزم سوزم سوزم سوزم
سوزم سوزم سوزم سوزم سوزم سوزم سوزم سوزم سوزم
سوزم سوزم سوزم سوزم سوزم سوزم سوزم سوزم سوزم
سوزم سوزم سوزم سوزم سوزم سوزم سوزم سوزم سوزم

سوزم

مشترک مذکور نله دوزن سکن یار بجات و عابا سله سرجود مقدار
مشترک مذکور نله دوزن سکن یار بجات و عابا سله سرجود مقدار

۲۲۰
۲۲۱
۲۲۲

مذکور باتم جنفک جنفک مدونک ساکن ایلد قیامت
متمه مانیه دوم واسیل زار یوکیا ابدی یزان می ریتو ایلد سرتو طبعی ییتو ط
اولو رستی مریجیم سر . امین یستندو دردیو طریقی ریتو کور ییتو میجی مریجی پلایو
دوامن ستر ایلد دبر یانجو ناسیو بیجی دوم ستر ایلد ستر ایلد ستر ایلد
دیو ییتو یسترو ایلد طریقی ییتو دوق ییتو ستر ایلد ستر ایلد ستر ایلد

مذکور مریجه نیک مدونک ساکن ایلد قیامت
ساکه اولو رستی مریجیم سر . امین یستندو دردیو طریقی ریتو کور ییتو میجی مریجی پلایو
دوامن ستر ایلد دبر یانجو ناسیو بیجی دوم ستر ایلد ستر ایلد ستر ایلد

مذکور مریجه نیک مدونک ساکن ایلد قیامت
ساکه اولو رستی مریجیم سر . امین یستندو دردیو طریقی ریتو کور ییتو میجی مریجی پلایو
دوامن ستر ایلد دبر یانجو ناسیو بیجی دوم ستر ایلد ستر ایلد ستر ایلد

۲۲۰
۲۲۱
۲۲۲

۱۲۲۵

۱۲۵۱
۱۲۲۵
۱۲۲۵

۱۸۰۲۵

مناسبت مخدات و وقف کوی و بکده موزن با بجایان و برنده ایوم در دلت علی با شایسته
طرفدار بنده اعداد ایندند و قوه علم بنویسند حریف او قسم انما لک بریاف منلک
و در و نوح مویوم اولدند ماری استند و بجایان منلک کید تر و حصول خند و در دانستند
منار و ایند کسب استند

منلک مذکور در و نوح ساکن باری با شایسته موجود منلک
شربو عرش طوره استند بنیوم طریم زید کسب
منلک
عمید
۱۲

منلک مذکور در و نوح مویوم
اولدند مویوم ایوم با اولم و نوح
و اولدی کریمه و زید و اولدی
ذیفره اولدی کسب استند
منلک

منلک مذکور نیک کفان تا اول منلک مناری
و حصول خند
منلک
در و نوح
حصول استند
بنیوم
۱۶۴

منلک مذکور در و نوح ساکن باری با شایسته
منلک مناری
طریم در و نوح ای نیوم مویوم ای استند
توقی بیان
منلک
۱۲

منلک مذکور نیک منلک و بنیوم ناچم نرزه اولدند
تار اول منلک منارک
ناهم : منلک
طریوم
۹۶
در و نوح
۹۶
۹۶

منلک مذکور در و نوح منارک
منلک
طریوم
در و نوح
۹۶
۹۶

ناهم : منلک
طریوم
۹۶
در و نوح
۹۶
۹۶

منلک
طریوم
در و نوح
۹۶
۹۶

YUNAN AYAKLANMASI GÜNLERİNDE MORA'DAKİ TÜRKLER NASIL YOK EDİLDİLER?

SALÂHİ R. SONYEL

Mora'da Rus-Grek düzenleri

"Peloponez (Peloponisos)" adıyla da anılan Mora Yarımadası, ilkin Sultan Beyazıt I tarafından 1397'de Bizanslılardan alınarak kısmen Osmanlı İmparatorluğu'na bağlanıyor; Yunanistan'ın her yanında, Katolik Lâtinlerin zulmü altında inleyen Ortodoks Hıristiyan Grekler, 1460'da Mora'yı tümüyle fetheden Sultan II. Mehmet'i bir kurtarıcı olarak karşılıyorlardı¹. 1698'de imzalanan Karlofça Antlaşması'yla, Osmanlılar, Mora'yı Venediklilere vermek zorunda kalıyor; ama 1718'de aktedilen Pasarofça Antlaşması'ndan sonra, Mora, yeniden Osmanlı egemenliğine geçiyordu². Yunanistan tarihi uzmanı olan ve şimdi hayatta olmayan Profesör Dr. Douglas Dakin, *Unification of Greece, 1770-1923* (Yunanistan'ın Birleşmesi) adlı kitabında şöyle der:

*'Mora'nın (Grek) sakinleri, yeniden kurulan Türk yönetimini Venediklilerin yönetimine tercih ediyorlardı, çünkü vergiler daha hafifti; yönetim daha az yetenekli olmakla birlikte daha ılımlıydı ve kâfir (yani Osmanlı), Roma Katoliğine oranla daha çok tolerans sahibi idi'*³.

Osmanlılar Mora'da bir paşalık (vilâyet) kuruyor; 400.000 kadar Grek'in yaşadığı bu ilde, zamanla 50.000 kadar Türk ve öteki Müslüman da yaşam sürmeye başlıyordu. Grekler ve özellikle kentlerde yaşayanlar, tüm rahatlıklarına karşın Çar Deli Petro zamanında Ruslarla düzen çevirmeye başlıyor; Rus ajanlar Mora'yı dolaşarak halkı isyana kışkırtıyor ve Bizans İmparatorlu-

¹ F. Babinger: *Mehmed der Eroberer und seine Zeit*, Munich, 1853, s. 195; Selahattin Salıık: *Türk-Yunan İlişkileri Tarihi ve Etniki Eteryâ*, İstanbul, 1968, s. 17.

² Douglas Dakin: *The Greek struggle for independence, 1821-1833* (Yunan bağımsızlık savaşı), Londra, 1973, s. 5.

³Douglas Dakin: *Unification of Greece, 1770-1923*, (Yunanistan'ın Birleşmesi), Londra, 1972, s. 10.

ğ'u'nun diriltülmesi için yapılan bu düzenler, İmparatoriçe II. Katerina döneminde de sürüp gidiyordu⁴.

Fransız-Grek düzenleri

1789 yılında patlak veren Fransız İhtilâli, Ortodoks Hıristiyan Rum toplum önderlerinden bazılarını oldukça etkiliyor; Rus Çarı ve öğeleriyle çevirmekte oldukları düzenlerde başarı sağlayamayan bu önderler, Napolyon Bonapart'ın sahnede belirmesi üzerine, ümitlerini Fransa'ya aktarıyorlardı. O sırada Balkanlar'da dolaşmakta olan Fransız ajanlar, Grekleri durmadan kışkırtıyor; Fransız koruyuculuğu altında özerklik veya bağımsızlık sözleriyle onları çeliyorlardı⁵. Napolyon'un saygınlığı Grekler arasında o kadar yayılıyordu ki, güney Mora'daki Mani bölgesinin Rum kadınları, onun resmini, evlerindeki putların koleksiyonuna ekliyorlardı⁶.

Ancak, İngiliz orduları Başkomutanı Wellington Dük'ü, 1815 yılı Haziranında Napolyon'u Waterloo'da yenilgiye uğrattınca, Grekler, ümitlerini yine Çarlık Rusyası'na bağlıyor; Çar I. Aleksander'in Rum asıllı dışişleri bakanı John (İoannis) Kapodistrias'tan yardım görmeyi ümit ediyor⁷; dış ülkelerde gizli tedhiş ve ihtilâl örgütleri kurmaya, gazete ve dergiler yayınlamaya başlıyorlardı.

Grek ihtilâl ve tedhiş örgütleri

Bu örgütlerden *Athena* adlısı, Yunanistan'a, Fransa'nın yardımıyla, *Phoenix* adlısı da Rusya'nın yardımıyla bağımsızlık sağlamaya ümit ediyordu; ama, bu iki örgütten daha azılı ve hırslı bir örgüt olarak, 1814'te, Odesa'da,

⁴ N. Jorga: *Geschichte des Osmanischen Reiches*, Gotha, 1908-13, c. IV, s. 30 ve 173; J.L. Burkhart: *Travels in Syria and the Holy Land* (Suriye ve Kutsal Yerlerde geziler), Londra, 1822, s. 4; Steven Runciman: *The Great Church in captivity*, (Yüce Kilise esarette), Cambridge, 1968, s. 337; Lord Kinross: *The Ottoman Centuries - the rise and fall of the Ottoman Empire*, (Osmanlı yüzyılları - Osmanlı İmparatorluğu'nun yükselişi ve yıkımı), Londra, 1977, s. 365; İsmail Hakkı Uzunçarşılı: *Osmanlı Tarihi*, Ankara, 1972-83, s. 71 ve 391 vd.; William Miller: *The Ottoman Empire and its successors, 1801-1927* (Osmanlı İmparatorluğu ve varisleri) 4 cilt, Londra, 1966, s. 7 ve 26; Stanford J. Shaw ve Ezel Kural Shaw: *History of the Ottoman Empire and Modern Turkey*, (Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye'nin Tarihi), Cambridge, 1977, c. 1 s. 248-9; ayr. bkz. Lionel Kochan ve Richard Abraham: *The making of Modern Russia (Modern Rusya'nın kuruluşu)*, Londra, 1990.

⁵ Müller, s. 4-5; Runciman, s. 392-3; Dakin: *Greek struggle...*, s. 27; Benjamin Braude ve Bernard Lewis: *Christians and Jews in the Ottoman Empire* (Osmanlı İmparatorluğu'nda Hıristiyanlar ve Museviler), C. 1, New York, 1982, s. 18-9.

⁶ Dakin: *Greek struggle...*, s. 27.

⁷ Runciman, s. 396-8.

Filiki Eteria kuruluyor; aralarında Balkan Hıristiyanları da olmak üzere, tüm 'Helenleri' kapsayacak bir ayaklanma kışkırtmak için eyleme geçiyor⁸; bu tedhiş örgütünün pençesi, 1818 yılı Ekim ayında Kıbrıs'a kadar uzanıyordu. O tarihte, *Eteria*'nın Mısır ve Kıbrıs gizli ajanı, Metsovolu Dimitrios İpatros, Kıbrıs'a giderek, başpiskopos Kiprianos'u örgüte üye kaydediyor ve ondan maddi ve manevi yardım sözü alıyordu⁹.

Yunan ayaklanmasının başlıca kışkırtıcıları, Yunanistan'ın dışında yaşayan ve Avrupa'daki akımlara benzer ulusçu bir akım yaratmak hevesine kapılmış olan "dış Helenler" (*apodimi Ellines*)'di. Ayaklanmayı ilk başlatan ve finanse edenler de onlardı. Ancak, *Filiki Eteria*, bu akımın öncülüğünü üstleniyor; her yana bir ahtapot gibi yayılıyor; Osmanlı İmparatorluğu'nda geniş kapsamlı bir ayaklanma plânlıyordu¹⁰. O sıralarda adalar ve Mora'daki Rus konsololar, Grekler arasında düzen çevirerek onları ayaklanmaya kışkırtıyor; Greklere yurtseverlik duygusu aşılamaya çalışıyorlardı.

Ne var ki, ayaklanmanın öngünlerinde, Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Rumlar gönenç ve dirlik içinde yaşam sürüyor; varlıklı ve eğitim görmüş olanlara devlet kapıları açılıyordu. İmparatorlukta Rumların çoğunlukta oldukları bölgelerde onların kendi belediyeleri, devletten müdahale olmadan çalışıyor; merkezi İstanbul'da bulunan Rum Ortodoks Patrikhanesi, İmparatorluğun yönetimine katılan imtiyazlı bir kuruluş haline geliyordu¹¹. Öyleyse Yunan ayaklanması niçin patlak verdi?

Sabırlı ve kararlı bir padişah olan II. Mahmut, yıllardan beri zayıflamakta olan Osmanlı İmparatorluğu'nu yeniden dinçleştirmek için eyleme geçince, Yanya Valisi Tepedelenli Ali Paşa ile arası açılıyor; onun 1820'de padişaha karşı ayaklanması, Yunan ayaklanmasına da neden oluyordu. Ali Paşa'nın başkaldırmasından yararlanan Grek âsiler, Türklerin gücünü bölmek için ivedilikle harekete geçiyorlardı¹².

⁸ Emmanuel Protosaltis: *İ Filiki Eteria*, Atina, 1964, s. 19-20; ayr.bkz. S.R. Sonyel: *Minorities and the destruction of the Ottoman Empire* (Azınlıklar ve Osmanlı İmparatorluğu'nun parçalanması), Ankara, 1993, s. 1, 21 ve 68; N. Botsaris: *Visions balkaniques das la préparation de la révolution grecque, 1789-1821*, Paris, 1962, s. 83-100.

⁹ John T.A. Koumoulides: *Cyprus and the war of Greek independence, 1821-1829* (Kıbrıs ve Yunan bağımsızlık savaşı), Atina, 1971, s. 69-70.

¹⁰ Sonyel, s. 173.

¹¹ William St. Clair: *That Greece might still be free - the Philhellenes in the war of independence* (Yunanistan'ın özgürlüğü için - bağımsızlık savaşında Helen Yandaşları), Londra, 1972, s. 7; David Howarth: *The Greek adventure - Lord Byron and other eccentrics in the war of independence* (Yunan macerası - bağımsızlık savaşında Lord Byron ve öteki eksentrikler), Londra, 1976, s. 19; Dakin: *Greek struggle...*, s. 18-9.

¹² St. Clair, s. 9-10; Dakin: *Unification...*, s. 43; Salıhık, s. 154.

Başta vali Hurşit Paşa olmak üzere, Mora'daki Osmanlı yetkililer, Grekler arasındaki akımın farkına varınca, Tripolitsa kentinde toplanarak, yerel Grekleri, silâhlarını yetkililere teslim ve bazı Grek önderleri durumu kendileriyle görüşmek üzere, kişisel olarak Tripolitsa'ya gitmeye çağırıyordu. Ancak, bu Grek önderler, verilen emre karşı çıkıyor ve ayaklanmayı körüklüyorlardı. Yunanlılar, Mora'daki ayaklanmayı 6 Nisan 1821'de şu sloganla başlatıyorlardı: "Mora'da tek bir Türk bırakılmamalıdır". Âsiler, bu slogana tamamen uyacak ve tüm Türk ve öteki Müslümanları yok etmeye başlayacaklardır¹³.

Yunan ayaklanması nasıl başladı?

Ayaklanma şöyle başlamıştır: 1819'da *Filiki Eteria*'ya üye kaydedilmiş olan Patras metropoliti Yermanos, Tripolitsa'ya gitmek için almış olduğu emirden kaygılanarak yola çıkıyor; bir dağ kenti olan Kalavrita'ya yakın Ayia Lavra manastırında konaklıyor; orada, kendisi gibi, ne yapacaklarına karar veremeyen öteki piskoposlarla buluşuyor; sonunda, Türklerin kendilerini hapse atacakları veya öldürecekleri yolunda bizzat bir mektup sahteleyerek orada bulunanlara okuyor; halkın arasında baş gösteren çöşkudan yararlanarak, 6 Nisan 1821'de isyan bayrağını çekiyor ve Grekleri silâh altına çağırıyordu. Âsilerin ilk bayraklarının üzerinde, altı üste getirilmiş bir hilâlin veya kesilmiş bir Türk kafasının üzerinde bir haç'ı tespit ediyordu¹⁴.

Metropolit, öteki piskoposlarla birlikte Patras'a dönerek, orak, sopa ve kamalar taşıyan ve sayıları gittikçe kabaran ayak takımı onlara eşlik ediyordu. Piskoposlar, geçilen her yerde, Grek güruhu, "dinsiz Müslümanları yok etmeye" kışkırtıyor; *kleftes* olarak anılan haydutlarla *armatoli* olarak anılan Grek uç bekçileri, dağlardan inerek Türk köylerini yağmalamaya başlıyorlardı. Çok geçmeden, ayaklanmanın elebaşları, âsiler üzerindeki etkilerini yitiriyor; tüm ülke, her yanı kasıp kavuran silâhlı âsilerin eline geçiyordu. İngiliz yazar William St. Clair'a göre, Grekler arasındaki bu "vahşice oç alma iştiyakı, çok geçmeden katletme zevkine dönüşüyordu". David Howarth adlı başka bir İngiliz yazar da, "Grekler, bu cinayetleri işlerken, herhangi bir neden aramıyorlardı. Kan dökme şehvetine kapıldıkları için öldürüyorlardı" der¹⁵. Bu sırada, Patras'taki Rus konsolosluğu, *Filiki Eteria* ile Mora'daki *Ete-*

¹³ Kinross, *a.g.e.*, s. 444; Miller, *a.g.e.*, s. 72.

¹⁴ St. Clair, s. 9 ve 27; ayr. bkz., Dakin, *a.g.e.*, s. 59; Miller, s. 71.

¹⁵ St. Clair, s. 12; Howarth, s. 28.

ria ajanları arasında yapılan yazışmaları kolaylaştırıyor; âsilerle Rus hükümeti arasında bağlantı kuruyordu^{15a}.

Türkler yok ediliyor

1821 yılı Mart ayında, Mora'da 50.000'e yaklaşık Müslüman'ın yaşadığı tahmin edilir. Bunların arasında kadın ve çocuklar da vardı. Bir ay kadar sonra Grekler paskalyalarını kutlarken, Mora'da tek bir Müslüman kalmamıştı. Aralarından pek az sayıda kişi kaçarak, müstahkem kentlere sığınmışlarsa da, açlık çekmeye başlamışlardı. Her yanda öldürülen Türklerin gömülmemiş cesetleri çürüyordu. Yine İngiliz yazar St. Clair şöyle der: "Yunanistan'ın Türkleri pek az iz bıraktılar. 1821 yılı ilkbaharında ani olarak, tümüyle ve dünyanın haberi olmadan, yok edildiler".

St. Clair şöyle devam eder:

"20.000'i aşkın Türk erkek, kadın ve çocuk, birkaç hafta süren boğazlamalar sırasında Grek komşuları tarafından katledildiler. Onlar kasten ve vicdan azabı duyulmadan öldürüldüler... Çiftliklerde veya tecrit edilmiş toplumlar halinde yaşayan Türk aileler, kısa bir sürede öldürüldüler; yakılan evleri, cesetlerinin üzerine yıkıldı. Olaylar başlayınca evlerini bırakarak en yakındaki kente sığınmaya çalışanlar da, Grek güruh tarafından yollarda öldürüldüler. Küçük kentlerde, Türkler, evlerine kapanarak kendilerini korumaya çalıştılar, ama pek azı kurtulabildi. Bazı yerlerde açlığa dayanamayarak, hayatlarının bağışlanacağına dair onlara söz veren âsilere teslim oldular, ama yine de öldürüldüler. Ele geçirilen Türk erkekler derhal öldürülüyor, kadınlarla çocuklar köle olarak âsilere dağıtılıyor, ama daha sonra onlar da öldürülüyorlardı.

Mora'nın her yanında, sopa, orak ve tüfeklerle silâhlı Grek âsiler, çevreyi dolaşarak öldürüyor, yağmalıyor ve ateşe veriyorlardı. Çoğu kez Ortodoks papazlar, onlara önderlik ediyor ve bu sözde 'kutsal' eylemlerinde onları kışkırtıyorlardı"¹⁶.

Rum Ortodoks Kilisesi'nin tarihini yazan İngiliz yazar Steven Runciman, kilisenin Basil (Vasili) gibi büyük babalarının, 1821'de Mora'da isyan bayra-

^{15a} Charles A. Frazee: *The Orthodox Church and independent Greece, 1821-51* (Ortodoks Kilisesi ve bağımsız Yunanistan), Cambridge, 1869, s. 13.

¹⁶ St. Clair, s. 1; Miller, s. 72.

ğını çeken piskoposların bu hareketinden tiksinti duyacaklarını kaydeder¹⁷. Bu, Yunanlıların bağımsızlık veya kurtuluş savaşı değildi; Türklere ve öteki Müslümanlara karşı başlatılmış olan bir yok etme savaşıydı ve başlıca kıskırtıcılar, Rum Ortodoks Hıristiyanlardı.

Ayaklanma başlar başlamaz, Grek haydut Petros Mavromihalis, öteki adıyla Petrobey, çapulcularıyla birlikte dağlardan inerek, liman kenti olan Kalamata'ya giriyor ve Patras'taki güruhu gölgede bırakacak bir şekilde bütün Müslüman erkekleri öldürüyor; genç kadın ve çocukları köle olarak satıyordu. Bu "zaferi" kutlamak için kentteki ırmağın kenarında 24 papaz ayin düzenliyordu. Kalamata felâketini, Patras ve Livatya'daki bütün Müslümanların katli izliyordu¹⁸.

Diri olarak ateşte yakılan Türkler

Nisan ayında Hidra, Spetsa ve Psara adalarının Grek sakinleri âsilere katılıyor; Osmanlı bayrağını taşıyan gemilere saldırıyor; gemicileri yakalayıp öldürüyor veya denize atıyorlardı. Mekke'ye Hacca gitmekte olan birçok Müslümanları da yakalayıp öldürüyorlardı. St. Clair, Howarth ve Miller gibi İngiliz yazarların anlattıklarına göre, bir Türk gemisinin 57 tayfası yakalanarak, zafer çiğlikleri arasında Hidra adasına götürülüyor ve orada, sahilde, diri olarak ateşte yakılıyorlardı¹⁹.

Tesalya, Makedonya ve Halkidiki'de birçok Grekler ayaklanmaya katılıyor ve acımasızca Türklere saldırıyorlardı. Bazı bölgelerde âsi önderler, bütün Greklerin ayaklanmaya katılmalarını sağlamak amacıyla Türkleri kasten kırimdan geçiriyorlardı. Türk komşularını gaddarca öldüren alelâde Grek köylüler, bu ayaklanmayı dinsel yok etme olarak görüyor; onlara önderlik eden piskoposlarla papazlar da aynı görüş ve duyguları paylaşıyorlardı²⁰.

Monemvasia ve Navarin kırımları

1821 yılı Ağustos ayında, sarılmış bulunan Monemvasia adlı küçük kentin Müslümanları, açlığa ve hastalığa dayanamayarak, âsilere teslim oldukları

¹⁷ Runciman, s. 411.

¹⁸ Sonyel, s. 175-6.

¹⁹ St. Clair, s. 1-2; Howarth, s. 30-31; ayr. bkz. Miller, a.g.e., s. 72.

²⁰ St. Clair, s. 9.

halde, gaddarca boğazlanıyor; bu olaylar, Batı Avrupa'da "liberalizmin ve Hıristiyanlığın bir zaferi" olarak ilân ediliyordu²¹. Birkaç gün sonra, Navarin Müslümanları da aynı akıbete uğruyor; 2.000 ile 3.000 arası Müslüman öldürülüyordu. Türk kadınlar çıplatarak altın eşya bulmak için üzerleri aranıyor; kurtulmak için denize atılan bazı kadınlar suda vurularak öldürülüyor; Müslüman çocuklar, denize atılarak boğduruluyor; yavrular ise, annelerinden kopararak, kayalara çarpmak suretiyle canlarına kıyılıyordu. Yarı çıplak ve korku içinde canlı tutulan Müslüman kız ve erkek çocuklar, daha sonra fahişe olarak satışı çıkarılıyor; bazıları aklını oynatmış bir halde yıkıntılar arasında dolaşıp duruyorlardı²².

Çok geçmeden Mora'daki kentleri, surlar dışında başı kesik cesetlerin çürümesinden meydana gelen bir koku sarıyor; başıboş köpekler ve vahşi kuşlar, cesetleri parçalıyor; ölü dolu kuyulardaki sular zehirleniyor; veba salgını baş gösteriyordu. Her yanda, iskeletleşmiş ve korku içinde bulunan Müslüman genç kız ve erkek çocuklar, yarı çıplak biçimde inliyorlardı. Bu arada Navarin Grekleri, orada vuku bulan korkunç kırımını övünerek anlatıyorlardı. Greklerden birisi, 18 Türk'ü öldürdüğünü övünerek açıklıyor; başka birisi, 9 kadın ve çocuğu yataklarında bıçaklayarak nasıl öldürdüğünü anlatıyordu.

Bu acımasız katiller, kısa bir süre önce ırzlarına geçerek, kol ve bacaklarını kestikten sonra surlardan aşağı attıkları kadınların cesetlerini, Helen savına yardımcı olmak üzere Avrupa'dan gelmiş bulunan gönüllülere gururla gösteriyorlardı²³. Ama bu korkunç sahneler Avrupalı gönüllüler üzerinde iyi izlenim bırakmıyor, onlarda şok ve tiksinti duyguları uyandırıyor. Almanyalı Lieber, gönüllüleri, hala hayatta olan ve ırzlarına tecavüz edilen bu kadınlara tasallût etmeye çağıran Grek âsilere karşı ne kadar nefret ve tiksinti duyduklarını anlatır²⁴.

Tripolitsa kırımı

Mora'da Türk valinin ikamet ettiği ve 35.000 Türk, Arnavut, Musevi ve öteki sakinlerden oluşan Tripolitsa kentinde, 5 Ekim 1821'de yapılan ve iki

²¹ *The Examiner*, 1831, 2/632.

²² St. Clair, s. 41-2; Howarth, s. 56-8; Miller, s. 76; George Finlay: *History of the Greek revolution* (Yunan ihtilâlinin tarihi), Edinburgh, 1861, c. 1, s. 263.

²³ E.V. Byern: *Bilder aus Griechenland und der Levant*, Berlin, 1833, s. 58.

²⁴ Franz Lieber: *Tagebuch meines Aufenthaltes in Griechenland*, Leipsig, 1823, s. 73; St. Clair, s. 83.

gün süren kırım sonunda 10.000 kişi öldürülüyor; onların çoğunun kafaları kesilerek vücutları parçalanıyordu²⁵. Paralarını gizledikleri sanılan Müslümanlara işkence yapılıyor ve St. Clair'la Howarth, İngiliz Sömürgeler Bakanlığı ile Dışişleri Bakanlığı raporlarına göre, "kollarıyla ayakları kesilerek ateşte yavaşça yakılıyorlardı". Hamile kadınlara neler yapıldığını tahmin edebilirsiniz.

Çoğu kadınlardan oluşan 2.000'e yaklaşık tutsak, büsbütün soyularak, kent dışındaki bir vadiye sürülüyor ve orada öldürülüyordu. Bu olaydan sonra, haftalarca açlık içinde kıvranan Müslüman çocuklar, ümitsizlik içinde şuraya buraya koşuyor; coşku içinde olan ve ağızları köpüren Grek âsiler tarafından boğazlanıyor veya vurularak öldürülüyordu²⁶. Yunan tarihinin sözde "kahramanları" arasında yer alan baş çapulcu Theodoros Kolokotronis de, bu korkunç kırım ve yağmalara zevkle katılıyordu²⁷.

Tripolitsa kırımı sırasında kentte bulunan ve aralarında İskoçyalı Albay Thomas Gordon da olan Avrupalı subaylar, oradaki tüyer ürpertici sahnelere şahit oluyor ve bazıları, daha sonra bu olayları bütün çirkinlikleriyle anlatıyorlardı. Albay Gordon, bu Helen/Grek/Yunan/Rum barbarlıklarından o kadar tiksiniyordu ki, Greklerin hizmetinden çekiliyordu. Bu sahnelere dayanamayan Almanyalı Helen dostu genç doktor Wilhelm Boldemann, zehir içerek intihar ediyordu²⁸. Hayal kırıklığına uğrayan Helen yandaşı öteki kimi Avrupalılar da intihar ediyorlardı.

Akrokorinth kırımı

1822 yılı Ocak ayının sonuna doğru, Akrokorinth kentinde 1.500'den çok Müslüman, âsilere teslim oluyor, ama Kolokotronis ve öteki âsi önderlerin adamları tarafından korkunç bir şekilde öldürülüyorlardı. Bu kanlı olaylar, daha sonra bir Alman subay tarafından şöyle anlatılıyordu:²⁹

"Güzel Müslüman kadınların canları bağışlanıyor, ama köle olarak satılıyorlardı. Bu satılardan sağlanan paralar, Mavrokordatos gibi

²⁵ Howarth, s. 58; ayr. bkz. Dakin, s. 67; Miller, s. 77.

²⁶ St. Clair, s. 43-5; Howarth, s. 60-61; İngiliz Sömürgeler Bakanlığı belgeleri (*Colonial Office*), CO 136/1095.

²⁷ Ayr. bkz., Brengeri: "Adventures of a foreigner in Greece" (Bir yabancımanın Yunanistan'daki maceraları), *London Magazine* (Londra Dergisi), II, 1827, s. 41.

²⁸ Bkz. Le Febre: *Relation de divers faits de la guerre de Grèce*, s. 9.

²⁹ Le Febre, a.g.e., s. 21.

âsi elebaşların ceplerine akıyordu. Mavrokordatos, kadınları, bir İngiliz gemisinin kaptanına satıyordu"³⁰.

Türk kadınlar, yaşa ve güzelliğe göre, 30 ile 40 kuruş arasında satılıyordu.

Brengeri adlı bir İtalyan gönüllü, Korinth'e gitmeden önce, yolda, bir Türk'ün cesedine rastlıyor, biraz sonra da onun karısıyla yavrusunu canlı ama aç olarak buluyordu. Yardım olmak üzere kendisi ve arkadaşları kadına biraz para veriyorlar, ama oradan uzaklaşırlarken, bazı Greklerin, kadını yavrusunu öldürerek parayı çaldıklarına tanık oluyorlardı³¹. Brengeri, Korinth kırımını sırasında bazı Greklerin bir Türk ailesini öldürmeye çalıştıklarını görüyor; Türk'ün karısını öldürmeden önce peçesini yırtarak yüzünü görmeye çalışıyorlardı. Tam o sırada, kadını bağışlamalarını rica ediyor; âsiler de 50 kuruş karşılığında onu öldürmekten vazgeçiyorlardı³².

Akrokorinth'de, teslimden sonra sahile doğru yürümekte olan bir Türk çift, çocuklarını taşıyamayacak kadar aç ve cılız oldukları için yavruyu bir Grek'e uzatıyorlar, o da bir kama çekerek, anne-babanın gözleri önünde yavrunun kafasını kesiyor ve ona engel olmaya çalışan bir Alman subaya, Türklerin yetişip büyümelerine engel olmanın iyi olduğunu anlatmaya çalışıyordu^{32a}.

1822 yılı yazına dek, Yunan ayaklanması, 50.000'den çok Türk, Rum, Arnavut, Musevi ve öteki kişilerin hayatına mal olmuştu. Binlerce kişi de kölelik veya yoksulluk seviyesine düşürülmüştü. Doğrudan doğruya yapılan karşılıklı çarpışmalarda, buna oranla pek az kişi ölmüştü. Bu sözde "Yunan bağımsızlık savaşı", bir savaş olmaktan çok, "fırsatların silsilesi" haline gelmişti. Öldürülen Türklerin ve âsi Greklerin çoğunluğu asker değildi, sivil kişilerdi. Kurbanlar, ayrı ayrı yerlerde, mensup oldukları cılız toplumların kefarecini ödüyorlardı³³.

Atina ve Akropolis kırımları

Bu sırada, uzun bir süreden beri Atina'nın Akropolis semtinde kuşatılmış bulunan ve susuzluk çeken birçok Müslümanlar, piskoposların, papazla-

³⁰ Howarth, s. 88.

³¹ Ag.e., (ibid.), s. 87.

³² Ag.e., s. 87.

^{32a} St. Clair, s. 50.

³³ St. Clair, s. 92.

rın ve âsi önderlerin, onların canlarına kıyılmayacağına dair vermiş oldukları söz üzerine, 21 Haziran 1822'de teslim oluyor; ama yabancı konsoloslarca ve büyük güçlükler içinde kurtarılmış olan birkaç kişi dışında hepsi de acımasızca öldürülüyorlardı. Aynı zamanda, Atina kentinin savunmasız 400 Müslüman sakini de sokaklarda parçalanıyordu.

Grek âsiler Modon'a saldırırken, surlar dışında yakaladıkları bir Türk'ün kafasını kesiyor; kazık üzerine takarak Navarin'e götürüyor ve sokakta, top gibi tekmeliyorlardı³⁴. İngiliz gemicilerin anlattıklarına göre, âsiler, denizde yakaladıkları Türklere çok işkence yapıyorlardı. Hollandalı Anemat'a göre, âsiler, denizden baygın halde kurtarılan Türk denizcileri ayıltıyor, sonra da onları işkencelerle öldürerek cesetlerini parçalıyorlardı. Hollandalılar, Grekleri, "korkak ve barbar" olarak niteliyorlardı³⁵.

Dervenaki kırımı

1822 yılı yazında Türk ordusu Korinth'de belirince, Argos'ta kurulmuş olan sözde Grek yönetimi panik içinde sahile doğru çekilmeye ve gemilerle kaçmaya çalışıyor; tüm Argos ovasında binlerce Grek göçmen de onları takip ediyor ve Mainotlu Grek haydutlar, kaçmadan önce, bizzat kendi ırktaşlarını soymaya çalışıyorlardı. Türk ordusunun erzak ve mühimmatı çok geçmeden tükeniyor; Korinth'e çekilmeye çalışıyor, ama dağ geçitleri Kolokotronis'in çapulcularının işgalinde olduğu için, Dervenaki olarak anılan geçitte yüzlerce Türk kırımdan geçiriliyordu. Âsiler cesetleri soymakla vakit geçirmeseler, tüm Osmanlı ordusu büsbütün perişan olabilirdi. Yıllardan sonra bölgeyi gezen turistler, Türklerin yığınak halinde kemikleriyle karşılaşıyorlardı³⁶.

Navplia kırımı

1822 yılı Aralık ayında sıra Navplia liman kentine geliyordu. Uzun süreden beri âsilerce kuşatılmış olan bu kentin sokaklarında açlıktan ölen çocukların cesetlerine sık sık rastlanıyor; iskeletleşmiş kadınlar, çirkefler arasında yiyecek bulmaya çalışıyorlardı. Navplia olayları sırasında kentte hazır bulunan Avrupalı gönüllülerden Kotsch adlı bir Alman subayın anlattığına göre, Türklerle ilişki kurduğu sanılan bir Rum papazın parmakları Grek âsilerce kırılıyor ve tırnakları yakılıyordu. Daha sonra Grekler tarafından üzerine

³⁴ Johann Stabell, Leipzig.

³⁵ Hastings Anıları, 6.7.1822.

³⁶ St. Clair, s. 104-6; Howarth, s. 107-8; Dakin, s. 97.

kaynar su dökülüyor; boğazına kadar toprağa gömülüyor ve sineklerin saldırısına uğraması için yüzüne pekmez sürülüyordu. Papaz, altı gün can çekiştikten sonra ölüyordu. Kentten kaçmaya çalışan bir Musevi, büsbütün çıplak olarak, organları kesiliyor; o durumda kentte dolaştırıldıktan sonra asılıyordu³⁷.

Navplia kenti 12 Aralık'ta âsilere teslim olunca, korkunç bir kıırım başlıyor; âsiler, öldürülenlerin kafalarını bir piramid gibi diziyorlardı. Bu sırada, deniz yarbayı Hamilton'un kaptanlığını yaptığı *Cambrian* adlı İngiliz savaş gemisinin limana gelişi, kentin Müslüman ve Musevi sakinlerinden bazılarını ölümden kurtarıyordu³⁸. Kentte yapılan yağmada arslan payını Grek âsiler alıyordu. Avrupalı subaylara ödül olarak iki veya üç Türk kız veriliyor; onlar, kızları Atina'ya götürerek konsoloslara satıyor; konsoloslar da kadınları Anadolu'ya sevk ederek kurtarıyorlardı. Misolongi açıklarında karaya oturan bir Türk gemisinde, kendi ülkelerine dönmekte olan 150 Arnavut, Mavrokordatos'un vermiş olduğu söz üzerine teslim oluyor, ama âsi önderlerden biri tarafından paraları çalındıktan sonra hepsi de öldürülüyordu.

Yunan yandaşı Avrupalı gönüllüler de öldürülüyor

Grek âsiler, hayvanî davranışlarında o kadar ileri gidiyorlardı ki, kendilerine yardımcı olmak üzere yabancı ülkelerden ve özellikle Avrupa'dan gelen yandaşlarını da öldürüyorlardı. Navplia liman kenti âsilerin eline geçtikten sonra, bazı Greklerin, yabancı kimi yandaşlarını, kentteki bir hamama sokarak öldürdükleri meydana çıkıyordu. Grek hamamcı, yabancıları, giysilerini çıkarmaya inandırıyor ve böylece, onları öldürürken, elbise ve çizmelerinin kana bulanmamasını sağlıyor; onları daha sonra satıyordu³⁹.

Mora'daki cenosit orjisi, ancak öldürülecek Türk kalmayınca sona eriyordu⁴⁰. Yunanistan'a yardıma giden ve 1822 ile 1823 yılları arasında yurtlarına dönmeye başlayan Helen yandaşı gönüllüler, o korkunç günlerin kâbu-

³⁷ St. Clair, s. 107.

³⁸ St. Clair, s. 107; Howarth, s. 110-122.

³⁹ George Finlay: "An adventure during the Greek revolution" (Yunan ihtilâli günlerinde bir macera), *Blackwood's Edinburgh Magazine* (Edinburg Dergisi), 1842.

⁴⁰ St. Clair, s. 12; Thomas Gordon: *History of the Greek revolution* (Yunan ayaklanmasının tarihi), 2 cilt, Edinburg ve Londra, 1832; Rev. Robert Walsh (rahip): *Residence at Constantinople during the Greek and Turkish revolutions* (Yunan ve Türk ihtilâlleri döneminde İstanbul'da ikamet), 2 cilt, Londra, 1836; ayr. bkz. Douglas Dakin: "The origin of the Greek revolution" (Yunan ihtilâlinin kökeni), *History*, 1952.

sundan hayatları boyunca kurtulamıyorlardı. Helen/Grek/Yunan ve Rum-lardan çok şeyler beklerken, hayal kırıklığına uğruyor; onlardan nefret ediyor ve onlarca aldatıldıkları için kendi kendilerini lânetliyorlardı. Birçokları, Avrupa'daki Grek derneklerinin baskılarına karşın, kendi tecrübelerini kâğıda dökmeye başlıyorlardı. Bütün yazılanlarda aynı duygular yansıtılıyordu. Bir örnek verelim: "Başkalarının, benim işlemiş olduğum hataları işlememesi için bu yazıyı kaleme alıyorum. Modern Yunanistan, eski Yunanistan gibi değildir. Grekler, şükran bilmeyen, gaddar ve barbar bir soydurlar"⁴¹.

Lord Byron nasıl kullanıldı?

Grek âsiler, Lord Byron gibi tanınmış İngiliz şairleri de kendi kötü işle-rinde istismara kalkışıyorlardı. Oysaki onlardan diledikleri tek şey, özellikle Lord Byron'un servetine el koymaktı⁴². Lord Byron, 19 Nisan 1824'de sözde Grek "özgürlük savaşçıları"na zafere ulaştıran bir önder" olarak değil, tutulmuş olduğu hastalıktan kurtulamayarak kendi yatağında can veriyordu; ama Grekler, onu, kendi sözde "bağımsızlık ihtilâlinin bir mücahidi" olarak efsaneleştirmişlerdir⁴³.

Bu arada Girit, Kıbrıs, Sisam, Sakız, Tesalya, Makedonya ve Epir'de de ayaklanmalar oluyor⁴⁴; Osmanlı katlarının âsilere karşı almış olduğu sert önlemler, Helen yandaşları ve propagandacıları tarafından Batı'ya, "Hıristi-yan halka karşı Türk barbarlığı" olarak yansıtılıyordu⁴⁵. Yunanistan'daki Türklere karşı girişilmiş olan yok etme eylemlerine kör ve sağır kalan Batı, Osmanlı tepkisine karşı ses yükseltiyordu. 1821 yılı Ağustos ayında, Ham-burg'da dağıtılan şu bildiriye bakınız:

'Almanya'nın gençliğine çağrı. Din, yaşam ve özgürlük savaşımı bizi silâh altına çağırıyor; insanlık ve görev, bizi, kardeşlerimiz olan asil Greklerin yardımına çağırıyor. Kutsal dava için kanımızı, hayatımızı feda etmeliyiz. Müslümanların Avrupa'daki yönetiminin sonu yaklaşıyor. Avrupa'nın en güzel ülkesi, canavarlardan kurtarılmalı-

⁴¹ St. Clair, s. 116.

⁴² *A.g.e.*, s. 150 vd.; Howarth, s. 12, 135 vd.; Edward John Trelawny: *Recollections of the last days of Shelley and Byron* (Shelley ve Byron'un son günlerinden anılar), Londra, 1858.

⁴³ Howarth, s. 163-5.

⁴⁴ Dakin: *Greek struggle...*, s. 2.

⁴⁵ *The Examiner*, 1821, 372, 456, 631, 689.

dır! Var gücümüzle mücadeleye atılalım... Tanrı bizimledir, çünkü bu, kutsal bir davadır - insanlık davasıdır - din, hayat ve özgürlük için savaşımdır...⁴⁶

Bu Helen yandaşı ve Grek propagandasının antidotu, Mora'daki kanlı olaylara görgü tanığı olarak yurtlarına dönen Batılı gönüllüler olmuştur. 1822 yılı Nisan ayında Yunanistan'dan Marsilya'ya dönen birçok Fransız subaylar, Grekleri şöyle gösteriyorlardı: "Alçak, korkak ve iyilik bilmez bir soy!" Korinth kırımına şahit olan Prusyalı bir subay, oraya gitmeye hazırlanan yeni gönüllülere şöyle sesleniyordu:

"Orada yalnız sefalet, ölüm ve nankörlükle karşılaşacaksınız. Size Almanya ve İsviçre'de söylenenlere inanmayınız; yaşlı bir askerin söylediklerine inanınız"⁴⁷.

Prusyalı başka bir subay şunları yazıyordu:

"Eski Grekler artık yoktur. Solon, Sokratis ve Dimosthenis'in yerini kör cehalet almıştır. Atina'nın makul yasalarının yerini barbarlık almıştır... Grekler, basın aracılığıyla yabancılara vermekte oldukları çekici sözleri yerine getirmiyorlar"⁴⁸.

Aynı subay, Tripolitsa'nın âsilerce işgalinden sonra orada kaydedilen olayları şöyle anlatıyordu:

"Trova'nın kraliçesi Helen kadar güzel, genç bir Türk kız, Kolokotronis'in erkek yeğeni tarafından vurularak öldürüldü; bir Türk çocuk, boğazına halat takılarak çevrede dolaştırıldı; bir çukura atıldı; taşlandı, bıçaklandı ve sonra, hala hayatta iken, bir tahtaya bağlanarak ateşte yakıldı; üç Türk çocuk, anne ve babalarının gözleri önünde, bir ateşin üzerinde yavaşça yakıldı. Bütün bu çirkin olaylar olurken, ayaklanmanın elebaşısı İpsilantis (? Aleksandros Mavrokordatos) seyirci kalıyor ve âsilerin bu davranışlarını, 'savaştayız; herşey olur' şeklinde mazur göstermeye çalışıyordu"⁴⁹.

⁴⁶ Wilhelm Barth ve Max Kehring-Korn: *Die Philhellenenzeit*, Munich, 1960, s. 95.

⁴⁷ Le Febre, a.g.e., s. 29.

⁴⁸ L. de Bolmann: *Remarques sur l'etat moral, politique et militaire de la Grece*, Marseilles, 1823.

⁴⁹ St. Clair, s. 75 vd.

Sonuç

Yunan ayaklanması günlerinde İngiliz, Fransız ve Rus hükümetleri, âsilerle dolaylı biçimde yardımcı oluyorlardı. Onlara para, silâh ve savaşçı gönderilmesine ses çıkarmıyor; kendi gizli istihbarat servislerince de yardımda bulunuyorlardı. Öte yandan, 1826'da Yunanistan'da bulunan İngiliz rahip John Hartley, daha sonra kaleme aldığı ve 1831'de Londra 'da yayınlanan *Researches in Greece and the Levant* (Yunanistan ve Levant'ta araştırmalar) adlı kitabında, Türklerin Hıristiyan olmayı kabullenmedikleri için, Greklerin ellerinde birçok kötülöklere uğradıkları ve Osmanlı İmparatorluğu'nda kanlı olaylar kaydedildiği iddiasında bulunuyordu.

1825 yılında şans değişerek, Mısır valisi Mehmet Ali Paşa'nın oğlu İbrahim Paşa'nın ordusu Mora'yı yeniden ele geçirmeye başlayınca, teslim olan Grek âsilerin hayatları bağışlanıyor ve kimsenin kılına bile dokunulmuyordu. 1826 yılı Nisan ayında Tripolitsa, Argos, Kalamata ve Misolongi yeniden Türklerin eline geçince, tüm Avrupa Türklere karşı cephe alıyordu.

Türklerle Yunanlıların arasını bulmak amacıyla 4 Nisan 1826'da İngiltere ile Rusya arasında St. Petersburg'da bir protokol imzalanıyor; daha sonra bu protokole Fransa da katılıyordu. Yunan yandaşı İngiltere, Fransa ve Rusya'nın 6 Temmuz 1827'de imzaladıkları Londra Antlaşması gereğince duruma karışmalarıyla ve 20 Ekim 1827'de Türk donanmasının Navarin'de, aynı devletlerin donanmaları tarafından batırılması üzerine, 22 Mart 1829'da bağımsız bir Yunanistan'ın hudutlarını saptayan bir protokol imzalanıyor; bir yıl sonra Yunan devleti kuruluyor; bu zoraki devlet, 1832'de Bavyera kralının oğlu Prens Otto'ya krallık öneriyor; böylece Yunanistan krallığı kuruluyor ve *Međali İdea*'dan esinlenen Yunan emperyalizmi, Osmanlı İmparatorluğu'na ve daha sonra Türkiye Büyük Millet Meclisi yönetimine karşı yayılma politikası izlemeye başlıyor; 9 Eylül 1922'de, Batı Anadolu'da, Türk'ten, hiç de unutamayacağı bir ders alıyordu⁵⁰.

⁵⁰ Ayr. bkz. S.R. Sonyel: *Türk Kurtuluş Savaşı'nda Dış Politika*, Ankara C. 1 ve 2, 1973 ve 1986.

HOW THE TURKS OF THE PELOPONNESE WERE EXTERMINATED DURING THE GREEK REBELLION

SALÂHÎ R. SONYEL

Russo-Greek intrigues

The peninsula of the Peloponnese (in southern Greece), which is also known as the Morea, was first partly conquered in 1397 CE by the Ottoman Sultan Beyazit I from the Byzantines, and was completely overrun in 1460 by Sultan Mehmet II, who was received as a deliverer by the Greek Orthodox Christian population, then suffering under the rule of the Roman Catholics¹. In 1698 the Ottomans were compelled to cede the Peloponnese to the Venetians, under the Treaty of Carlowitz, but in 1718 it was retroceded to the Ottoman Empire under the Treaty of Passarowitz². According to the late Professor Dr. Douglas Dakin, who was an expert on the history of modern Greece:

"This renewed Turkish rule the inhabitants found preferable to that of the Venetians; taxes were lighter; the administration was less efficient and therefore less harsh; and the (Ottoman) infidel was much more tolerant than the Roman Catholic"³.

The Ottomans established a province (*paşalık*) in the Peloponnese, the Greek population of which was about 400,000, gradually augmented by about 50,000 Turks and other Muslims. Despite the comfortable and easy life which the Greeks, especially those living in urban areas, led, they began to intrigue with the Russians during the reign of Tsar Peter the Mad. These intrigues, which aimed at the resurrection of the Byzantine Empire, continued under Empress Catherine II during whose reign Russian agents roamed the countryside in the Peloponnese, inciting the people to rebellion⁴.

¹ F. Babinger: *Mehmed der Eroberer und seine Zeit*. Munich, 1953, p. 195; Selahattin Salıhık: *Türk-Yunan ilişkileri tarihi ve Etniki Eterya*, (History of Turco-Greek relations and the Ethniki Eteria), Istanbul, 1968, p. 17.

² Douglas Dakin: *The Greek struggle for independence, 1821-1833*, London, 1973, p. 5.

³ Douglas Dakin: *Unification of Greece, 1770-1923*, London, 1972, p. 10.

⁴ N. Jorga: *Geschichte des Osmanischen Reiches*, Gotha, 1908-13, vol. IV, pp. 30 and 173; J.L. Burkhardt: *Travels in Syria and the Holy Land*, London, 1822, p. 4; Steven Runciman: *The*

Franco-Greek intrigues

The French revolution, which erupted in 1789, had much effect on some of the Greek Orthodox Christian leaders, who, being aware that their intrigues with the Tsar and other Russian notables were not successful, transferred their hopes and loyalty to France, following the appearance of Napoleon Bonaparte on the scene. French secret agents began to roam all over the Balkans, continuously inciting the Greeks, and deluding them with promises of autonomy or independence under French protection⁵. So widespread was Napoleon's fame among the Greeks that, even the women of Mani, a remote fastness in the southern Peloponnese, placed his portrait in their homely shrines⁶.

However, following the defeat of Napoleon at Waterloo, in June 1815, by the British military forces under the command of the Duke of Wellington, the Greeks retransferred their hopes to Tsarist Russia, hoping that Tsar Alexander I's foreign minister John (Ioannis) Capodistrias, who was of Greek origin, would assist them⁷.

Greek revolutionary and terrorist organisations

Meanwhile the Greeks began to establish secret revolutionary and terrorist organisations abroad, and to publish newspapers and periodicals that would serve their purpose. One of these organisations, the *Athena*, was striving for Greek independence with the help of France, whilst another one named *Phoenix* hoped to achieve the same ambition with the help of Russia. However, a more sinister and ambitious organisation, named the *Philiki Eteria*, was established in Odessa in 1814, which strove to provoke a rebellion among all the "Hellenes", including the Balkan Christians⁸. In

Great Church in captivity, Cambridge, 1968, p. 337; Lord Kinross: *The Ottoman centuries - the rise and fall of the Ottoman Empire*, London, 1977, p. 365; İsmail Hakkı Uzunçarşılı: *Osmanlı tarihi* (Ottoman history), Ankara, 1962-83, pp. 71 and 391 ff.; William Miller: *The Ottoman Empire and its successors, 1801-1927*, 4 vols., London 1966, pp. 7 and 26; Stanford J. Shaw and Ezel Kural Shaw: *History of the Ottoman Empire and Modern Turkey*, vol. 1, Cambridge, 1977, pp. 248-9; also see Lionel Kochan and Richard Abraham: *The making of Modern Russia*, London, 1990.

⁵ Miller, pp. 4-5; Runciman, pp. 392-3; Dakin: *Greek struggle...*, p. 27; Benjamin Braude and Bernard Lewis: *Christians and Jews in the Ottoman Empire*, vol. 1, New York, 1982, pp. 18-9.

⁶ Dakin: *Greek struggle...*, p. 27.

⁷ Runciman, pp. 396-8.

⁸ Emmanuel Protopsaltis: *I Filiki Eteria* (Philiki Eteria), Athens, 1964, pp. 19-20; see also S.R. Sonyel: *Minorities and the destruction of the Ottoman Empire*, Ankara, 1993, pp. 1, 21 and

October 1818 the tentacles of that organisation spread as far as the island of Cyprus where, its secret agent for Egypt and Cyprus, Dimitrios Ipatros of Metsovo, managed to enrol the Greek Orthodox prelate, Archbishop Kiprianos, as a member of the organisation. The Archbishop promised, and later fulfilled his promise, to give moral and material support to it⁹.

The chief inciters of the rebellion were the "external - or outside - Greeks" (Hellenes - *apodimi* Ellines), who lived outside Greece and aspired to initiate a national movement in the country, similar to the movements then in vogue in Europe. They were the ones who started the rebellion, and financed it in the first place. However, the *Ethniki Eteria* was quick to undertake the leadership of this movement when it began to spread everywhere like an octopus, and planned a widespread rebellion in the Ottoman Empire¹⁰. Simultaneously, Russian consuls operating in the islands and the Peloponnese, carried out intrigues among the Greeks, inciting them to rebellion and trying to inculcate in them a sense of patriotism.

On the eve of the rebellion, the Greeks in the Ottoman Empire were leading relatively peaceful and prosperous lives, whilst those with wealth and education found employment in the Ottoman government service. In areas where the Greeks were in the majority they were allowed to establish their own municipalities (*dimarchia*), free from the interference of the state; whilst the Greek Orthodox Patriarchate centred at Istanbul, the Ottoman capital, became a privileged institution, participating in the administration of the Ottoman state¹¹. Then why did the Greek rebellion take place?

When Sultan Mahmut II, who was a patient and determined ruler, began to take action in order to reverse the weakening of the Ottoman Empire by trying to strengthen it through reform, he fell out with Ali Pasha of Tepedelen, the governor of Jannina. When the governor revolted against the Sultan in 1820, the action affected the Greek revolutionaries who rose up immediately in order to benefit from the rift among the Turkish rulers¹².

68; N. Botsaris: *Visions balkaniques des la préparation de la révolution grecque, 1789-1821*, Paris, 1962, pp. 83-100.

⁹ John T. A. Koumoulides: *Cyprus and the war of Greek independence, 1821-1829*, Athens, 1971, pp. 69-70.

¹⁰ Sonyel, p. 173.

¹¹ William St. Clair: *That Greece might still be free - the Philhellenes in the war of independence*, London, 1972, p. 7; David Howarth: *The Greek adventure - Lord Byron and other eccentrics in the war of independence*, London, 1976, p. 19; Dakin: *Greek struggle...*, pp. 18-9.

¹² St. Clair, pp. 9-10; Dakin: *Unification...*, p. 43; Salışık, p. 154.

When the Ottoman authorities in the Peloponnese, headed by the governor, Hurşit Pasha, became aware of the rebellious movement among the Greeks, they met at Tripolitsa, the capital of the province, and invited the local Greeks to hand over their arms to the authorities, and called upon some of the Greek leaders individually to go to Tripolitsa in order to discuss the situation with them. However, these Greek leaders refused to reciprocate to this invitation and instead provoked the rebellion. The Greeks began their rebellion in the Peloponnese on 6 April 1821 (new style) with the slogan: "Not a Turk shall remain in the Morea", which inspired indiscriminate and murderous action against all Muslims¹³.

How the Greek rebellion began

The Greek rebellion began as follows: the Metropolitan of Patras, Germanos, who was enrolled as a member of the *Philiki Eteria* in 1819, weary about the invitation he had received to proceed to Tripolitsa, set out and arrived at the monastery of Ayia (Saint) Lavra, near the mountain town of Kalavrita. There, he met the other bishops who, like himself, were equally undetermined on what to do. Later, Germanos himself faked and read out to them a letter, describing how the Turks would throw them into prison or kill them. Then, taking advantage of the resulting excitement among the people, he unfurled the flag of rebellion on 6 April 1821, and called upon all the Greeks to join the rebellion. The first flag of the rebels portrayed a cross over an upturned crescent, or a cross over a severed Turkish head¹⁴.

When the Metropolitan began to return to Patras, together with the other bishops, they were accompanied by an ever-growing rabble of people armed with scythes, clubs and slings. The bishops and priests, wherever they went, exhorted their parishioners to exterminate "the infidel Muslims". Brigand *klepths* and guards of remote places known as *armatoli* came down from the mountains and began to ravage Turkish settlements. Control soon passed out of the hands of the leaders, and the whole country was overrun by bands of armed hooligans, killing and murdering. According to British writer, William St. Clair: "the savage passion for revenge soon degenerated into a frenzied delight in killing and horror for their own sakes". Another British writer, David Howarth, observes that, the Greeks did not need any reason for these murders, "once they had started... they killed because a mad blood-lust had come upon them all, and everyone was killing"¹⁵.

¹³ Kinross, p. 444; Miller, p. 72.

¹⁴ St. Clair, pp. 9 and 27; see also Dakin: *Unification*, p. 59; Miller, p. 71.

¹⁵ St. Clair, p. 12; Howarth, p. 28.

During this period the Russian consulate at Patras handled the correspondence of the *Eteria* for the agents of the society in the Peloponnese, and served as their liaison with the Russians^{15a}.

Elimination of the Turks

It is estimated that about 50,000 Muslims, including women and children, lived in the Peloponnese in March 1821. A month later, when the Greeks were celebrating their Easter, there was hardly anyone left. A few of them who managed to escape to fortified cities were suffering from starvation. Everywhere the unburied bodies of the murdered Turks were rotting. According to William St. Clair:

"The Turks of Greece left few traces. They disappeared suddenly and finally in the spring of 1821, unmourned and unnoticed by the rest of the world... Upwards of 20,000 Turkish men, women and children were murdered by their Greek neighbours in a few weeks of slaughter. They were killed deliberately, without qualm and scruple... Turkish families living in single farms or small isolated communities were summarily put to death, and their homes burned down over their corpses. Others, when the disturbances began, abandoned home to seek the security of the nearest town, but the defenceless streams of refugees were overwhelmed by bands of armed Greeks. In the smaller towns, the Turkish communities barricaded their houses and attempted to defend themselves as best they could, but few survived. In some places they were driven by hunger to surrender to their attackers on receiving promises of security, but these were seldom honoured. The men were killed at once, and the women and children divided out as slaves, usually to be killed in their turn later. All over the Peloponnese roamed mobs of Greeks armed with clubs, scythes, and a few firearms, killing, plundering and burning. They were often led by Christian priests, who exhorted them to greater efforts in their holy work"¹⁶.

According to Steven Runciman, who wrote the history of the Greek Orthodox Church, "the great fathers of the Church, such as Basil, would have been horrified by the gallant (!) Peloponnesian bishops who raised the

^{15a} Charles A. Frazee: *The Orthodox Church and independent Greece, 1821-51*, Cambridge, 1869, p. 13.

¹⁶ St. Clair, p. 1; Miller, p. 72.

standard of revolt in 1821"¹⁷. This was not a war for Greek independence or liberation, but a war of extermination against the Turks and other Muslims, and the main provokers of it were the Greek Orthodox Christian clerics.

As soon as the rebellion began, Greek highwayman Petros Mavromichalis, alias Petrobey, descended from the mountains to the town-cum-port of Kalamata, together with his marauders, and murdered all the Muslim men, more ferociously even than the riff-raff of Patras had done, selling the young Muslim women and children as slaves. In order to celebrate this so-called "victory", twenty-four priests organised a *Te Deum* at the banks of the town's river. The Kalamata tragedy was followed by the total extermination of the Muslims of Patras and Livadhia¹⁸.

Turks burnt alive

In April 1821 the Greek residents of the islands of Hydra, Spetsa and Psara joined the rebels. They attacked the ships carrying the Ottoman flag; captured the crew, killing or throwing them into the sea. They also captured and killed many Muslim pilgrims on their way to Mecca. According to British writers such as St. Clair, Howarth and William Miller, the Greek rebels captured the 57 crew of a Turkish vessel; took them to the island of Hydra amidst shrieks of triumph and there, on the coast, they roasted them alive on a fire¹⁹.

Many Greeks in Thessaly, Macedonia and Halkidiki, too, joined the rebels and began to attack the Turks without mercy. In some areas the rebel leaders, in order to provoke the local Greeks to join the rebellion, deliberately massacred the Turks living there. The Greek peasants who remorselessly killed their Turkish neighbours saw the rebellion as "a war of religious extermination", and for the most part, the bishops and priests who led them shared this view²⁰.

The massacres of Monemvasia and Navarino

The Muslims of the small town of Monemvasia, which was besieged by the Greek rebels, decided, in August 1821, to surrender to the rebels, as they

¹⁷ Runciman, p. 411.

¹⁸ Sonyel, pp. 175-6.

¹⁹ St. Clair, pp. 1-2; Howarth, pp. 30-31; see also Miller, p. 72.

²⁰ St. Clair, p. 9.

could no longer endure the prevalent hunger and disease; but nevertheless they were all slaughtered barbarously. These events were hailed in Western Europe as "a victory of liberalism and Christianity"²¹. A few days later the same fate befell the Muslims of Navarino: between 2,000 and 3,000 of them were cruelly massacred. Turkish women were stripped and searched for valuables. Naked women plunged into the sea, and were shot in water; children were thrown in to drown, and babes were taken from their mothers and beaten against the rocks. Muslim girls and boys, who were kept alive, half-naked and in fear, later were offered for sale as prostitutes; some of them lost their minds and roamed round the ruins²².

Soon a stench began to hang over the towns in the Peloponnese, emitting from the rotting headless corpses of the Muslims; pariah dogs and vultures were devouring the bodies; the water-wells were polluted and the plague began to raise its ugly head. All over the place emaciated and half-naked young Muslim girls and boys were groaning. Meanwhile the Greeks of Navarino were relating with pride the terrible massacres that had taken place there. One of them was boasting that he had killed eighteen Turks; another one was relating how he had stabbed to death nine women and children in their beds. These merciless killers were, with pride, showing to the European volunteers, who had come to help the "Hellenic cause", the corpses of the Muslim women whom they had raped, carved up and then thrown over the fortifications some time earlier²³. But these terrible scenes did not impress the volunteers; on the contrary, they shocked and disgusted them. A German volunteer named Lieber describes how they felt hatred and disgust towards the Greek rebels who were calling upon them to rape these women when they themselves had already sexually assaulted them²⁴.

The Tripolitsa massacre

In the town of Tripolitsa, where the Turkish governor resided, and which consisted of a population of 35,000 Turks, Albanians, Jews and others, a massacre occurred on 5 October 1821, lasting for two days, during which

²¹ *The Examiner*, 1831, 2/632.

²² St. Clair, pp. 41-3; Howarth, pp. 56-8; Miller, p. 76; George Finlay: *History of the Greek revolution*, Edinburgh, 1861, vol. 1, p. 263.

²³ E.V. Byern: *Bilder aus Griechenland und der Levant*, Berlin 1833, p. 58.

²⁴ Franz Lieber: *Tagebuch meines Aufenthaltes in Griechenland*, Leipsig, 1823, p. 73; St. Clair, p. 83.

10,000 people were killed. Most of the corpses were decapitated and carved up²⁵. The Greek rebels tortured the Muslims whom they believed hoarded their money. According to St. Clair, Howarth and the British Colonial Office and Foreign Office documents, "they were slowly burnt to death on a fire, after their arms and legs were chopped off". One can imagine what the rebels had done to pregnant Muslim women.

About 2,000 captives, consisting mostly of women, were stripped naked; driven to a plain outside the town and then killed. After this event, many starving Muslim children were running from place to place, and were targeted, slaughtered or shot dead by the Greek rebels, who were elated and with their mouths foaming²⁶. The chief Greek brigand, Theodoros Kolokotronis, who occupies pride of place in the "Greek pantheon of heroes", also took part in these massacres and pillages with relish²⁷.

European officers, including Colonel Thomas Gordon, who happened to be at Tripolitsa during the massacre, witnessed the hair-raising incidents there, and some of them later recalled these with all their ugliness. Colonel Gordon became so disgusted with these Greek barbarities that he resigned from the service of the Greeks. The young German philhellene doctor Wilhelm Boldemann, who could not bear to witness these scenes, committed suicide by taking poison. Some of the other European philhellenes, too, who were extremely disillusioned, followed suit²⁸.

The Acrocorinth massacre

Towards the end of January 1822, more than 1,500 Muslims at Acrocorinth surrendered to the rebels, but were atrociously killed by the ruffians of Kolokotronis and other Greek leaders. These bloody incidents were later related by a German officer as follows:²⁹

"(The Greek rebels) spared the lives of beautiful Muslim women, but sold them as slaves. The proceeds from these sales went to

²⁵ Howarth, p. 58; see also Dakin, p. 67; Miller, p. 77.

²⁶ St. Clair, pp. 43-5; Howarth, pp. 60-61; British Colonial Office documents, CO 136/1095.

²⁷ See also Brenger: "Adventures of a foreigner in Greece", *London Magazine*, II, 1827, p. 41.

²⁸ See Le Febre: *Relation de divers faits de la guerre de Grèce*, p. 9.

²⁹ Le Febre: *ibid.*, p. 21.

augment the pockets of rebel leaders such as Mavrokordatos. Mavrokordatos sold the women to the captain of a British ship³⁰.

Turkish women used to be sold between 30 and 40 piastres, according to age and beauty.

An Italian volunteer named Brengeri, on a road before he came to Corinth, found the dead body of a Turk, and further on, he found his wife and a baby, still alive but very hungry. He and his friends gave her a few coins, in the hope that she would be able to feed herself and the baby a little longer. Before they had gone a few yards they heard two shots: some Greeks had killed her and the baby, and taken the coins³¹. Brengeri later saw some Greeks killing a Turkish family, a man, his wife and two children. Before they killed the mother they tore off her veil to see what she looked like, and at that moment Brengeri rushed up and begged them to spare her. They asked for 50 piastres, which he gave them and saved her³².

At Acrocorinth, following the Turkish capitulation, a Turkish couple, too starved and exhausted to carry their child any further, tried to hand it to a Greek. He immediately drew a long knife and cut off his head, explaining, as a German officer was trying to prevent him, that it was best to prevent the Turks from growing up^{32a}.

Up to the summer of 1822 the Greek rebellion had cost the lives of more than 50,000 Turks, Greeks, Albanians, Jews and others. Many more were forced to live in slavery and depravation. Compared to this, very few people had died during direct and mutual confrontations. This so-called "Greek war of independence" hitherto was hardly a war at all in the conventional way, but mostly a series of "opportunist massacres". Many of the Turks and Greeks killed were not soldiers and rebels, respectively; the victims had merely paid the price of belonging, in their respective circumstances, to the weaker community and the wrong religion³³.

³⁰ Howarth, p. 88.

³¹ *Ibid.*, p. 87.

³² *Ibid.*, p. 87.

^{32a} St. Clair, p. 50.

³³ *Ibid.*, p. 92.

The massacres of Athens an Acropolis

Meanwhile, many Muslims, who had been besieged in the Acropolis area of Athens for a long time, and who suffered thirst, surrendered on 21 June 1822, following the word of honour given to them by the bishops, the priests and the rebel leaders, that they would not be killed; but, with the exception of a few of them, saved with great difficulty by foreign consuls, they were all massacred without any pity. At the same time the 400 defenceless Muslims of the town of Athens were carved up into pieces in the streets.

When the Greek rebels were attacking Modon, they caught a Turk outside the city walls. They decapitated him; put his head on a pike; took it to Navarino where they kicked it about as if it was a football³⁴. According to the statements of British sailors, the rebels used to torture the Turks they captured on the high seas. According to Anemat the Dutchman, the rebels used to bring round the Turkish sailors whom they captured unconscious, and then kill them with all kinds of torture, ultimately tearing them into pieces. The Dutch used to describe the Greeks as "cowards and barbarians"³⁵.

The Dervenaki massacre

When the Turkish army appeared before Corinth in the summer of 1822, the so-called "Greek government", which was established at Argos, tried to retreat to the coast, in panic, and to escape on ships. Thousands of Greek refugees in the Argos plain were following suit, whilst the Greek brigands of Mainotis were trying to rob their own people before escaping. Soon the Turkish army ran out of provisions and munitions, and tried to withdraw to Corinth; but as the mountain passes were under the control of Kolokotronis's marauders, thousands of Turks were massacred at the Dervenaki pass. Had the rebels not wasted time in robbing the dead bodies, the whole Ottoman army would have been routed then. Many years later, travellers who toured that area, used to come across heaps of bones belonging to the massacred Turks³⁶.

³⁴ Johann Stabell, Leipsig.

³⁵ Hastings memoirs, 6.7.1822.

³⁶ St. Clair, pp. 104-6; Howarth, pp. 107-8; Dakin, p. 97.

In December 1822 it was the turn of Navplia town-cum-port. In the streets of that town, which had been besieged by the rebels for a long time, one very frequently came across the dead bodies of children who had died of starvation. Emaciated women were trying to scavenge for food in filthy drains. According to the German officer Kotsch, one of the European volunteers, who happened to be at Navplia during the incidents, a Greek Orthodox priest who was suspected of establishing relations with the Turks, had his fingers scalded by the Greeks with hot water and his nails burnt. He was then buried in the ground up to his neck, and his face was brushed with syrup so that he might be attacked by the flies. It took him six days to die in agony. A Jew who was trying to escape from the town was captured, completely undressed, his organs severed, and having been led around the town in that condition, he was hanged³⁷.

When the town of Navplia surrendered to the rebels on 12 December, a terrible massacre took place. The rebels piled up the heads of the murdered in the form of a pyramid. At that very moment the arrival into port of the British warship *Cambrian*, under the command of Commodore Hamilton, was instrumental in saving some of the Muslim and Jewish residents of the town from certain death³⁸. During the ransack of the town the lion's share went to the Greek rebels. The European officers were only given two or three Turkish girls as booty, whom they then took to Athens and sold to the consuls; whilst the consuls transferred them to Anatolia and thus saved their lives.

In a Turkish ship which struck the bottom of the sea just outside Misolonghi, 150 Albanians, who were returning to their own country, surrendered to the rebels following the promise given to them by Mavrokordatos, but another rebel leader had them all killed, after they were robbed of their belongings.

The murder of European Grecophile volunteers

The Greek rebels went so far in their barbarities that they even began to murder their foreign supporters who had come from abroad, mainly from Europe, in order to help them. After the capture of the Navplia town by the

³⁷ St. Clair, p. 107.

³⁸ *Ibid.*, p. 107; Howarth, pp. 110-122.

rebels, it was observed that some Greeks led their foreign supporters into a sauna-bath, in the town, and disposed of them. The Greek owner of the sauna-bath persuaded the foreigners to take off their clothes so that when he murdered them, their clothes and boots would not be blood-stained, and he would then be able to sell them. Of course, the naive volunteers did not suspect what would befall them³⁹.

The genocide orgy in the Peloponnese ended only when there were no more Turks to be killed⁴⁰. The philhellene volunteers who went to help the Greeks and began to return to their homeland in 1822 and 1823 could not save themselves from the nightmare of those terrible days. They were expecting many good things from the Hellenes (or Greeks), but instead they were flabbergasted. They began to hate the Greeks and to curse themselves for having been taken in by them. Despite pressure from the Greek societies in Europe, they began to put pen on paper about their own experiences. In all that was written the same sentiments were expressed: "I am writing this so that others will not make the same mistakes that I have made. Modern Greece is not like old Greece. The Greeks are a wicked and barbaric race who know no gratitude"⁴¹.

How Lord Byron was exploited

The Greek rebels also tried to exploit and abuse the well-known British poet Lord Byron in their sordid activities. In fact, all that they wanted was to lay their hands on Lord Byron's wealth⁴². The British poet died on 19 April 1824, not "as a leader bringing triumph to the co-called Greek independence fighters", but expired on his death-bed from an incurable disease. However, the Greeks have turned him into a legend as the so-called "fighter of the Greek independence revolution"⁴³.

³⁹ George Finlay: "An adventure during the Greek revolution", *Blackwood's Edinburgh Magazine*, 1842.

⁴⁰ St. Clair, p. 12; Thomas Gordon: *History of the Greek revolution*, 2 vols., Edinburgh and London, 1832; Rev. Robert Walsh: *Residence at Constantinople during the Greek and Turkish revolutions*, London, 2 vols., 1836; see also Douglas Dakin: "The origin of the Greek revolution", *History*, 1952.

⁴¹ St. Clair, p. 116.

⁴² *Ibid.*, pp. 150 ff.; Howarth, pp. 12, and 135 ff.; Edward John Trelawny: *Recollections of the last days of Shelley and Byron*, London, 1858.

⁴³ Howarth, pp. 163-5.

Meanwhile there were stirrings up in Crete, Cyprus, Samos, Samothrace Thessaly, Macedonia and Epirus⁴⁴; whilst the strong measures taken against the rebels by the Ottoman authorities were echoed to the West by the hellenophiles and propagandists as "Turkish barbarity against the Christian people"⁴⁵. The West, which closed its eyes and ears to the extermination of the Turks in Greece, began to raise its voice against the Ottoman reaction. The following leaflet distributed in August 1821 in Hamburg is very instructive:

"Invitation to the youth of Germany. The struggle for religion, life and independence is calling us to arms; humanity and duty are calling us to the aid of the noble Greeks, who are our brothers. We must sacrifice our blood and our life for the sacred cause. The end of Muslim rule in Europe is approaching. The most beautiful land of Europe must be saved from the monsters! Let us join the struggle with all our strength... God is with us, because this is a sacred cause - it is a cause of humanity - it is a struggle for religion, life and independence..."⁴⁶.

The anti-dote of this hellenophile and Greek propaganda were the Western volunteers who, having witnessed the bloody events in the Peloponnese, began to return to their own countries. Many French officers who returned from Greece to Marseilles in April 1822 were describing the Greeks as: "Vile, cowardly and ungrateful". A Prussian officer who had witnessed the Corinth massacres appealed to the volunteers, who were getting ready to go to Greece, as follows:

"There (in Greece) you will find only misery, death and ingratitude. Don't believe what they tell you in Germany and Switzerland; believe what an old soldier is saying"⁴⁷.

Another Prussian officer wrote the following:

"The ancient Greeks no longer exist. The place of Solon, Socrates and Demosthenes has been taken by blind ignorance. The logical laws of Athens have been replaced by barbarism... The Greeks do

⁴⁴ Dakin: *Greek struggle*, p. 2.

⁴⁵ *The Examiner*, 1821, pp. 372, 456, 631 and 689.

⁴⁶ Wilhelm Barth and Max Kehrig-Korn: *Die Philhellenezeit*, Munich, 1960, p. 95.

⁴⁷ Le Febvre, p. 29.

not fulfil the attractive promises they make to the foreigners through the press"⁴⁸.

The same officer described the incidents that took place after the capture of Tripolitsa by the rebels, as follows:

"A young Turkish girl, as beautiful as Helen, the queen of Troy, was shot and killed by the male cousin of Kolokotronis; a Turkish boy, with a noose round his neck, was paraded in the streets; was thrown into a ditch; was stoned, stabbed and then, while he was still alive, was tied to a wooden plank and burnt on fire; three Turkish children were slowly roasted on fire in front of the very eyes of their parents. While all these nasty incidents were taking place, the leader of the rebellion Ypsilanti (? Alexandros Mavrokordatos) remained as a spectator and tried to justify the actions of the rebels as, 'we are at war; anything can happen'"⁴⁹.

Conclusion

During the Greek rebellion the British, French and Russian governments were clandestinely helping the rebels. These governments did not raise any objection to the dispatch of money, weapons and fighters to the rebels, and also they did their utmost to help them through their own secret agents. On the other hand, the "Reverend" John Hartle, who was in Greece in 1826, in his book published in London in 1831, and entitled *Researches in Greece and the Levant*, claimed that the Turks had suffered terrible things at the hands of the Greeks, and bloody incidents were recorded in the Ottoman Empire, because the Turks had refused to become Christians.

When, in 1825, the fortunes changed, and the army of İbrahim Pasha, the son of Mehmet Ali Pasha, governor of Egypt, began to reconquer the Peloponnese, all those Greek rebels who surrendered were spared. In April 1826, when Tripolitsa, Argos, Kalamata, and Missolonghi were recaptured by the Turks, all Europe began to raise an outcry against them.

⁴⁸ L. de Bolmann: *Remarques sur l'état moral, politique et militaire de la Grèce, Marseilles, 1823.*

⁴⁹ St. Clair, pp. 75 ff.

On 4 April 1826 a protocol was signed at St. Petersburg between England and Russia in order to mediate between the Turks and the Greeks, which France also joined later. Following the intervention of Grecophile states England, France and Russia, in accordance with the London Agreement of 6 July 1827, and the complete rout of the Ottoman navy at Navarino on 20 October 1827 by the navies of the same powers, a protocol was signed on 22 March 1829 specifying the frontiers of an independent Greece.

A year later the Greek state was established. This state offered the crown in 1832 to the son of the king of Bavaria, Prince Otho. The resulting Greek kingdom, taking its inspiration from the *Megali Idea*, the driving force of Greek imperialism, began to follow a policy of aggrandisement, first against the Ottoman Empire and later against the government of the Grand National Assembly of Turkey, but received an unforgettable lesson from the Turks, in Western Anatolia, on 9 September 1922⁵⁰.

⁵⁰ See also S. R. Sonyel: *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika* (Turkish War of Liberation and Foreign Policy), Ankara, vols. 1-2, 1973 and 1986.

YANYA VİLAYETİNİN LİMANI OLARAK 19. ASRIN İKİNCİ YARISINDA PREVEZE

İLBER ORTAYLI

Osmanlı İmparatorluğu'nun son asrında Yanya bölgesi hem imparatorluğun çevre vilayeti, hem de Doğu Akdeniz'de önemli bir geçiş noktası karakteri göstermektedir. Yanya ve limanı Preveze ve Narda (Arta) Doğu Akdeniz ve özellikle Yunanistan Krallığı, İtalya ve Osmanlı İmparatorluğu arasında iktisadi, siyasi bir bağlantı noktasıydı. Uzun tarihi boyunca Preveze Venedik ve Osmanlı hâkimiyetini geçirmiş; nihayet 1912 sonunda Balkan Savaşı'ndaki çözüme ile Yunanistan'a geçmiştir.

Preveze sancağı Tanzimat döneminin tipik ve ilginç gelişmelerini yaşayan bir bölgedir. 1829'da Yunanistan Krallığı bölgeye komşu olarak kuruldu ve bu nedenle de Preveze'nin hem Yedi Adalar Cumhuriyeti (Cezayir-i Seb'a-İon Adaları) hem de Yunan Krallığı ile yoğun iktisadi, siyasi ilişkileri görülüyordu ve stratejik bakımdan hassas bir bölgeydi.

1912'de son Osmanlı askeri çekilene kadar Preveze sancağı Yanya vilayeti içindeydi. 1864 ve 1912 arasında sancağın üç kazası vardı; *Preveze* (merkez) *Loros* ve *Marğiliç* (bugün Marğariti) Parga önceleri bir kaza merkezi iken, sonraları sadece bir nahiye merkezi olarak kaldı ve Marğiliç'a bağlandı. Parga Arnavut Müslüman toprak ağalarının iktisadi ve mali nüfuzu altındaydı. Bu ağalar 2. Dünya Savaşı sonrası işbirliği ile suçlanarak sürüldü veya yok edildiler. Preveze sancağının iki nahiye ve 36 köyü vardı¹. 19. yüzyıl Osmanlı İdari sisteminde nahiye, klasik devirdeki gibi bir kadı naibinin oturduğu ve yönetime iştirak ettiği bir küçük yerleşme (nahiye, nevahi) olmaktan çok; Fransız commune sistemine göre yeniden düzenlenmiş bir alt idarî birimdi, ama esas aldığı Fransız modeline göre kontrollü ve güdümlü bir idari birimdi, ve özellikle Balkanlar'da özerk bir idari bünyeye kavuşması hiç istenmediğinden ne sayıca çoktu, ne de önemli yetki ve görevlerle donatılmıştı. Nüfus miktarı *salnamelerde* ve bunlara dayanan coğrafya kitapla-

¹ *Salname-i Vilayet-i Yanya* (H. 1310) 1892,-Nr. 6, s. 211-216.

rında da hemen hemen aynıdır. Bunlar teferruatlı nüfus sayımlarına dayanmadığından; 19. yüzyıl Osmanlı Avrupası'nın nüfus miktarları daha çok bir oran olarak değerlendirilmelidir. 1895 yılı itibariyle Preveze bölgesi nüfusu şöyledir².

	Erkek	Kadın
Rum-Ortodoks	5168	4840
Müslüman	3512	3097

Diğer bir Osmanlı nüfus kaynağı 1894 itibariyle nüfusu hane sayımına göre şöyle veriyor³.

	hane	erkek	kadın	tahmini yekûn
Preveze	2306	5556	4504	10.060
Loros	2780	6137	6507	13.654
Marğılıç	5224	12.576	11.379	23.955

Görünüşe göre Müslümanlar merkez şehir ve sancaklarda azınlıktadır. Bu tarihten 25 yıl önce 1871'de, Britanya konsülü *Barker* 4318 Hıristiyan ve 1724 Türk (bütün Arnavut ve Türk nüfus demek istiyor) ve 56 Çingene olarak nüfusu verir⁴. Belki bilgi noksanlığı, belki de henüz bir cemaat teşkil edilemediğinden konsül *Barker* Musevi nüfustan söz etmez. 8 yıl sonra diğer bir Britanya konsülü *Blakeney* tamamen zıt miktarlardan söz eder. 1200 Müslüman (11.200 içinde) diğerleri Hıristiyandır. Bu arada nüfusun etnik kompozisyonu hakkında hiç bir bilgi vermez.

Nüfus konusundaki bu yetersiz bilgiye rağmen; Britanya konsolosluk raporları ticaret ve ziraat konusunda değerli bilgiler verirler. 1864'de yeni Vilâyet nizamnamesi ile Rumeli vilâyetlerinin idarî yapısı yeniden düzenlenmiş ve bir yıl önce 1863'de Sancak merkezi Arta (Narda) dan Preveze'ye kaydırılmıştı. Bu değişiklik şehirin altyapısal tesislerin de görülen düzelme kadar, şehirde yeni bir memur sınıfının ortaya çıkmasını sağladı. 1864'de Preveze vilâyet merkezi Yanya'ya telgrafla bağlanır. 1878'e kadar Preveze ve Parga

² Ali Cevad, *Memalik-i Osmaniye'nin Coğrafya Lugatı* İstanbul, 1892 (1313 H) s. 238-240.

³ *Salname-i Vilâyet-i Yanya* Nr: 7 1894 (1311 H) s. 37.

⁴ *Parliamentary papers and a counts report of vice-consul Barker (Prevesa 1 872-28 January)*, s. 1353-1355.

gibi merkezler arasında da telgraf hattı çekilmişti⁵. Daha önce asayişsizlik bölgesinde büyük bir sorunken, 1884'te Britanya konsülü güvenlik sorununun her yıl gittikçe düzeldiğini yazmaktaydı. Hatta 1864'te Britanya'nın Yanya konsülü *Stuart* raporunda; şekavet henüz temel bir sorundur. Fakat tedib edilmektedir ve bireysel suçlar bu yıl geçen yıllar ortalamasının altına düşmüştür, diyordu⁶. Henüz küçük ve geleneksel hayatını sürdüren Preveze'de, sancak memurlarının sayısı artınca hayat değişti ve iyileşme gösterdi. Ücreti iyi olan memurlar, kazada günlük alışverişi ve tüketimi artırdı ve hatta ithal mamulât için yeni talep yarattı. Diğer yandan mahalli ürünlerin ihracı Arta (Narda)'yı bölgenin ticaret merkezi ve ihraç iskelesi haline dönüştürdü. Britanya konsolosluk raporları 1862-18963 için Arta (Narda)'nın ticari faaliyetlerini şu miktarlarla belirtiyor.

	İthalat (£)	İhracat (£)
1862	38.000	14.000
1863	64.000	16.000

Arta'ya gelen gemiler; Osmanlı 255, İonya (adalar) 33, Avusturya, Yunan 100 adetti. 1863-1864 yıllarında Preveze'ye gelen gemiler ise;

gemi	kargo'nun değeri (£)
Britanya 1	
İonya adaları 173	8.559
Yunan 347	2.667
Osmanlı 84	2.000
Avusturya 8	1.445
İtalya 1	
Bu devletlerin buharlıları 26	15.049

⁵ *Vice-Consul Blakeney*, Prevesa, February 22, 878 s. 886.

⁶ *Vice-Consul Blakeney*, Prevesa, March 1, 1884, s. 577 daha önce Major Stuart, a.g.k. Janina, May 10 1865, s. 462.

İthalat miktarı ise 29.750 £'a ulaşmıştır. 16 yıl sonra 1880'de Preveze Limanı'ndan yapılan ihracat 104.903 £'a ve limana (daha doğrusu iskele) yapılan ithalat 234.025 £'a ulaştı⁷. Aynı yıl Preveze Limanı'na uğrayan gemi sayısı şöyledir⁸.

	buharlı	yelkenli
Avusturya	60	5
Britanya	2	-
Yunanistan	-	3.252
İtalya	-	17
Osmanlı	-	1.108
Yekûn	62	4.382

Preveze henüz küçük bir limanken, gelişme şansını 1881'de Arta(Narda)'nın Yunanistan tarafından ilhakıyla tamamen kaybetti. Bölgenin esas liman ve ticaret merkezi Yunanistan'a geçince İonya Adaları ile teması da kayboldu ve bir sınır şehri oldu ve ticari faaliyet gerilemeye başladı. Preveze'de kayda değer bir endüstri de yoktu. 1871'de Viskonsül (Britanya) *Barker*; "Preveze küçük bir liman şehridir ve ticareti de önemsizdir. İthalat, ihracatın üç misli miktardadır; Bu hal tıpkı Avrupa'ya her zaman borçlu olan ülkelerin genel yapısına uygundur ve Türkiye'de hükümet yerli sanayii teşvik etmemektedir" diyordu. Fakat raporuna ilave ettiği husus gerçekten ilginçtir. "Preveze'de ölüm oranı düşüktür, kronik hastalıklar ve salgınlar bu bölgede görülmez" diyor⁹.

Preveze endüstrisi bir kaç küçük atölyeden ibaretti ki, yerel zirai mahsulâtı işliyordu. (ek 1 deki liste). 1880'lerde 24 zeytin presli, 5 un değirmeni, ve üç sabun fabrikası vardı. Vergi kayıtlarına göre 104.000 zeytinağacı ve 5.000 meyve ağacı vardı. 1894'te temel ihraç ürünleri buğday, arpa, balık, tütün ve sabundan ibaretti. Fakat konsül (Britanya) *Stuart*'ın da belirttiği gibi; "bu ülkede ne makineler, ne de tekerlekli araba iş aracı olarak kullanılır. Öküz saba için ve ulaşımda da yük beygiri kullanılır. Her ikisi de hem nitelik, hem

⁷ *Parl. Accounts and papers* (Great Britain) Consul Stuart 1863-64; vol. 70, s. 108-111.

⁸ *Vice-Consul Blakeney*, Prevesa, February 19, 881 Part IV-London 1881 s. 579.

⁹ *Vice-Consul Barker*, Prevesa, January 28, 1872. s. 1355'de ölüm oranı olarak 43/2000 rakamını verir.

de miktar olarak düşüktür. İonya Adaları'ndaki Britanya himayesi sırasında; çiftçiler buradaki komiserlik müteahhitlerinin bulduğu hayvan tüccarları aracılığı ile Eflak öküzleri denen cinsten ediniyorlardı. Artık bunu yapamıyorlar. Epir (Yanya) bölgesinde artık Eflak öküzüne rastlanmıyor. Şimdi bütün çift sürme işi yerel öküz cinsleriyle yapılıyor, bunlar da ufak aciz ve kuvvetsizdir. Fakat bu cins bile dejenere oluyor"¹⁰. Konsül *Stuart*'ın verdiği bilgiye göre; bundan daha beteri Kırım Savaşı sırasında askeri ihtiyaç için binlerce at bölgeden alınmış. Bu noksan bir daha telâfi edilememiş ve her yıl yerli cins gözle görülen ölçüde yozlaşıyor.

Konsül *Blakeney*'in 1883 yılı için verdiği listedeki ziraî ürün çeşitlerinin miktar ve değeri yaklaşık olarak şöyledir;¹¹

		miktar	değeri(±)
buğday	(kilo)	20.000	4.181
arpa	"	15.000	4.163
yulaf	"	19.800	1.080
yün	"	20.000	1.090
balık	(okkası)	120.000	5.454
peynir	(tulumba-okka)	31.000	1.536
tütün	okka	15.000	2.045
tereyağı	okka	3.000	272
sabun	okka	100.000	3.181
deri-koyun ve keçi	(parça)	40.000	2.909

Aynı yıl *Blakeney* halen bazı haydut çetelerinin varlığından söz ediyor. Fakat bu gibi olaylar daha çok Yanya vilâyetinin تنها köşelerinde yoğunlaşmıştır ve Preveze'nin milletlerarası ticareti bu olaylardan etkilenmemektedir. Mamafih 1882 yılında 1872-78 Rus-Türk harbi ve Arta'nın Yunanistan'a geçişi dolayısıyla iktisadi boyuttaki gerilemeden söz etmektedir; "Arta'nın Yunanistan'a verilmesi Preveze ve Salabora Limanı'nın faaliyetlerinde bir ge-

¹⁰ *Parliamentary Accounts and Papers* (Reports by Consul Stuart, on the present satete of Epirus) Janina April 24, 1871. s. 816.

¹¹ a.g.k. *Blakeney* Prevesa, March 1, 1884, s.577.

rilemeye ve zaafa neden oldu; fakat bereketli Arta (Narda) ovası halen Türkiye'dedir, bu nedenle sadece dış ülkelerden Arta Limanı'na yapılan ithalat artık Preveze'den geçmemektedir" diyor. 1877-78 savaşından beri bir çok mamullerin fiyatı % 50 arttı, diye ekliyor: (Prevesa, Şubat 16, 1882- s. 1161).

Şehirde onbir Rum kilisesi, bir adet Roma-Katolik kilisesi, iki cami (Ali Paşa ve Ahmet Ağa Dino) iki türbe gibi dini yapılar vardı. (Ek de 1871 yılı itibariyle şehirdeki binaların dökümüne bakınız). Sancak merkez şehrinin bu kozmopolit kompozisyonu dolayısıyla; Preveze sancağı Meclis-i idaresi de; ruhani reislerle birlikte iki Müslüman, iki gayrimüslim seçilmiş üyeden oluşan rengârenk bir meclisti.

Tanzimat dönemi boyunca Osmanlı yöneticileri ve bu meyanda Preveze mutasarrıfları bölgeyi kalkındırmak için bina ve altyapı inşasına heveskâr memurlardı. Vakıa Tuna vilâyeti valî ve mutasarrıfları Mora bölgesi yöneticileriyle kıyaslanmayacak derecede başarılıydılar ama; bölgenin Yunanistan'a geçmesinden sonra Osmanlı Morası, Batı Anadolu ve Tuna vilâyeti (Bulgaristan) daki gelişme ve inşaatın aksine burada bir duraklama başladı. Preveze örneğinde; mutasarrıfların sancaklarını geliştirmek ve bazı reformları yürütmek için uzun zamana ihtiyaçları olduğu, ama aksine bu mevkide çok kalamadıkları görülmektedir. Bu sık sık görülen değiştirmeler idarecilere politikalarını yürütme ve hizmetin devamlılığını sağlama imkânı vermedi. Vilayet-i Yanya salnamesi (1311 Hicri-1894 M) 1864'ten itibaren bu mutasarrıfların bir listesini veriyor¹². 1864 vilayet nizannamesinin yürürlüğe girmesinden sonra tayin edilen ilk mutasarrıf *Hasan Şevki Paşa*dır. (1 Mart 1864) onu *Selim Paşa* ve sonra *Reşit Paşa* ve *Timur Edhem Paşa* izlemiştir. İzzeddin Sir Paşa ve iki kere göreve tayin edilen *Fikri Efendiler* bu grubu izlerler. Fikri efendinin tercüme-i halini bulamadık. En uzun o mutasarrıflık yapmıştır. Sonra *Selahattin Bey*, *Kazım Bey*, *Abdürrefihi Efendi* ve *Hadi Ahmet* ve *Ferid Paşalarda* görevde bulundu. Böylece 30 yıllık süre içinde onbir mutasarrıf değişmiştir. Bölgede Osmanlı yöneticisinin görev teminatını yok eden olaylar sayısızdır. Mesela Yanya valisi *Ahmet Eyüb Paşa* 1889 da (19 Ramazan 1306-19 Mayıs 1889) Preveze'de bulunduğu sırada İtalya konsolosuna iade-i ziyarette bulunmadığı için buna zorlandığı ve istifa mecburiyetinde kaldığı anlaşılıyor, (Başb Arş. Daire-i Sadaret evrakı 47/33 19 Ramazan 1306)

¹² *Salname-i Vilâyet-i Yanya* 1894 (1311 H) s. 78.

Öyle görünüyor ki, ahalinin önemli bir kısmı bölgenin Yunanistan'a bağlanmasına şiddetle karşıydı. (özellikle bölgedeki Arnavutlar) Yerel eşraf Sarayı ve hükümeti; eğer Preveze, Narda (Arta) ve Yanya Yunanistan'a verilirse ayaklanma ve silâhlı müdahale etme konusunda uyarılmışlardı. Şubat 1881'de (1298 H) Hellenlerin kralı (Yunanistan Kralı) Preveze ve Narda'yı ziyaret edince; yerli Müslümanların protestoları ayyuka çıktı¹³. Müslümanların bu konudaki hassasiyetini gösteren benzer bir olay da; o sıra müstakîl olan Cezayir-i Saba Cumhuriyeti (Adriyatik'te İonya Adaları) generalinin Preveze ve Parga'yı ziyareti sırasında yaşanmış, yerli Müslümanların protestosu ve kışkırtılmalarını önlemek için bu gibi ziyaretler dikkatle izlenmiş, teyakkuza geçilmiştir¹⁴. Daha önce Mart 1879'da Yıldız Sarayı'na çektikleri telgraflarda, yerli Arnavutlar; Preveze Narda (Arta) ve Yanya'nın Yunanistan'a verilmesinin bölgede Arnavutlar için facia yaratacağını bildirdiler¹⁵. Görünüşte Arnavut milliyetçiliği bölge Arnavutları arasında güçlüydü ve yükseliyordu. Bu nedenle, Preveze'ye Abdul Bey ve yandaşları tarafından yürütülen hareket ve kışkırtmaları yatıştırmak için Ergiri (Argiri) den yeni bir muhtarın tayin edilmişti¹⁶. Bu yıllarda Arnavut unsurun adamakıllı huzursuz ve telâşlı olduğu anlaşılıyor.

Gerçi vilâyet gazetesi "Yanya"nın bu yıllardaki nüshaları da taranınca mevcut sosyo ekonomik değişiklikler gözlenebiliyor; arazi ve emlak haciz ve iflas dolayısıyla sık sık satışa çıkmaktadır. Başbakanlık Osmanlı arşivlerindeki bazı vesika serileri de bu gözlemleri destekler¹⁷. Bununla beraber halen vilâyetin varîdatı içinde aşar, ağnam ve canavar (koyun ve büyük baş hayvan resmi) gibi kalemlerin büyüklüğü; bölgede zirai ekonominin ve yapının elân hakim olduğunu gösterir (Ek II bütçe). Burada bir noktayı ilave edelim; Osmanlı İdaresi millî unsurlara eğilme konusunda biraz geç kalmıştır. Yanya vilâyetinde (Rumeli Müfettişliği) ancak 30 Temmuz 1903 tarihli bir raporda, bölgede (Yunanistan sınır) mebzul miktarda Vlah (Eflaklı) olduğu (sayı verilmeyen) bildiriliyor ve bu kavim Profesör Pericles Curica'nın kaleme aldığı bir Fransızca rapor ile tanıtılıyor (B.D.A, TFR-L-YN: 5/493/1); Bugünkü bölgede modern Yunan idaresinin gizlediği ve hakkında sayım rakamı vermediği bir kavimdir bu.

¹³ BA-Yıldız-Hususi-165, 145-15-2-1297 H (1880)

¹⁴ BA-İrade-Hariciye Nr: 4118, 29 CA 1268 H (1851-52)

¹⁵ BA-Yıldız-16 q/2 (15-11-1297 (19 Ekim 1880).

¹⁶ BA-Yıldız-160/72 -25 Receb 1298 H (23 Haziran 1881)

¹⁷ BA-Yıldız-It ns: 25-5-129 Nr: 161-26 Yanya 1873 yılı koleksiyonları

EK I

Report by *Vice-Consul Barker* on the Trade of Prevesa for the year 1871,
(Prevesa January 22 1872) *Parliamentary accounts and papers*, p. 1355-56.

Habitations, houses and huts	1.163
Shops	283 (total)
Drapers	14
Cooking-shops	7
Butchers	6
Fishmongers	5
Cofee-shops	9
Greengrocers	7
Ship-chandlers and grocers	235
Stores	88
Caravanserailles	6
Flour-mills	5
Military hospitals	2
Soap manufactories	3
(about 127.000 lbs. of this article is fabricated during the year)	
Oil-presses, wood-screw pressure	21
(the approximate value or cost of one press is 220 £)	
Schools	
(two for males, two for females, 3 being public schools supported by private contributions)	
Court of Justice (building)	
Govermaent Civil offices	
(building where the Police-station is held, 42 men engaged for police service in town.)	
Metropolitan house (piskopos evi)	1
Churches (Greek orthodox)	10
Cathedral (ditto)	1
Chapel (Roman-Catholic)	1

Mosques (Mohametan)	2
Mahometan Monasteries (tekke)	2
Vapour bath	1
Ouarantine office	1
Building 7 persons employed)	
Forts (Usual garrison, Artillery 260, Infantry 680 men)	
Drinking Fountains (turkish çeşme)	5
2 Harbours (one inner harbour, where the Venetians had their Arsenal)	

Ek II

Preveze Sancağı nüfusu 1893 yılı

Salname-i Vilâyet-i Yanya (H 1311) s. 37

	zekûr	înas	Yekûn
Preveze Sancağı			
hane: 2306	5556	4504	10060
Loros sancağı			
hane: 2780	6137	6507	12644
Marguliç sancağı			
hane: 5224	12546	11379	23955

Preveze Sancağı 1894 yılı mali durum

aynı kaynak s. 310-11)

Varîdat	Osmanlı kuruşu
Emlak temettü	732.344
bedel-i askerî	666.118
Aşar	1.948.376
Ağnam ve canavar (koyun ve büyükbaş hayvan)	1.172.4591
varîdat-ı saîre	782.355
Masarîfat	(Osmanlı kuruşu)
dini mahkemeler ve ilmiye sınıfı maaşı Şer'iyye	56.544
Dah'iliyye	280.960
Adliyye	163.324
Maliye	210.704
Maaşat-ı zatiyye	22.602
Zabtiyye	26.122

PREVEZA DURING THE TANZIMAT ERA (1864-1895)

İLBER ORTAYLI

The sandjak Prevesa has witnessed some of the most characteristic developments of the Tanzimat period. It had remained outside of the boundaries of the Hellenic kingdom as it was established in 1829, but still it was the closest contact point of the Ottoman empire with Greece both from commercial and geographical aspects.

Until 1912 the *Prevesa* sandjak was part of the *Ianina* vilayet (Yanya province). Between 1864 and 1912 it included 3 subdistricts (*kaza*); namely *Preveza*, *Loros* and *Marğılıç*- (today Margariti). Parga was at first a *kazâ* center and later remained as a *nahiye* (commune) within the *kazâ* of *Marğılıç*... 36 villages and two communes (*nahiye*) completed the administrative structure of the sandjak¹. The *nahiye* had been established on the lines of the French commune model; but owing to its autonomous administrative status, specially in the Balkans, it was not favoured by the Ottoman administration. Population figures quoted by Ottoman sources usually repeat the figures of the official yearbook (*salname*). As the census was not conducted in a very precise manner, these figures are only an approximation of the reality and they should not be used to work out population estimates for XIXth century Ottoman Europe. Population figures for 1895 based on an Ottoman source are as follows²:

	male	female
Greek-orthodox	5168	4840
Muslim	3512	3897

Another ottoman source gives the following figures for the same year, (1894) but based this time on households³.

¹ *Salname-i Vilâyet-i Yanya* (annual of the province of Ianina) 1892, Nr: p. 211-214-216.

² Ali Cevad, *Memalik-i Osmaniye'nin Coğrafya Lugatı* (Geographical manual of the Ottoman lands) Constantinopol 1892 (1313 H) p. 238-240.

³ *Salname-i Vilâyet-i Yanya* Nr: 7, 1894 (1311 of H) p. 37.

	house holds	male	female	total population
Prevesa	2306	5556	4504	10.060
Loros	2780	6137	6507	13.654
(Margariti) Marğılıç	5224	12.576	11.379	23.955

It appears that Muslims were in minority both in the sandjak overall and in the main town. 25 years earlier (1871) the British consul *Barker* mentions 4318 Christians, 1724 Turks (meaning Muslims) 58 Cypies⁴... Either through lack of information or because perhaps a community had not yet been established; Consul *Barker* does not refer to a Jewish presence in Preveza. 8 years later, another British consul, *Blakeney* gives conflicting figures; 1200 Muslims to 11.200 (rest are; Christians), without providing a break-down on ethnical lines⁵.

But on the other hand consular reports provide valuable information on trade and agriculture. In 1864 a new provincial structure had been established in the Rumeli *vilajets* and this year (1863) the center of sandjak transferred from *Arta (Narda)* to Prevesa. This new administrative set up had brought along an increase in the number of provincial functionaries and in infrastructural expenditures. In 1864 Prevesa was connected to Ianina through telegraph. Similarly cables were laid between Prevesa on the one hand and Parga and on the other during the 1878⁶. Public security in the area which had, earlier been problematic also improved and by 1884 the British consul could write that it was becoming more satisfactory every year, although acts of brigandage are occasionally heard of. Even in 1864, British Consul Major to *Ianina*, *Stuart* reports that: "Brigandage, that used to be so rife here, has for some time been quite repressed, and individual crime is certainly below the average of other years⁷."

⁴ *Parliamentary papers and accounts report of vice-Consul Barker (Prevesa 1872-28 January)*, p. 1355.

⁵ *Ibid.*, (vice consul *Blakeney*) Prevesa, February 13, 1880 p. 1032, However he mentions that; "I am not aware that a census has ever been taken, but the population of the *caza of Prevesa* cannot exceed 10.000 souls".

⁶ *Vice-consul Blakeney*, Prevesa, February 22, 1878, p. 886.

⁷ *Vice-consul Blakeney*, Prevesa, March 1, 1884, p. 577 Formerly.

The increase in the number of provincial civil servants, introduced changes into everyday life in Prevesa, which was till then a small sleepy backwater. This numerous group of high-paid civil servants created a consuming class and new consuming patterns which in turn led to increased demands for imported goods. Since local products started to be exported, Preveza supplanted *Arta* as the main trading center of the area. British consular reports for 1862-63 give the following data for commercial activities in *Arta*;

	imp.	exp in £
1862	38.000	14.000
1863	64.000	16.000

ships to port of *Arta*: Ottoman 255, Ionian 33, Austrian 2, Greek 100. In the following year (1863-64) period shipping to Preveza reached to following figures.

vessels		value of cargoes in £	
British	1		-
Ionian	173	8.559	
Greek	347	2.667	
Ottoman	84	2.000	
Austrian	8	1.445	
Italian	1		-
Ditto steamers	26	5.049	value of imports reached to 29.750 £

16 years later in 1880 the *exports* of Prevesa reached to 104.903 £ and imports to 234.025 £⁸, the shipping activities in the harbour of Prevesa in the same year was such as below⁹:

⁸ *Parl. Accounts and papers* (Great Britain) 1863-64: Vol. 70, p. 111.

⁹ *Vice-consul Blakeney*, Prevesa, February 19, 1881, p. 579.

	steam	sail
Austrian	60	5
British	2	-
Greek	-	3.252
Italian	-	17
Ottoman		1.108
total	62	4.382

Though Prevesa still remained as a relatively small port in comparison to other Ionian and Thracian ports. Especially the annexion of Arta by Greece in 1881 caused a deterioration of the life of Prevesa, since it remained as boundary town of the empire. Certainly, there was no local industry worth mentioning in Prevesa. In 1871 viceconsul *Barker* noted that: "Prevesa is a very small place and its commerce is limited and comaratively insignificant. The value of imports exceed threefold that of exports, rendering these countries always indebted to Europe and while it proves that the system of Gouvernment in Turkey as yet does not encourage native industry". But on the other hand *Barker* mentions; "that Prevesa had lowest mortality rate and was most healthy place in the region, free from epidemics and contagious disease..."¹⁰ Industry was limited to a few small workshops, processing local agricultural products (see the list in Appendix 1) in the 1880s there were 24 oliveoil presses, 5 flourmills and 3 soap factories. Tax returns indicate the presence of 104.000 olivetrees and 5000 fruittreas. Basic exports products in 1884 was consisting of wheat, barley, fish, tobacco and soap. But as Consul *Stuart* mentions: "in this country neither machinery, nor the wheeled carriage is employed in aid of labor. The ox issued for ploughing and the pack-horse for transport. Both are fallowing off as will in quality as in numbers. Worst than that for the demands occasioned by Crimean war, some good amount of horses were exported. The deficiency

¹⁰ *Vice-consul Barker*, Prevesa, January 28, 1872, p. 1355 gives a mortality rate 43 per 2000.

this created has never been supplied; and from that time dates the deterioration of the breed, which every year becomes more observable..."¹¹.

The value and approximate quantity of main crops given by Consul *Blakeney* for the year of 1883 is listed below¹²:

	quantity	value in £
wheat (kilo)	20.000	4.181
barley (kilo)	15.000	4.163
oats (kilo)	19.800	1.080
wool (kilo)	20.000	1.090
fish (okkas)	120.000	5.454
cheese (in skins)	31.000	1.536
tobacco	15.000	2.045
butter	3.000	272
soap	100.000	3.181
sheep and goat -skins (in bles)	40.000	2.909
olive-oil (barrels)	8.600 (in 1880)	626

In this very same year, *Blakeney* still reports the existence of some bands of brigands. But these events have been concentrated mostly in the internal districts of Epirus and international trade of Prevesa have not been much affected by it. However in 1882 he had reported at recession of the economic activities depending the Russo-Turkish war of 1877-78 and the transfer of *Arta* (Narda) to Greece: "the cession of *Arta* to Greece has produced a great convulsion in the trade of this port and that of *Salabora*; but this is not the case, for the fertile plain of *Arta* still remains to Turkey, so that only the imports to *Arta* from foreign countries no longer pass through Prevesa. The prices of the various commodities of life have since the late

¹¹ *Parliamentary Accounts and Papers* (Reports by Consul Stuart on the present state of Epirus) Janina April 24, 1872, p. 816.

¹² *Ibid.*, *Blakeney* Prevesa, March 1, 1884, p. 577.

Russo-Turkish war risen about 50 percent". (Prevesa, February 16, 1882, p. 1161).

In town there were 11 Greek-orthodox churches, one Roman-Catholic church, 2 mosques, (*Ali Pasha and Ahmed Agha Dino*) and two türbe (muslim mouseleums). These figures give a fair image of the religious life of the town (see appendix 1. the list of the buildings in town for the year 1871). As the town and sandjak of Prevesa had a cosmopolitan composition, the Administrative Counsel of the sandjak (Liva idare meclisi) was composed by the clerical heads of the different communities and besides two elected Christians and two Muslim members.

Ottoman administrators (mutasarrıf's of Prevesa) of the Tanzimat era were usually enthusiastic builders and were instrumental in developing the provinces. However the governors (vali) and subgovernors (mutasarrıf) of the Danubian region (Bulgaria) were more successful in comparison to the rulers of Morea. After the independence of the Kingdom of Hellens, Morea could not enjoy a development similar to Western Anatolia, Western Thrace and *Danubian province* (Bulgaria). Taking the example of Prevesa, the *mutasarrıf's* required long tenures to develop their sandjak and instruct some reforms, but which was not the case. They often had to change their posts. The relatively high torn-over of local administrators prevented continuity in policies and slowed down construction activities. The official Ottoman yearbook (salname) of *Ianina vilaiet* for the year 1311 H. (1894) gives the list of the sub-governors (mutasarrıf) of Prevesa since 1864¹³; The first *mutasarrıf* appointed after the promulgation of famous "decree of Provincial administration" in 1864 (İdare-i umumiye-yi vilayet nizamnamesi) was *Hasan Şevki Pasha* (1 March 1864), followed by *Selim Pasha* and later by *Timur Edhem Pasha*. Timur Edhem Pasha, had been appointed to Prevesa after *Reshid Pasha*, *İzzeddin Sir Pasha*, had been appointed to Prevesa after *Reshid Pasha*, *İzzeddin Sir Pasha* and *Fikri Efendi* for a second time. I was not able to find any biography of this long-dur  mutasarrıf of Prevesa. He then followed by *Selahaddin Bey*, *Kazım Bey*, *Abdürefi Efendi* and *Hadi Ahmed Ferid Pasha* (totally eleven mutasarrıfs within a period of 30 years).

It would appear that part of the local population was opposed to cession of the region to Greece. Local notables informed the Palace, that if Prevesa,

¹³ *Salname-i Vilayet-i Yanya* (annual of the Vilayet Ianina) 1894 (1311 of H) p. 78.

Narda (Arta) and Ianina should be ceded to Greece, they would oppose such a move by rising arms. I February 1881 (1298 H) the King of the Hellenes toured Prevesa and Narda, which caused some protests of the local Muslims¹⁴. A similar event in the past also indicates the sensitivity of the local Muslims, namely a short visit of the General of the Ionian Republic (Cezayiri Seba generali) in to Prevesa and Parga was a subject for careful observation by the Ottoman authorities¹⁵. Formerly in March 1879 telegrams to the *Yıldız Palace* claimed that the cession of Prevesa, Arta and Ianina to Greece would spell disaster for the Albanians¹⁶. In fact it seems that Albanian nationalism was rampant among local Albanians. A new mutasarrıf was appointed to Prevesa from Argiri (Ergiri) to curb the agitation caused by one *Abdul Bey* and his confederate, in Ianina¹⁷. Albanian element in those years seems to be deeply anxious.

However, even a study of the issues of the provincial newspaper *Yanya* (Ionian) in these years, indicate that some economic-social changes are intervening; estates are put on sale, bankruptcy and distraints were fairly frequent. Some sets of documents in Turkish archives also are a proof of this evolution¹⁸. However the highest percentage of the agricultural tithes, such as *ashar* and *aghnam* (ship and husbandrytax) in provincial budget, indicates that the economic structure of the sandjak Prevesa based for along time on agricultural activities (see appendix 2).

¹⁴ BA-Yıldız-Hususi-165/145-(15-2-1297 of H (1881).

¹⁵ BA-İrade-Hariciye Nr: 4118, 29 CA 1268 of H (1851).

¹⁶ BA-Yıldız 16 q/2 (15-11-1297 of H (1880).

¹⁷ BA-Yıldız-160/72-25 Receb 1298 of H (1881).

¹⁸ BA-Yıldız-It ns: 25-5-1296 Nr: 161/26 see the collection of the news paper *Yanya* of the year 1873.

APPENDIX 1

Report by *Vice-Consul Barker* on the Trade of Prevesa for the year 1871, (Prevesa January 22 1872) *Parliamentary accounts and papers*, p. 1355-56.

Habitations, houses and huts	1.163
Shops	283 (total)
Drapers	14
Cooking-shops	7
Butchers	6
Fishmongers	5
Cofee-shops	9
Greengrocers	7
Ship-chandlers and grocers	235
Stores	88
Caravanserailles	6
Flour-mills	5
Military hospitals	2
Soap manufactories	3
(about 127.000 lbs. of this article is fabricated during the year)	
Oil-presses, wood-screw pressure	21
(the approximate value or cost of one press is 220 £)	
Schools	
(two for males, two for females, 3 being public schools supported by private contributions)	
Court of Justice (building)	
Government Civil offices	
(building where the Police-station is held, 42 men engaged for police service in town.)	
Metropolitan house	1

Churches (Greek orthodox)	10
Cathedral (ditto)	1
Chapel (Roman catholic)	1
Mosques (Mohametan)	2
Mahometan Monasteries (probably tekke)	2
Vapour bath	1
Quarantine office	1
(Building 7 persons employed)	
Forts (Usual garrison, Artillery 260, Infantry 680 men)	
Drinking Fountains (turkish çeşme)	5
2 Harbours (one inner harbour, where the Venetians had their Arsenal)	

APPENDIX 2

Population of the Sandjak of Prevesa in the year of 1893 *Salname-i Vilâyet-i Yanya* (Annual of the Ianina 1311), p. 37.

	Male	Female	Total
Prevesa district			
household: 2306	5556	4504	10060
Loros district			
household: 2780	6137	6507	12644
Margulic district (Margariti)			
household: 5224	12576	11379	23955

Financial portrait of the sandjak of Prevesa in the year of 1894 (same source p. 310-11)

<u>Incomes</u>	(in Ottoman qurush)
Emlak temettü (property and profit tax)	732.344
bedel-i askerî (military tax)	666.118
Aşar (agricultural tithes)	1.948.376
Agnam ve canavar (ship and husbandary tax)	1.172.459
varidat-ı saîre (other prevenues)	782.355

<u>Public Expenditures</u>	(in Ottoman qurush)
Şer'iyeye (religious courts and bureaucracy)	56.544
Dahiliyye (homeoffice)	280.960
Adliyye (Justice dept.)	163.324
Maliye (finance office)	210.704
Maaşat-ı zatiyye (salaries)	22.602
Zabtiyye (police)	26.122

MİLLÎ MÜCADELE DÖNEMİNDE TÜRK-İTALYAN İLİŞKİLERİ*

MEVLÛT ÇELEBİ

GİRİŞ:

XIX. Yüzyılın ikinci yarısında birliğini sağlayan İtalya, sömürgeci bir politika izlemek için hazırlıklara başladı. İtalya'nın ilgilendiği bölgeler Osmanlı Devleti'nin egemenliğinde bulunuyordu. İtalya, dışa dönük emeller beslerken, öncelikle Akdeniz çevresini düşünmek zorundaydı¹. Sömürgeci diğer devletlerin yanında zayıf olan İtalya'nın güçlü bir donanmaya sahip olmaması da, Akdeniz bölgesini İtalya için ilk plana çıkarıyordu. Yeni İtalya; Roma'nın, papaların, Venedik ve Cenova'nın hepsinin birden vârisi olduğunu ilan ediyordu ve istekleri bu imparatorlukları oluşturan sahaya yayılıyordu². Bunlara ilaveten, Avrupa'daki gelişmeleri yakından takip eden İtalya, Almanya ve Avusturya-Macaristan ile 1882'de imzaladığı Üçlü İttifak'ın 1887'deki ilk yenilemesinde, "Osmanlı Devleti'nin Anadolu kıyıları ile adalarından" söz etmiştir. İtalya böylece, Doğu Akdeniz ile diğer sömürge bölgelerinde Bismarck'ın desteğini sağlamak istemiştir. Bunun arkasından, 1887'de İngiltere ile yaptığı bir anlaşma ile de, "Ege'de statükonun bozulması halinde" İngiltere'nin desteğini elde etmiştir³.

Bu prensiplerle hareket eden İtalya Trablusgarb'a yerleşmeyi başardı. İtalya'nın İstanbul'a yeni elçi olarak gönderdiği Camillo Garroni'nin amacı, İtalya'nın Doğu Akdeniz'deki politik ve ekonomik menfaatlerini kollamaktı⁴. "Doğu'ya yönelmiş emperyalist bir devlet adamı"⁵ olan Dışişleri Bakanı San Giuliano, İtalya'nın Akdeniz siyasetini tespit ettiği bir "Temel Program" ha-

* Bu makale; "Millî Mücadele Döneminde Ankara-İtalya İlişkileri, 1920-1923" başlıklı doktora tezimizin bir özetidir. (İzmir- Dokuz Eylül Üniv. Atatürk İlk. ve İnk. Tar. Ens. 1994).

¹ Sabahattin Selek, *Anadolu İhtilali*, (5. bsk.), İstanbul, 1981, s. 449.

² İ. Revol, *1911-1912 Türk-İtalyan Harbi*, çev.: Kadri Demirkaya, İstanbul, 1940, s. 449

³ İtalya'nın bu dönemde Almanya, İngiltere ve Fransa'ya karşı takip ettiği politikalar hakkında bakınız: *Abdurrahman Çaycı, Büyük Sahra'da Türk-Fransız Rekabeti*, (1858-1911), Ankara, T.T.K.Yay. 1995, s. 57-59, 119-121.

⁴ Richard A. Webster, *L'imperialismo industriale italiano, 1908-1915, İtalyancaya çeviren: Mariangela Chiabrande, Torino, Giulio Einaudi Ed. 1974, s. 458.*

⁵ Webster, a.g.e., s. 458.

zırladı. San Giuliano bu programdan başka, Başbakan Giovanni Giolitti'ye 22 Ocak 1913'te sunduğu bir memorandumda, ülkesinin Osmanlı Devleti'ne karşı izleyeceği yeni politikanın temellerini tespit etti. Dışişleri Bakanı'na göre, "Türkiye gelecekte gireceği muhtemel bir krizde Avrupa'daki topraklarını kaybedecektir. İtalya'nın menfaati statünün korunmasındadır. Şayet Osmanlı Devleti'nin tasfiyesi ve paylaşılması gündeme gelirse İtalya da söz sahibi olmalıdır"⁶.

Bu temel politika doğrultusunda başta Antalya olmak üzere Güneybatı Anadolu yoğun İtalyan faaliyetlerine sahne olmuştur. Balkan Savaşı'nın Osmanlı Devleti tarafından kaybedilmesi de İtalya'nın bu bölgede daha rahat hareket etmesine imkan hazırlamıştır⁷. İtalyan işgalindeki Oniki Ada'ya yakın olmasının yanısıra; zengin taşkömürü ve linyit yataklarına sahip olması, coğrafi konumu, tükenmez zenginlikleri, tarıma müsait ve verimli toprakları, iklimi, göz kamaştırıcı pamuk tarlaları ve bitkileri, bereketli su kaynakları, çeşitli ağaçlarla dolu ormanları, hayvanları ve İtalyan işgücünün gönderilebileceği yer olarak Anadolu, bu ülke için iştah kabartıcı zenginliklere sahipti⁸. Bu zenginliklere ilaveten Anadolu'yu İtalya için öne çıkaran nedenlerden birisi de, bölgenin geçmişte Roma İmparatorluğu'nun hâkimiyetinde bulunmuş olmasıdır. Anadolu'da kullanılan bazı denizcilik terimlerini dahi tarihi bir delil olarak gören İtalyanlar⁹, "Anadolu'ya hâkim olursa, atalarının yanına yeniden dönmüş" olacaklardı¹⁰.

Anadolu'da nüfuz bölgesi elde etmede kararlı olan İtalya, 1913 baharında Antalya'da bir konsolosluk açarak, bölgeye yönelik projeler hazırladı¹¹ 1913 ve 1914'te, bir arkeoloji heyeti bölgede incelemeler yaptı¹². "Banka; Doğu'da ekonomik yayılmanın öncüsüdür"¹³ zihniyetiyle hareket eden

⁶ Webster, a.g.e., s. 455.

⁷ Giuseppe Bevione, *L'Asia Minore e l'Italia*, Torino, 1914, s. 7.

⁸ Roberto Paribeni, *L'Asia Minore e la regione di Adalia*, Roma, 1915, s. 6-7, 14, Giuseppe Capra, *L'Asia Minore e la Siria nei rapporti con l'Italia*, S. Benigno Canavese, 1915, s. 3-7, Bevinoe, a.g.e., s. 27, Francesco Di Pretoro, "L'Asia Minore e l'Italia attraverso la storia", *Gerarchia-I*, (25 Ekim 1922), s. 612.

⁹ Roberto Paribeni, *L'Italia e il Mediterraneo Orientale*, Roma, 1916, s. 53.

¹⁰ Capra, a.g.e., s. 4.

¹¹ Webster, a.g.e., s. 463

¹² Paribeni, *L'Asia Minore...*, s. 9, Biagio Pace, *l'Italia e l'Asia Minore*, Palermo, 1917, s. 20-23, Biagio Pace, *Dalla pianura di Adalia alla valle del Meandro*, Milano, 1927, s. 37, Bevione, a.g.e., s. 90, Webster, a.g.e., s. 508-9.

¹³ Bevione, a.g.e., s. 78

İtalyanlar, İzmir ve Kudüs'de Banco di Roma'nın şubelerini açtılar¹⁴, İtalyanlar, bütün bu girişimlerden sonra, Osmanlı Devleti'nden 10 Ekim 1913'te, araya savaşın girmesi sebebiyle uygulayamadıkları bir demiryolu yapım imtiyazı almayı başardılar¹⁵.

Osmanlı Devleti'ne karşı sistemli bir politika takip eden İtalya, I. Dünya Savaşı'nın başlamasından hemen sonra tarafsızlığını ilan etti¹⁶ (2 Ağustos 1914) tarafsızlığını ilan ettikten 3 ay sonra sağ ve sol kesimlerden İtalya'nın savaşa girmesi için baskılar yapılmaya başlandı¹⁷. Milliyetçilere göre de, Adriyatik'teki İtalyan üstünlüğünün devam ettirilmesi için savaşa Avusturya'nın karşısında girilmeliydi¹⁸. 1915 yılına gelindiğinde İtalya'nın savaşa hangi tarafta gireceği netleşmeye başladı. Bu arada, İngiliz ve Fransız donanmalarının Çanakkale Boğazı'nı zorlamaları İtalya'da endişe yarattı¹⁹. Roma Hükümeti, Osmanlı Devleti'nin Çanakkale seferi ile yıkılıp hemen paylaşılacağı düşüncesindeydi. O nedenle, savaşa girmediği takdirde İtalya'nın pay alamayacağı endişesindeydi²⁰. Aynı dönemde İngilizler de İtalya'nın savaşa kendi yanlarında girmesi için çabalıyorlardı²¹.

İtalya için savaşa hangi blokta gireceğinden çok, savaş sonunda neler elde edeceği ve isteklerini hangi taraf kabul ettireceği daha önemliydi. İtalya ile İtilâf Devletleri arasında 26 Nisan 1915'te gizli Londra Andlaşması imzalandı. Bu andlaşmayla İtalya, bir ay içinde savaşa İtilâf Devletleri yanında ka-

¹⁴ Bevione, a.g.e., s. 79.

¹⁵ Pace, *L'Italia...*, s. 14-15, 24 Pace, *Dalla pianura di... s. 24*, Biagio Pace, *Attraverso la regione di Adalia*, Palermo, 1915, s. 6, Paribeni, *L'Asia Minore...* s. 56, Bevione, a.g.e., s. 72, Webster, a.g.e., s. 538, Di Pretoro, a.g.m., s. 612, M. Necib, "Anadolu Üzerindeki İtalya Metalibi", *İkdam*, 12 Temmuz 1919, s. 2, E. E. Adamof, *Anadolu'nun Taksimi*, çev.: Hüseyin Rahmi, İstanbul, 1926, s. 19, Nurdoğan Tacalan, *Ege'de Kurtuluş Savaşı Başlarken*, İstanbul, 1970, s. 91-92.

¹⁶ Giorgio Candeloro, *Storia dell'Italia moderna*, c. 8, (3 bsk.), Milano, Feltrinelli Ed. 1989, s., 14.

¹⁷ Candeloro, a.g.e., s. 37-38.

¹⁸ Candeloro, a.g.e., s. 40 Avusturya'nın İtalya'nın taleplerini tam olarak tatmin etmeye rıza göstermemesi İtalya'nın İtilâf Devletleri yanında savaşa girmesinde etkili oldu. Nahit Sırrı, "Ciyovanni Ciyolitü Hâuratuna Nazaran-III", *Ayn Tarihi*, c. XX, sayı: 65, (Ağustos 1929), s. 4766.

¹⁹ İtalyan kamuoyunun bir kısmı, savaşa İngiltere ve Fransa yanında girilmemesinin fırsatın kaçırılmasına sebep olacağına inanıyordu. N. Sırrı, a.g.m., s. 4764.

²⁰ Yusuf Hikmet Bayur, *Türk İnkılabı Tarihi*, c.III, Kısım: 2, (2. bsk.), Ankara, TTK Yay. 1983, s. 249.

²¹ T.C. Roma Büyükelçiliği Arşivi, (R.B.A.), Kutu. (K). 128 Dosya. (D.) 2.

ulmayı kabul etti. Londra Andlaşması'nın 9. maddesi İtalya'nın Osmanlı topraklarındaki menfaatleri hakkındaydı²².

Londra Andlaşması ile Avusturya'ya karşı da istediklerini elde eden İtalya, 23 Mayıs 1915'te bu ülkeye, 21 Ağustos'ta da Osmanlı Devleti'ne savaş ilan etti²³. İngiltere ve Fransa, Ortadoğu bölgesini, 26 Nisan 1916 tarihli gizli Sykes-Picot Andlaşması ile paylaştılar. İki ülke arasındaki görüşmelerden şüphelenen İtalya, İngiltere'nin; "Müttefikler arasında olup biteni öğrenmek istiyorsa, Almanya'ya karşı da savaşa girmesi gerektiği" yolundaki önerisi üzerine bu devlete 28 Ağustos 1916'da savaş ilan etti.

Almanya'ya karşı da savaşa giren İtalya, Anadolu'da daha geniş bir bölgenin kendisine verilmesi hakkındaki iki notayı 19 ve 20 Ekim 1916'da İngiltere, Fransa ve Rusya'ya verdi. Müttefikleri 29 Ocak 1917'den itibaren İtalya'nın yeni taleplerini görüşmeye başladılar. Uzun görüşmelerden sonra bir memorandum imzalandı. (8 Ağustos 1917) St.Jean de Maurienne görüşmelerinin esas alındığı bu memoranduma göre; Rus hükümetinin de onaylaması şartıyla İtalya'ya İzmir vaat edildiği gibi, İzmir'in kuzeyi, Afyon'un güneyi, Kızılırmak'ın güney kavsı ve yakınları, buradan Mersin'in batısından Akdeniz'e uzanan bir hattın içinde kalan Güneybatı Anadolu da İtalya'ya tahhüt edildi²⁴. Savaşın sonunda İtalya da galip bir devlet olmasına rağmen büyük zarara uğramıştı. Bunların telafisi ancak dış politikada kazanılacak başarılarla mümkündü.

²² *Oriente Moderno*, (O.M.) -I-, (15 Haziran 1921), s. 130, Corlo Sforza, *L'Italia*, dal 1914 al 1944, quale io la vidi, Roma, A. Mondadori, 1944, s. 43-46, Amedeo Giannini, *La questione orientale alla conferenza della pace*, Roma, 1921, s. 14, 25, Amedeo Giannini, *L'ultima fase della questione orientale*, (1913-1932), Roma, 1933, s. 14, *Pace, Dalla pianura di...*, s. 267-68, Francesco Coppola, "Italia e Inghilterra", *Politica XII*, (15 Ağustos 1922), s. 225, Di Pretoro, a.g.m., s. 612, Candeloro, a.g.e., s. 99, M. Necib, a.g.m., s. 2 Yuluğ Tekin Kurat, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Paylaşılması*, (2.bsk), Ankara, 1986, s. 18, Bayur, a.g.e., c. III, kısım: 2, s. 271, M. Cemil Bilsel, *Lozan*, (2 cilt), İstanbul, 1933, s. 275, Ömer Kürkcüoğlu, *Türk-İngiliz İlişkileri*, (1919-1926), Ankara, 1978, s. 41.

²³ Bu dönemdeki Osmanlı Devleti-İtalya ilişkileri için bakınız: İsrail Kurtcephe, *Türk-İtalyan İlişkileri*, (1911-1916), Konya, Selçuk Ün.Sos.Bil.Ens. 1990, s. 383-400 (Doktora Tezi).

²⁴ O.M.-I-, (15 Ağustos 1921), s. 130, Giannini, *La questione orientale ...*, s. 25, Giannini, *L'ultima fase...*, s. 15, *Pace, Dalla pianura di...* s. 269-72, Coppola, "Italia e Inghilterra", a.g.m., s.225 Yusuf Hikmet Bayur, *Türk İnkılabı Tarihi*, c. III, kısım: 4, Ankara, TTK Yay, 1983, s. 24-29, *Türk İstiklâl Harbi*, Mondoros Mütarekesi ve Tatbikatı, (T.İ.H./I), Ankara, 1962, s. 141, Kurat, a.g.e., s. 20, Bilsel, a.g.e., c., 1, s. 278, Kürkcüoğlu, a.g.e., s. 43, Ömer Sâmî Coşar, *Günü Gününe İstiklâl Harbi Gazetesi*, 21 Mayıs 1919, s. 3, Osman Olcay, *Sevres Andlaşması'na Doğru*, Ankara, 1981, s. LXIII.

I- Mondros Mütarekesi'nden Sonra İtalya'nın Türkiye Politikası ve İşgalleri: Osmanlı Devleti 30 Ekim 1918'de imzaladığı Mondros Mütarekesi ile büyük umutlarla girdiği I. Dünya Savaşı'ndan mağlup ayrıldı. Mütareke'nin imzalanmasından hemen sonra İtalya ve müttefikleri Osmanlı Devleti hakkında daha önce vermiş oldukları kararları uygulamak için harekete geçtiler. İngiliz Yarbay Murphy, İtilâf ordusunun öncüsü olarak 7 Kasım 1918'de İstanbul'a gelirken, İtalyan torpidoları yanlarında iki nakliye gemisi olduğu halde tersaneye asker çıkararak yönetime el koydular²⁵. Bundan kısa bir süre sonra, 13 Kasım'da İstanbul'a gelen İtilâf donanmasından karaya çıkan kuvvetlerden 470'i İtalyan askeriydi²⁶.

Bilindiği gibi İtilâf Devletleri, Mütareke'den sonra İstanbul'daki işlerini "Yüksek Komiserler" vâsıtasıyla yürütmüşlerdir. İngiltere bu göreve, Mütareke'yi İtilâf Devletleri adına imzalamış olan Amiral Calthorpe'u, Fransa Amiral Amet'yi ve İtalya da Kont Carlo Sforza'yı getirdiler. İtalyan temsilci Sforza, 13 Kasım 1918'de İstanbul'a gelerek görevine başladı²⁷.

İtilâf donanmasının İstanbul'a gelmesinden sonra; İtilâf Devletleri'nin başkenti taksimlerinde İtalyan bölgesi, Çengelköy'den Kandilli'ye kadardı. Kuleli Askerî Lisesi'ni karargâh yaptılar²⁸.

Mütareke sonrası İtalya'nın Türkiye politikasının mimarlarından ve bu politikanın uygulanmasına en az Roma'dakiler kadar etkili olan, İtalya'nın İstanbul'daki yüksek komiseri Kont Sforza Osmanlı Devleti'nin tablosunu şöyle tasvir etmiştir. "Gerçek şuydu: Türkiye hiç de ölü değildi. Asıl Türkiye sadece geçici olarak batmıştı ve ipe çok fazla asılacak olursak elimizden kurtulacaktı. İstanbul'un sahipleri olarak kalabilirdik, lâkin hârikulade boş bir evin sahipleri olurduk. Türkiye'nin faal kuvvetleri Anadolu içlerine, yâni ulaşamayacağımız yerlere çekilip sonra bizi karşılarında alabilirlerdi. Bu durumu ilk andan itibaren Roma'daki hükümete ve Paris'teki Dörtler Meclisi'ne ilettim. Ancak ve ancak bize her türlü menfaati getirecek ama Türkiye'nin parçalanıp bölüşülmesine yönelik hiç bir düşünceyi kapsamayan erken ve şerefli bir barış için çalışarak ülkeme hizmet edebileceğimi açıkça ifade ettim.

²⁵ *Anadolu, 8 Teşrin-i sâni 1918.*

²⁶ Ministero Degli Affari Esteri, *Documenti Diplomatici Italiani*, sesta Serie (1918-1922), volume: 1 (D.D.I. VI/1), (4 Kasım 1918-17 Ocak 1919), Roma, 1955, s. 74, B. 142. *L'Italia a Costantinopoli*, *Politica-III*, (31 Ocak 1920), s. 375, T.İ.H/1, s. 122.

²⁷ D.D.I. VI/1, s. 74, B. 142.

²⁸ Ernesto Ghisi, "La Piazza'di Costantinopoli dopo la guerra," *Rivista Coloniale*, (R.C.)-XIV-. (Temmuz-Ekim 1919), s. 346.

Savaş sırasında tasarlanan ve Paris'te görüşülmekte olan Türkiye'yi nüfuz bölgelerine ayırma planlarını biliyordum. Bu nedenle görüşümün hemen tasvip edilip benimsenmesini beklemedim. Dâvâm ve siyasetim Signor Orlando ve Baron Sonnio'nun sessiz fakat sâdik desteğini aldı. Öngörümün hatalı olduğu ortaya çıktığı takdirde reddedileceğimi söylediler, ben de buna memnuniyetle râzı oldum²⁹.

"Türlere, sömürgeci olarak değil, bir dost olarak geldiğimi göstermeyi arzu ediyordum"³⁰ diyen Sforza, İtalya'nın Türkiye'ye karşı izlemesi gereken politikanın ana hatlarını da şu şekilde tespit etmiştir: "İtalya, Türkiye'nin bütününe endüstirisi için bir pazar olarak bakmalıdır. Bu yüzden bir çatışmaya karşı çıkmalıdır. Bunun için de Türkiye ile, her iki taraf için de tatminkâr sayılacak bir barış yapmayı kabul ve arzu etmenin gerekli olduğuna ve Türklerin hoşnutluğunu kazanmanın bizim için elde edilmesi mümkün olan tüm menfaatlerin en güvenilir olacağına inanıyordum"³¹.

Sforza İstanbul'da bulunduğu zaman zarfında 3 yönlü bir politika izlemiştir. Birincisi; Osmanlı hükümetlerine yönelik resmî politika, İkincisi; Müttefikleriyle ilişkiler, Üçüncüsü de, nüfuzlu Türk aydınlarıyla şahsî dostluklardır. İtalya da galip bir devlet olmasına rağmen, Osmanlı hükümetleri üzerindeki baskısı ve ağırlığı İngiltere ve Fransa ile kıyaslanamayacak kadar azdı. İngiliz ve Fransızların propaganda için gazete çıkadıkları İstanbul'da³² burada yaşayan en kalabalık Batılı topluluğa sahip olan İtalya'nın³³ temsilcisi olarak Sforza, kurduğu dostluklarla ülkesinin etkinliğini artırmak istemiş ve bunda da kısmen başarılı olmuştur. Türk subayları ile de iyi ilişkiler kurmaya dikkat eden Sforza³⁴, İstanbul'da Mustafa Kemal Paşa ile de görüşmüştür³⁵.

²⁹ Sforza, *L'Italia...*, s. 57-58, Carlo Sforza, *Makers of Modern Europe*, Indianapolis, The Bobbs-Merill Com. 1930, s. 358, Carlo Sforza, "Bir İtalyan Politikacısının Kaleminden Kurtuluş Savaşı'mızın Tahlili", çev: Günvar Otmanbölük, *Hayat Tarih Mecmuası*, sayı: 12, (Aralık 1975), s. 47-48.

³⁰ Sforza, *L'Italia...*s. 57.

³¹ Sforza, *L'Italia...*, s. 60, Sforza, *Makers of...*, s. 361-62, Sforza, a.g.m., s. 4726, Otmanbölük, a.g.m., s. 48.

³² "L'Italia Costantinopoli", a.g.m., s. 379.

³³ "L'Italia Costantinopoli", a.g.m., s. 381.

³⁴ Sonnino'ya 11 Aralık 1919'da bir telgraf gönderen Sforza, isim vermeden, "iki Türk subayını elde ettiğini" iddia etmiştir. D.D.I. VI/1, s. 284, B. 516.

³⁵ Sforza, *Makers of...*, s. 368, Fatih Rıfkı Atay, *Atatürk'ün Bana Anlattıkları*, İstanbul, 1955, s. 100-102.

I. Dünya Savaşı bittikten sonra barış konferansının Paris'te toplanmasına karar verildi. Barış görüşmeleri bir yerde İtilâf Devletleri'ne yapılan vaatlerin meşrulaştırılması anlamına geldiğinden, menfaat çatışmaları beraberinde rekabeti getirdi. Kendilerine Anadolu'da vaat edilen yerlerin verilmeyeceğinden endişe eden İtalyanlar müttefiklerine karşı da kuşkuluydular. Gerçekten de İngiltere, Yunanistan'ı, İtalya'yı Akdeniz'de kendisine rakip olarak gördüğü için destekledi³⁶, Venizelos'un, konferansa 30 Aralık 1918'de sunduğu bir muhturada, Anadolu'da daha önce İtalya'ya vaat edilmiş bölgeleri talep etmesi ve Adriyatik konusunda da Amerika'nın İtalyan isteklerine karşı çıkması Türkiye politikasında önemli değişikliklere yol açmıştır. Türkiye politikasını, müttefiklerinden büyük oranda bağımsız hale getiren İtalya, Türklere daha fazla yaklaşmış ve menfaatlerini korumak için yalnız başına hareket etmiştir. Konferansta Adriyatik ve Anadolu hakkında umduğunu bulamayan İtalya, Anadolu'da işgallere zemin hazırlamak mahiyetinde faaliyetlerde bulunmuştur. Bu çalışmalarla İtalya'nın hedefi; bölgeyi ve insanlarını tanıyarak tepkilerin ölçmek ve kendisini onlara alıştırmak, hak iddia ettiği topraklardaki faaliyetleriyle müttefiklerine varlığını kabul ettirmek ve nihayet gelecekteki işgallerine zemin hazırlamaktır. İzmir, Marmaris, Fethiye, Bodrum ve Antalya gibi daha sonra işgal edecekleri bölgede müta-rekeden hemen sonra faaliyete geçmiş olan İtalyanlar Antalya'yı 28 Mart 1919'da "güvenlik ve halkın talebi" gerekçeleriyle işgal ettiler³⁷.

Antalya'nın işgalinde müttefiklerinin tepkisine aldırılmayan İtalya, Anadolu'da yeniden harekete geçerek Konya'ya asker gönderdi. Haydarpaşa'dan trenle hareket eden ve Albay Giuseppe di Bisogno'nun komuta ettiği 500 kişilik ve makinalı tüfeklerle donatılmış olan bu birlik 24/25 Nisan 1919 gecesi Konya'ya vardı. 24 ve 26 Nisan'da gönderilen yeni kuvvetlerle bu birliğin mevcudu 1500'e çıkarıldı³⁸. Barış Konferansı'nda İzmir'in

³⁶ *Türk İstiklâl Harbi*, Batı Cephesi, kısım: 1 (T.İ.H.II/1), Ankara, 1963, s. 21.

³⁷ *Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüd Başkanlığı Arşivi (ATASE Arş.) Klasör. (Kl.), 401 (Dosya), D, 2, Fihrist, (Fh). 4, Pace, Dalla pianura di... s. 52-53, "Lo sbarco degli italiani ad Adalia", R.C.-XIV, (Nisan 1919), s. 221, "Adalia", *Enciclopedia Italiana*, c. 1. s. 463, Luca Pietromarchi, *Turchia vecchia e nuova*, Milano, Valentino Bompiani, 1965. s. 97 İtalyan işgalleri hakkında ayrıntılı bilgi için bakınız: *Mevlüt Çelebi*, "Millî Mücadele'de İtalyan İşgalleri", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, c. IX, sayı: 26, (Mart 1993), ss. 395-416. Antalya'nın işgali ve İtalyan işgali dönemi için ayrıca bakınız. Abdurrahman Güzel, *Millî Mücadele yıllarında Antalya*, X. Türk Tarih Kongresi, Kongreye Sunulan Bildiriler, C. VI, Ankara, TTK Yay. 1994, ss. 2669-2754.*

³⁸ *R.B.A. K. 125, D. 7, "Lo sbarco degli italiani a Conia", R.C.-XIV- (Mayıs 1919), s. 280, Pace, Dalla pianura di..., s. 53-54, Pietromarchi, a.g.e., s. 97, T.İ.H./1, s. 148.*

Yunanlılar tarafından işgaline izin verilmesinden sonra İtalyanlar, Menteşe sahillerini 11 Mayıs 1919 günü erken saatlerden itibaren işgal etmeye başladılar. İtalyanların; Ege İşgal Kuvvetleri Komutanı General Elia yönetiminde³⁹ işgal ettikleri ilk Menteşe sahili Fethiye'dir⁴⁰. Aynı gün Bodrum da, Fethiye gibi işgal edilmeye başlandı. Coatit torpidosundan karaya çıkan 60 İtalyan askeri Bodrum'u işgal etti⁴¹. Marmaris de Fethiye ve Bodrum gibi 11 Mayıs 1919 günü işgal edildi⁴².

Menteşe sahillerini işgal eden İtalyanlar güneye yönelerek, İzmir'in işgalinden önce, hem kendi işgal sahalarını genişletmek hem de İzmir'e çıkacak Yunan kuvvetlerinin kendi bölgelerine doğru genişlemesini önlemek amacıyla 14 Mayıs günü Kuşadası ve Selçuk istasyonunu işgal ettiler⁴³. İzmir'in Yunanlılar tarafından işgali, Dışişleri Bakanı Sonnino'nun ifadesiyle, "İtalya hükümetini bâzı girişimlerde bulunmaya sevk etti"⁴⁴. Sonnino'nun kastettiği "girişim" in işgal olduğu çok geçmeden görüldü. 16 Mayıs'ta iki İtalyan subayının idaresinde ve 262 kişiden oluşan bir birlik Afyon'a giderek istasyonu denetim altına alırken, bir subay komutasındaki 50 asker de Akşehir istasyonuna yerleşti⁴⁵. İtalyanlar, Afyon ve Akşehir'i kontrolleri altına aldıkları gün, Milas'ın iskelesi olan Güllük'e de 16 Mayıs'ta asker çıkardılar⁴⁶.

Kuşadası'nı işgal ettikten sonra Söke'ye yönelen İtalyan komutanı Alessandro Ciano'nun keşfi gezisinin ardından⁴⁷ Söke de 17 Mayıs'ta, 3 subay ve 200 askerden oluşan birlik tarafından işgal edildi⁴⁸. İtalyanlar 5 Haziran günü, bir tuğgeneralin idaresinde ve 4 makinalı tüfek ile 200 kişilik piyade

³⁹ Pace, *Dalla pianura di...*, s. 56.

⁴⁰ ATASE Arş. Kl. 76, D. 4 (285), Fh. 53, R.B.A. K. 125, D. 7 Pace, *Dalla pianura di...*, s. 56.

⁴¹ R.B.A. K. 125, D. 7, ATASE Arş. Kl. 401, D. 2, Fh. 79, Pace, *Dalla pianura di...*, s. 56.

⁴² ATASE Arş. Kl. 401, D. 2, Fh. 90, R.B.A. K. 125, D. 7, Pace, *Dalla pianura di...*, s. 56, Mehmed Şefik Aker, *İstiklâl Harbi'nde 57. Tümen ve Aydın Millî Cidali*, c. I. İstanbul, 1937, s. 56.

⁴³ ATASE Arş. Kl. 14, D. 55, Fh. 8, Pace, *Dalla Pianura di...*, s. 56, *Harp Tarihi Vesikalar Dergisi*, (H.T.V.D.), Sayı: 37, B. 896, T.İ.H./1, s. 151.

⁴⁴ *Ahenk*, 25 Mayıs 1919.

⁴⁵ *Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Dâhiliye Nezareti Şifre Kalemi*, (B.O.A. DH-ŞFR.), Dosya, (D.), 100, *Vesika*, (V), 64, H.T.V.D. Sayı: 39, B. 927.

⁴⁶ ATASE Arş. Kl. 401, D. 2, Fh. 118.

⁴⁷ ATASE Arş. Kl. 401, D. 2, Fh. 117.

⁴⁸ ATASE Arş. Kl. 27, D. 107, Fh. 2, Pace, *Dalla pianura di...*, s. 56, Enver Behnan Şapolyo, *Kuvâyı Milliye Tarihi*, Ankara, 1957, s. 52.

kuvvetiyle Ahiköy (Yatağan) ve Çine'yi işgal ettiler⁴⁹. Antalya'yı işgal ettikten sonra İtalyan komutan A. Ciano ve temsilci Agostini Ferrante'nin 8 Nisan'da Burdur'a giderek mutasarrıfa Fransızca bir kâğıt imzalatmak istemiş fakat kabul etmemişti. Bu, daha o zaman İtalyanların Burdur hakkındaki niyetlerini gösteriyordu. Önceliği Menteşe sahillerine vererek işgalleriyle Yunanlıların kendi bölgelerine doğru genişlemesini önledikten sonra tekrar Burdur ve Isparta'ya yöneldiler. Haziranın ortalarında Antalya'ya yapılan yeni çıkarmadan sonra İtalyan birlikleri Burdur istikametine ilerlemeye başladılar. 28 Haziran'da Burdur'u da herhangi bir direnişle karşılaşmadan işgal ettiler⁵⁰. İtalyanların güneybatı Anadolu'daki işgallerinde son durak Muğla'dır. Nihayet 23 Temmuz 1919'da Muğla da İtalyanlar tarafından işgal edildi. İşgal askerî ve mülkî makamlar tarafından protesto edildi⁵¹.

II- İtalyan İşgalleri ve Osmanlı Devleti: İtalyan işgallerine karşı fiili bir direnişi kesinlikle benimsemeyen Osmanlı Hükûmeti, işgallere karşı yazılı ve sözlü protestolar ve mitinglerle tepki gösterilmesini tavsiye etmiştir. Asıl dikkat çeken nokta, hükûmetin işgallerin mahiyetini yanlış anlaması ve o şekilde göstermeye çalışmasıdır. Bunun tipik bir misalini Antalya'nın işgalinde göstermiştir. Dâhiliye Nezareti Antalya Mutasarrıflığı'na gönderdiği 31 Mart 1919 tarihli zeyde "Asker ihracanın işgal mahiyetini haiz olmayub inzibatun temininde hükûmet-i mahalliyeye muavenet maksadına müstenid olduğunu"⁵² yazdı. Osmanlı Devleti, Menteşe sahillerinin işgalini de Antalya'nın işgalinde olduğu gibi kabullenmekten başka bir şey yapmamıştır. Aslında istediği halde işgalleri önleyememiştir. Dâhiliye Nâzırı, işgali bildiren Aydın vilayetine 12 Mayıs'ta verdiği cevapta, "İtalyanların hareketinin evvelce haber alındığından Hâriciye Nezareti'nce teşebbüsât-ı siyasiyenin yapıldığını"⁵³ bildirdikten sonra, Menteşe Mutasarrıflığı'na "protestonun muvafık olduğunu"⁵⁴ ve "Hâriciyece icra edilecek teşebbüsât-ı siyasiye neticesinin bildirile-

⁴⁹ Mehmed Şefik Aker, *İstiklâl Harbi'nde 57. Tümen ve Aydın Millî Cidali*, c. II, İstanbul, 1937, s. 29.

⁵⁰ H.T.V.D., Sayı: 6, B. 125, Nuri Köstüklü, *Millî Mücadele'de Denizli, Isparta ve Burdur Sancakları*, Ankara, Kültür Bak. Yay., 1990, s. 22.

⁵¹ ATASE Arş. Kl. 27, D. 102, Fh. 43, Ünal Türkes, *Kurtuluş Savaşı'nda Muğla*, (2 cilt), İstanbul, 1973, s. 224.

⁵² B.O.A. DH-ŞFR.D. 97, V. 355.

⁵³ B.O.A. DH-ŞFR.D. 94, V. 176.

⁵⁴ B.O.A. DH-ŞFR.D. 99, V. 148.

ceğini"⁵⁵ yazdı. 14 Mayıs tarihli şifreye 17 Mayıs'ta verilen cevapta nezaret, daha gerçekçi davranarak "İtalyanların vürudunun protesto edilmesinin ve onlara dostane mumamele etmenin caiz olmadığını"⁵⁶ bildirdi. İşgalleri, İtalyanların niyetini önceden bildiği halde önleyemeyen Osmanlı Hükûmeti, Menteşe Mutasarrıflığı'na 24 Mayıs'ta gönderdiği şifrede şunları yazdı: "İtalyan işgali de Yunan işgali gibi hak-şikenane ve gasbane bir tecavüzdür. Fakat biz bu tecavüzlere karşı ancak siyaseten mukabele edebiliriz. Sizce vazife-yi hamiyet, siyaseten fazla çalışmak ve asla harb ve darbe ve hatta kuru münâzaa ve münakaşaya girişmemektir. Mamafih, fırsat düştükçe ahalimize de bu istilâların fenalıklarını anlatınız ve bunların sulh konferansınca def'i için elden ne gelirse yapıldığını da söyleyiniz"⁵⁷ Menteşe sahillerinin işgali hakkında hükûmetin başında da yer alan bir açıklamayla işgallerin geri alınması için İtalya Yüksek Komiserliği nezdinde girişimde bulunduğu duyuruldu⁵⁸.

İtalyan işgalleri 29 Haziran'da Meclis-i Vükelâ toplantısında görüşüldü. "İtalyanların Konya vilayetinde küllî asker ve mühimmat sevkiyle mütemadiyen ilerlemekte olmaları ve sefk-dimâ sebep vermekte oldukları ve ahali-i vilayetin pek ziyade teessür ve heyecan içinde bulunduğu" görüşüyle gündeme getirilen konunun görüşülmesinden sonra aşağıdaki karar alındı: "İtalyanların ekseriyet- azimesi Türk ve Müslüman olan vilayet-i mezkuredeki hareket-i vakıası mütarekenâme ahkâmına ve Wilson prensiplerine külliyyen muhalif olmakla beraber bu babda ne Paris Sulh Konferansı'nın bir kararı mevcut ne de düvel-i mütelif tarafından bu yolda bir teblig-i musiyeye olmadığı cihetle minküll-il-vücûh şâyan-ı tecvîz görülmeyeceği der-kâr bulunan sâlif-üz-zikr harekât-ı askeriyeden dolayı düvel-i mezkure mümessilleri nezdinde âcilen protestoda bulunulması ve Paris'teki murahasalarımıza da mâlumat verilmesi..."⁵⁹

III- İtalyan İşgal Siyaseti: Trablusgarb Savaşı'ndan sonraki çalışmalarla "hedef coğrafya" haline gelen, gizli anlaşmalarla "vaat edilmiş" topraklar olan

⁵⁵ B.O.A. DH-ŞFR.D. 99, V. 152.

⁵⁶ B.O.A. DH-ŞFR.D. 99, V. 223.

⁵⁷ B.O.A., Dâhiliye Nezareti Kalem-i Mahsus Müdüriyeti, (B.O.A.,DH,KMS), D. 53-4, V. 35.

⁵⁸ İkdam, Memleket, Sabah, İleri 20 Mayıs 1919, Takvim-i Vakayi 21 Mayıs 1919, Ahenk 26 Mayıs 1919.

⁵⁹ B.O.A. Meclis-i Vükelâ Mazbataları, (M.V.M.) No: 216, s. 66 Bu kararın özeti, Tayyib Gökbilgin, Millî Mücadele Başlarken, -I-, Ankara, 1959, s. 159-60.

Güneybatı Anadolu bölgesini Mütareke'den sonra işgal eden İtalya, bölgeyi ve halkı kazanmaya yönelik bir politika izlemiştir. Bu politika, Türklerin dostluğunu kazanmak suretiyle bölgenin kolonileştirilmesini hedefliyordu. İtalya'nın Anadolu'daki işgal bölgelerinden beklentisi ekonomik çıkar sağlamaktı⁶⁰. İtalya bakımından bu amacın gerçekleşmesi Anadolu'da izleyeceği politikanın başarılı olmasına bağlıydı.

Millî Mücadele döneminde İtalyan işgalleri gündeme geldiği zaman; o döneme ait kaynakların ve İtalyan işgali altındaki bölgelerde yaşamış insanların buldukları ortak nokta, "İtalyanların Türklere karşı çok iyi davrandıkları"dır. Bir anlamda gerçeğin ifadesi olan bu tespit, sistemli bir politikanın dile getirilmesidir. Osmanlı Devleti makamları arasındaki yazışmalarda, halkın sevgisini ve dostluğunu kazanmak anlamında "siyaset-i muslihâne"⁶¹ olarak nitelenen bu siyasetin mimarı da, İstanbul'daki yüksek komiser Sforza'dır. Sforza, Antalya'yı işgal eden birliklerine "halka karşı iyi davranmalarını ve baskı yapmamalarını" tavsiye etmiştir⁶². Bu tavsiyenin uygulanması İtalyan işgallerine karşı halktan ve mahalli yetkililerden direniş gösterilmemesi gibi bir sonucu doğurdu.

İtalyan işgallerine karşı mukavemet edilmemesi üzerinde durulması gereken önemli bir husustur. Yunan işgallerine karşı bölge insanının varını yoğunu ortaya koyarak direndiği bir gerçektir. Oysa halk İtalyan işgallerine karşı direnmek bir yana, Yunan işgal tehlikesine karşı İtalya'yı bir kurtarıcı olarak görmüştür. Bu iki devletin işgal politikaları, halka karşı tutumları ve Anadolu toprakları hakkında besledikleri niyetlerle yakından ilgilidir. Halkın İtalyan işgallerine karşı silaha sarılmamasında Osmanlı Hükümeti'nin tavrı da etkili olmuştur. Ancak, Trablusgarb Savaşı gündeme geldiğinde, İtalya da sicili temiz olmayan ve Osmanlı topraklarında gözü olan bir devletti. Bu durum dikkate alındığında Türk aydınlarının İtalya'ya güveni yoktu⁶³. Bununla birlikte bu savaştan hemen sonra Anadolu'nun geniş bir bölümünü gezen İtalyan yazar Giuseppe Bevione'nin belirttiğine göre, halkta İtalyanlara karşı bir düşmanlık hissi yoktu⁶⁴. Bundan daha önemlisi İtalyanların halka karşı bu dönemdeki tutumlarıydı. Aslında İtalya'nın halka karşı iyi

⁶⁰ İleri, *24 Kânun-ı ewel 1919*.

⁶¹ ATASE Arş. Kl, 809, D. 38 (24-70), Fh. 36.

⁶² Carlo Sforza, *Un anno di politica estera*, (raccolti a cura di Amedeo Giannini), Roma, 1921, s. 140.

⁶³ Ali Fuat Cebesoy, *Millî Mücadele Hatıraları*, İstanbul, 1953, s. 172.

⁶⁴ Bevione, a.g.e., s. 213.

davranması kendilerinin de yararınaydı. İtalyanlar için caydırıcı olacak bir Yunan örneği önlerinde duruyordu. Şayet İtalyanlar da, Yunanlılar gibi işgallerini kanlı bir şekilde yapmış olsalardı, Türklerin onlara karşı da silaha sarılması kesindi. Nitekim İtalya bunu Trablusgarb'da yapmış ve karşılığını da görmüştü ve ders de almıştı. İşgal döneminde Söke'de bir konuşma yapan İtalyan birliklerinin komutanı Yüzbaşı Luca şunları söylemiştir: "Bir memleket kalben fethedilmelidir. Biz, Trablusgarb Savaşı'nda bunun tersini yapmakla büyük bir hata yaptık ve bunun acısını hâlâ çekiyoruz"⁶⁵. İtalyanlar, "Dostane İlişkiler" ve "Temiz Eller Politikası"⁶⁶ sayesinde Türklerin "evlerinin" kendilerine açılacağını ve böylece ekonomik etkinlik kuracaklarını⁶⁷ düşünerek, kendilerini Türklere karşı bir "şule-i ümid"⁶⁸ olarak sunmak istediler. Halka iyi davrandılar⁶⁹, işgalleri altında bulunan bölgede güvenliği sağladılar⁷⁰. İşgal bölgelerinin Kuvâ-yı Milliye birlikleri tarafından kullanılmasına göz yumdular. Böylece, işgalcilerle işgal edilenler arasında bir "sempati" oluştu⁷¹. Bu sempatinin oluşmasında en etkili faktör, İtalyanların her fırsatta işgallerinin "geçici" olduğunu söylemeleridir⁷². Bu, doğru olmamakla birlikte Türklerin tepkisini önlemiştir. Halkın tepkisini çekebilecek hareketlerden ısrarla kaçınan İtalyanlar, halkın manevî değerlerine önem vermişlerdir. İtalyanlar, başta Antalya olmak üzere işgalleri altındaki bölgelerde okullar, hastahaneler açtılar. İtalya'dan getirdikleri malları sattıkları halkı kendilerine bağımlı hale getirmeye ve o günün şartları içinde bir tüketim toplumu yaratmaya gayret ettiler. Himaye vesikaları ve kuşaklar dağıtarak egemenliklerini artırmaya çalıştılar. Burdur Askerlik Şubesi Başkanlığı'ndan İkinci Ordu Müfettişliği'ne 15 Temmuz 1919'da yazılan bir tahrirata göre: "Antalya'da İtalyan kurumları: Telsiz-telgraf istasyonu, okul, hastahane ve İtalyan malları satılan 4 mağazadır. Mağazalar rayiç üzerinden mal satmaktadır. Müslüman ve Rum çocukların devam ettiği okulda eğitim ücretsizdir. Çocuklara kırtasiye ve çikolata verilmek te ve okula gitme-

⁶⁵ İsmail Gün-Ahmet Özdemir, *Söke Tarihi ve Coğrafyası -I-*, Aydın, 1943, s. 100.

⁶⁶ Carlo Manetti, *La politica Italiana nel Levante e l'espansione economica in Anatolia*, Firenze, 1921, s. 6.

⁶⁷ Manetti, *La politica Italiana...*, s. 5.

⁶⁸ ATASE Arş. Kl. 809, D. 38 (24-70), Fh. 36 Nuri Köstüklü, "Türk Arşiv Belgelerine Göre Anadolu'da İtalyan İşgal Metodu", *Askeri Tarih Bülteni*, sayı: 27 (Ağustos 1989), s. 123.

⁶⁹ *İkdam*, 6 Eylül 1919.

⁷⁰ *İkdam*, 28 Temmuz 1919.

⁷¹ Pietromarchi, *a.g.e.*, s. 110.

⁷² ATASE Arş. Kl. 809, D. 38-24-70. Fh. 55, Perrone di San Martino, *Önasya Diktatörü Mustafa Kemal ve Zaferi*, çev: Hikmet Uçar, İstanbul, 1955, s. 13, T.İ.H.II/2, s. 18.

leri teşvik edilmektedir. Muayene ve tedavinin ücretsiz olduğu hastaneye Rumlar gitmiyorlarsa da, İslamların ve özellikle memur ve fukaraların müracaatı çoğalmaktadır⁷³. İtalyanlar, Konya'da Alaâddin Tepesi'ne bir telsiz-telgraf istasyonu kurmuşlar⁷⁴, Antalya-Burdur arasına telgraf hatı çekmişler⁷⁵, Burdur'da hükümet binası karşısında⁷⁶ ve Muğla'da postahaneler açmışlardır⁷⁷. Burdur'da da bir dispanser açan İtalyanlar, halkı ücretsiz tedaviye başlamışlar, çocuklara çikolata, İtalyan kartları dağıtarak halkı kendi yanlarına çekmeye çalışmışlardır⁷⁸. İtalyan propagandası câhil halkı etkilemiştir⁷⁹. Fakat bu etki yalnızca halkla sınırlı değil. Antalya'da bazı eşrafı da kendi yanlarına çeken İtalyanlar⁸⁰, bazı görevlilerin de kendileriyle işbirliği yapmasını sağlamışlardır. Subayları, çeşitli hediyeler vererek elde etmek istemişler⁸¹, Türk askerlerine ayakkabı ve elbise vermişlerdir⁸². İtalyanlar, işgal bölgelerinde yaşayan halktan isteyenler "Himaye Vesikası"⁸³ (EK-I) ve İtalyan bayrağı renginde kuşaklar dağıtmışlardır⁸⁴.

Aslında halkın İtalyanlara yakınlık göstermesinin anlaşılabilir nedenleri vardı. En önemlisi, bir işgal ordusu gibi davranmamasıydı. Türk halkı; önünde Yunanistan gibi kötü bir örneğin olduğu dönemde İtalya'nın kendisine değer veren politikalarından etkilenmekle kalmamış, Yunan işgal tehlikesinin yaklaştığı bazı yerlerde İtalyanlara başvurularda bulunmuştur⁸⁵. Halkı

⁷³ B.O.A. DH-KMS. D. 52-3, V. 43-1, ATASE Arş. Kl. 405, D. 10, Fh. 5.

⁷⁴ R.B.A. K. 125, D. 7.

⁷⁵ R.B.A. K. 125, D. 7.

⁷⁶ ATASE Arş. Kl. 312, D. (65)-51, Fh. 63.

⁷⁷ R.B.A. K. 125, D. 7.

⁷⁸ Aker, a.g.e., c. II, s. 58-60. Burdur'da bir genelev ve gazino da açtular. *Köstüklü, a.g.m., s.*

116.

⁷⁹ ATASE Arş. Kl. 243, D. 17, Fh. 30, Carlo Manetti, *L'Anatolia*, Firenze, 1922, s. 229.

⁸⁰ ATASE Arş. Kl. 809, D. 38-24-70, Fh. 6.

⁸¹ Aker, a.g.e., c. III, s. 80.

⁸² Aker, a.g.e., c. III, s. 83.

⁸³ B.O.A. DH-KMS. D. 52-4, V. 14.

⁸⁴ ATASE Arş. Kl. 401, D. (3-1) 4, Fh. 190, *Köstüklü, a.g.e., s. 45*. ATASE Arşivindeki bu belgede Burdur'da dağıtılan kuşaklardan birisi de eklenmiş olarak bulunmaktadır. İtalyan bayrağının renkleri olan kırmızı, yeşil ve beyaz renkteki bu kuşaklar 10-12 santim uzunluğunda ve 2-3 santim genişliğindedir.

⁸⁵ Yunan işgal güçlerinin İsparta'ya doğru ilerlemesi üzerine toplanan mitingde halktan bazıları, "İtalyan himayesine sığınmayı", bazıları da "memleketin savunulmasını" öne sürdüler. İkinci fikir benimsendi. Böcüzâde Süleyman Sâmî, *Kuruluşundan Bugüne Kadar İsparta Tarihi*, (Yayına Hazırlayan: Suat Seren), İstanbul, 1983, s. 357-58. Bundan başka, Yunan işgallerinin Güney'e doğru ilerlemesi ve Köşk'ün işgal edilmesi üzerine, Acipayam'dan İtalyanlara 15

böyle bir yola sürükleyen temel nedenin canlarını koruma isteği olduğu açıktır. Öte yandan İtalyanlar, halkın zayıf noktalarını çok iyi tespit etmişler ve bundan da yararlanmak istemişlerdir. Okul, hastane, postane gibi kurumlarla halka hizmet verirken kendi propagandalarını da yapmışlardır. Bundan başka, Yunan işgal bölgelerinden göç etmek zorunda kalan halk İtalyan işgal bölgesine sığınmıştır. İtalyanların bu yaklaşımı o günün şartlarında, Türklerde İtalyanlara karşı, gerçek niyetleri dikkate alınmadan ve "ehven-i şer" olarak gördükleri için bir sempati oluşturmuştur.

Hastane, postane gibi sosyal kurumların yanısıra İtalyanların işgal bölgelerinde açmaya önem verdikleri bir diğer kuruluş da banka şubeleridir. Bankayı, Doğu'da yayılmanın öncüsü olarak gördüğüne daha önce işaret ettiğimiz İtalyanlar, işgalden sonra da çeşitli banka şubelerini açtılar. Antalya'da Banco di Roma ve Banca Commerciale'nin⁸⁶, Konya⁸⁷ ve Söke'de yine Banco di Roma'nın şubeleri açılmıştır⁸⁸. Isparta'ya gelen bir İtalyan heyeti, "Banco di Roma'nın halktan isteyenlere kredi vereceğini" söylemiştir⁸⁹. Tıpkı Trab-lusgarb'da olduğu gibi, özellikle Banco di Roma, bu bölgede İtalya'nın siyasi hâkimiyet kurması için bir öncü olarak faaliyet göstermiştir.

IV- Heyet-i Temsiliye Dönemi ve İtalya'nın Millî Mücadele Hareketine Karşı Tavrı: Bilindiği gibi Mustafa Kemal Paşa Dokuzuncu Ordu müfettişi olarak 19 Mayıs 1919'da Samsun'a çıktıktan sonra, Anadolu'da başlamış olan Millî Mücadele hareketini örgütlemek için çalışmaya başlamıştır. Bu çerçevede 21/22 Haziran 1919'da Amasya Genelgesi yayınlanmış, Erzurum Kongresi M. Kemal Paşa'nın başkanlığında toplanmıştır. (23 Temmuz - 7 Ağustos 1919) Erzurum'da bulunduğu günlerde askerlikten istifa eden Mustafa Kemal Paşa kongreden sonra oluşturulan Heyet-i Temsiliye'nin başkanlığına seçilmiştir. Erzurum'dan sonra Sivas'a geçen M. Kemal Paşa, Anadolu'nun her yanından gelen delegelerin katılımıyla toplanan kongrenin de başkanlığını yapmıştır. (4/11 Eylül 1919) M. Kemal başkanlığındaki Heyet-i Temsiliye, TBMM'nin açılışına kadar, Millî Mücadele hareketinin âdeta geçici bir hükümeti gibi görev yapmıştır.

Ağustos 1920'de gönderilen bir telgrafla himayelerine girme isteği dile getirildi. Bu girişimi yapan 6 kişi tutuklandı. Köstüklü, a.g.e., s. 239-41.

⁸⁶ "Il commercio italiano in Anatolia", R.C.-XVI, (Ocak-Şubat 1921), s. 75.

⁸⁷ Manetti, L'Anatolia..., s. 207.

⁸⁸ Manetti, L'Anatolia Meridionale, s. 249, Aker, a.g.e., c. III, s. 79.

⁸⁹ Köstüklü, a.g.e., s. 48.

Mustafa Kemal Paşa Anadolu'ya geçtikten hemen sonra İtalyanların davranışlarını yakından tâkip etmeye başlamıştır. Ordu müfettişi olarak XV. Kolordu Komutanlığı'na 24 Haziran 1919'da gönderdiği telgrafta, "Antalya'da İtalyanların kuvvetlerini devamlı arturmalarına"⁹⁰ dikkat çeken M. Kemal Paşa, Bursa'da 56. Tümen komutanı Bekir Sâmi Bey'e 10 Kasım 1919'da gönderdiği cevabî telgrafta İtalyanlar hakkında şunları yazmıştır: "İtalyanlar kendi zaafalarını bildikleri için memleketimizin kuvvetlenmesini istemezler. Fakat kuvvetli bir devletin himayesine, müzaheretine girdiğini de arzu eylemezler. Bu sebeple Antalya havalisini elden çıkarmamaya gayret etmektedirler"⁹¹. 1920 yılına girilirken Konya'da Bağdat Oteli'nde düzenledikleri yılbaşı eğlencesine Türkleri de dâvet eden İtalyanların⁹², 13/14 Ocak 1920 akşamı Öğüd Gazetesi matbaasını işgal etmeleri⁹³ Heyet-i Temsiliye ile İtalyanlar arasında kısa süreli bir bunalımın yaşanmasına yol açmışsa da, Nasihat adında yeni bir gazetenin çıkarılmasıyla gerginlik yatıştırılmıştır. TBMM'nin açılmasından önce Heyet-i Temsiliye ile İtalya ilişkilerini gerginleştiren bir olay da, Antalya'da bir Türk'ün İtalyan askerleri, bir İtalyan subayının da Muğla-Milas karayolunda bir Türk tarafından öldürülmesidir⁹⁴.

Anadolu'da M. Kemal Paşa liderliğinde yürütülen bağımsızlık savaşını İtalyanlar, istiklâlî için, meşru otoritenin rızası dışında ölümü göze almış bir milletin savaşı olarak görüşmeler ve gıpta ile izlemişlerdir. Bununla birlikte, İtalyanlar, bir anlamda kendilerine de karşı olan bu savaşı, sonucunun beklentileriyle de yakından ilgisi olduğunu bildiklerinden kuşkuyla takip etmişlerdir. Millî Mücadele hareketine İtalyan kamuoyunun ve Anadolu'daki İtalyanların bakış açıları paraleldir. Dolayısıyla İtalyan kamuoyunun savaşa yaklaşımı Anadolu'daki İtalyanları, Anadolu'daki İtalyanların savaşa karşı tutumları da İtalyan kamuoyunu etkilemiştir.

İtalyan kamuoyunun dikkatlerinin Anadolu'ya çevrilmesine neden olan ilk olay, İzmir'in işgalinden sonra Sivas'ta bir kongrenin toplanması olmuş-

⁹⁰ Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri, IV, Ankara, TTK Yay., 1991, s. 45.

⁹¹ Türk İstiklâl Harbi, c. II, Batı Cephesi, 2 Kısım, (T.İ.H. II/2), Ankara, 1965, s. 348.

⁹² Bu eğlenceye Fransız ve İngiliz subaylar, Türklerin de dâvet edilmiş olmalarını bahane ederek katılmadılar. ATASE Arş. Kl. 809, D. 38-24-70, Fh. 1, Fahrettin Altay, 10 Yıl Savaş ve Sonrası, 1912-1922, İstanbul, 1970, 206.

⁹³ ATASE Arş. Kl. 809, D. 38-24-70, Fh. 8.

⁹⁴ ATASE Arş. Kl. 45, D. 112-175, Fh. 85.

tur⁹⁵. İncelediğimiz İtalyan kaynaklarının Anadolu'daki savaş hakkında oldukça gerçekçi değerlendirmeler yaptıkları görülmektedir. Savaş hakkında ortak bir takım görüşler ileri sürülmüştür. İlki, M. Kemal Paşa önderliğindeki Milliyetçilerin işgal altındaki İzmir'in ve Anadolu topraklarının kurtarılması için savaştıklarıdır⁹⁶. M. Kemal hareketi, "Panhelenizm hastalığı"⁹⁷ olan "Yunan ve Venizelos emperyalizmi"ne⁹⁸ olduğu kadar, İtilâf Devletleri'ne⁹⁹ ve özellikle de İngiltere'ye karşıdır¹⁰⁰. Çünkü, savaştan sonra Türkiye'deki İngiliz politikasını yürütenlerin yanlışlıkları¹⁰¹ ve Çanakkale'ye Anzakları gönderen İngiltere'nin İzmir'e Yunanlıları göndermesi¹⁰² "Türk Milliyetçiliğinin dirilmesine"¹⁰³ yol açmıştır. İngiltere, Yunanlıları, "Büyük Yunanistan" idealiyle İzmir'e göndermiştir. "Ancak aslında bu, Yunanlıların trajik Anadolu maceralarının da başlangıcıydı"¹⁰⁴.

İtalyan kamuoyunun görüş birliğinde olduğu bir diğer nokta da, bazı kaynaklarda Rauf Bey'in de ismi geçmekle birlikte, Millî Mücadele hareketinin liderinin M. Kemal Paşa olduğu ve Anadolu'da iki hükümetin bulunduğu. "Vatanlarının özgürlüğü için Don Kişot'un şövalye ruhuyla savaşan Türk askerleri"¹⁰⁵ "özgür ve bağımsız bir devlet için isyan eden"¹⁰⁶ ve

⁹⁵ Sivas Kongresi'nden sonra, il Giornale D'Italia gazetesi 25 Eylül 1919'da kongre hakkında bir yazı yayınladı. Bu yazıda, "M. Kemal'in Erzurum ve Sivas'taki çalışmalarından ve Yunanlılara karşı savaşan güçlerin komutanı olduğundan" söz edilerek, Rauf Bey'le birlikte hareket etikleri vurgulandı. *R.B.A. K. 125, D. 7 Rivista Coloniale* dergisi, "Doğu'da Toplanan Osmanlı Kongresinin Kararları" başlığı altında Sivas Kongresi kararlarını okuyucularına Ocak 1920'de duyurmuştur. *R.C.-XV-, (Ocak 1920)*, s. 32.

⁹⁶ Francesco Coppola, "Viaggio nel Levante II", *Politica-*, VI-, (30 Ekim 1920), s. 278, 286, Coppola, "Italia e Inghilterra", *a.g.m.* 226. Biagio Pace, "Per la nostra posizione in Asia Minore", *R.C.-, XV-, (Şubat 1920)*, s. 68, Signoretü, *a.g.m.*, s. 482.

⁹⁷ Di Pretoro, *a.g.m.*, s. 613.

⁹⁸ Coppola, "Viaggio...II", *a.g.m.*, s. 291.

⁹⁹ Coppola, "Viaggio nel Levante I", *Politica-VI-*, (30 Eylül 1920) s. 96, *Macario, a.g.m.*, s. 1673.

¹⁰⁰ Manetti, *L'Anatolia Meridionale...*, s. 302, Manetti, *La politica italiana...*, s. 29.

¹⁰¹ Sforza, *Makers of...*, s. 355.

¹⁰² Di Pretoro, *a.g.m.*, s. 613, Francesco Coppola, "La catastrofe orientale", *Politica XIII*, (30 Ekim 1922), s. 174.

¹⁰³ Alfredo Signoretü, "La guerra nell' Asia Minore", *Gerarchia-I-*, (25 Eylül 1922), s. 485.

¹⁰⁴ Ettore Anchieri, "Kemal Atatürk l'uomo di stato", *Il Veltro*, 2-4, anno XXIII, (Mart-Ağustos 1979), s. 374.

¹⁰⁵ Pace, *Dalla pinura di...*, s. 213.

¹⁰⁶ Gianni Baj Macario, "Notizie sulla campagna Turco-Greca, 1919-1922-I-", *Rivista militare Italiana -V-* (Kasım 1931), s. 1673.

hareketini, "vatan sevgisi ve millî iradeye" dayandıran ve "yüce bir hedef"¹⁰⁷ uğrunda savaşan M. Kemal Paşa tarafından komuta ediliyordu. İtalyan kamuoyu, birisi İstanbul'da, "meşru" diğeri Ankara'da "âsi"¹⁰⁸ iki hükümetin bulunduğunu yazarken doğru bir tespitte bulunmuştur. Bu nedenle M. Kemal Paşa, müttefiklerle olduğu kadar İstanbul Hükümeti ile de savaş halindeydi¹⁰⁹, İstanbul Hükümeti İstanbul'a hâkimdi, ama, "İstanbul Türkiye Türkiye de İstanbul değildi"¹¹⁰ Panislamist bir politika izlemeyen¹¹¹ Ankara Hükümeti Anadolu'yu işgalden kurtarmak için savaşıyordu ve "Millî Türk Devleti"¹¹² karakterindeydi. İtalyan kamuoyunun bir bütün olarak Anadolu hareketini değerlendirirken gerçekçi bir yaklaşım içerisinde olduğunu gördük. Ancak bunların içerisinde bir kaynağın teşhislerinin çok çarpıcı ve bir o kadar da önsezi ile yazıldığı, gelecekteki olaylarla ispatlandı. Anadolu'ya bir kaç kez gelen ve Antalya'nın işgal edildiği dönemde şehirde bulunan Biagio Pace ülkesine döndükten sonra, Anadolu'daki İtalyanların durumu hakkında bir makale yazmıştır. Pace, Şubat 1920'de yazdığı bu makalede, Sivas Kongresi'ni, "*Eylül Devrimi*" (*La rivoluzione del settembre*)¹¹³ olarak değerlendirmiştir. Bu makalede yer alan şu satırlar da dikkat çekicidir: "M. Kemal Paşa ve Rauf Bey önderliğinde gelişen bu askerî hareket, İzmir'in Yunanlılar tarafından işgaline karşı bir direniştir. Bu devrimin amacı; İstanbul Hükümeti'nin rızası dışında olarak, barış konferansının muhtemel kararlarına karşı direnen yeni bir devlet kurmaktır."¹¹⁴

Millet iradesine dayanan bir meclisin İstanbul'da toplanıp ve Misak-ı Millî'yi kabul ve ilan etmesine tahammül edemeyen İtilâf Devletleri ve yüksek komiserler arasındaki görüşmeleri Milliyetçilere bildiren İtalyanlar¹¹⁵, İstanbul'un işgal edileceğini de haber vermişlerdir. Ayrıca, "Kuvâ-yı Milliye önderlerinin tutuklanmaları konusunun müzakere edilerek kabul edildiğini bundan dolayı bu gibi kişilerin bir an önce İstanbul'dan uzaklaşmaları ge-

¹⁰⁷ Coppola, "Viaggio...I", a.g.m., s. 101.

¹⁰⁸ Coppola, "Viaggio...I", a.g.m., s. 100.

¹⁰⁹ Signoretü, a.g.m., s. 482, Coppola, "Viaggio...I", a.g.m., s. 96.

¹¹⁰ Coppola, "Viaggio...I", a.g.m., s. 94.

¹¹¹ Coppola, "Viaggio...II", a.g.m., s. 293.

¹¹² Coppola, "Viaggio...II", a.g.m., s. 291, Coppola, "*Italia e Inghilterra*", a.g.m., s. 226.

¹¹³ Pace, a.g.m., s. 69.

¹¹⁴ Pace, a.g.m., s. 68-69.

¹¹⁵ ATASE Arş. Kl, 306, D. (57)-26, Fh. 138.

rektiği" konusunda uyarıda bulunmuşlardı¹¹⁶. Rauf Bey'in "blöf"¹¹⁷ olarak değerlendirdiği bu haberin doğru olduğu bir kaç gün sonra sonra, 16 Mart 1920'de İstanbul'un işgal edilmesiyle ortaya çıkmıştır.

V-TBMM ve İtalya: İstanbul'un 16 Mart 1920'de müttefikler tarafından işgali, M. Kemal Paşa'nın, Meclis'in burada güvenlik içerisinde çalışmaya-çağı düşüncesinde haklı olduğunu göstermiştir. İstanbul'un işgalini bir fırsat olarak değerlendiren M. Kemal Paşa, 19 Mart'ta vilayetlere, müstakil sancaklara ve kolordu komutanlarına gönderdiği bir tamimle, "olağanüstü yetkilere sahip bir meclisin Ankara'da toplanması için gerekli seçim hazırlıklarının yapılmasını" bildirmiştir. TBMM 23 Nisan 1920'de açılmıştır. Mayısın ilk haftasında teşkil edilen İcra Vekilleri Heyeti, Millî Mücadele hareketini idare etmeye başlayarak tam bağımsızlık ve Misak-ı Millî ilkeleri doğrultusunda dış ilişkilere girmiştir.

TBMM'nin açıldığı dönemde Anadolu'daki 17.900 askeriyle¹¹⁸ İtalya da işgalci bir devlet olmasına rağmen Ankara Hükümeti tarafından da "ehven-i şer" olarak görülmüştür. Daha önce de gördüğümüz gibi İtalyanların Anadolu hareketine bakışları, işgal politikaları ve Heyet-i Temsiliye döneminde milliyetçilere yardım etmeleri TBMM ile İtalya arasında, diğer İtilâf Devletleri'ne oranla daha dostça ilişkilerin kurulmasına ortam hazırlamıştır. Tek başına İtalyanlara karşı kötü davranılmamış¹¹⁹ ve "TBMM Hükümeti İtalya ile kendisi arasında vaziyetin müsaadesi nisbetinde gâyet samimi münasebâtı dostane idamesine taraftar" olmuştur¹²⁰. İki hükümet arasında iyi ilişkilerin kurulması Ankara'nın da işine geliyordu. İtalyanların; işgal bölgelerinin Yunan bölgelerine karşı bir üs olarak kullanılmasına genelde ses çıkarmamaları ve Türk birliklerine lojistik destek sağlamaları Anadolu hareketi için avan-

¹¹⁶ M. Kemal Atatürk, *Nutuk*, c. III. *Belgeler*, Ankara, TTK Yay. 1989, s. 1815, B. 253(a).

¹¹⁷ Mazhar Müfit Kansu, *Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber*, c.II, (2. bsk.), Ankara, TTK Yay. 1986, s. 550-51.

¹¹⁸ *Türk İstiklâl Harbi*, c. VII, İdarî Faaliyetler. (T.İ.H./VII), Ankara, 1975, s. 61. Bir İtalyan kaynağına göre TBMM'nin açıldığı tarihte Anadolu'da 17.400 İtalyan askeri bulunuyordu. Gianni Baj Macario, "Notizie sulla campagna Turco-Greca, 1919-1922-I-", *Rivista militare Italiana* -V- (Kasım 1931), S. 1678. Genelkurmay Başkanlığı yayını olan T.İ.H. II. cilt, Batı Cephesi, 5. Kısım, 1.kitap, Ankara, 1972, s. 314'de bu kaynaktan, "basılmamış çeviri, İspanyolcadan çeviren: Reşit Galip" şeklinde bibliyografyada söz edilmektedir. Oysa makalenin yazarı Macario bir İtalyan yüzbaşısıydı ve "Türk-Yunan Savaşı Hakkında Notlar, 1919-1922" başlıklı makalesini Türk kaynaklarından da yararlanarak hazırlamıştı.

¹¹⁹ *Sforza, Makers of...*, s. 365.

¹²⁰ *R.B.A. K. 130, D. 1.*

tajdı. İtalya'nın işgalci bir devlet olması, Ankara Hükümeti'nin işgalden kurtarması gereken coğrafyanın teorik olarak genişlemesine yol açmıştır. Fakat 1922'de İtalyanların Menderes Bölgesi'ndeki birliklerini geri çekmelerinde görüldüğü gibi, o bölgenin Yunanlılar tarafından işgal edilmesi gibi daha büyük bir tehlikeyi beraberinde getirmiştir. Dolayısıyla İtalyanların işgalci bir devlet olarak Anadolu'da bulunmaları Ankara Hükümeti tarafından o dönemde bir süre, kabul edilir olmasa da katlanılabilir bir durumdu. Aksi bir tutum, yani İtalya'nın Yunanistan, İngiltere veya Fransa gibi Anadolu hareketini boğmaya yönelik bir politika izlemesi ve o yöndeki çabalara destek olması Ankara Hükümeti'nin İtalyanlara karşı bir cephe açmasını zorunlu kılardı. Bu durum elbette nihai hedefin (işgal altındaki Türkiye topraklarının kurtarılması) gerçekleşmesini önleyemezdi. Ancak, Doğu'da Ermeni, Güney'de Fransız ve Batı'da Yunanlılara karşı yürütülmekte olan savaşa bir de Güneybatı'da İtalyanlara karşı cephenin açılması Millî Mücadele hareketinin daha çok insan ve zaman kaybıyla sonuçlanmasını doğurabilirdi. TBMM ve başkanı M. Kemal Paşa biliyorlardı ki, özellikle Yunanlılara karşı verilecek savaşın başarıya ulaşması İtalyanlar için de caydırıcı bir etki yapacaktır. Bu nedenle İtalyanlarla ilişkilerin iyi olması; TBMM'nin İtalya'yı diğer İtilâf Devletleri'nden ayrı bir kategoride değerlendirmesi ve İtilâf Devletleri'nden koparıp kendi tarafına çekmesiyle, İtilâf Devletleri blokunu bölme sonucunu doğurmuştur. Nitekim İngiltere hep, İtalya'nın Ankara Hükümeti'ne yaklaşmasının müttefik dayanışmasına yakışmadığından şikayetçi olmuştur¹²¹.

M. Kemal Paşa ve TBMM'nin İtalya ile ilişkilerin dostça bir çizgi izlenmesini istedikleri dönemde, hemen her konuşmasında, "yayabilir ve bağımsız bir Türkiye"den¹²² söz eden İstanbul eski yüksek komiseri Kont Carlo Sforza'nın İtalya Dışişleri Bakanı olması iki taraf için de şans olmuştur. İtalya'nın dostluğuna önem veren Ankara Hükümeti, İtilâf Devletleri'nden birisi olmasına rağmen Eylül 1920'de Câmi Bey'i Roma temsilciliğine tayin etmiş ve M. Kemal Paşa iki ülke arasındaki dostane ilişkilere verdiği önemi Sforza'ya yazdığı 8 Eylül 1920 tarihli mektupta belirtmiştir¹²³.

T.B.M.M.'nin açılmasından sonra İtalyanların Anadolu'daki muhatabları Ankara Hükümeti'dir. Gerçi İtalya, Osmanlı Devleti ile resmî ilişkilerin de-

¹²¹ *Turkey Annual Report 1922, Henderson'dan Lord Curzon'a İstanbul, 7 Kasım 1922, s. 25.*

¹²² *R.B.A. K. 127, D. 3.*

¹²³ Bilal N.Şimşir, *Atatürk ile Yazışmalar-I*, (1920-1923), Ankara, 1981, s.84.

vam etmesine de özen göstermiştir. Fakat Anadolu'daki "de facto" durumu gözardı etmedi. Ankara Hükümeti de, İtalyanlara karşı olayın önem derecesine göre diğer İtilâf Devletleri'ne nazaran bazan daha esnek davranırken, T.B.M.M.'nin hükümlerini ihlâl edecek olaylarda daha kesin bir tavır takınmıştır. Kütahya yakınındaki Kaflık istasyonu civarına düşen İtalyan uçağını almak için gelen İtalyan subayına izin verilmediği gibi,¹²⁴ İtalyan subayların da diğer yabancı subaylar gibi kendi işgal bölgeleri dışında yapacakları seyahatlerde kesin olarak T.B.M.M.'den izin almaları şart koşuldu¹²⁵.

İtalyan kamuoyunun düşüncelerine paralel olarak, Anadolu'daki İtalyan istihbarat subayı Albay Vitelli 1920 Nisanında hükümetine Anadolu'daki durum hakkında gönderdiği raporunda, "Türkiye'de önem verilecek tek kişinin, M.Kemal olduğuna" dikkat çekti¹²⁶. İtalyan Hükümeti, Vitelli'nin raporunu dikkate almış ve Sforza'nın da savunduğu gibi, M.Kemal Paşa ile bir anlaşma yapılması için uğraşmış ama başaramamıştır. Bununla birlikte, en azından Anadolu'daki davranışlarıyla M.Kemal hareketine zorluk çıkarmamışlar, işgalleri altındaki Antalya ve Kuşadası limanlarını, Batı'ya açılmak için bir kapı olarak kullanmalarına göz yummuşlardır¹²⁷.

İtalya doğal olarak bütün bunları yaparken kendi menfaatini düşünüyordu. Akdeniz'in kendisi için önemli olduğuna inanan İtalya, özgür bir Akdeniz'i o bölgelerde koloniler elde etmenin ve etkinliğini artırmanın ilk şartı olarak görüyordu¹²⁸. İtalya, yeni Türkiye'ye "engin"¹²⁹ sempati beslerken, M.Kemal hareketinin bütün Batı için "tehlikesinden"¹³⁰ söz eden İtalyanlar da vardı. İstanbul'daki İtalyan ileri gelenlerinden Di Soragna, bu tehlikeyi şöyle açıklıyordu: "Milliyetçiler İngiltere ve Fransa'ya karşı başarı sağlayacak olursa, İtalya'ya ne ticarî ne de başka imtiyazlar vereceklerdir. Aksine, çok küstah olacaklar ve 'Türkiye Türklerindir' sloganı daha da güçlenecektir."¹³¹ Di Soragna, aslında İtal'ya bakımından gerçeği ifade ediyordu. Bu ikilem, savaşın sonuna kadar İtalya'nın bir açmazı olarak devam etmiştir.

¹²⁴ ATASE Arş. Kl.809, D.38-24-70, Fh.154.

¹²⁵ ATASE Arş. Kl.809, D.38-24-70, Fh.148.

¹²⁶ -Ahmet Özgiray, "Türk-İtalyan Siyasi İlişkileri, (1921-1930)", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, -V-, İzmir, 1990, s.125-26, Sonyel, a.g.e., c.I.s.169-70.

¹²⁷ -Coppola, "Viaggio...II", a.g.m., s.288, Francesco Coppola, "La crisi orientale e l'Italia", *Politica*, -VII-, (15 Ocak 1921), s.46.

¹²⁸ -Francesco Coppola, "La 'pace' con la Turchia", *Politica*, -V-, (31 Mayıs 1920), s.78.

¹²⁹ -Pietromarchi, a.g.e., s.116.

¹³⁰ -Signoretta, a.g.m., s.485.

¹³¹ -Kürkçüoğlu. a.g.e., s.120, dipnot: 1.

VI-Üçlü Anlaşma, Sevr ve İtalya: İlk hazırlıkları Londra'da başlayan Osmanlı Devleti ile imzalanacak barış anlaşması görüşmelerine İtalya'nın San Remo şehrinde 19-26 Nisan 1920'de devam edilmiştir. Osmanlı Devleti'nin bütünlüğünü savunan İtalya Başbakanı Nitti, ülkesinin Doğu politikasının esasının, "Müslümanları rencide etmemek" olduğunu ifade etmiştir¹³². San Remo konferansında Osmanlı Devleti ile yapılacak barış anlaşmasının taslağı hazırlandığı gibi, İngiltere, Fransa ve İtalya, aralarında imzaladıkları anlaşmalarla Osmanlı Devleti topraklarını nüfuz bölgelerine ayırmışlardır. Bu Üçlü Anlaşma'yla (L'Accordo Tripartito) İtalya'ya Anadolu'da ayrılan nüfuz bölgesinin sınırları şöyle tespit edilmiştir: Doğuda; İskenderun Körfezi'nden Lamasu Çayı'na, oradan Erciyes Dağı'na kadar olan bölge. Kuzeyde; Erciyes Dağı'ndan Akşehir istasyonun ve buradan demiryolu, hatın dışında kalmak şartıyla Kütahya'ya kadar ve oradan kuzeybatıya doğru Keleş Dağı'na ve bu dağdan Ulubat Gölü'ne ve oradan da Edremit Körfezi'ne kadar olan bölge. Batı'da; Kuşadası'nın 5 km. kuzeyinden Meis Adası'na kadar olan sahil şeridi ve oradan Lamasu Çayı'na kadar olan bölge. İtalya'ya, bu nüfuz bölgesinin dışında Ereğli kömür havzasının işletme ile bu imtiyazlara ait taşıma ve gemiye yükleme hakları da verildi; Buna göre 30 Ekim 1918'de müttefik veya tarafsız devletler tebaalarının haklarına zarar verilmemek şartıyla Osmanlı tebaasının işletme imtiyazları da, Osmanlı Hükümeti ile anlaşılacak ve tazmin bedeli İtalya hükümetince verilerek satın almak koşuluyla verildi¹³³. Böylece İtalya, az eksiklikle de olsa, Londra ve St.Jean de Maurinne anlaşmalarıyla kendisine vaat edilen hakları Üçlü Anlaşma ile, müttefiklerine yeniden onaylatmış oldu¹³⁴.

Sforza'nın, "tüm barış anlaşmaları içinde en mantuksuz"¹³⁵ olarak değerlendirdiği Sevr Barış Anlaşması 10 Ağustos 1920'de imzalanmıştır. Sevr, İtalyan kamuoyu ve devlet adamları tarafından şiddetle eleştirilerek bu an-

¹³² *İkdam*, 28 Mayıs 1920, *Vakit*, 29 Mayıs 1920, *Peyâm-ı sabah*, 29 Mayıs, 9 Haziran 1920, *İleri*, 28 Mayıs, 8 Haziran 1920.

¹³³ -Giannini, *La questione orientale...*, s.40-41, *Giannini, L'ultima fase...*, s.s.80, *Pace, Dalla pianura di...*, s.290-93, *Pietromarchi, a.g.e.* s.107, *İkdam*, 9 Teşrin-i evvel 1920, *Bilsel, a.g.e.* c.I, s.325-26, T.İ.H.II/2, s.403, Kâzım Karabekir, *İstiklâl Harbimiz*, İstanbul, 1988, s.710. Üçlü Anlaşma ile İtalya'ya ayrılan nüfuz bölgesi hakkında Türk basını da anahatlarıyla bilgi vermiştir. *Peyâm-ı sabah*, 30 Nisan, 8 Mayıs 1920, *Alemdar*, 1 Mayıs 1920, *İleri*, 2 Mayıs 1920, *İkdam*, 1, 2 Mayıs 1920.

¹³⁴ Romain Rainero, *Storia della Turchia*, Milano, Marzorati, 1972, s.249.

¹³⁵ *Sforza, Makers of...*s.355.

laşmanın yararsız olduğuna ve uygulanamayacağına dikkat çekilmiştir¹³⁶. Barış anlaşmasının imzalanmasından sonra İtalya İstanbul'a, I.Dünya Savaşı'ndan önce de bu görevi yürütmüş olan Camillo Garroni'yi büyükelçi olarak atamıştır. Görevine 22 Kasım 1920'de başlayan Garroni'nin amacı, Üçlü Anlaşma doğrultusunda İtalya'nın çıkarlarını korumaktı¹³⁷. Sevr Barış Anlaşması'na itiraz eden İtalya bakımından Üçlü Anlaşma büyük öneme sahipti. Bu anlaşma ile müttefiklerinin, İtalya'ya vaad edilen yerlere sahip olma konusunda çıkardıkları engeller ortadan kaldırılmış ve hakları kesin olarak güvence altına alınmıştır. Artık İtalya için önemli olan, Üçlü Anlaşma'nın hayata geçirilmesini sağlamaktır. Bunun önündeki en büyük engel ise Ankara Hükümeti idi. TBMM'nin, Sevr'in bir parçası olan bu anlaşmayı kabul etmesi söz konusu değildi. Sevr'den rahatsızlığını her fırsatta açıklamakla Ankara'nın sempatisini kazanmayı uman İtalya'nın Üçlü Anlaşma hakkında herhangi bir olumsuz tutum sergilememesi, Trablusgarb Savaşı'ndan sonraki emeklerinin bir sermeresi olarak görülmesinden ileri gelmiştir. İtalya'ya, İngiltere ve Fransa gibi mandaterlik görevinin verilmemiş olması da, Üçlü Anlaşma'yı ve dolayısıyla Anadolu'yu ön plana çıkarıyordu.

VII- Londra Konferansı ve Bekir Sâmî-Sforza Antlaşması: Osmanlı Devleti ile barış antlaşması imzalanmış olmasına rağmen, TBMM Hükümeti'nin Sevr'i tanımaması ve Anadolu'da Türk-Yunan savaşının devam etmekte olması İtilâf Devletleri'ni yeni çözüm arayışlarına yöneltmiştir.

1921 Ocak'ı Ankara Hükümeti'nin Doğu ve Batı nezdinde etkinliğinin arttığı dönem olmuştur. Milliyetçi kuvvetler Ermenileri yenilgiye uğratmış, Kilikya'da Fransızlara karşı büyük askerî başarılar kazanmış ve bunlardan daha önemlisi, 10 Ocak 1921'de I. İnönü Savaşı'nda Yunan ordularına ağır bir darbe indirmişlerdir. Bu başarılar İtilâf Devletleri'ni ve özellikle İngiltere'yi, Sevr'i ve Türkler hakkındaki siyasetini yeniden gözden geçirmek zorunda bırakmıştır. İtilâf Devletleri temsilcileri 25 Ocak'ta Paris'te toplanmışlardı. İngiltere, Fransa ve İtalya temsilcileri arasında yapılan görüşmelerin sonunda, 21 Şubat'ta İstanbul ve Yunan hükümetlerinin katılacağı bir konferansın toplanması kararlaştırılmıştır. İtilâf Devletleri bu kararı İstanbul Hükümeti'ne bildirdikten sonra sadrâzam Tevfik Paşa Ankara Hükümeti'ne,

¹³⁶ Giannini, *La questione orientale...*, s.96, Giacomo E.Carretto, *Akdeniz'de Türkler*, çev: Durdu Kundakçı-Gülbende Kuray, Ankara, TTK Yay.1992, s.70.

¹³⁷ Bilal N.Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, c.3, Ankara, TTK Yay., 1979, s.4.

Londra Konferansı'na birlikte katılmayı tekmif etmiştir. M. Kemal Paşa Ankara Hükümeti'nin konferansa ayrıca çağırılırsa bağımsız bir heyetle katılması yolundaki düşüncesinde ısrar etmiştir. Devreye, "İtilâf Devletleri meyânında kendisinden en az zarar gördüğümüz İtalya"¹³⁸ ve Sforza girmiştir. Hâriciye Vekili Bekir Sâmi Bey başkanlığındaki Ankara Hükümeti heyeti bir İtalyan torpidosuyla Antalya'dan hareket ederek 17 Şubat'ta İtalya'ya ulaşmıştır¹³⁹. Konferans, Ankara heyetinin İtalya tarafından resmen davetiyle¹⁴⁰. 21 Şubat 1921'de başladı. Ankara ve İstanbul heyetlerinin birlikte hareket ettikleri konferansta; Türk heyeti Misak-ı Millî'de ısrar ederken, İtilâf Devletleri, özü aynı kalmakla birlikte Sevr'de bazı değişiklikler teklif etmişlerdir. Taban tabana zıt iki tezin çarpıştığı konferansta bir sonuca ulaşılmamıştır. Konumuz bakımından konferansın en önemli özelliği, Ankara Hükümeti'ni temsil eden Hâriciye Vekili Bekir Sâmi Bey'in, Fransızlardan sonra İtalyanlarla da ikili bir anlaşma imzalamasıdır. 12 Mart 1921'de imzalanan 6 maddelik bu anlaşma şöyledir:

1- Ankara ve Roma hükümetleri, Osmanlı hükümetinin ve sermayesinin yardımı olmadan Antalya, Burdur, Muğla ve Isparta sancaklarıyla, kısmen Afyonkarahisar, Kütahya, Aydın ve Konya bölgelerinin ekonomik gelişimini sağlamak için işbirliği yapmaya kesin olarak karar vermişlerdir. Ereğli kömür madenlerinde, Türk-İtalyan şirketine verilecek imtiyazının sınırları daha sonra yapılacak bir anlaşma ile tespit edilecektir.

2- İmtiyaz, inhisar veya ihtiyari işletme verildiği takdirde şirket Osmanlı kanunlarına uymayı taahhüt eder.

3.- Türk ve İtalyan sermayeleri mümkün olduğunca işbirliği yapacaklardır. İştirakler %50'ye kadar varabilir.

¹³⁸ *Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Cerideleri*, (T.B.M.M.Z.C.), c. VII, (2. bsk.), Ankara, 1944, s. 155.

¹³⁹ *ATASE Arş. Kl. 810, D. (37)-73, Fh. 96, Peyam-ı sabah, 19 Şubat 1921, s. 1*. Ankara Hükümeti delegasyonu şu kişilerden oluşuyordu: Bekir Sâmi Bey, Yusuf İzzet Paşa, Muhtar Bey, Câmi Bey, Mahmud Esat Bey. *Türkiye Büyük Millet Meclisi Gizli Celse Zabıtları*, (T.B.M.M.G.C.Z.), c. I. (2. bsk.), Ankara, 1985, s. 367, *Hâkimiyet-i Milliye*, 6 Şubat 1921.

¹⁴⁰ Francesco Coppola, "La conferenza di Londra", *Politica-VII-*, (30 Mart 1921) s. 282, 278, *İzzet Öztoprak, Türk ve Batı Kamuoyunda Millî Mücadele*, Ankara, 1989, s. 156 İngiltere, Ankara hükümetinin resmi olarak tanınması korkusuyla Ankara heyetini tek başına kabul etmedi. *Sforza, Makers of...*, s. 366.

4- İtalya Krallığı Hükümeti, Türk heyetinin, barış antlaşması ve özellikle İzmir ve Trakya'nın Türkiye'ye iadesi konusundaki bütün taleplerini müttefikleri nezdinde müdafaa etmeye söz verir.

5- İtalya Krallığı Hükümeti, barışın tasdikinden ve iki ülke arasında ikinci bir antlaşma yapıldıktan sonra Osmanlı topraklarındaki birliklerini geri çekmek için resmi bir güvence verecektir.

6- Yukarıdaki şartlar, Türkiye'ye devamlı bir mevcudiyet ve bağımsızlık temin edecek barış antlaşmasının imzalanmasından sonra iki taraf arasında yapılacak bir antlaşmadan sonra yürürlüğe girecektir¹⁴¹.

Sforza'nın Ankara Hükümeti dışişleri bakanı ile yaptığı antlaşma, İtalya'nın, Trablusgarb Savaşı'ndan sonra Anadolu politikasında ulaştığı en üst aşamadır. Anadolu hakkındaki taleplerini gizli antlaşmalarla müttefiklerine kabul ettiren İtalya, savaştan sonra yaptığı faaliyetleri işgalle tamamlayarak Anadolu'da geniş bir bölgeyi hâkimiyeti altına almıştır. Gizli antlaşmalardaki yorum farklılıklarını Üçlü Anlaşma ile gideren İtalya'nın önündeki en önemli engel Ankara Hükümeti idi. Londra Konferansı'nda imzalanan bu anlaşma ile İtalya, Anadolu'da geniş imtiyazlar almayı şimdilik başarmıştı.

M. Kemal Paşa'nın "izlediğimiz amaç ve ülküyü tam olarak kavrayamamakla"¹⁴² suçladığı Bekir Sâmî Bey'in Fransızlarla ve İtalyanlarla imzaladığı anlaşmalar Ankara Hükümeti tarafından reddedilmiştir¹⁴³.

VIII- Ankara-Roma İlişkilerinin Gerginleşmesi: İncelediğimiz dönemde İtalya'nın dış politikasını iki kelime ile ifade etmek mümkündür. "Fedakârlık" ve "Mükâfât" İtalya, müttefiklerine karşı izlediği politikada, savaşta yaptığı fedakârlıklardan söz etmiş, karşılığında mükâfât beklemiştir.

¹⁴¹ O.M. -I-, (15 Haziran 1921), s. 18 ve O.M.I, (15 Aralık 1921), s. 295-97, Giannini, *La questione orientale...*, s. 105, Giannini, *L'ultima fase...*, s. 104-105, R.C.XVI, (Mart 1921), s. 118-19, "Adalia", a.g.m., s. 464, Roberto Cantalupo, "Pericoli della vittoria Kemalista", *Politica-VIII*, (15 Mayıs 1921), s. 131-32, *Nutuk*, c. II, s. 786. Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, c. II, Ankara, TTK Yay., 1986, s. 136, Dışişleri Bakanlığı Araştırma ve Siyaset Planlama Genel Müdürlüğü, *Kurtuluş Savaşımız*, Ankara, 1973, s. 104 Sforza ile Bekir Sâmî Bey arasında imzalanan bu antlaşma hakkında Türk basını da anahtarlarıyla bigi vermiştir. *İkdam*, 15, 16 Mart 1921, s. 1 *Vakit*, 15 Mart, 1921, s. 1, *Peyam-ı Sabah*, 16 Mart 1921, s. 1, 24 Nisan 1921, s. 2.

¹⁴² *Nutuk*, c.II, Ankara, TTK Yay. 1984. s. 791.

¹⁴³ *Nutuk*, c. II, s. 787.

Müttefiklerinden istediği desteği bulamayınca Türkiye politikasını bağımsız bir hale getiren ve Millî Mücadele hareketine sempati besleyen İtalya, Ankara Hükûmeti'ne, yaptığı fedakârlıkların, mükâfâtlandırılarak telafi edilmesi gerektiğini her fırsatta dile getirmiştir. 1921 yılına girildiğinde İtalya, önemli problemler yaşıyordu. Sendika hareketleriyle, fabrikaların işçiler tarafından işgali, komünist hareketlerin güçlenmesi, faşistlerin hükümete yönelik tepkileri, sosyalistler arasındaki anlaşmazlık ve ekonomik kriz¹⁴⁴ İtalya'yı her geçen gün bir felakete sürüklüyordu. Bu bakımdan, iç karışıklıkları sona erdirmek için dışarıda ve özellikle Anadolu'da başarıya şiddetle ihtiyacı olan İtalya, Bekir Sâmî Bey'le yapılan antlaşma ile buna ulaştığını düşünüyordu. Ancak bu anlaşmanın Ankara Hükümeti tarafından kabul edilmemesi, İtalyanların öfkesine sebep oldu. Aslında, Anadolu'da, "sıtma ve hastalıklar arasında rezilane bir hayat süren İtalyan birliklerinin Türklere büyük avantaj sağladığını"¹⁴⁵ iddia eden İtalyanlar, Bekir Sâmî Bey'le yapılan anlaşmadan önce de Anadolu milliyetçilerinin, yardımsever politikalarına karşılık vermediklerinden şikayetçiydiler.

İtalyan kamuoyunu tatmin eden anlaşmanın kabul edilmemesi, Güllük İskelesi önünde demirli motorbotun üzerine açılan ateş sonucu bir İtalyan askerinin yaralanması¹⁴⁶ ve İtalyanların da Antalya'da tavrı değiştirerek, Türk postalarına "sataşmaları"¹⁴⁷ 1921 Mayısında Kuşadası civarına düşen ve Türklerin eline geçen Yunan savaş uçağının İtalyanlar tarafından alınmak istenmesi, 15 Mayıs'ta yapılan seçimlerden sonra Giolitti hükümetinin istifa etmesi ve yerine kurulan Bonomi kabinesinde dışişleri bakanlığına "İngiliz dostu"¹⁴⁸ Pietro Tomasi della Torretta'nın getirilmesiyle İtalya'nın Doğu politikası yeni bir yön almıştır¹⁴⁹ Antalya'da casusluk yapan Rumların şehirden uzaklaştırılmalarına İtalyanların karşı çıkması¹⁵⁰ ve Türk sularındaki Türk teknelerine karşı İtalyanların dostane olmayan tutumları¹⁵¹ Ankara-Roma

¹⁴⁴ Candeloro, *a.g.e.*, s. 368-69.

¹⁴⁵ Pacc, *Dalla pianura di...*, s. 220.

¹⁴⁶ ATASE Arş. Kl. 1015, D. 37-A-IV, Fh. 22-1.

¹⁴⁷ *Hâkimiyet-i Milliye*, 21 Mart 1921, s. 1.

¹⁴⁸ Sonyel, *a.g.e.*, c. II, s. 159.

¹⁴⁹ Signoretti, *a.g.m.*, s. 485.

¹⁵⁰ Aker, *a.g.e.*, c. III, s. 86-88.

¹⁵¹ *Türk İstiklâl Harbi*, c. V. Deniz Cephesi ve Hava Harekâtı, (T.İ.H./V) Ankara, 1964, s.

ilişkilerini kopma noktasına getirmiştir. Kaldı ki, Sforza'nın Türkiye politikası mecliste faşist ve milliyetçi milletvekilleri¹⁵² ve kamuoyunun aynı kesimi tarafından "platonik"¹⁵³ ve "Boş Eller Politikası"¹⁵⁴ olarak eleştiriliyordu.

Gerginleşen Ankara-Roma ilişkileri 29 ve 31 Temmuz'da İtalyan senatosunda görüşülmüştür. 29 Temmuz'da bir konuşma yapan senatör Scialoja, İtalya'nın izlediği Ankara politikasını ve Ankara Hükûmeti'ni eleştirmiştir. Sforza'nın Bekir Sâmî Bey'le yaptığı antlaşmanın Ankara Hükûmeti tarafından onaylanmamasını "manevî tokat" olarak yorumlayan Scialoja şöyle devam etmiştir: "Bu müttefiklerimizde kötü bir iz bırakmış ve Üçlü Anlaşma ile elde ettiğimiz çıkarlara da zarar vermiştir. Bundan başka, her yerde M. Kemal hükûmetinin sahte görünüşünü görüyoruz "Sözü Ereğli madenlerine getiren Scialoja", ama Ereğli madenlerine sahip olmuşuz.! Bu, Dışişleri bakanlığının, İtalya'nın nasıl itibardan düştüğünü gizlemek için uydurduğu büyük bir masaldır. Ereğli madenlerinin bir kısmının bize ait olduğu iddiasını yalanlıyorum". diyerek bundan sonra İtalya'nın Akdeniz politikasının ne olacağını sordu¹⁵⁵. İtalya'nın yeni Dışişleri Bakanı della Torretta, Roma'daki Osmanlı büyükelçiliğinin "hüsn-ü telakki"¹⁵⁶ ettiği bir konuşma yaparak İtalya'nın izleyeceği yeni politika hakkında açıklamalarda bulunmuştur. Senatosunda 31 Temmuz'da yaptığı konuşmaya, "İtalya'nın Doğu Akdeniz'de hayatı çıkarları olduğunu ve bunun müttefikleriyle imzaladıkları Üçlü Anlaşma ile güvence altına alındığını ve bu anlaşmaya uymanın zarurî olduğunu" söyleyerek başlayan della Torretta şöyle devam etmiştir: "Ankara Hükûmeti ile eşit bir anlaşma yapmak için yapılan teşebbüslerin sonuçsuz kaldığı görülmüştür. Yakın Doğu'da Türklerle ekonomik alanda işbirliği yapmak için İtalyan Hükûmeti'nin namuslu ve mutedil niyetlerini Ankara milliyetçileri görmezlikten gelmişlerdir. Doğu'daki programımız değişmemiştir. Antalya ve Menderes'teki esef verici olaylar Doğu'daki prestijimize zarar vermiştir. İtalya bu ko-

¹⁵² Sforza, L'Italia, a.g.e., s. 115.

¹⁵³ Coppola, "La crisi...", a.g.m., s. 43.

¹⁵⁴ Pace Dalla Pianura... s. 221. Sforza'nın Dışişleri bakanlığından ayrılması İngiltere Dışişleri Bakanı Lord Curzon tarafından da memnuniyetle karşılanmıştır. Roma'daki büyükelçileri Buchanan'a 13 Haziran'da gönderdiği yazıda Sforza'yı Bekir Sâmî Bey'le yaptığı anlaşmadan ötürü yeren Curzon, "İtalya'nın Kemalist yanlısı politikasının felaketli bir başarısızlıkla sonuçlandığını ve İtalya'nın politikasını değiştirmesinin kolaylaşacağını" ileri sürmüştür. *Şimşir İngiliz Belgelerinde...*, c 3, s. 381-85.

¹⁵⁵ Tittoni-Scialoja, a.g.e., s. 98.

¹⁵⁶ R.B.A.K.127, D. 2.

nuda Ankara'yı sert bir şekilde uyarmada geç kalmayarak İstanbul'daki denizci temsilciliğini kuvvetlenmiştir"¹⁵⁷.

Anadolu'daki olaylar hakkında Roma'da görüştüğü Kemalist temsilcilerin dikkatini çeken¹⁵⁸ della Torretta, İtalya'nın Doğu politikası hakkında basına da şu açıklamayı yapmıştır: "Doğu politikamız ekonomik beklentilerle tespit edilmelidir. Hükümetimiz, Doğu'daki siyasi gelişmeleri ve menfaatlerini yakından tâkip etmektedir. Doğu Akdeniz dengesinin aleyhimize gelişmesini önlemeye kesin kararlıyız. Bu amaçla, bize verilmiş olan menfaatin tatbiki sokulması için hareket etmek niyetindeyiz. Ankara ile doğrudan bir antlaşma imzalamak için yaptığımız girişimler etkisiz kaldı. İtalya Hükümeti'nin ılımlı ve namuslu niyetini Ankara Hükümeti takdir etmedi. Doğu politikamızın esası değişmez fakat uygulama usulleri değiştirilecektir"¹⁵⁹.

Sforza'nın gazetecilere yaptığı açıklamada, "Türlere karşı dostluk siyasetimizi hiç bir şey değiştiremez. Çünkü bu dostluk siyaseti Türk hukukunun meşruiyetini tanıyan İtalyan milletinin kanaatinden doğmaktadır"¹⁶⁰ demesine rağmen, Della Torretta'nın Dışişleri Bakanı olmasıyla İtalya amaçlarına ulaşmak için müttefikleriyle işbirliğine yönelmiştir. Yeni İtalyan politikası hakkında Roma'daki Osmanlı büyükelçiliği görevlerinden Cevad Bey, değişen İtalyan politikası hakkında Osmanlı Hükümeti'ne üç rapor göndermiştir. 8 Ağustos 1921'de Hâriciye Nâzırı Ahmet İzzet Paşa'ya gönderilen ilk raporda şunlar yazılmıştır: "Hükümet-i hâziranın şark meselesinde yeni metod takip edeceği ve doğrudan doğruya Ankara ile uyuşmak için gösterilen arzu ve hüsn-ü niyetin Türk millîcileri tarafından takdir edilmediği ve İtalya'nın haysiyet ve izzet-i nefsinin rencide edildiği son hâdisat ile iyice ortaya çıktığı cihetle Ankara ile müzakeratı kat' ederek Üçlü İtilâf ile İtalya'ya temin edilen hukuk-u iktisadiyenin istihsali zımında bâdemâ İtalya'nın müttefikleri ile mukarrerat ittihazına tevessül eyleyeceği ve müstakil bir Türkiye'nin devam-ı mevcudiyeti şimdiki kadar olduğu gibi bundan sonra da İtalya'nın şark siyasetinin esasını teşkil eyleyeceği âhiren meclis-i âyanda yeni hâriciye nâzırı della Torretta tarafından irad edilen nutukta ifade edilmiş ve İtalya'nın şark siyasetinde bir tağyir husule geldiği görünmekte olduğu ve-

¹⁵⁷ O.M., I-, (Ağustos 1921), s. 152-53.

¹⁵⁸ Yeni Asır, 13 Temmuz 1921, s. 3, Şimşir İngiliz..., s. 552.

¹⁵⁹ İkdâm, 10 Ağustos 1921, s. 2.

¹⁶⁰ Hâkimiyet-i Milliye, 20 Haziran 1921, s. 1.

cihle bu babda yaptığım tedkikat neticesinde hâsıl ettiğim kanaatimi bervechi zir zât-ı ekremlerine arzeylerim: "Şarkta büyük bir Yunanistan'a mâtuf olan İngiltere siyaseti karşısında mukavemet ibrazından âciz kalan Kont Sforza istifaya mecbur kaldı. Türkiye'ye Türklere karşı ciddi dostluk hissiyatı taşıyan ve pek mâhirâne bir siyaset tâkib eden bu iki rical-i siyasinin (Giolitti ve Sforza) iktidardan çekilmeleri bizim için şâyan-ı teessüf bir keyfiyettir. Meclis-i mebusanın pek müşkilatla itimadına mazhar olan yeni kabine, Kont Sforza'yı gevşek ve yumuşak bir siyaset takip etmiş olmakla suçlayan milletvekilleri ve efkâr-ı umumiyeyi tatmin için harici siyasetinde bir yenilik ibrazı mecburiyetinde kaldı. Tam bu esnada Londra'da Daily Telegraph şark meseilinde İngiltere-İtalya ittifakı lüzumuna dair olan neşriyata başladı. Bunlara, İtalya donanmasının İngiltere donanmasıyla teşrik-i mesai etmesine mukabil İtalya'ya bir takım menafi temin kılınacağı uzun uzadıya anlatıldı ve Ankara'dan pek ziyade zarara uğrayan İtalya'nın şark işlerinde İngiltere tarafına geçmesi için çalışıyordu. Atina matbuatında mâhirâne bir surette bahsedilen propaganda bura matbuatını o derece iştilgal etti. Çünkü İtalya efkâr-ı umumi Akdeniz'de İtalyan ve Yunan menafiinin telif edilemeyeceğine kâni idi. İşte bu ahavalde della Torretta'nın beyanatu vuku buldu. Gerek Ankara ile yapılan müzakeratın neticesiz kalmasından gerek İtalya'ya karşı reva görülen muamelattan bî-zar kalan ve izzet-i nefsi şikest olan efkâr-ı umumiyenin della Torretta'nın "yeni metod"unu derhal tervec edeceği görülüyor. Bu yeni metod Ankara Hükümeti'nin muamelatına dayandırılmaya çalışılıyorsa da, daha ziyade Anadolu'daki vaziyet-i askeriye ve askeri taarruzun Yunanlılara müsaid bir tarzda gelişmesiyle ilgilidir. Türkiye'nin idame-i mevcudiyeti İtalya'nın şark siyasetinin esasını teşkil etmiş ve İtalyanlar Türkiye'nin İzmir ve Trakya vesair mesaildeki metalib ve hukuk-u meşrusunu şiddetle müdafaa etmişlerdi. Hattâ Nitti kabinesi zamanında Hâriciye Nâzırı Tittoni ile Venizelos arasında yapılan itilâf, bir senede bertaraf edilmişti. Kont Sforza'nın hâriciye nezareti devam ettiği müddetce İtalya'nın Türkiye'ye ve Ankara hükümetine karşı fiilen gösterilen tezahürat-ı dostane her türlü sitayişin fevkinde bulunmuştur. İtalya'nın bir siyaset-i dostane takip etmesi keyfiyeti bittabi Bahr-i sefid havzasında menafi-yi vikaye ve siyanet etmek ve Akdeniz muvazenesini ihlal edecek büyük bir Yunanistan'ın tesisine müstakil bir Türkiye'nin idamesiyle mâni olmak fikir ve maksadına müstenid idi. Ana hatu olarak kabul edilmiş işbu siyaset esas kılınarak Üçlü İtilaf'ın İtalya'ya bahş ettiği hukuk-u iktisadiye hakkında dostane bir suret tesviye bulmak üzerinde Kont Sforza Ankara Hükümeti ile müzakerata girişti. Bu esnada Londra Konferansı ini-

kad etmekle burada Fransa ve İtalya ile itilâfnâmeler akdedilmiş ve fakat Büyük Millet Meclisi tarafından işbu itilâfnâmelerde bazı tâdilât icrasına lüzum görülmesi üzerine Bekir Sâmî yeniden Avrupa'ya avdet etmiş ise de, müşârün-ileyh İtalya'da kısa bir süre tevakkufla doğruca Paris'e gitti ve orada Mösyö Briand ile müzakerata başladı. Bu müzakerat bir hayli ilerlemişti ve bu esnada Roma'nın unutulması ve Antalya hâdisatında İtalyan mümessilin kabul edilmeyerek iadesi gibi İtalya hükümetine karşı olan bu harekât üzerine yeni İtalya siyaseti, Yunanistan gibi İtalya'nın da şarkda İngiltere siyasetine bir nevi âlet olacağı yoluna girdi. Bahr-i sefid havzasında müttefikleri İtalya ve Yunanistan'ın müttehiden çalışmaları gibi İtalyan nokta-yı nazarından gayr-ı kâbil-i icra müşareket vukuu için mevzu-u bahs tebdili tevlid etmiştir. Bu siyaset, İtalya'nın Yunanistan'ın şarkda takip ettiği "pan-elenik" siyasetinden feragat ettirmeye mâtuf olacaktır. Binaenaleyh İtalya şarkda henüz İngiltere'nin yanında ahz-ı mevkî etmiş değildir. Della Torretta'nın bir haftaya kadar Paris'ten avdetinde kendisiyle mülakat ederek bizi alâkadar eden mesaile dair müşârünileyhden izahat-ı kifaye temine sarf-ı gayret edeceğim mâruzdur, ol babda..."¹⁶¹

Cevad Bey'in gönderdiği bu raporun dikkate değer yönleri bulunmaktadır. Öncelikle, Roma'daki Osmanlı Büyükelçiliği de Avrupa'daki gelişmeleri ve Ankara-Roma ilişkilerini yakından takip etmiştir. İtalya'nın dostluğuna önem veren elçilik; bu devleti, İngiltere destekli Yunanistan'ın Anadolu üzerindeki emellerini önleyebilecek bir güç olarak görmüştür. Bu nedenle, Ankara-Roma ilişkilerinin kopma noktasına geldiği bir dönemde devreye girmek suretiyle İtalya'nın dostluğunun devamı için çabalamıştır. Diğer yandan, Ankara-Roma ilişkilerinin eski çizgisine kavuşturulması için Ankara Hükümeti'nin Roma temsilcisi Câmî Bey de çalışmaktaydı. Ancak İtalya, her ne kadar, o döneme kadar Osmanlı Devleti ile de dengeli bir politika izlemeye özen göstermişse de, Londra Konferansı sonrasına kadar Roma hükümetlerinin muhatabı Ankara Hükümeti idi. Ankara-Roma ilişkilerinin kritik bir devreye girdiği bu dönemde İtalya Osmanlı Hükümeti'ne yaklaşmıştır. Nitekim İtalya, Ankara Hükümeti hakkındaki şikayetlerini Osmanlı Büyükelçiliği'ne yapmıştır. İtalya'nın İngiltere ve İstanbul Hükümeti'ne yaklaşmasının zamanlaması dikkat çekicidir. Anadolu'da Yunan saldırısının başlarına geliştiği dönemde İtalya'nın müttefik dayanışmasına dönmesi bir rastlantı değildir. İlişkilerden hoşnut olmadığı dönemlerde Ankara Hükümeti'ni

¹⁶¹ R.B.A. K. 127, D. 2.

müttefikleriyle işbirliği yapmakla tehdit eden İtalya, Londra Konferansı'ndan sonraki politikasıyla bu niyetini ortaya koymuştur. Ankara Hükümeti'ni, müttefikleri ve İstanbul Hükümeti ile kuşatmayı planlayan İtalya Anadolu'da ekonomik imtiyaz alabilmek için, Yunan saldırısının sonuca ulaşmasını beklemeye başlamıştır.

Aslında Ankara Hükümeti de İtalya'nın İngiltere'ye yaklaşmasından kaygı duymaktaydı¹⁶². Roma'daki Ankara Hükümeti temsilcisi Câmi Bey, Hâriciye Vekili Yusuf Kemal Bey'e 30 Ağustos 1921'de başvurarak, "Ankara'ya yeni bir İtalya ekonomik kurulu ve yeni bir temsilci göndermelerini isteyiniz. Çünkü İngiltere, bu durumdan çok yararlanacak" diyordu...¹⁶³

IX- Antalya'nın Tahliye Edilmesi: İtalyanlar, 28 Mart 1919'da işgal ettikleri Antalya'yı boşaltmaya, Sforza'nın Dışişleri Bakanlığı döneminde karar vermişlerdir. Bu karar, Sforza tarafından, Londra Konferansı dolayısıyla Roma'da bulunan Ankara Hükümeti'nin Hâriciye Vekili Bekir Sâmî Bey'e iletildiğinde, durumun Ankara Hükümeti tarafından incelendikten sonra cevap verileceği söylenmiştir¹⁶⁴. İtalyanlar, Ankara Hükümeti'nin cevabını beklemeden Kuşadası ve Söke'de inşaatlarında çalıştırdıkları işçilerin işlerine son vererek¹⁶⁵ 17 Nisan 1921'den itibaren Milas ve çevresindeki birliklerini Güllük'e çekmeye başladılar¹⁶⁶.

Marmaris'te bulunan 14 İtalyan askerinin geri çekilmesinden¹⁶⁷ sonra 31 Mayıs'ta Antalya mutasarrıfı Fahreddin Bey'i ziyaret eden İtalya komutan, "askerlerini geri çekme emri aldığını ve hazırlıklara başladıklarını" iletmiştir¹⁶⁸. Bundan sonra, İtalyanlar ellerindeki askerî malzemelerle birlikte kar-yola, levazım, benzin gibi maddeleri satışı çıkarırken¹⁶⁹, Ankara Hükümeti de, Antalya'nın yeni askerî birliklerle takviye etmeye başlamıştır¹⁷⁰. İtalyan subayları şerefine 2 Temmuz akşamı verilen çay ziyafetinden¹⁷¹ sonra 5

¹⁶² Bilal N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, c. 4. Ankara, TTK Yay., 1984, s. 58.

¹⁶³ Şimşir, *İngiliz....* c. 4, s. 59-60, *Sonyel, a.g.e.*, c. II, s. 159. (Şimşir'in kitabında Yusuf Kemal Bey'in gönderdiği telgrafın tarihi olarak 23 Ağustos verilmiştir).

¹⁶⁴ *Türk İstiklâl Harbi*, Batı Cepnesi kısım: 4. (T.İ.H.II/4), Ankara, 1974, s. 10.

¹⁶⁵ *Hâkimiyet-i Milliye*, 18 Mart 1921, s. 1.

¹⁶⁶ *ATASE Arş. Kl. 809, D. 38-24-70, Fh. 126.*

¹⁶⁷ *ATASE Arş. Kl. 1098, D. 69-A-142, Fh. 149.*

¹⁶⁸ *ATASE Arş. Kl. 993, D. 171/A-13, Fh. 19, T.İ.H.II/4, s. 11.*

¹⁶⁹ *Hâkimiyet-i Milliye*, 1 Temmuz 1921, s. 2.

¹⁷⁰ *T.İ.H.II/4, s. 12.*

¹⁷¹ *Hâkimiyet-i Milliye*, 5 Temmuz 1921, s. 1.

Temmuz 1921 salı günü Antalya tahliye edilmiştir. İki İtalyan vapuruna bindirilen askerler, herhangi bir tören yapılmadan Antaya'dan ayrılmışlardır¹⁷².

X- Alberto Tuozzi Heyeti: Ankara ile Roma ilişkilerinin gerginleştiği dönemde İtalya'yı kaybetmek istemeyen Ankara Hükümeti'nin Roma'daki temsilcisi Câmi Bey'i devreye sokarak, bir İtalyan temsilcinin gönderilmesi için girişimde bulunmasını istemiştir... İtalyan heyetine başkanlık eden Alberto Tuozzi Ankara'ya 24 Ekim 1921 günü gelmiştir. Oluşturulan bir heyet tarafından Ankara dışında karşılanan İtalyan heyeti şerefine Hariciye Vekili Yusuf Kemal Bey tarafından 27 Ekim akşamı ziyafet verilmiştir. Bu ziyafete, İcra Vekilleri Heyeti Reisi Fevzi Paşa ile Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Reisi Muavini Miralay Salih Bey de katılmışlardır¹⁷³. Tuozzi, M. Kemal Paşa tarafından da kabul edilmiştir¹⁷⁴.

Fransızlarla yapılan anlaşmaya benzer bir anlaşmayı imzalamak için Ankara'ya gelen Tuozzi'nin¹⁷⁵ amacı, Ankara Hükümeti'nden iktisadi ayrıcalıklar elde etmek¹⁷⁶ ve Üçlü Anlaşma'nın İtalya'ya sağladığı çıkarları Ankara Hükümeti'ne tasdik ettirmek¹⁷⁷. Buna mukabil Ankara Hükümeti, Tuozzi ile Misak-ı Milli esaslarına dayanan bir anlaşma yapmak için ısrarlı olmuştur. Tuozzi, bu konuyu görüşme yetkisine sahip olmadığını, ancak Ankara yönetimince yapılacak önerileri kendi hükümetine iletebileceğini belirtmiştir. Üçlü Anlaşma ile İtalya'ya ayrılan nüfuz bölgesinde ayrıcalıklar verilmesi için ısrar eden Tuozzi, bu isteği kabul edilmediği takdirde İtalya ile Türkiye arasında görüşülecek bir konu kalmayacağı uyarısında da bulunmuştur. İngiliz istihbaratına bakılacak olursa, Kemalistler, İtalyanlara bazı ayrıcalıklar vermekten yanaydılar ama bu ayrıcalıkların tanımadıkları özel nüfuz bölgelerinde uygulamalarını kabullenemiyorlardı. Tuozzi'nin inatçı tutumu Ankara Hükümeti'nin tepkisine yol açtı. Ankara ve Roma hükümetlerinin kendi görüşlerinde ısrar etmeleri, olumlu bir sonuca ulaşılmasına engel oldu ve Tuozzi, bir anlaşma imzalayamadan, Ankara'dan 11 Aralık'ta ayrıldı¹⁷⁸.

¹⁷² ATASE Arş. Kl. 993, D. 171/A-13, Fh. 36, ATASE Arş. Kl. 065, D. 50-33, Fh. 74, Pace, *Dalla Pianura di...* s. 218, Giannini, *La questione orientale...* s. 108, dipnot: 1, Pietromarchi, *a.g.e.*, s. 116, "Adalia", *a.g.m.*, s. 464, *Hâkimiyet-i Milliye*, 7 Temmuz 1921, s. 1.

¹⁷³ *İkdam*, 4 Teşrin-i sâni 1921, s. 2.

¹⁷⁴ *İkdam*, 8 Teşrin-i Sâni 1921, s. 2, *Yeni Asır*, 22 Teşrin-i sâni 1921, s. 2.

¹⁷⁵ Giannini, *La questione orientale...*, s. 110 dipnot: 1.

¹⁷⁶ *T.İ.H.II/4*, s. 12.

¹⁷⁷ Yusuf Hikmet Bayur, *XX. Yüzyılda Türklüğün Tarihi ve Acun Siyaseti Üzerindeki Etkileri*, Ankara, TTK Yay., 1974, s. 232.

¹⁷⁸ *Hâkimiyet-i Milliye*, 11 Kânun-ı sâni 1921, s. 1, *Şimşir*, *İngiliz...* c. 4, s. 131.

Bir sonuca varılamaması da doğaldı. Çünkü, Anadolu'daki İtalyan iştahı tüm barış girişimlerinin temel şartı olurken¹⁷⁹ İtalya, Üçlü Anlaşma'ya, Sakarya Savaşı'nı kazanmış olan Ankara Hükûmeti de Misak-ı Milli'ye daha sıkı sarılmıştır. Tuozzi Ankara'dan ayrıldıktan sonra Yüzbaşı Nacarato, görüşmeleri bir sonuca ulaştırmak için Ankara'da kalmıştır. Fakat onun da görüşmeleri sonuçlandırmak ve bir anlaşma imzalamak için yetkisi yoktu¹⁸⁰. İki hükûmet arasında resmi bir anlaşma imzalanamamış olmasına rağmen ilişkiler devam etti. Ankara Hükûmeti 7 Ocak 1922'de Roma'ya yeni temsilci olarak Celâleddin Ârif Bey'i tayin etti¹⁸¹.

XI- İtalya'dan Satın Alınan Savaş Malzemeleri: Mütarekeden sonra İtalyanların yumuşak politikaları, savaş malzemelerinin bu ülkeden temin edilmesini gündeme getirmiştir. Daha Heyet-i Temsiliye döneminde, XX. Kolordu Kumandanlığı'nın X. Kolordu Kumandanlığı'na 11 Şubat 1920'de gönderdiği bir telgrafta, "Tiflis'teki heyetlerinden Azerbaycan'a silah vereceklerini söyleyen İtalyanlardan, gerekirse Anadolu için de silah alınabileceğinin"¹⁸² yazılması, gerekli askeri malzemenin bu ülkeden sağlanabileceğini gösteriyordu. Aslında, İtalyanlar da ellerindeki fazla malzemenin Anadolu hareketine verilerek değerlendirilmesi konusunda gayr-ı resmi girişimlerle Milliyetçilere cesaret vermişlerdir. 11 Aralık 1919'da Roma'da Galip Kemalî Bey'i ziyaret eden General Marini'nin, "ordunun terhisî münasebetiyle elde kalan silahların uygun bir fiyatla elden çıkarılacağını"¹⁸³ söylemesi İtalyanların niyetini gösteriyordu.

Anadolu milliyetçileri ile İtalya arasında silah ticareti iki yoldan yürütülmüştür. Birincisi; Anadolu'daki İtalyanlardan sağlanan savaş malzemesi. İkincisi de; kurulan özel bir komisyonun İtalya'ya giderek çalışmalar yapma-

¹⁷⁹ Romain Rainero "Kemal Atatürk Devriminin İtalya'daki Yankıları", *Atatürk'ün Düşünce ve Uygulamalarının Evrensel Boyutları*, (2-6 Kasım 1981-Uluslararası Sempozyum), Ankara, 1983, s. 122.

¹⁸⁰ *Şimşir, İngiliz...*, c. 4, s. 131.

¹⁸¹ *T.B.M.M.G.C.Z. c. II, s. 588. Hâkimiyet-i Milliye, 8 Kânun-ı sâni 1922, s. 1.* Celâleddin Ârif Bey 1921 yazında bulunduğu Avrupa seyahatinde Roma'ya da uğramıştı. Burada, resmi bir görevi olmadığını açıklamak zorunda kalan Celâleddin Ârif Bey, Paris'den M. Kemal Paşa'ya yazdığı 8 Ağustos 1921 tarihli mektupta da resmi bir memuriyeti olmadığını belirtti, *Şimşir, Atatürk...*, s. 134. Celâleddin Ârif Bey'in hayatı hakkında derli toplu bir çalışma için bkz. İsmail Arar, "Yakın Tarihimizden Portreler, Halife olmak isteyen Mebusan Meclisi Reisi Celâleddin Ârif Bey-I, III", *Tarih ve Toplum*, c. VII, sayı: 41-42 (Mayıs-Haziran 1987), s. 299-304, 338-344.

¹⁸² *ATASE Arş. Kl. 324, D.(63)-6-A, Fh. 40.*

¹⁸³ Galip Kemalî Söylemezoğlu, *30 Senelik Siyasî Hâturalarının Üçüncü ve Son Cildi*, İstanbul, 1953, s. 250.

sıdır¹⁸⁴ Millî Mücadele'ye katılanların ve İtalyanlarla ilişkileri olanların da anlattıklarıyla sabittir ki, İtalyan subayları el altından makinalı tüfek, silah ve cephaneyi ucuz fiyatla satmışlardı¹⁸⁵. İstanbul'dan Anadolu'ya silah kaçırana para karşılığında yardım eden İtalyanlardan¹⁸⁶, her biri ikişer bin Lira'ya teslim edilmek üzere Fransız Spat sisteminde ve bir kişilik iki makinalı tüfek ve 200 km. süratli savaş uçaklarından iki tane satın almak mümkün olmuştur¹⁸⁷.

Ankara Hükümeti Câmî Bey'i Roma'ya temsilci olarak gönderirken, Kaymakam Mümtaz Bey'i de askeri ataşe olarak göndermiştir. Mümtaz Bey başkanlığındaki Mübayaât Komisyonu, İtalya merkez olmak üzere Avrupa'nın pek çok ülkesinde incelemelerde bulunmuştur. Komisyon üyelerinden Refet Bey'in Hâriciye ve Müdafaa-yı Milliye vekaletlerine 14 Şubat 1921'de gönderdiği şifreye göre; "Arnavutluk adına gönderilmek ve Anadolu sahillerinde teslim edilmek üzere 30 milyon mavzer fişeği üzerine yapılan müzakere kesin sonuca ulaşmıştır. Savaş sigortası da yapılan fişeklerden her biri Anadolu sahillerine 90 Para'ya malolacaktır ve cephanenin poligonda muayene edilmek şartıyla kabul olunacaktır. Cephanenin satışını ve sevkinin yapacak şirket, bedelin bankaya yatırılmasını şart koşmuş ve aynı fiyata istenirse, ayda 3 milyon fişek imalini de taahhüt etmiş ve arzu olunursa bu fabrikayı Anadolu'ya sevk edilmek üzere bize satabileceklerini söylemiştir"¹⁸⁸.

Câmî Bey Hâriciye ve Müdafaa-yı Milliye vekaletlerine 16 Temmuz 1921'de gönderdiği şifrede, "Prag'da Skoda fabrikasından satın alınmak üzere muayene edilen ve muvafık bulunan silahlar 46 bin Japon tüfeği ile 50

¹⁸⁴ Bunların dışında M. Kemal Paşa TBMM açıldıktan sonra, Şam ve Trablusgarb'da birlikte görev yaptığı İzmir mebusu Dr. Mustafa Bey'i, gizli bir görevle İtalyanlardan silah satın alması için Rodos'a gönderdi. *Kaya Bengisu, Koca Doktor Mustafa Bengisu*, İzmir, 1993, s. 32-36. Dr. Mustafa Bey'in oğlu Kaya Bengisu ile İzmir'de 28 Aralık 1993'te yaptığımız görüşmede, "ellerinde babasının Rodos'da yaptığı çalışmalar hakkında yazılı belge bulunmadığını fakat babasından Rodos'daki çalışmalarını dinlediğini" belirtmiştir.

¹⁸⁵ Cevat Sökmensüer, *Millî Mücadele'de Aydın-Nazilli*, Kahraman Subaylarımız ve Zeybekler, Hâturalarım, İzmir, 1979, s. 72. Anadolu'da İtalyanlardan silah almak için yapılan girişimlerde, İtalyanların Müttefiklerini bahane etmesi yüzünden sonuçsuz kaldığı da oluyordu. *Methi Bayar, İstiklâl Savaşı'nda Türk Denizcileri*, İstanbul, 1945, s. 67.

¹⁸⁶ Enver Behnan Şapolyo, *M. Kemal Paşa ve Millî Mücadele'nin İç Âlemi*, İstanbul, 1967, s. 14. Fethiye'nin tahkimi için 25 Nisan 1922'de İstanbul'dan hareket eden İtalyan bandıralı Bucovina vapuruyla, Muavenet-i Bahriye grubu tarafından Mersin'e iki adet 57 mm.lik, bir adet 37 mm.lik gemi topuyla 5 adet Mercedes marka uçak motoru gönderilmiştir. *T.İ.H./V*, s. 69.

¹⁸⁷ *ATASE Arş. Kl. 576, D. (37)-76-A, Fh. 47, H.T.V.D. Sayı: 54, V. 1241.*

¹⁸⁸ *R.B.A., K. 130, D. 1.*

milyon fişegi, 360 Rus mitralyözü, 19 milyon fişek, 124 Suraçboza(?) mitralyözü, 20 fişek, 10 Skoda cebel bataryası, 100 bin mermi olmak üzere 7 milyon 200 bin Osmanlı Lira'sına mal olmaktadır. Tediye şartı olarak bankaya 5 milyon Kron yatırılacaktır. Mal, fabrika tarafından ve Çek-Slovak Hükümeti'nin taahhüdatı altında Karadeniz yoluyla sahillerimize çıkarılacak ve oraya kadar her türlü ziyan ve tehlike mal sahiplerine ait olacaktır"¹⁸⁹ diye yazmıştır.

Ankara Hükümeti'nin, 2 milyon Alman fişegi temin edilmesinin mümkün olup olmadığı yolundaki sorusuna Câmi Bey'in olumlu cevap vermesinden sonra¹⁹⁰ Eylül sonlarında Kuşadası'na demirleyen İtalyan gemisinden Türk ordusu için, binlerce battaniye, ubbî malzeme ve cephane getirilmiştir¹⁹¹.

İtalya'dan silah ve cephane alımına Celâleddin Ârif Bey'in Roma temsilciliğine atanmasından sonra da devam edilmiştir. Maliye Vekili Ferid Bey tarafından temsilciliğe 24 Ocak 1922'de gönderilen şifrede C. Ârif Bey'e, "Câmi Bey zamanında alımı yapılan cephane ve mühimmat bedeli olarak 3 milyon 320 bin Frank'ın Antalya'daki Banco di Roma'ya yatırıldığı" bildirilmiş ve "müzakerelere devam etmesi" istenmiştir¹⁹². Müdafaa-yı Milliye Vekaleti de 27 Mart'ta gönderdiği şifrede C. Ârif Bey'den, İtalya'dan bir denizaltı alınması için girişimde bulunmasını istemiştir¹⁹³.

İtalya'dan savaş uçakları almak için Câmi Bey döneminde girişimde bulunulmuştur. Roma'dan Hâriciye Vekaleti'ne ve Başkumandanlık makamına 19 Ekim 1921'de gönderilen bir raporda, "...on aded mücedded harb teyyaresi mübayaâ edilmektedir. Bunlar Antalyaya kadar (vapurla) gönderilecek ve bedeli teyyareler teslim edildikten sonra tediye edilecektir. Teyyarelerin beheri onbeşer bin İtalyan Frankına yâni bin Osmanlı Lirasına olup emsiline nazaran son derece ucuzdur. Bu teyyarelerden birinin bedeli olan 15 bin Frank Mısır Prensesi Kadriye Hanımefendi* tarafından ihdâ edilmiştir ve

¹⁸⁹ R.B.A., K. 130, D. 1.

¹⁹⁰ R.B.A., K. 130, D. 1.

¹⁹¹ Sökmensüer, a.g.e., s. 72.

¹⁹² R.B.A. K. 130, D. 2.

¹⁹³ R.B.A. K. 130, D. 1.

* Mısırlı Prenses Kadriye Hüseyin Milli Mücadele döneminde Anadolu'ya gelmiştir. Nisan-Haziran 1921'de bulunduğu Türkiye'de 12 Mayıs 1921'de M. Kemal Paşa tarafından da kabul edilen prensesin kaleme aldığı notlar Kültür ve Turizm Bakanlığı tarafından yayınlanmıştır. (Mukaddes Ankara'dan Mektuplar, Ankara, 1987).

isminin bu teyyareye verilmesini rica etmektedir"¹⁹⁴ denilmektedir. C. Ârif Bey tarafından Müdafaa-yı Milliye Vekaleti'ne 15 Mayıs 1922'de gönderilen ve İtalya'daki 4 aylık çalışmalarını anlatan raporda uçak konusunda şunlar yazılmıştır: "Paris komisyonu vâsıtasıyla icra edilen bu işten hiç bir mâlumatım yoktur. Emr-i devletlerini alır almaz o sırada Roma'da Celil (Cemil?) Bey'den izahat aldım ve derhal işe başladım. Bayi-i teyyareci Yüzbaşı Paracchi(?) avans almakta ısrar ediyordu. Paris komisyonundan para irsalini rica ettimse de oradan bir cevap gelmemesi üzerine şahsen teşebbüse mecburiyet gördüm. Buradaki ...şirketinin delaletiyle müzakeratı idare ederek vaat ettikleri teshilat-ı maliye üzerine ve hiç bir avans verilmeksizin bunların irsalini takarrür ettirdiğim gibi simsarlara komisyon vermeksizin... 20 teyyareye bedel aynı meblağla 25 teyyare itası hakkında tanzim olunan mukavele ve evrak evvelce 25 Nisan 38 tarihinde arz ve takdim olunmuş idi. İtalya hükûmetinin Cenevre konferansının hitamından evvel eşya-yı askeriyeyi ihraç etmemek hakkındaki arzusunu da leh-ül-hamd galebe olunarak teyyarelerin ihracı hakkındaki müsaade-yi resmiye bir kaç gün evvel Torino'ya hareket etmiştir"¹⁹⁵. İtalya'dan alınan savaş uçaklarının sayısı konusunda bir Türk kaynağında", 14 Temmuz 1922'de İtalya'dan bir kişilik muharebe teyyaresi gelmişti"¹⁹⁶. şeklindeki bilgide verilen rakamın sağlıklı olmadığını düşünüyoruz. Roma'dan Müdafaa-yı Milliye Vekaleti'ne gönderilen tarihsiz bir yazıya göre, On milyon kapsül ve iki milyon mavzer fişeginin yüklendiği "aynı vapurda, İtalya'nın meşhur teyyarecilerinden Paracchi tarafından verilen mücedded dokuz teyyare mevcuttur"¹⁹⁷.

M. Celal Bey'in Müdafaa-yı Milliye Vekaleti adına mübayaat ve tedarikat için haziranda tayin edildikten¹⁹⁸ sonra kasatura, fişek ve her biri 280 Lirete çok sayıda mavzerin satın alınmasından¹⁹⁹ sonra Türk ordusu taarruz edebilecek güce ulaşmıştır.

Ankara Hükûmeti İtalya'dan yalnızca silah, cephane mühimmat satın almamıştır. Ordunun asli nusu olan askerlerin elbise, çadır, askerinin ihtiyacını karşılamak için alınan malzemenin dökümü şöyledir: Antalya'daki

¹⁹⁴ R.B.A. K. 130, D. 1.

¹⁹⁵ R.B.A. K. 130, D. 1.

¹⁹⁶ *Türk İstiklâl Harbi*, c. 7, *İdari Faaliyetler*, (T.İ.H./VII), Ankara, 1975, s. 479.

¹⁹⁷ R.B.A. K. 130, D. 1.

¹⁹⁸ R.B.A. K. 130, D. 1.

¹⁹⁹ R.B.A. K. 130, D. 1.

İtalyan bankasına yatırılan yarım milyon Frank karşılığı²⁰⁰ olarak 30 bin takım elbise ve 20 bin çadır²⁰¹. 18 Ekim 1921'de hareket eden gemi ile 10 milyon kapsül de gönderilmiştir²⁰². Celâleddin Ârif Bey döneminde yapılan alımlar da şöyledir: 15 bin ceket ve pantolon, 160 bin fanila ve fanila ceket²⁰³. 1922 başında bir İtalyan şirketiyle yapılan mukaveleden sonra 18 bin takım çadır Anadolu'ya sevk edilmiştir²⁰⁴. Mart 1922'de 14 bin takım çadırın satın alınması için bir mukavele yapılmıştır²⁰⁵. Ocak 1922'de yapılan 100 bin adetlik matara hakkındaki bir mukavele sonucu bunlardan 42 bini 22 Ocak 1922'de Anadolu'ya gönderilmiştir. Ankara Hükümeti'nin mataraya ihtiyaç kalmadığını bildirmesine rağmen satın alınan mataraları iade etmek mümkün olmadığından geriye kalan mataralar da haziran ayında Türkiye'ye gönderilmiştir²⁰⁶. Askerler için alınan 25 bin Alman sırt çantası da taarruzdan önce Antalya limanına getirilmiştir²⁰⁷. İtalya'dan getirilen bu eşyaların ve askeri malzemenin cepheye naklinde de İtalyan Catania şirketinin kamyonları kullanılmıştır²⁰⁸.

XII-Ticari İlişkiler: Kont Carlo Sforza'nın İstanbul'a yüksekkomiser olarak atandıktan sonra Osmanlı Devleti ile İtalya arasındaki ticarî ilişkiler yeniden başlamış ve Prof. Carmelo Melia İstanbul'a ticarî ateşe olarak tayin edilmiştir. Ticaret yasağının kalkmasından sonra Antalya'yı işgal etmiş olan İtalyanlar, askerlerinin ihtiyacının karşılanması için hayvan satın almalarına ve bunların Rodos'a ihraç edilmesine izin istemişlerdir. Dâhiliye Nezareti'nin, İtalya'nın bu talebi hakkındaki 19 Nisan 1919 tarihli tezkiresini 29 Nisan'da görüşen Meclis-i Vükelâ, Osmanlı Devleti'nden hayvan ihracının yasaklandığı ve bu yasağın devam etmekte olduğu" gerekçesiyle İtalyanlara izin vermemiştir²⁰⁹. İtalyanlar bu kez hububat ve un ihracı için izin istemişlerdir. İtalyanlara, Fethiye ambarlarındaki ihtiyaç fazlası hububatın satılma-

²⁰⁰ R.B.A. K. 130, D. 1.

²⁰¹ R.B.A. K. 130, D. 1, T.İ.H./VII, s. Bunlardan 12 bin takım elbise, kaput ve 6 bin çadır 18 Ekim 1921'de İtalya'dan hareket eden gemi ile gönderilmiştir. R.B.A. K. 130, D. 1. İtalya'dan alınan giyim eşyalarının dayanma gücü azdı. R.B.A. K. 130, D. 1, T.İ.H./VII, s. 463.

²⁰² R.B.A. K. 130, D. 1.

²⁰³ R.B.A. K. 130, D. 1.

²⁰⁴ R.B.A. K. 130, D. 1.

²⁰⁵ R.B.A. K. 130, D. 1.

²⁰⁶ R.B.A. K. 130, D. 1.

²⁰⁷ R.B.A. K. 130, D. 1.

²⁰⁸ R.B.A. K. 130, D. 1.

²⁰⁹ B.O.A. M.V.M., No: 215, s. 148.

sına karar veren Osmanlı Hükûmeti²¹⁰, Rodos'a 150 çuval buğday, 35 çuval arpa, 50 çuval darı, 300 çuval kepek, 8 çuv al fasulye, ile 7 bin adet yumurta ve 300 sığırın ihracına da izin vermiştir²¹¹.

Mütarekeden sonra bir yandan Dünya Savaşı esnasında imzalanan gizli anlaşmalarla kendisine vaat edilen bölgelerde işgallere zemin hazırlayan ve Osmanlı Devleti ile ticarî ilişkiyi yeniden başlatan İtalya, diğer yandan da işgalleri gerçekleştirdikten sonra bazı ticarî kuruluşlar oluşturmuştur Mali ve ekonomik konularda işbirliği yapmak amacıyla, Osmanlı ve İtalyan hükümetlerinin garantisi altındaki "Osmanlı-İtalyan Cemiyeti"nden²¹² başka, 12 Aralık 1919'da, idare merkezi Milano, faaliyet merkezi İstanbul olmak üzere "İtalyan Şark Şirketi"²¹³, Mart 1920'de Cenova'da "İtalyan-Türk Ticaret Odası"²¹⁴ ve "Osmanlı-İtalyan Şirketi" kurulmuştur²¹⁵.

Ankara Hükûmeti de, silah ihtiyacı gibi, diğer ihtiyaçlarının da İtalya'dan sağlanması için çalışmalarda bulunmuştur. Meclisin açılmasından sonra 2 milletvekili, 1921'de Anadolu demiryollarını yedek parçasının İtalya'dan temin etmek için İtalya'ya gönderilmiştir²¹⁶. Demiryolu malzemesinin satın alınması için özel bir komisyon kurulmuşsa da, diğer ihtiyaçların tedariki temsilciler aracılığıyla yapılmıştır. Maliye Vekili Ferid Bey'den Câmi Bey'e 6 Ocak 1921'de gönderilen bir yazıda, "Berlin ve Moskova yoluyla muhabere edebilecek bir telsiz-telgraf cihazına sahip olmak istendiği ve hangi sistemin uygun olacağına araştırılması"²¹⁷ istenmiştir. 20 Ocak'ta gönderilen başka bir yazıda, "madenî paranın basımı için son sistem bir darphane için gerekli aletlerin İsviçre veya başka bir yerden tedariki hükümetin tekeline alınmış kibritle ve sigara kâğıdı fabrikaları hakkında tedkikat yaparak sonucunu bildirmesi ve külçe halinde gümüşün kilosunun kaçta satın alınabileceğinin araştırılması" istenmiştir²¹⁸. Bu yazıya 25 Ocak'ta gönderdiği zeyilde Maliye Vekili, alınmasını istediği maddeleri bildirdi. Bu yazıya göre, satın

²¹⁰ B.O.A. M.V.M. No: 215, s. 13.

²¹¹ B.O.A. M.V.M. No: 215, s. 75.

²¹² Manetti, *La politica italiana...*, s. 38.

²¹³ Söylemezoğlu, a.g.e., s. 252-53. Osmanlı Hâriciye Nezareti 17 Şubat 1920'de Roma'da bulunan eski elçilerden Galip Kemalî Bey' bir telgraf göndererek bu şirketin nizamnamesini istedi. Söylemezoğlu, a.g.e., s. 313.

²¹⁴ Söylemezoğlu, a.g.e., s. 332-33.

²¹⁵ Manetti, *La politica italiana...*, s. 38.

²¹⁶ T.B.M.M.Z.C. c. VII, (2. bsk.), Ankara, 1944, s. 11-12.

²¹⁷ R.B.A. K. 130, D. 2.

²¹⁸ R.B.A. K. 130, D. 2.

alınacak matbaa için 8 bin metre kâğıt 1500 metre defter kabı için mukavva, 1500 kilo sabit ve 500 kilo kırmızı, 1000 kilo siyah, 500 kilo yeşil matbaa mürekkebi, 10 bin adet muhtelif raptiye, bir kutu kalem ucu, 1500 adet ıstampa, 5 bin kalem ucu ve 5 bin kurşun kalem²¹⁹.

Câmi Bey bu konuda yaptığı araştırmanın sonucunu hükûmete bildirmeden, yine Maliye Vekili Ferid Bey'den aldığı 17 Nisan tarihli başka bir yazıda bu kırtasiye maddelerinin şu şekilde tâdil edildiğini ve bir an önce satın alınması için yardımcı olması gerektiğini öğrendi: Müsvedde kâğıt, 120 bin metre murabba defter kabı için mukavva, 120 bin metre murabba defter yüzü için ince bez, 15 bin kilo sabit mürekkep, 100 kilo kırmızı mürekkep, 20 bin metre papiyebuar, 10 bin kutu muhtelif raptiye, bin kutu kalem ucu, 10 bin adet kalem sapı, 15 bin adet kurşunkalem, bin kilo siyah, 500 kilosu kırmızı ve 100 kilosu yeşil matbaa mürekkebi, 2500 adet muhtelif ıstampa²²⁰.

XIII- Osmanlı Devleti-İtalya İlişkileri ve Ticaret Antlaşması: İtalya, Mondoros Mütarekesi'nden sonra Türkiye'den bağımsız savaşı yönündeki hareketleri yakından izlerken Osmanlı Devleti ile ilişkilerine de devam etmiştir. Bir anlamda, İtalya'nın Türkiye'deki resmî muhatabı Osmanlı Hükûmeti gayr-ı resmî muhatabı da Ankara Hükûmeti olmuştur. İtalya, Ankara Hükûmeti'ni beklentilerine vereceği cevaba göre İstanbul Hükûmeti'ne alternatif olarak görmüştür.

Mütarekeden sonra İtalya'nın İstanbul yüksek komiserliğine atanan Kont Sforza bu görevini, Dışişleri Bakanlığı müsteşarlığına tayin edildiği Haziran 1919'a kadar yürütmüştür. Sforza'dan boşalan İstanbul yüksek komiserliğine Felice Maissa atanmış ve görevine 13 Ağustos 1919'da İstanbul'a gelerek başlamıştır²²¹. Bu dönemde Osmanlı Devleti'nin İtalya'da resmi bir temsilcisi bulunmamakla birlikte, Roma'da gayr-ı resmî olarak bulunan eski büyükelçilerinden Galip Kemalî Bey, (Söylemezoğlu) Eylül 1919'dan itibaren hükûmete düzenli raporlar göndermiştir²²².

Ankara Hükûmeti gibi İstanbul Hükûmeti de İtalya'dan askerî malzeme almak için girişimde bulunmuştur. Trabzon'daki "Nazionalist" gemisinin kumandanına, ihtiyaç duyulan askerî malzemenin temininde yardımcı ol-

²¹⁹ R.B.A. K. 130, D. 2.

²²⁰ R.B.A. K. 130, D. 2.

²²¹ *Alemdar, İstanbul, Peyâm, 14 Ağustos 1919.*

²²² *Söylemezoğlu, a.g.e., s. 194-95. G. Kemalî Bey'in Roma'dan Osmanlı hükûmetine gönderdiği raporlar Roma Büyükelçiliği Arşivi'nde bulunmaktadır. R.B.A. K. 129, D. 3.*

ması istenmiş ve bir sipariş listesi verilmiştir. Bu girişimden olumlu cevap alınmaması üzerine²²³ emekli İtalyan generali Giacomo Richiardi'nin başkanlığında bir komisyon kurulmuştur. Meclis-i Vükelâ'nın 24 Eylül 1921 günü yapılan toplantısında bu komisyona bir de Osmanlı subayının katılmasına karar verilmiştir²²⁴. Osmanlı Devleti, Roma'da ikamet etmekte olan Osmanlı vatan-daşı Harun Safveti aracılığıyla da İtalya'dan askerî malzeme alıyordu²²⁵ 1922'de İtalya'ya giden İstanbul Jandarma Kumandan M. Kemal Paşa, 5 bin Alman sırt çantası satın almıştır²²⁶.

İncelediğimiz dönemde Osmanlı Devleti ile İtalya arasında en önemli ilişki; İngiltere ile birlikte Ankara Hükûmeti'nin de tepkisini çeken gizli ticaret antlaşmasıdır. İtalyanlar böyle bir antlaşma yapmak için Londra Konferansı'nda ilk olarak İstanbul Hükûmeti'ne başvurmuşlar, sonuç alamayınca müzakereleri yürütme yetkisini Garroni'ye vermişlerdi²²⁷. Osmanlı Hâriciye Nâzırı İzzet Paşa ile İtalya'nın İstanbul yüksek komiseri Garroni arasında 24 Nisan 1922'de imzalanan bu antlaşmaya göre; İstanbul Hükûmeti İtalya'nın Antalya-Konya ve Şile-Zonguldak arasında demiryolu hattı inşa etmesini kabul edecekti. Zonguldak kömür havzasında ve Antalya bölgesinde bir takım imtiyazlar verecek, Erzurum bölgesinde maden işletme hakkı da İtalyanların olacaktı²²⁸. Bir maddeye göre de, bu antlaşma Türkiye ile İtilâf Devletleri arasında barış anlaşması imzalanır imzalanmaz yürürlüğe girecekti. Eğer, şimdiki kabine barış anlaşmasının imzalanmasından önce iktidardan çekilecek olursa, yerine gelecek kabine bu anlaşmayı feshetmek yetkisine sahip olacaktı²²⁹.

İtalya, çok uğraştığı halde Ankara Hükûmeti'nden alamadığı imtiyazları, yanlış bir zamanda, Türk ordusunun taarruza hazırlandığı dönemde İstanbul Hükûmeti'nden aldı. İtalyan basınından La Tribuna Coloniale gazetesine göre, "İstanbul Hükûmeti, daha Ankara Hükûmeti yokken İtalya'ya Anadolu'da imtiyaz vermeye hazır olduğunu bildirmiştir. İtalya Dışişleri Bakanı Schanzer, Mart 1922'de görüştüğü Lord Curzon ve Poincare'ye bundan

²²³ R.B.A. K. 127, D. 1.

²²⁴ B.O.A. M.V.M. No: 222, s. 54.

²²⁵ R.B.A. K. 129, D. 6.

²²⁶ R.B.A. K. 130, D. 1.

²²⁷ Şimşir, *İngiliz...* c. 4, s. 361.

²²⁸ *Turkey Annual report 1922*, s. 7, O.M.I. (15 Mayıs 1922), s. 717. *Hâkimiyet-i Milliye*, 12 Mayıs 1922, s. 1, *İslahat*, 5 Haziran 1922, s. 2, Kürkçüoğlu, a.g.e., s. 127-28.

²²⁹ Kürkçüoğlu, a.g.e., s. 128.

söz etmiştir. İstanbul Hükûmeti, kesin hatlarını tespit ettiği imtiyazları bir mektupla temsilciliğimize bildirdi. Bu imtiyazlar Anadolu'da demiryolları ve limanların yapılmasına izin veriyordu. Bunun dışında henüz bir antlaşma mevcut değildir. Şayet doğruysa, daha önce Lloyd George, İtalya ile İstanbul arasında yapılacak bir anlaşmanın İtalya ile İngiltere arasındaki iyi ilişkileri bozacağını açıklamıştır"²³⁰.

Gerçekten de İngiltere ile İtalya arasındaki ilişkiler bozulmaya yüz tutmuştur. İngiltere'nin, "müttefik birliğinin bozulması"²³¹ olarak değerlendirdiği anlaşma hakkında İngiliz yüksek komiseri H. Rumbold'a açıklama yaparken Garroni, "siyasi önemi olmayan ve İtalyan kamuoyunu memnun etmek için yapılmış bir kâğıt müsveddesi" demiştir²³². Bu açıklama İngiliz hükûmetini ve basınını tatmin etmedi. İngiltere Hükûmeti 27 Nisan'da İtalya'yı protesto ederken²³³ Dışişleri Bakanlığı da bir açıklama yapmıştır²³⁴. Avam Kamarası'nda 8 Mayıs'ta yapılan görüşmede konuşmacılar İtalya'yı ittifak dayanışmasını bozmakla suçladılar ve sert bir dille eleştirdiler²³⁵.

XIV- Türk Zaferi ve İtalya: Sakarya Savaşı'nın Türk ordusu tarafından kazanılmasından sonra Yunan Ordusu'nun taarruz gücü kırılmıştı. Türk ordusunun Yunan ordularını Anadolu topraklarından atacağı genel taarruz hazırlığı yaptığı dönemde, İtalya Nisan 1922'de Menderes Bölgesi'ndeki askerlerini de geri çekmişti. Türk-Yunan anlaşmazlığının barışçı yollardan çözümlenmesi için girişimler başlatılmıştı. Paris ve Cenova Konferanslarında Türk-Yunan anlaşmazlığına barışçı bir çözüm bulma çabaları olumlu sonuç vermedi. Barış çabaları Türk ordusunun taarruzuyla sonuçsuz kaldı. Türk zaferi İtalyan kamuoyunda sempati ve haklı olmanın getirdiği bir övgüyle karşılandı. Ekonomik beklentilerden hiçbir zaman vazgeçmemiş olmalarına rağmen İtalyanlar, Türklerin verdiği bağımsızlık mücadelesinin haklılığına ve başarıya ulaşacağına müttefiklerinden önce inanmışlar ve bunu ifade etmişlerdi. İtalyan dergilerinde Türk zaferi hakkında yazılar yayınlanırken, Benito Mussolini de bir makale kaleme almıştır. Türk bağımsızlık savaşını,

²³⁰ O.M. -I-, (15 Mayıs 1922), s. 718.

²³¹ *Turkey Annual Report 1922*, s. 7.

²³² *Turkey Annual Report 1922*, s. 8.

²³³ *Turkey Annual Report 1922*, s. 7, *Kürkçüoğlu, a.g.e.*, s. 128.

²³⁴ O.M. -I-, (15 Mayıs 1922), s. 718, *Islahat*, 11 Mayıs 1922 s. 1.

²³⁵ O.M.I, (15 Mayıs 1922), s. 717-18, *Hâkimiyet-i Milliye*, 12 Mayıs 1922, s. 1, *Islahat*, 11, 18 Mayıs 1922, s. 1, 2.

sömürgeciliğe başkaldırı olarak gördüğü ve bağımsızlık mücadelelerinin önlenemeyeceğini anladığı için makalesinin başlığına "Yükselen Ay" (La Luna crescente)²³⁶ diyen Mussolini'ye göre "Türk zaferiyle, Doğu Akdeniz'de Yunan emperyalizmi çökerken, Yunanlıları destekleyen İngiltere de İslâm dünyasında prestij kaybetmiştir"²³⁷. İtalya'da iktidara adım adım yürümekte olan Mussolini, kazanılan zaferle Türkiye'nin Avrupa'ya yeniden döndüğünü yazmıştır²³⁸. "Kemalist zaferle Üçlü Anlaşma'nın uygulamadan düşmesinden"²³⁹ ötürü, ateşli bir İtalyan milliyetçisi olarak üzüntü duyan ve Türk zaferrinin anlamını gerçekçi bir şekilde değerlendiren Francesco Coppola'ya göre, "Türk ordusunun zaferiyle Anadolu'da, pan-helenizmle birlikte, L. Georg'un kişiliğinde 4 yıldır uygulanan halk avcısı ve inatçı İngiliz Doğu politikası gürültülü bir şekilde çökmüştür"²⁴⁰ "Yalnızca İtalya'nın, İzmir hilekârlığına karşı çıktığı ve yenilmez bir ordunun yanında yer aldığı için İngiliz-Venizelosist mağlubiyetten dolayı memnun olduğunu"²⁴¹ yazan Coppola'ya göre, "Türk zaferi aynı zamanda İslâm dünyasının zaferiydi"²⁴².

Ankara Hükümeti ile İtilâf Devletleri arasında 4-11 Ekim 1922 tarihleri arasında yapılan Mudanya Konferansı'nda İtalya'yı General Monbelli temsil etti. Konferansta, Türkiye delegesi tarafından "Edirne ve Karaağaç'ın Türkiye'ye iadesini ve TBMM'nin azınlıklara ait hakları temin edeceğine güvenilerek Trakya'dan müttefik askerlerin çekilerek, Doğu Trakya'nın barış konferansından evvel Türkiye'ye teslim edilmesi gerektiği"²⁴³ savunulmuş ve Monbelli'nin tutumu da bu yönde olmuştur. Monbelli'nin konferanstaki tavrı Ankara Hükümeti heyetinin başkanlığını yapan İsmet Paşa tarafından, "umumü olarak bana müşkilat çıkarmadı"²⁴⁴ şeklinde yorumlamıştır²⁴⁵.

²³⁶ Benito Mussolini, "La luna crescente", *Gerarchia*, -I-, (25 Eylül 1922), ss. 477-79.

²³⁷ Mussolini, *a.g.m.*, s. 477.

²³⁸ Mussolini, *a.g.m.*, s. 478.

²³⁹ Francesco Coppola, "La catastrophe orientale" *Poliüca*, -XIII-, (30 Eylül 1922), s. 183.

²⁴⁰ Coppola, *a.g.m.*, s. 168.

²⁴¹ Coppola, *a.g.m.*, s. 164.

²⁴² Coppola, *a.g.m.*, s. 169.

²⁴³ Ali Naci Karacan, *Lozan Konferansı ve İsmet Paşa*, İstanbul, 1943, s. 13-14.

²⁴⁴ İsmet İnönü, *Hâatıralar*, (2. kitap), Ankara, Bilgi Yay. 1987, s. 28.

²⁴⁵ Mudanya Mütarekesi'nin İtalyan basınındaki yankıları için bakınız: *Anna Massala*, "İtalya Basınında Mudanya Mütarekesi", *70. Yılında Mudanya Mütarekesi ve Uluslararası Sonuçları, Bildiriler*, Bursa, 1993, ss. 83-95.

XV- Lozan Barış Konferansı: Mudanya Konferansı'yla mütarekenin sağlanmasından sonra İtalya, barış görüşmelerinin Venedik'te yapılmasını istemiştir. Lord Curzon, Venedik'te toplanacak konferansa İtalya'nın başkanlık etmesinden kaygı duymuştur²⁴⁶. Bu sebepten barış görüşmelerinin tarafsız bir yerde yapılması söz konusu olunca İsviçre'nin Lozan şehri benimsendi. İtalya'nın Paris Büyükelçisi Sforza, Poincare'ye verdiği İtalyan notasında, konferans için Lozan'ın İtalya'ya uygun olduğunu bildirmiştir²⁴⁷.

Konferanstan önce İtalyan Hükümeti ve kamuoyu, nasıl bir politika izleneceği konusunda görüş bildirmeye başlamıştır. Parlamentodaki ilk konuşmasını 16 Kasım'da yapan yeni başbakan ve Dışişleri Bakanı Mussolini, İtalya'nın dış politikasından söz ederken Türkiye ile ilgili olarak şunları söylemiştir: "Türkiye hakkında Lozan'da görüşmeler yaparken, Boğazlardan geçişini serbest olmasını, Avrupa'nın ve Hıristiyanların menfaatlerini savunacağız. Balkanlar ve Müslüman memleketlerdeki gelişmeler dikkate takip edilmelidir. Türkiye alması lazım gelen şeyleri elde ettikten sonra daha fazlasını istememelidir. Türkiye'ye, "buraya kadar, daha ilerisi olmaz" demeye cesaret edilmelidir"²⁴⁸. İtalya'yı, başkanlığını Mussolini'nin yaptığı ve Camillo Garroni ile Jules Cesar Montagna'nın bulunduğu bir kurulun temsil ettiği Lozan Barış Konferansı 20 Kasım 1922 günü çalışmalarına başlamıştır. Açılış töreninde Celâleddin Ârif Bey'in tanıştırdığı İsmet Paşa'nın elini çevredekilerin dikkatini çekecek kadar kuvvetli ve saygılı bir şekilde sıkkan Mussolini²⁴⁹, konferansın açılışında konuşan İsmet Paşa'yı alkışlayan tek baştemsilciydi²⁵⁰. 22 Kasım günü²⁵¹, İsmet Paşa ile Mussolini arasında bir görüşme yapılmıştır. İsmet Paşa görüşmede, İngilizlerin barışı çıkmaza sokmaları ve Boğazlarda savaş çıkarmaları halinde İtalyanların düşüncelerini ve nasıl davranacaklarını öğrenmek istemiştir. Barışın sağlanacağını söyleyen İtalya Başbakanı, İngilizlerin, Boğazlarda kalmasına muvafakat etmeyeceklerini ifade etmiştir. İsmet Paşa-Mussolini görüşmesinde Adalar meselesi de gündeme gelmiştir. Bu konuda kesin bir tavır takınan Mussolini, bu meselenin çözümlenmiş olduğunu belirterek tekrar gündeme getirilmemesini istemiştir²⁵².

²⁴⁶ Şimşir, *İngiliz...*, c. 4, s. 418.

²⁴⁷ *Yeniğün*, 26 Teşrin-i ewel 1922, s. 2.

²⁴⁸ *Yeniğün*, 19 Teşrin-i sâni 1922, s. 2.

²⁴⁹ Karacan, *a.g.e.*, s. 60.

²⁵⁰ Karacan, *a.g.e.*, s. 65.

²⁵¹ I *Documenti Diplomatici Italiani*, settima serie, (1922-1935), volume: I, (D.D.I. VII/I), (31 Ekim 1922-26 Nisan 1923), Roma, 1953, s. 90, B. 143, İnönü, *a.g.e.*, s. 57

²⁵² D.D.I. VII/I, s. 90, B. 143, İnönü, *a.g.e.*, s. 57-58.

Batı Trakya konusundaki Türk tezine müttefikleri gibi karşı çıkan İtalya²⁵³, Boğazların uluslararası deniz trafiğine açık olmasını savunmuştur²⁵⁴. Fakat müttefikleri için olduğu kadar İtalya için de en önemli konu kapitülasyonlardı. Kapitülasyonların malî hükümlerinin bazı şartlarla kaldırılmasına razı olan müttefikler, adli kapitülasyonların kaldırılmasını kabul etmiyorlardı²⁵⁵. Başkanlığını Garroni'nin yaptığı kapitülasyonlarla ilgili ikinci komisyon ilk toplantısını 2 Aralık'ta yaptı. Toplantının açılışında bir konuşma yapan Garroni, "kapitülasyonlar rejiminin bağımsız bir devletin egemenliğini kısıtladığını, Türkiye'nin, artık çağı geçmiş olan bu rejimi kaldırmak istemesinin anlaşılır olduğunu ve TBMM'nin bu haklı isteğini tümüyle desteklemek eğiliminde olduklarını" söyledikten sonra şöyle devam etmiştir. "Türk Hükûmeti, ortadan kalkmış olduğunu görmek istediği kapitülasyonlar rejimi yerine, başvuracak herkese güven duygusu vermeye elverişli yasalar ve gene bu nitelikte bir adalet yönetimi güvencelerini koymak gereğini, şüphesiz, göz önünde tutmak durumundadır" İsmet Paşa, Garroni'nin kapitülasyonlar konusundaki sözlerini "senet" saydığını söylemiş ve "kapitülasyonların özünü olduğu gibi tutup da yalnız bunların adını ve biçimini ortadan kaldırmaya yönelebilecek görüşleri hiçbir bakımdan kabul edemeyeceğini" de belirtmiştir²⁵⁶.

Barış konferansının, özellikle kapitülasyonlar nedeniyle tıkanması üzerine İtalyan temsilcisi Montagna'nın adıyla bulunan "Montagna Formülü" ile çözüm bulunmaya çalışılmıştır. Bu formüle göre; Türkiye'de adli idarenin ıslahı için zamana ihtiyaç olduğu kabul ediliyor, hiç olmazsa beş sene süreyle Türkiye'de hukukçulardan oluşan bir müşavir heyetinin bulunması isteniyordu. Bu hukukçuların da katılacağı bir komisyon Türkiye'de adli idarenin ve hapishanelerin ıslahına ait projeler hazırlayacaktı. Yabancıların dâvâlarında devamlı yabancı müşavir bulunacak, yabancılar hakkında celp, tevkif ve ev arama emirleri ancak yabancı hukuk müşavirlerinin tasvibi alındıktan sonra verilebilecekti. Teklife göre bu yabancı müşavirleri Uluslararası Adalet Divanı seçecekti. Türk mahkemeleri âdetâ bunların kontrolünde bulunacaktı. Haklı görmedikleri mahkeme kararlarını bozdurmak için Adliye

²⁵³ İnönü, *a.g.e.*, s. 67.

²⁵⁴ Bilsel, *a.g.e.*, c. II, s. 365.

²⁵⁵ İnönü, *a.g.e.*, s. 88.

²⁵⁶ Seha, L. Keray, *Lozan Barış Konferansı, Tutanaklar-Belgeler*, Takım: I, c. 2, Ankara, 1971, s. 3-4, Bilal N. Şimşir, *Lozan Telgrafları, -I-*, (1922-1923), Ankara, TTK Yay., s. 159, No: 68, Karacan, *a.g.e.*, s. 101-102, 106, Bilsel, *a.g.e.*, II, s. 79-80, Sonyel, *a.g.e.*, II, s. 321.

Vekiline itiraz edebileceklerdi. İsmet Paşa konferansın kesildiği 4 Şubat günü bu teklife cevap vererek, geçici bir süre yabancı hukukçulardan müşavir olarak yararlanabileceklerini söyledi. Bunların I. Dünya ve İstiklâl Savaşları'na katılmamış devletler vatandaşları arasından seçilmesini ve Türk memuru olarak çalışmalarını istedi. Montagna formülü üzerinde görüşmeler yapıldığı sırada İngiliz temsilci Lord Curzon'un Lozan'dan ayrılmıştır²⁵⁷. İsmet Paşa da Lozan'dan ayrılınca konferans kesintiye uğramıştır.

Türkiye ile Avrupa devletleri arasındaki barış görüşmeleri Lozan'da 23 Nisan 1923'te tekrar başlamıştır. İtalya'yı konferansta bu kez Montagna'nın başkanlığını yaptığı bir heyet temsil etmiştir. Diğer meselelerin yanısıra ikinci konferansta Türk ve İtalyan heyetleri, Oniki Ada (Dodecaneso) ve Meis Adası (Castellerorizzo) meselesi yüzünden karşı karşıya gelmişlerdir.

Daha barış konferansı başlamadan Mussolini, Lord Curzon ve Poinçare ile görüşmüş ve Sevr Barış Andlaşması ile İtalya'ya verilmiş olan Rodos, Oniki Ada ve Meis Adası'nı kaybetmemek için zemin hazırlamaya çalışmıştır²⁵⁸. Sevr'i hiç bir zaman tanımamış olan TBMM Hükümeti tarafından, 4 Ekim 1922'de barış konferansında müzakere edilecek konuları gösteren bir program ilan edilmiştir. 14 maddelik bu programın 10. maddesi: Rodos, Oniki Ada ve özellikle Meis'in de aralarında bulunduğu "Anadolu sahillerine yakın olan adalar" hakkındaydı. Lozan'da, Rodos ve Oniki Ada hariç olmak üzere diğer Ege Adaları meselesi, konferansın açılmasından sonra, 22 Kasım'da ele alınmıştır. Türk heyeti başkanı İsmet Paşa, arazi meselelerini inceleyen ve Lord Curzon'un başkanlığını yaptığı Birinci Komisyon'un 25 Kasım tarihli toplantısında isteklerimizi şöyle açıklamıştır: "Anadolu sahillerine çok yakın olan adacıklarla; İmroz, Bozcaada ve Semadirek Türkiye'ye verilmelidir. Diğer adalar, askerden arındırılmalı ve özerklik verilmelidir"²⁵⁹.

Türk isteklerine karşı Venizelos, İmroz ve Bozcaada'nın da Yunanistan'a verilmesini talep etmiştir. Türk ve Yunan görüşleri arasındaki aykırılık ve Lord Curzon, adalara muhtariyet verilmesine hukukî bakımdan imkan görmediğini ileri sürerek İmroz, Bozcaada ve Semadirek üzerindeki iddiaların Boğazlar meselesiyle birlikte müzakere edilmesini teklif etmesi üzerine, mesele bir alt komisyona havale edilmiştir. Sonuçta, İmroz ile Bozcaada'nın

²⁵⁷ İnönü, a.g.e., s. 133-36.

²⁵⁸ Şerafettin Turan, "Rodos ve Oniki Ada'nın Türk Hâkimiyetinden Çıkışı, *Belleten*, c. 29, s. 109.

²⁵⁹ Bilsel, a.g.e., c. II, s. 243.

Türkiye'ye verilmesi, Midilli, Sisam, Sakız ve Nikarya adalarının da askerden arındırılması konusunda anlaşılmıştır²⁶⁰. Yunanistan'ın adalar konusunda yeni talepler ileri sürmesi üzerine Avrupa devletleri kendi aralarında anlaşarak adalar konusunda aldıkları kararları 23 Ocak 1923'te Türk heyetine bildirmişlerdi. Uzun tartışmalardan sonra Türk heyeti, 4 Şubat'ta bu projeye bir muhtura ile cevap vermiş, fakat konferans kesildiği için bir sonuca varılamamıştı.

Meis meselesi konferansın ikinci döneminde 25 Nisan'da gündeme gelmiştir. İsmet Paşa, "Meis adasının Türk karasuları içinde bulunduğunu ve bu adanın her zaman, Türkiye'nin tamamlayıcı bir parçası sayıldığını" belirterek "Ouchy Andlaşması da bu adayı Türkiye'ye vermişti" demiştir. İsmet Paşa'dan sonra konuşan İtalyan temsilci Montagna, "İsmet Paşa'nın delillerini boşa çıkartmak için elinde yeterli kanıtlar yok değilse de, Türk temsilciyi bu düzeyde izlemekten çekineceğini" söylemiştir. Türk talebinin Misak-ı Milli'nin birinci maddesinde sözü edilen, "Osmanlı-İslam çoğunluğu" ilkesine uygun olmadığını ileri süren Montagna, "Meis Adası'nda, aralarında ne bir Müslüman, ne de bir Türk bulunan 6-7 bin kişilik bir nüfus vardır. Böyle olunca, bu sorunun tartışılmasını sürdürmek için de hiç bir neden yoktur" görüşünü ileri sürmüştür. Montagna'dan sonra tekrar söz alan İsmet Paşa, Türk tezini savunmuştur. Daha sonra konuşan İngiliz temsilci Horace Rumbold ve Fransız temsilci General Pellé İtalyan temsilciyi desteklemiştir. Meis konusunda herhangi bir sonuç alınmadan toplantı tamamlanmıştır²⁶¹.

İtalya Başbakanı Mussolini, "Meis Adası'nın Türkiye'ye iadesinin mümkün olmadığını"²⁶² söylerken, Montagna bu sorunun barışçı yollardan çözümlenmesi için İsmet Paşa ile görüşmüştür. Montagna, "Meis Adası'nın nihayet bir taş parçasından ibaret olduğunu, fakat Mussolini kabinesi için bir şeref ve izzet-i nefis kayası teşkil ettiği için bu derece ısrar ettiklerini" belirtmiştir. İtalyan temsilciye göre, "bu önemsiz ada Türkiye için hiç bir şey değilken İtalya Meis Adası'ndan vazgeçmemek durumundaydı. Çünkü bu fedakârlık Mussolini ve kabinesini gülünç vaziyete düşürebilirdi". İsmet Paşa, Meis Adası'nın İtalyanlar tarafından Türkiye aleyhinde kullanılmayacağı ko-

²⁶⁰ Turan, *a.g.m.*, s. 110.

²⁶¹ Meray, *a.g.e.*, Takım: II, c. 1, kitap: 1, s. 13-17, Bilsel, *a.g.e.*, c. II, s. 249, İnönü, *a.g.e.*, s. 118.

²⁶² *İkdam*, 10 Nisan 1923, s. 1.

nusunda teminat verilmesi halinde Meis Adası'ndan vazgeçebilecekleri" cevabını vermiştir. Montagna bu iki şartı kabul etti²⁶³. Meis Adası meselesi iki ülkenin heyetleri arasında çözümlendikten sonra konferansın gündemine tekrar geldi. 4 Haziran'da yapılan toplantıda Rumbold, İsmet Paşa'nın, "Türk heyetinin, dünya sulhünün teessüsüne yardım etmek gayesiyle, gayet ağır bir fedakârlığı göze alarak Meis'ten feragat eylediğini"²⁶⁴ bildiren demecini okumuştur. Meis Adası'nın İtalyan hakimiyetinde kalması Mussolini tarafından "şâyan-ı memnuniyet"²⁶⁵ olarak değerlendirilmiştir. Buna karşılık İtalya da Oniki Ada'daki Müslüman vakıfların haklarını kabul etmiştir²⁶⁶. Bu sorunun çözümlenmesinden sonra İtalyan heyeti Türk taleplerine karşı daha yumuşak bir tavır takınırken Montagna, Venizelos'un Lozan'da yaptığı "gizli tertiplerinden dolayı"²⁶⁷ Türklerin haklılığını savunmuştur. İtalya, Meis Adası üzerindeki haklarını Türk hükümetine kabul ettirdikten sonra konferansta, İngilizlerin tespitiyle "dürüst simsar"²⁶⁸ rolünü oynamaya tekrar başlamıştır.

Türk ve Avrupa devletleri heyetlerinin barışı sağlamak için yaptıkları karşılıklı fedakârlık ve Musul meselesinde olduğu gibi, bazı konuların çözümünün konferans sonrasına bırakılması sonucu Lozan Barış Antlaşması 24 Temmuz 1923'te imzalanmıştır.

Barış Antlaşması İtalya tarafından memnuniyetle karşılanmıştır. Konferansın ikinci devresinde İtalya'yı temsil eden heyetin başkanlığını yapan ve barıştan sonra İtalya'nın Türkiye elçiliğine atanan Montagna basına verdiği bir demeçte barış antlaşması hakkında şunları söylemiştir: "Türkiye ile akd edilen sulhden memnunuz. Başvekil Mussolini de Lozan Muahedesi'nden memnundur. Gerek Türkler, gerek Yunanlılar İtalya heyet-i Murahhasasının Lozan'da ifa ettiği hizmeti takdir edeceklerdir. Türkler konferansın ikinci safhasında iddialarında ısrar etmemişler, müttefikler de Lozan'da tesanüdlerini muhafaza etmişlerdir"²⁶⁹.

Yapılan seçimle üyeleri yenilenen TBMM'inde, Lozan Barış Antlaşması'nın müzakereleri 21-23 Ağustos 1923'te yapılmıştır. Barış antlaş-

²⁶³ Karacan, *a.g.e.*, s. 351-52.

²⁶⁴ Meray, *a.g.e.*, Takım: II, c. 1, kitap: 1 s. 153, *Turan, a.g.m.*, s. 112.

²⁶⁵ *Hâkimiyet-i Milliye*, 18 Haziran 1923, s. 4.

²⁶⁶ Meray, *a.g.e.*, Takım: II, c. 1, kitap: 1, s. 155.

²⁶⁷ *I Documenti dipolamatici Italiani*, Settima Serie: 1922-1935, volume -II- (D.D.I. VII/2) (27 Nisan 1923-22 Şubat 1924), Roma, 1955, s. 55-56, B. 78.

²⁶⁸ *Turkey Annual Report* 1923, Lindsay'den Mac. Donald'a, İstanbul, 6 Mayıs 1924, s. 22.

²⁶⁹ *Hâkimiyet-i Milliye*, 23 Ağustos 1923, s. 2.

masının aleyhinde konuşan milletvekillerinden İstanköy doğumlu Şükrü Kaya 21 Ağustos'ta yaptığı konuşmasında adaların İtalya'ya bırakılmasını eleştirmiştir²⁷⁰. Bir grup milletvekilinin karşı çıkmasına rağmen TBMM 23 Ağustos 1923'te Lozan Barış Antlaşması'nı onaylamıştır. Açıldığı tarihten itibaren İtalya'ya karşı tutarlı ve kararlı bir politika izleyen TBMM, Lozan Konferansı'nda, mirasçısı olduğu Osmanlı Devleti'ne verileceği anlaşma ile tespit edilmiş olan Rodos ve Oniki Ada'nın İtalyan egemenliğinden kurtarılmasını sağlayamamıştır. Anadolu'ya olan yakınlığı ve stratejik önemi bir yana, hukuken de Türkiye'nin olması gereken adaların İtalya'ya bırakılması, İtalya'nın bu olayı gurur meselesi yapmasından ve Ankara Hükümeti heyetinin boyun eğmesinden ileri gelmiştir. Türkiye Cumhuriyeti, gelecekte savunma politikasının oluştururken adalardan gelebilecek bir İtalyan saldırısını hep dikkate almış ve adalarda meydana gelen askerî hareketleri endişe ve dikkatle takip etmiştir²⁷¹.

Lozan Barış Antlaşması'ndan sonra Türkiye'nin Roma elçiliğine tayin edilen Suad (Davaz) Bey 30 Ağustos 1923'te Roma'ya vararak görevine başlamıştır²⁷². İtalya, İtilâf Devletleri arasında barış anlaşmasını resmen tasdik eden ilk devlet olmuştur²⁷³. Lozan Barış Anlaşmasını onaylayan İtalya, 25 Ocak 1924'te Montagna'yı Türkiye'ye elçi olarak atamıştır²⁷⁴. 7 Şubat'ta kral ve Mussolini'ye veda eden Montagna²⁷⁵, 26 Şubat 1924'te İstanbul'a gelerek görevine başlarken gazetecilere şu açıklamayı yapmıştır: "Türkiye'ye en halis ve samimi hisler taşıyarak geliyorum. Lozan'da heyetiyle tanışmaktan şeref duyduğum ülkenize ve sizlere karşı samimi hisler taşıyorum. İki memleket arasındaki iyi ilişkileri pekiştirmek emeliyle İstanbul'a geldim"²⁷⁶.

Sonuç: Trablusgarb'a yerleştikten sonra Anadolu'ya yönelen İtalya I. Dünya Savaşı'na girerken imzaladığı gizli anlaşmalarla Güneybatı Anadolu'da

²⁷⁰ T.B.M.M.Z.C., Devre: 2, c. I, Ankara, 1961, s. 237-38.

²⁷¹ 1924 yılı mayıs ayında İtalyanların Rodos'daki askerî birliklerini 2-3 aylık kuvvette takviye etmesi iki ülke arasında diplomatik bir sorunun yaşanmasına yol açmıştır. Ankara hükümet, kaygıyla izlediği bu asker yığılması hakkında İtalyanlardan bilgi istemiş, İtalya da bu hareketin Türkiye'ye karşı bir tavır olmadığı konusunda güvence vermiştir. *Tanin*, 1, 2, 3, 4, 5, Haziran 1924.

²⁷² *Tanin*, 31 Ağustos 1923, s. 1, *Hâkimiyet-i Milliye*, 2 Eylül 1923, s. 1.

²⁷³ R.B.A. K. 131, D, 6. Montagna'nın Türkiye elçiliğine Ağustos 1923'de tayin edildiği hakkında *Tanin* gazetesinde bir haber yayınlanmıştır. *Tanin*, 30 Ağustos 1923, s. 3.

²⁷⁴ R.B.A. K. 131, D, 6.

²⁷⁵ *Tanin*, 9 Şubat 1924, s. 1.

²⁷⁶ *Tanin*, 27 Şubat 1924, s. 1.

geniş bir bölgenin kendisine vaad edilmesini sağlamıştır. Savaşın sonrasındaki toplanan barış konferansında müttefiklerinin, vaat ettikleri İzmir ve Fiume gibi yerleri ele geçirmesine karşı çıkmasından sonra İtalya, Türkiye politikasını müttefiklerinden bağımsız hale getirerek Anadolu'da işgallere başlamıştır. İtalyanların Anadolu'da işgallerini herhangi bir tepkiyle karşılaşmadan kolaylıkla yapmasının nedenleri; halka karşı iyi davranmaları, Osmanlı Hükümeti'nin işgallere karşı resmî politikasının protesto ile sınırlı kalması ve İzmir'le birlikte Anadolu topraklarına çıkan Yunanlıların işgallerinin kanlı olması sonucu İtalya'nın bir güvence olarak görülmesidir. Bu, İtalya bakımından politik bir tercihin uygulamaya sokulmasıdır. İtalyan işgallerinin amacı; işgal bölgesini bir koloni haline getirerek ekonomik zenginliklerinden yararlanmaktır. İtalya'nın bu amaçları gerçekleştirmek için halkı kazanmaya yönelik politika izlemesi sonucu halk ve işgalcilere karşı bağımsızlık savaşını yürütenler tarafından "dost düşman" olarak görülmesini sağlamıştır.

İtalya'nın uluslararası platformlarda, "bağımsız ve yaşayabilir bir Türkiye'nin gerekliliğini"²⁷⁷ savunması, TBMM Hükümeti ve M. Kemal Paşa tarafından değerlendirilmiştir. M. Kemal Paşa'nın Mütareke İstanbul'unda tanıdığı Sforza'nın İtalya Dışişleri Bakanı olarak Türklerin haklarını savunması, Ankara Hükümeti'ni İtalya'ya yaklaştırmıştır. Meclisin açılmasından sonra ilk temsilci Roma'ya gönderilmiştir. Temsilci olarak Mütareke döneminde İtalyanlarla iyi ilişkileri olan Câmî Bey'in seçilmiş olması, M. Kemal Paşa'nın İtalyanlara karşı akılcı bir politika izlediğini göstermektedir. M. Kemal Paşa, İtalya ile iyi ilişkiler kurarak onu müttefiklerinden uzaklaştırırken, onların, ekonomik avantajlar bekleyen politikasını²⁷⁸ zaafı olarak görmüş ve faydalanmıştır. Misak-ı Milli ile İtalyan istekleri temelde çelişmesine rağmen, İtalya'ya karşı esnek bir politika izleyen Ankara Hükümeti ilişkilerin bozulmamasına da büyük önem vermiştir. Zor şartlar altında yürütülen bağımsızlık savaşında İtalya'ya karşı güneyde yeni bir cephe açmanın zorluğunu bilen TBMM, İtalyan işgal bölgelerinden yararlanma imkânını da kaybetmek tehlikesiyle karşı karşıya kalacaktı. İtalya'nın Anadolu'da geniş bir bölgeyi denetim altında tutuyor olması, Millî Mücadele hareketi bakımından, tam bağımsızlıkla bağdaşmamasına rağmen, bir takım avantajlar sağlıyordu. Bu avantajların yitirilmesi ve daha önemlisi buraların da

²⁷⁷ Sforza, *Un anno di...*, s. 102.

²⁷⁸ *Turkey Annual Report 1922*, s. 25.

Yunanlılar tarafından işgal edilmesi tehlikesini gündeme getireceğinden, İtalyanların Anadolu'da bulunmaları, bir süre kabul edilebilir bir durum olarak görüldü. M. Kemal Paşa ve arkadaşları biliyorlardı ki, arkasında İngiltere'nin maddî ve manevî desteği bulunan Yunanistan'a karşı yapılan savaşın başarıya ulaşması İtalya üzerinde de caydırıcı bir etki yapacaktı.

İtalya, tamamen kendi çıkarları doğrultusunda izlediği Anadolu politikasını Ankara Hükûmeti'ne karşı "fedakârlık" ve "Türklerle yardım"²⁷⁹ olarak görmüş ve karşılığını alamadığı iddiasıyla şikayette bulunmuştur. İtalya, Millî Mücadele'nin başarıyla gelişmesi karşısında Anadolu hakkındaki isteklerinde geri adım atmak zorunda kalmıştır. İşgal bölgelerini sömürgeleştirmek gayesine Anadolu'ya gelen İtalyanlar, bunun mümkün olmadığını anlayınca, Üçlü Anlaşma ile kendilerine sağlanan imkânların Ankara Hükûmeti tarafından da kabul edilmesi için çaba sarfetmişlerdir. Bunda, Londra Konferansı'nda Bekir Sâmî Bey ile yapılan anlaşma ile muvaffak olmuştur. Bu anlaşmanın Ankara Hükûmeti tarafından kabul edilmemesi üzerine, İtalya'nın Ankara Hükûmeti'ne karşı olan "cömertliği"²⁸⁰ azalmıştır. Buna rağmen Ankara Hükûmeti gerçeğini göz ardı edemeyen İtalya, geçmişteki iyi ilişkilerine dayanarak, TBMM ile müttefikleri arasında köprü olmak isterken dahi ekonomik avantajlar sağlamaya çalışmıştır.

Türk zaferinden sonra iktidara elen Mussolini hükümetinin ilk dış politika sınavı Lozan Barış Konferansı olmuştur. Menfaati gereği İtalya barış konferansında müttefikleriyle birlikte ortak bir politika takip etmiştir. Rodos ve Oniki Ada üzerindeki işgalini meşrulaştırmasının dışında; İtalya, konferansında, müttefikleri ne kazandıysa onu kazanmış, müttefikleri ne kaybetmişse onu kaybetmiştir. Geleceğe yeni bir umut ve özlemle bakan İtalya, büyük devletler arasında barış anlaşmasını tasdik eden ilk devlet olmuş ve Montagna'yı İstanbul'a elçi olarak göndermiştir. Cumhuriyet Türkiye'si ile Faşist İtalya'nın sonraki dönemlerdeki ilişkilerinde, geçmişte İtalya'nın beklentilerinin karşılanmamış olması belirleyici faktör olmuştur.

²⁷⁹ Cappola, "La crisi orinetale...", *a.g.m.*, s. 43.

²⁸⁰ Romain Rainero, "I rapporti italo-turchi nel periodo fascista", *il Veltro*, 2-4 anno XXIII, (Mart-Ağustos 1979), s. 395.

انقلابه سر نومبر رفصه

Il delegato dell'alto commissario in Adalia.

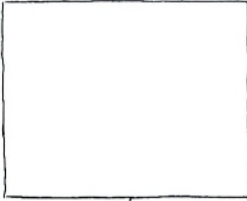
استانبول انالیاده بر نومبر امربله

D'ordine dell'alto commissario Italiano a Costantinopoli.

انقلابه ده انالیاده نومبر ترال ولای مارکبه ترالی دی اورناتو

Noi marchese a ferrante di ruffano suo delegato in Adalia Dichiaramo.

فوتوغرافی
Fotografia

امضای
Firma

Ehe il ^{سکیده}
figlio di ^{امیرک} ^{و غلف}
nato a ^{برده قوله اقبه}
dimorante in ^{مکان قاضی}
di professione ^{صفت}
di religione ^{دین و زعم}

استدعی او ز...

Avendo chiesto ed ottenuto la protezione Italiana e iscritto nel registro dei protetti che si conserva in questo ufficio al No. e gli rilasciamo quindi al presente Patente di Professione. Adalia il ^{ولمه} ^{ترال}

il. R. delegato Italiano

KIBRIS'TA 1931 İSYANI VE YANKILARI

İZZET ÖZTOPRAK*

Lozan Barış Antlaşması'nın Kıbrıs ile ilgili üç maddesi vardır. Bunlar 16, 20 ve 21. maddelerdir. 16. madde de özet olarak "Türkiye'nin antlaşmada açıklıkla belirtilen sınırlar dışında bulunan bütün arazi üzerinde ve bu araziye bağlı adalardan ayrı cezireler üzerinde her ne mahiyette olursa olsun sahip olduğu bütün hukuk ve dayanaklarından vazgeçtiğini" denilmekte 20. madde de ise; "Türkiye, Britanya Hükümeti tarafından Kıbrıs'ın 5 Teşrinisani 1914'te ilân olunan ilhakı tanıdığını beyan eder" ifadesi yer almaktadır. Bundan önce Osmanlı Devleti'nin I. Dünya Savaşı'na Almanya ve müttefikleri safında katılmış olması üzerine de İngiltere adayı tek taraflı olarak ilhak etmiştir. 26. maddede ise, özet olarak "5 Kasım 1914 tarihinde Kıbrıs adasında yerleşmiş bulunan Türk uyrukları, yerel kanunun saptadığı koşullar içinde, İngiliz uyrukluğunu edinecekler ve bu kimseler Türk uyrukluğunu yitireceklerdir..." denilmektedir¹.

Bu maddelerin ışığında, özellikle de 20. madde ile 24 Temmuz 1923'te imzalanan Lozan Barış Antlaşması'yla Kıbrıs'ta İngiliz egemenliği resmileşmiş oluyordu. Bu antlaşma 6 Ağustos 1924'te İngiltere tarafından onaylandı. Bu gelişmeyi takip eden önemli bir husus, 1925 yılında Kıbrıs anayasasında yapılan değişiklik idi. İngiltere'de 1924 Kasım'ında yapılan seçimlerde İşçi Partisi'nin Kıbrıs'ın statüsünde yaptığı değişiklik Kıbrıslı Rumlar'ın isteğinin çok gerisinde kaldı ve Kıbrıs'ı sadece bir "Taç Kolonisi"ne (Crown-Colony) dönüştürdü. 10 Mart 1925 tarihinde Kıbrıs'ın bir "Taç Kolonisi" durumuna getirilmesi, Kıbrıs anayasasında yapılan değişikliğin sonucuydu. 6 Şubat tarihli bir "Order in Council" ile anayasada yapılan değişiklikler 1 Mayıs 1925 tarihli Kıbrıs Resmi Gazetesi'nde (Cyprus Gazette) yayınlanmıştı ve şunları içeriyordu²: 18 üyeden oluşan Teşrii Meclis'in üye sayısı 24'e yükseltiliyordu. Fakat bu artış sadece Rumların ve İngilizlerin lehine idi. Meclisteki Rum üye

* Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Öğretim üyesi.

¹ Bu maddelerle ilgili olarak; M. Cemil (Bilsel), Lozan, İstanbul 1933, C. II, s. 589.

² Hill, George F; A History of Cyprus, C. 4, s. 427-429; Ayrıca, Royal Institute of International Affairs The Middle East, A Political and Economic Survey, London 1950, s. 132.

sayısı 9'dan 12'ye ve hükümetin tayin ettiği resmi (Official) üyelerin adedi de 6'dan 9'a yükseltildi. Vali Meclis'in başkanıydı. Türk üye adedi hiçbir değişikliğe uğramamış, 1882 anayasasında olduğu gibi 3 kişi olarak kalmıştı. Bu durum Türk topluluğu için haksızlıktı³. Fakat Rum üyelerin sayısındaki artış ta "resmi üyelerin" sayısı artırılarak dengelenmiş oluyordu: "resmi üyeler" ile Türk üyelerin toplamı, Rum üyelerin toplamına eşitleniyordu. Bu durumda karar meclis başkanı olan İngiliz valiye kalıyordu. Ashında 10 Mart 1925 tarihinden itibaren Yüksek Komiserlik de kaldırılmış, yerine valilik makamı oluşturularak 1 Mayıs 1925'ten geçerli olmak üzere Kıbrıs'ın ilk valisi olarak Sir Malcolm Stevenson atanmıştı. Vali aynı zamanda Kıbrıs'ın başkomutanı rütbesine sahipti⁴. Bu önemli değişikliklerden önce, 1920'lerden başlayan birçok Rum istek ve önerilerinin yazılı, gerektiğinde sözlü olarak İngiltere Sömürgeler Bakanı'na iletilerek ısrarlı olduğunu görmekteyiz. 22 Aralık 1922'de Başpiskopos Kyrillos, Sömürgeler Bakanı'na gönderdiği bir muhtura ile adada tam anlamıyla özerk bir yönetim kurulmasını, ada halkının temsil edildiği Yasama Meclis'i dışında Yürütme Konseyi'nin yanısıra, yönetim mekanizmalarında da nüfusları oranında katılmalarını istiyordu. Bu durumda nüfus oranları esas olacağından Rumların çoğunluğu oluşturmaları nedeniyle her türlü idari ve siyasi yetki ellerine geçmiş olacaktı.

6 Şubat 1923'te Kyrillos'un muhturasına Sömürgeler Bakanlığı'nca verilen yanıtta, Kıbrıs halkının istenildiği ölçüde geniş siyasal özgürlüklerden yararlanabilecek siyasal olgunluğa sahip bulunmadığı, bildirilmiştir⁵. Bu gelişmeyi Araoquzos adlı birinin Sömürgeler Bakanlığı'na başvurusu izledi. Amaç, 6 Şubat 1923 tarihli İngiliz görüşünün geçersizliğini kanıtlamaktı. Araoquzos, mektubunda Rumların yetenek ve olgunluğundan söz ediyor, Kıbrıs halkının

³ Ahmet Gazioğlu; İngiliz idaresinde Kıbrıs, 1878-1960, I, İstanbul, s. 59.

⁴ Ahmet Gazioğlu; a.g.e., s. 33; Dr. Şükrü, Torun; Türkiye, İngiltere ve Yunanistan arasında Kıbrıs'ın Politik durumu, İstanbul, 1956, s. 59-60. Ayrıca; Ronald, Storrs; Orientations, Taçgey, Debeş (Çev.) Ronald Storrs'un Kıbrıs Anıları, 1926-1932, KKTC, 1993, s. 22 ve 37. Şükrü, S. Gürel; Kıbrıs Tarihi (1878-1960) I, Kaynak Yayınları, Kasım 1984 Ankara, s. 122-123.

Yapılan değişiklik içinde ayrıca şunlarda bulunuyordu:

Kavanin Meclisi'nin şu kayıtlarla yetkileri kısıldı; 1- Kavaninin Meclis'i ada gelirlerini ilgilendiren bir konunun projesini hazırlayıp vaz'edemiyordu. 2- Daha önce hükümetin muvafakatini almadan vergi tâyin edemiyordu. 3- Bütçede gösterilen masrafların büyük kısmı meclisin kontrolü dışında bırakılıyor ve böylece Kavanin Meclis'i bütçede kayıtlı giderlerin tümü üzerinde kontrol yetkisine sahip olamıyordu. 4- Meclis bütçesinin hazırlanmasında da bir rol almıyordu.

⁵ Hill, George; a.g.e., s. 426; Şükrü Gürel, a.g.e., s. 120 ve Ahmet, Gazioğlu; a.g.e., s. 57.

kendilerine serbesti verilen diğer birçok İngiliz sömürge halkından daha uygar bir topluluk olduğunu ve azınlık haklarının Türklere mecliste nüfus oranına uygun temsilcilik verilerek tanınmış olacağını bildiriyordu⁶.

Araoquzos'un bu mektubuna Sömürgeler Bakanlığı'nın 14 Ağustos 1923'te verdiği yanıtta, Yasama Meclisi'ndeki Rum üye adedinin çoğaltulmasının, memur üyelerin sayısının artırılarak dengelenmesini gerektireceğini, bunun yapılmamasının ise Türkleri güvenlik endişesine düşüreceği, bildiriliyordu. Ayrıca idari işlerde yüksek makamlara alınacak olanların hem yeterli derecede ehliyetli hem de ırki tarafgirlikten uzak kalmalarının şart olduğu da yer almıştı⁷.

Rumların İngiliz Hükümeti katındaki girişimleri bunlarla kalmadı. Bu doğrultudaki bir başka girişim 20 Temmuz 1929 seçimi sonucunda iktidara gelen İşçi Partisi'ne verilen muhtura idi. Londra'ya giden heyette Kitium piskoposu, Stavrinakis ve Zenon Rossidis bulunmakta idi. Heyetin 18 Ekim 1929'da Sir John Shuckburgh'a takdim ettiği muhturanın özeti Avam Kamarası üyelerine de dağıtılmıştı. Rum muhturasında istemler olarak, Yasama Meclisi'yle İcra Meclisi'nde çoğunluğu Rumların oluşturması, Kıbrıs Valisi'nin yetkilerinin sadece yasaların onaylanmasını kabul etmemek hakkıyla sınırlandırılması hususları yer almıştı⁸. Dönemin Sömürgeler Bakanı Lord Passfield 25 Ekim'de Rum heyetini kabul etmişti. Bu görüşmelerin tutanağından anlaşıldığı üzere Rum kurulu, Passfield'den muhturada anayasa değişikliklerinin de ötesinde "enosis" isteğinde bulunmuş; Passfield ise "enosis" in mümkün olamayacağını, öteki isteklerin ise ancak hükümetine danıştıktan sonra yanıtlanabilmesinin mümkün olduğunu Rum kuruluna bildirmiştir⁹. Bu sözlü yanıt Passfield'in Rumlara verdiği resmi yazılı cevap izlemiştir. 28 Kasım 1929 tarihli bu yanıtta, Rum isteklerine olumlu cevap vermenin olanaksızlığı dile getiriliyor, böyle bir deney için zamanın çok erken olduğu

⁶ Ahmet Gazioğlu; a.g.e., s. 57-58 Hill, George; a.g.e., s. 427.

⁷ Şükrü Gürel; a.g.e., s. 120-121.

⁸ Ahmet Gazioğlu; a.g.e., s. 61-62; Bundan önce 1 Ağustos 1928'de Sömürgeler Bakanı Amery bir muhturaya verdiği yanıtta Yunan isteklerinin önünü almak için "ilhak meselesi katı olarak kapanmıştır" dedi. Aynı gün Times gazetesi şu hükme varan bir makale yayınladı "... Kıbrıs ve Rodos'un Yunanistanla birleşmesi fikri kaybolmaya mahkumdur "Şükrü, Torun; a.g.e., s. 97.

⁹ Şükrü Gürel; a.g.e., s. 128.

kayd ediliyor, Kıbrıs'ın gereksiniminin daha az siyasal tartışma ve daha çok iş olduğu vurgulanıyordu¹⁰.

Kıbrıslı Rumlar, İngiliz İşçi Partisi'nin bu olumsuz tutumuna karşın 1930 ve 1931 yılları boyunca da "enosis" ve anayasal değişiklik isteklerini sürdürmekten geri kalmadılar. Önemli bir gelişme ise Temmuz 1930'da yaşandı. Rumlar, 1930 Mayıs'ında Yunanistan'ın bağımsızlığının 100. yıl dönümünü Kıbrıs'ta kutlarken, bu olay dolayısıyla beşyüze yakın imzalı dilekçenin¹¹ İngiliz Kralı'nın doğum gününde Vali Henniker Heaton'a verildiğini ve valinin bu dilekçeye Başpiskopos'un bir mektubunu da ekleyerek 2 Temmuz 1930'da Londra'ya gönderdiğini görüyoruz. Bu dilekçenin özü "Kıbrıs'ın tüm Rum nüfusunun Yunanistan ile birleşme kararı" diye kışkırtıcılar tarafından parlak bir fikir olarak ortaya konan hikaye idi¹². Bu arada Yunan ve Kıbrıs basınında "enosis" ya da bu olmazsa "anayasal değişiklik" doğrultusunda yoğun bir kampanya sürdürüldü. 23 Temmuz 1931 tarihli bir yazıyla Rumların bu toplu dilekçesini yanıtlayan Lord Passfield, validen şu mesajının Kıbrıslı Rumlara iletilmesini istiyordu: "Daha önce söylediklerime ilave edecek bir şey yoktur. Majestelerinin hükümeti Kıbrıs'ın Yunanistan'a bırakılması isteğine boyun eğemez..."¹³.

Ekim 15'te (1930) yapılan seçimlerde Kıbrıs'ta sorunların çözümünde tek çare Yunanistan ile birleşmektir diyenler önemli bir başarı kazandılar. Bu sırada Sömürgeler Bakan yardımcısı Drummond Shields Kıbrıs'a gelmiş, ilk yaptığı açıklama Kıbrıs'ın Yunanistan ile birleşme konusunda kendisinin yetkili olmadığı biçiminde idi. Metropolitan Nikodemos Mylonas'a ada nüfusunun % 80'ini oluşturan Yunan asıllıların tek arzularının Yunanistan'la birleşmek olduğu konusunu ısrarla vurgulamasının yanısıra belediyenin İslâm üyesi Zekai Bey'in Türk görüşü olarak böyle bir birleşmeyi şiddetle protesto ettiği, bu durumda ne hayat hakkının ne de adaletin var olamayacağını be-

¹⁰ Şükrü Gürel; a.g.e., s. 128.

¹¹ Söz konusu dilekçenin imzalanmasıyla ilgil olarak George, Hill; şu son derece ilginç ve önemli cümlelere yer veriyor, "Kilisenin tüm ağırlığı ile desteklediği bu karar imza için 496 köy, kasaba ve şehrin yönetim komisyonlarına gönderildi. Bunlardan 378'inde tüm komisyon üyeleri imzaladı. 66'ında tüm komisyon üyeleri reddetti. 52'inde genellikle muhtarlar olmak üzere bir kısım üyeler imzalamadılar. İmzalayanların bir çoğu bunu baskı altında yaptılar. 102 köye ise nedense imza için gönderilmedi. İki önemli köyün muhtarı "Biz birliği onaylamıyoruz biz Yunanistan'ı istemiyoruz, biz İngiltere'nin bizi yönetmesini istiyoruz. Kim Yunanistan'ı istiyorsa bizi burada bırakıp, kendileri oraya gitsinler..." "Hill, George; a.g.e., s. 544.

¹² Hill, George; a.g.e., s. 544.

¹³ Hill, George; a.g.e., s. 544; Şükrü, Gürel, a.g.e., s. 129.

lirttiği ve hiçbir uluslararası yasanın, bir ülkenin benzerlik içeriyor diye bir başka ülke ile birleşmesine izin vermeyeceğini açıkladığı görüldü¹⁴. Bu iddialar karşısında Drummond Shields cevap olarak kısaca şunları belirtti; Hiçbir İngiliz Hükümeti böyle bir birleşme için Parlamento'nun desteğini alamaz, öneremez. Biz Kıbrıslıların kendi ilişkileri içinde toplulaşmalarını arzu ediyoruz. Yasaların yapılmasında ve yönetimlerin oluşturulmasında, sorumlulukların paylaşılmasında birliktelik olmalıdır. Sömürgeler Bakanı'nın kimi sözleri açık bir tehditin ifadesiydi. Çünkü o, konuşmasının bir yerinde Başpiskopos'un yüzüne, "İngiliz idaresine karşı özellikle bazı kilise çevrelerince çok acı ve hoş olmayan şeyler söylenmiştir. Başka güçlere ait kolonilerde bu tür konuşmalara hiçbir zaman izin verilmez. Çok fazla tolerans gösterilmiş ise de bunun bir sınırı vardır..." demiştir. Bu açıklamalara büyük bir olasılıkla içinde bulunulan koşulların bunlar başta ekonomik krizin etkisi olmak üzere Yunanistan'a bel bağlamış olmanın verdiği güven ve cesaret idetkisiyle olmalıdır ki Başpiskopos, Drummond Shields'e bir yazı yazarak (10 Kasım 1930) Yunanistan ile birleşmenin Kıbrıs halkının vazgeçilmez arzusu olduğunu ifade etti¹⁵. Rumların Kıbrıs'ın Yunanistan ile birleşmesi konusunda giderek artan oranda girişimlerinin yoğunlaştığı 1930'lu yıllarda Kıbrıs Valisi Storrs Londra'ya gizli mesajlar gönderiyordu. Bunlardan biri 1931 Şubat'ında yollandı ve Kıbrıs adasındaki "enosis" eylemleriyle Yunanistan'ın ve bu devletin Kıbrıs'taki konsolosunun organik bağı bulunduğunu içeriyordu. Nisan sonunda İngiliz Dışişleri Bakanlığı'ndan Sömürgeler Bakanlığı'na gönderilen bir yazıda, Storrs'un Kıbrıs'taki Yunan konsolosu Kyrou ile ilgili kaygılarını doğrular nitelikteydi. Bu yazıda, Atina'daki büyükelçi Ramsey'den alınan bilgiler aktarılıyor ve Kyrou'nun Yunanistan'da yayınlanan ve "enosis" destekçiliği ile bilinen Hestia gazetesiyle olan bağları açıklanıyordu¹⁶. İngiliz vali Londra ile yaptığı resmi yazışmalarda M. Aleksander Kyrou konusuna ilişkin olarak vermiş olduğu dikkat çekici bilgileri kendi anı kitabında da uzun uzadıya belirtmektedir. Buna göre Kyrou, Atina'da yayınlanmakta olan "Ocak" dergisinin sahibi aileye mensuptu. Bir ara Yunan Dışişleri Bakanı'nun özel sekreterliğini de yapmış olan Kyrou, Kıbrıs'a gelir gelmez ilk iş olarak Yunan Konsolosluğu'nu Larnaka'dan politik merkez olan Lefkoşa'ya taşıdı.

¹⁴ Hill, George, a.g.e., s. 545.

¹⁵ Bu tür görüşme ve yazışmalar bir iki kez daha devam etti. Her seferinde Rumlar ısrarlı oldular. İngilizler de açık bir biçimde bu ısrarlı talepleri geri çevirdiler; Hill, George, a.g.e., s. 545-546.

¹⁶ Şükrü Gürel, a.g.e., s. 119.

Bunun arkasından da çeşitli kışkırtmacılarla (dini, milli vs alanlarda) yakın temaslarda bulunmaya başlayarak Haziran 1931'de açık toplantılara "Yunan milli marşını çalarak ve enosis haykırışlarında bulunarak katılma cüretini" gösterdi¹⁷. Gelişmeler, Kıbrıs Valisi Ronald Storrs'un Londra'ya çeşitli kez başvurmasına neden olur; amaç Kyrou'nun her geçen gün yoğunlaşan Kıbrıs adasındaki İngiliz düşmanlığı yönündeki faaliyetlerinin önüne geçebilmek için O'nun görevinden alınmasını yani Yunanistan'a dönmesini sağlamaktır¹⁸.

Kyrou'nun Yunanistan'la açık bağlantısının yanısıra, Yunanistan'ın Kıbrıs ile ilgili girişimlerine hız verdiğini, bazı görevli ve emekli subaylardan kurulu bir örgütün "enosis" için çalışmalarına başladığını, üç Yunanlı subayın 1931 Ağustosunda Kıbrıs'a giderek Yunan konsolosu (Kyrou) ve Kıbrıs Başpiskoposu ile görüşmeler yaptıklarını, birlikte getirdikleri bazı yayınları da dağıttıklarını görüyoruz¹⁹. Bu tür çalışmaları destekler nitelikli olması bakımından, Kıbrıslı Rumların Yunanistan ile olan organik bağlarını saptamak hususunda son bir örneği de Kıbrıs'taki eğitimle kilisenin tutumuna değinerek veriyoruz. Kıbrıs'taki eğitimin içeriği ve niteliği konusunda İngiliz valisi şunları anlatıyor: "...okullarda açık bir İngiliz düşmanlığı değil fakat etkin bir Helenleştirme faaliyeti mevcuttu... tüm Rum ilkokullarında, Analitik Program denilen Yunanistan'da hazırlanan bir sistem kullanılıyordu. Atina'daki seçim encümeninin onayladığı kitaplar hariç hiçbir yardımcı kitap kullanımına izin verilemezdi. Cimnasiumlar ve öğretmen koleji Yunan Eğitim Bakanlığı'nın kural ve talimatları altında, faaliyet gösterirler. Sınıfları Yunan Kralı Konstantin ve Kraliçe Sofhie'nin Venizelos'un resimleri süsler. Her tarafta Yunanistan'ın büyük detaylı ve modern haritaları göze çarpar..."²⁰.

Öte yandan Yunanistan ile Kıbrıs Rumları'nın bu çok yakın ve sıkı ilişkilerinde önemli bir rol oynayan kurum da, kilise idi. Kıbrıslı Rumlar'ın sportif faaliyetlere karışıp karışmamaları konusuna değin çok çeşitli ve yönlü konu-

¹⁷ Taçgey, Debeş (Çevr.); Ronald Storrs'un Kıbrıs Anıları, s. 101-102.

¹⁸ Taçgey, Debeş (Çevr.); a.g.e., s. 102. Ronald Storrs'un bu çabalarına ve Venizelos'tan söz almış olmasına karşın Kyrou ancak 1931 isyanı sırasında 22 Ekim'de Kıbrıs'ı terk edecektir. Vali Storrs, anılarında Kyrou ile ilgili olarak 1931 yazında Londra'da Venizelos'a şunları söylediğini aktarıyor "...(Venizelos) açık sözlü ve dostça konuşuyordu... Kyrou'nun derhal Kıbrıs'tan alınacağına dair bana söz verdi. Derhalden ne kast ettiğini sorunca Ağustos sonu olarak cevapladı..." a.g.e., s. 102.

¹⁹ Şükrü Gürel; a.g.e., s. 119.

²⁰ Taçgey, Debeş; (Çev.) a.g.e., s. 30.

ları tartışan kilise, bazı konularda gizlice Venizelos'a ve Yunanistan kilisesine danışma ihtiyacını duymuştu²¹. Bu durumda, yukarıda işaret edilen eğitim programlarının yapısıyla kilisenin konumu birlikte düşünüldüğünde Kıbrıslı Rumların Yunanistan ile birleşme konusunda isyandan çok daha önce bir çeşit alt yapı hazırlığı içerisinde oldukları sonucunu çıkarmak herhalde bir gerçeği ifade etmekteydi.

Kıbrıs isyanı öncesinde ekonomik koşulların toplum üzerinde yarattığı etkiler konusuna değinmek gerekiyor. İngiltere, "Kıbrıs gelir fazlasına" 1855 yılında Osmanlı Devleti'nin İngiltere ve Fransa'dan almış bulunduğu borçlara karşılık olarak el koymaktaydı. Bu konu, özellikle Kıbrıslı Rumlar arasında tepki yaratmaktaydı. 1927 yılı bütçesinin Yasama Konseyi'nde reddedilmesi, yeni bir düzenlemeyi getirdi. İngiliz hükümetinin yeni kararıyla Kıbrıs kolonisine verilmekte olan yıllık yardım 50.000 sterlinden 92.800 sterline çıkarılmış, böylece net artış 42.800 sterlin olmuştu. Fakat bu net artış Osmanlı borcuna karşılık olarak el konulmakta olan gelire eşit olduğu için, bu karar uygulamada Kıbrıs adasının gelirine el konulmayacağı anlamına geliyordu. Ancak İngiliz hükümeti bunu, İngiliz bütçesine "İmparatorluğun savunmasına yıllık katkı" adı altında yeni bir ödentiği Kıbrıs'ın yüklenmesi koşuluyla yapıyordu ki, bu da 10.000 sterlin tutmaktaydı²². "Gelir fazlası" ya da "Kıbrıs Geliri" sorunu uzun süre İngiltere'nin Kıbrıs politikasında önemli bir konu olarak yer almıştır. Çünkü, sorun 1927, 1930 ve 1931 yıllarında Kıbrıs isyanının çıkmasına değin sürüp gitmiştir. Söz konusu düzenlemenin Kıbrıs halkı üzerinde yarattığı hoşnutsuzluk çeşitli tepkilerle kendini gösterdi. Bu hususla ilgili olarak Kıbrıslı delegeler 1914'ten 1928'e kadar ödedikleri 588.000 sterlinin iadesi gerektiğini ileri sürünce, Sömürgeler Bakanı Lord Passfield şu cevabı vermiştir: "Kıbrıs Osmanlı İmparatorluğu'ndan tevarüs edilmiş bir ülke olarak Osmanlı borçlarının nisbi bir kısmının ödenmesiyle mükellef kılınmak iktiza eder"²³.

1929 yılında başlayıp 1930 ve 1931'de de süren büyük ekonomik bunalımın olumsuz etkileri altında önemli sıkıntılara düşen Kıbrıs halkı sonuçta İngiliz hükümetinden "Kıbrıs Geliri" konusunda kesin bir olumsuz yanıt alırken, bir yandan da Kıbrıslıların güçlüklerini artıran yeni bir vergi daha

²¹ Taçgev, Debeş; (Çev.) a.g.e., s. 77.

²² Şükrü Torun; a.g.e., s. 99; Şükrü Gürel; a.g.e., s. 131; Royal Institute of International Affairs The Middle East, A Political and Economic Survey, London 1950, s. 133.

²³ Şükrü Torun; a.g.e., s. 57-58. Konunun ayrıntısı için; Şükrü Gürel; a.g.e., s. 131-134.

ortaya çıkmıştı. 1931 yılında İngiltere, yeni bir gümrük vergisi koymak için girişimde bulununca Kıbrıslıların konseydeki temsilcileri ki bunların içinde bir Türk üye olarak Necati Bey de bulunuyordu, bu vergiyi reddettiler. 11 Ağustos 1931 tarihinde Yasama Konseyi'nce kabul edilmeyen Gümrük Vergisi Yasası, bir "Order in Council" ile yürürlüğe sokulmuştu²⁴. Bu kararın Kıbrıs'taki etkileri hemen kendisini gösterdi; ada yönetimine karşı oluşan direnişi daha da keskinleştirdi.

11 Eylül'de Limasol'de konuşan Kition Piskoposu Nicodemos, Kıbrıs halkını İngiliz yönetimine vergi ödemekten kaçınmaya ve kokuşmuş İngilizleri adadan çıkarmaya çağırıyordu. Bir gün sonra Yasama Konseyi'nin Rum üyeleri manifesto hazırlayarak, yayınlamaya karar verdiler. 3 Ekim'de de Rum Ulusal Örgütü ve Yasama Konseyi üyeleri Başpiskoposlukta toplanarak, manifestoyu hazırlamaya koyuldular ve vergilerin ödenmemesiyle Gümrük vergisi yasası dolayısıyla sağlanacak hükümet gelirini azaltmak üzere ithal malı satın alınmamasının halktan istenmesini görüştüler²⁵. 17 Ekim 1931 tarihi Kıbrıs isyanıyla ilgili önemli bir gündür. Çünkü, o gün ok yaydan çıkacak ve 21 Ekim günü isyanın başlamasında eylemsel en önemli adımı ve kıvılcımı oluşturacaktır. Bu tarihte Nicodemos, Rum ileri gelenlerine kendisinin kaleme aldığı manifestoyu okudu, manifesto genellikle kabul edildi. Ancak bir hafta içinde yeniden gözden geçirilmesine ve kararlaştırılacak tarihte hep birlikte istifa edilmesine karar verildi. Fakat, Nicodemos buna uymayarak hemen ertesi günü, önceki günün tarihiyle ve kendi imzasıyla manifestoyu dağıttı. Piskopos Nicodemos manifestoya ilişkin bir mektupla Yasama Meclis'i üyeliğinden istifa ettiğini de duyurdu. Nicodemos'un bu girişimi kendisiyle Yasama

²⁴ Hill, Georg; a.g.e., s. 547 İngiltere'nin Kıbrıs Valisi Sir Ronald Storrs anılarında bu vergi konusuyla ilgili olarak şunları belirtiyor; "...1931 bütçesini dengelemek için çok kısıtlı olan Rezerve Fonuna dokunulmak istenmiyorsa ilave gelir bulmak zorunda kalınılmıştı. Resmi görevlilerden üç Rum ve bir Türk'ten oluşan karma bir komisyonu bu soruna bir çözüm bulmak için atadım. Bu komisyon devlet maaşçılarının gelirlerine vergi ve bazı gümrük değişiklikleri yapılmasını önerdi. Gümrük tarifelerindeki bu değişiklik, kanun tasarısı halinde meclise sunuldu. Tasarı Rum çoğunluk tarafından reddedildi... Türk üye de maalesef ırkının ezeli düşmanlarıyla birlikte oy kullanmıştı "Taçgey, Debeş; (Çevr.) a.g.e., s. 100.

²⁵ Şükrü Gürel; a.g.e., s. 126 Bu toplantılarla ilgili olarak Ronald Storrs, anılarında, şunları yazıyor. "Eylül ortalarında Piskopos Rum meclis üyelerini İngiliz parlamentosunda yapılan bir konuşmayı ve son Order in Council'i değerlendirmek için gizli toplantıya çağırır. Rum üyeler Milli Komite'ninde onaylaması halinde topluma, fazla vergi ödememeyi ve İngiliz mallarını protesto etmeyi resmen çağırıda bulunma kararı almıştır... İki hafta sonra Meclis ve bu Milli Komite üyeleri Lefkoşa'da Başpiskoposluk'ta toplanıp bu karar üzerinde kesin bir hükme varmayı amaçlıyordu... neticede toplantı fiyasko ile kapandı" Taçgey, Debes (çevr); a.g.e., s. 105.

Meclisi'nin diğer sekiz üyesi arasında önemli bir kırgınlık yarattı. Buna karşın bu üyeler de 18 ile 21 Ekim günleri arasında Yasama Meclisi'nden istifa ettiklerini duyurmuşlardı. Kıbrıs isyanının patlak vermesinde çok önemli bir aşamayı oluşturan bu manifestonun içeriğine gelince; Tek kurtuluşun ulusal özgürlük ile gerçekleşebileceği bunun da ancak anavatan Yunanistan ile birleşmek suretiyle garanti altına alınabileceği yer alırken, ayrıca hiç kimsenin yabancı yöneticilere ve onların yasalarına uymak zorunda olmadığı, kendi benliklerini koruyabilmek için bu iğrenç İngiliz işgalinin ve yönetiminin Kıbrıs'tan atılması gerektiği, görüşlerine de yer verilmişti. Bu manifestoda bir başkaldırı nitelikli cümleler de bulunuyordu: yabancı tiranlar canavarca güç ve şiddet kurallarına başvursalar dahi²⁶.

20 Ekim 1931 günü Limasol'da Kitiom Piskoposu Nicodemos o güne kadar görülmemiş bir kalabalığa "enosis" için seslenirken, polis müdürünün bir raporuna göre anavatan Yunanistan ile birleşmeyi deklâre etmiş ve İngiliz rejimini adi, adaletsiz, ahlâksız ve sorumsuz olarak nitelemiş, onun yasalarına uyulmamasını isteyerek konuşmasında şu cümlelere de yer vermişti; "artık yabancı yöneticilere bizlerin ulusal değerlerimizin olduğunu, eğitimli bir toplum olduğumuzu ve Helen bayrağı altında özgür yaşamamız gerektiğini göstermenin zamanı gelmiştir. Kahrolsun iğrenç ve aşağılık rejim"²⁷. Limasol toplantısı aynı kentün Yasama Meclis'i üyesi olan Lanites tarafından organize edilmişti ve kentteki gelişmeler 21 Ekim günü onun tarafından abartılı bir biçimde telgrafla Lefkoşa'ya bildirilmiş, akşam da isyan patlak vermiş, hükümet binasına saldırılmıştı²⁸.

Kitium Piskoposu "enosis" için Limasol'da konuşurken, kilise çanlarının ve Rum ileri gelenlerinin etkisiyle kısa sürede beş bin kişilik bir topluluk Lefkoşa'da hükümet konağı önünde toplanmış, gösterilerini polisin uyarısına ve coplu müdahalesine rağmen sürdürmüş, Yunan bayrağı altında ilerliyerek önce binanın önündeki polis arabasını daha sonra da binayı ateşe vermek isteyince, kurallar gereği kontrol ve denetimi üstlenmiş olan Lefkoşa Komiseri Türk polis baş müfettişinin ateş açmak için istediği emri, kalabalığın ön sıralarında okul çocuklarının bulunması ve silahsız polislerle biraz daha çaba

²⁶ Nicodemos'un bu 17 Ekim 1931 tarihli manifestosu için; Hill, George; a.g.e., s. 546; Taçgey, Debeş (çevr.); a.g.e., s. 107.

²⁷ Hill, George; a.g.e., s. 547 ve aynı sayfada 1 nolu dipnot.

²⁸ Hill, George; a.g.e., s. 548 ve alt not 1. 7 Kasım 1931 tarihli Emerisios Typos'da Lanites ile yapılan mülakatta, "Bu isyanla yükseleceğiz, ben de Yunanistan'ın Dantonu (Kral ?) olacağım" demişti.

sarfedilmesi gerektiğine inandığından, kabul etmez ise de, polis arabasının yakılması, konağa yanan deyneklerin atılması üzerine komiser piyade atışının gerekliliğine karar verir²⁹. Boru çalınıp Rumca isyan kanunu okunur, oniki kişilik polis kuvvetinin piyade atışının ardından, paniğe kapılan kalabalık kaçmaya başlar, fakat hükümet konağı ondakika içinde alevlerle sarılmıştır. İsyân çok daha kısa bir süre içinde diğer kent ve kasabalara, köylere yayılmıştır. Limasol'da isyancılar komiserin evini, içinde karısı, çocuğu ve iki hizmetkârı olduğu halde işgal ederek ateşe vermişlerdir.

Kıbrıs'ta o dönemde çıkmakta olan gazeteler içinde Türkçe yayınlanan "Söz" önemli bir yer tutar. Bu gazetenin verdiği ayrıntılı bilgiye göre, isyanın başladığı gün valinin yanında bulunan Lefkoşa komiseri Hart Davis, dışarıda toplanmış olan dört - beş bin civarındaki kalabalıktan temsilci olarak üç kişilik bir heyet seçmelerini istemiş ve taleplerinin bu heyetçe valiye aktarılmasının sağlanacağı önerisinde bulunmuş ise de, bu kabul edilmemiştir. Öte yandan isyancılar dört İngiliz otomobilini ateşe vererek, hükümet binasındaki İngiliz bayrağı yerine Yunan bayrağını çekmişler, bu durumda vali çok güç koşullar altında binayı terk ederek geceyi Baf kapısı kışlasında geçirmiştir. Bu sırada polise "vur" emri verilmiş, bunun üzerine güvenlik kuvvetlerine halk arasında küçük bir çarpışma meydana gelmiştir³⁰. Kıbrıs'taki bir Türk gazetesinin isyanın ilk günü için vermiş olduğu, gözlemlere dayalı bu bilginin yanısıra, söz konusu olaylarla ilgili olarak Türkiye'nin Kıbrıs Konsolosu'nun 26.10.1931 ve 5.11.1931 tarihli raporlarında şu hususların yer almış olduğu görülmektedir.

"21 Teşrinievvel 1931 tarihinde gümrük tarifesi bahane edilerek Lefkoşa'da vali konağı önünde büyük nümayişler yapılmış ve bu taşkınlıklar konağın yıkılmasına, polis otomobillerinin tahribine, kasabanın telgraf ve telefon hatlarının kesilmesine kadar ileri götürülmüştür... adada derhal idarei örfiye ilân edilmiştir. İlk imdat kuvveti olarak 22 Teşrinievvel'de Malta'dan altı tayyare ile doksan İngiliz askeri gelmiş... Aynı günde geceleyin ahali ile polis kuvvetleri arasında vuku bulan müsademedede yaralanarak vefat etmiş olan bir Rum genci için onbin kişinin iştirak ettiği muazzam ve mutantan bir cenaze merasimi yapılmış... Rumlar Limasol'de ve diğer kasabalarda da büyük nümayişler yapmışlardır. 23 Teşrinievvel'de imdada gelen İngiliz harp gemileri adaya muvasalat etmiş ve Londra kruvazörü Larnaka'ya, bir torpito Magosa'ya

²⁹ Taçgey, Debeş; (çevr), a.g.e., s. 109-112.

³⁰ Cumhuriyet, 4 Kasım 1931, No 2692, s. 3.

bir gambot da Limasol limanına derhal asker çıkararak... Aynı günde Lefkoşa'ya yüz İngiliz askeri sevk edilmiş ve İngiliz memurin aileleri de, Belkis vapuruna yerleştirilmiştir... Hükümet ertesi günü bir beyanname neşrederek posta ve telgrafa sansür vazetmiş... müstafi kavanin meclisi azasından Hacı Parafolu, Teodor Faneromoni kilisesi piskoposu ile Dr. Kolokosidis, Hacı Çankaris, Larnaka despotu Gityo ile Kerine despotu Makarios'u tevkif ederek Londra kruvazörü ne sevk eylemiştir... Beş kişinin bir arada toplanması ve bayrak asılması idarei örfiyece men edilmiştir. Mamafih Rumlar kilisede, sokaklarda toplanmış ve her yere Yunan bayrakları asmıştır.

5 Teşrinisani 1931 tarihinde alınan tedbirler sayesinde adada sukûnet ve hâli tabii avdet etmiş... Larnaka'dan maada diğer kasabalarda gece saat altıdan sonra dışarı çıkmak memnudur... Hükümet tarafından neşr olunan 5.11.1931 tarihli beyannameye isyandan mütevellit zarar ve ziyanın tazmini için memurlar müstesna olmak üzere, Rumlardan cizye tarh edileceği ve tarz-ı tahsilin de bilâhare yapılarak bir kanun ile tavih ve tayin kılınacağı ilân edilmiştir³¹.

Kıbrıs Türk konsolosunun vermiş olduğu yukarıdaki bilgileri, isyana ilişkin diğer kaynaklar da doğrulamaktadır. Örneğin, adanın İngiliz valisinin anılarında yer alan kimi cümleler isyan konusunda Kıbrıs'ta o dönemde çıkmakta olan Söz gazetesinin yayınlarını ve Türk konsolosunun raporunda yer alan bilgileri doğrulamaktadır. Vali anılarında, London ve Shropshire gemileri ile üç destroyer vardıkları zaman limanlar emniyete alınmıştı. Uçakla gelen bir başka taburla da ...Neticede bunları (isyanın ele başları kast ediliyor) savunma kanunuyla adadan sürmeyi kararlaştırdım... Küçük gruplar halinde polis ve askerler piskopos ve diğer politikacıların evlerini kuşatıp sabaha karşı teker teker hepsini tutuklayıp, Limasol ve Larnaka limanlarında demirli London ve Shropshire gemilerine götürmüşlerdi... Yaralanan polis sayısı sivillerden çoktu. Hükümet konağını basıp imha eden, Limasol komiserinin evini kasten ateşleyip yakan ve yaklaşık yetmiş köyde zararlara sebep olan isyancıların kayıpları altı ölü ve otuz yaralı iken, polisin otuzsekiz yaralı vardı³².

İsyan hareketinin plânlı bir başkaldırı olduğunu, İngiliz Akdeniz Filosu'nun yıllık doğal Kıbrıs ziyaretini yapıp 15 Ekim'de adadan ayrılmasından

³¹ Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, Yer no 23457711.

³² Taçgev, Debeş; (çevr). a.g.e., s. 112.

önce Rumların herhangi bir harekette bulunmamalarına bağlayan George Hill, vali Storrs'un dediği gibi Nicosia hastanelerinde yedi değil onbeş yaralının bulunduğunu yazmaktadır³³.

İsyanın oluşumunun Türk kamuoyunda karşılığı ve değerlendirilişi konusuna gelince; 20 Ekim 1931 tarihli Cumhuriyet'te Atina çıkışlı yer alan haber, Lefkoşa Kitium metropolitenin kamuoyuna tercüman olarak Yunanistan'a Kıbrıs'ın ilhakını ilân ederek mebusluktan istifa ettiğini bildiriyordu. Bu kısa haberi, 23-24 Ekim 1931 tarihli Türk gazetelerinde yer alan 22 Ekim tarihli Kahire kaynaklı bir haber izledi. Bu haber, Lefkoşa'daki vali konağının yakılıp kül edildiğini, Eastern telgraf kumpanyasının Larnaka dışındaki bürolarını kapamaya mecbur kaldığını, Kıbrıs hükümetinin istemi olan tayyare ve kruvazörlerin adaya gönderilmesini takiben isyanın bastırılmasının mümkün olabileceğini içeriyordu. Bu ara da Suda limanında toplanmış olan İngiliz Akdeniz Filosu'ndan iki kruvazör ile bin dört yüz asker ve subayın Kıbrıs'a sevk edildiği de eklenmişti³⁴. Mısır ile Malta'dan getirilen kuvvetlerin Kıbrıs adasına ulaştığı, bunların bir kısmının tayyarelerle sevk edildiği, Lefkoşa'da isyanı tahrik edenlerden beş kişinin tutuklandığı; Limasol, Larnaka, Famagus'ta ve Paphos'a asker çıkarıldığı ve giderek hükümetin duruma hakim olmaya başladığı biçimindeki haberler Kudüs, Atina ve Lefkoşa kaynaklı olarak 25 Ekim 1931 tarihli kimi Türk gazetelerinde yer almıştı. Yine aynı tarihli bir başka gazetede Londra'dan 23 Ekim tarihiyle bildirilen Kıbrıs valisinin Sömürgeler Bakanlığı'na gönderdiği önemli bir yazı yayınlandı. Buna göre; Limasol'da çıkan çatışmalarda mahalli idare müdürünün evi yakılmış, Acasta ve Shropshir savaş gemilerinin gelmesiyle sükunet hasıl olmuştu. Vali'nin yazısında isyanın nedeni olarak, "Yunanistan'a ilhak arzusunda bulunan bazı siyasi rüesanın tahrikâtı" gösterilmiş ve bu kişilerin halkı hükümetle her türlü ilişkiden vazgeçirmek için umutsuz bir çaba sarfettikleri de yer almıştı³⁵.

"Kıbrıs'ta Kargaşalıklar Arasında" başlıklı önemli bir yazı 24 Kasım 1931 tarihli Hâkimiyet-i Milliye'de yayınlandı. Bu yazıda 1878'den itibaren Kıbrıs

³³ Hill, George; a.g.e., s. 548 alt not 2.

³⁴ 24 Ekim 1931 tarihli Cumhuriyet (No 2682, s. 1) ve aynı tarihli Hâkimiyet-i Milliye (s.1), Ayrıca; 23 Ekim 1931 tarihli Akşam (no. 4682, s. 2).

³⁵ Cumhuriyet, 25 Ekim 1931, No. 2683, s. 1; Akşam, 25 Ekim 1931, no. 4685, s. 2 İlginç bir haber olarak ada nüfusunun 350.000 kişi, bunların 70.000 nin Müslüman ve isyana katılan 15.000 Rum'un ise 1913 te Yunan ordusunda Balkan Harbi'ne katılmış Kıbrıslılar olduğu yer almıştı.

adasındaki değişim ve gelişmeler çok kısa olarak anımsatılıyor, Türkiye'nin bu adadan yararının vergi karşılığı olarak her sene İngiltere'nin Türkiye hazinesine ödediğı maktu bir paradan ibaret olduğı kaydediliyor, Yunan ihtilâ- linden beri Rumlarla meskûn adalarda bir sâri hastalık halini alan Yunanistan'a iltihak hevesi Kıbrıs Rumlarında da ara sıra nükseden bir maraz şeklini aldığı, ileri sürülüyordu. Bu cümlelerin açık anlamı Kıbrıs'ın Yunanistan'la birleşmesi düşüncesinin söz konusu isyandan çok önce var olduğı idi ve bu düşüncenin ilk eylemsel uygulaması da bu isyan hareketi olmaktaydı. Söz konusu yazıda, isyanının nasıl bir ortamda meydana getirilmiş olduğuna ilişkin son derece tutarlı ve realist bir yaklaşımın ifadesi olarak şu cümlelere yer verilmişti: "Kıbrıs Rumları İngiltere'nin para buhranı ve İngiliz bahriyesinde heyecanlı hadiseler vukuu esnasında bunu fırsat addederek ayaklandılar. İngiltere'nin yüksek deniz hâkimliğini, büyük siyasi nüfuzunu ve Yunanistan'ın İngiltere'ye karşı takip ettiği siyasetin nezaketini düşünmeden yapılan bir iğtişâş hareketi..."

Lefkoşa dışındaki yerleşim yerlerinde isyan hareketinin yaygın ve şiddetli bir biçimde devam ettiğine ilişkin haberler Türk basınında örneğin 5 Kasım 1931 tarihli Akşam gazetesinde yer almıştı. Londra'dan 4 Kasım tarihi itibarıyla bildirilen bu haberlerde, Magosa'daki hükümete ait tuz ve hububat depolarının asilerce yakıldığı gümrük ambarlarının yağmalandığı ve telefon hatlarının kesilmiş olduğu bildirilirken, Salamis civarındaki ormanların yakılmış olduğu da ekleniyordu. Kıbrıs adasının âdeta volkanik bir hal aldığı, Lefkoşa'ya girip çıkanların sıkı bir aramaya tâbi tutulduğu, İngiliz uçaklarının devamlı uçtuğı, bu arada Magosa ve diğer kentlerde belediye binalarıyla resmi kuruluşlara Yunan bayraklarının çekildiğı biçimindeki haberleri aktaran yayınlara da rastlanmaktaydı³⁶. Öte yandan "Son İsyanın Sebebi ve Bugünkü Vaziyet" başlığını taşıyan "Kıbrıs Mektupları" biçiminde Akşam gazetesinde yayınlanan bir yazı, daha çok Kıbrıs'taki isyanın çıkış nedenlerine ayrılmıştı. Kıbrıslı Rumların Osmanlı yönetiminden çıkıp İngiliz yönetimine bağlanmaya hiç de olumlu bakmamış olmalarına karşın, onların esas itibarıyla Yunanistan'a katılmayı özellikle Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra arzu ettiklerinin belirtildiğı yazıda, mütareke senelerinde ve sonrasında Londra'ya çeşitli kez heyetler göndererek İngiltere'den Yunanistan'a bağlanmayı isteyen Rumların bu istemleriyle Yunanistan'ında ilgilenmesini arzu ettikleri ileri sür-

³⁶ Akşam, 5 Kasım 1931, no. 4695, s. 1.

rülüyordu. Bu arada isyanın nasıl bir ortamda oluştuğuna ve ne tür bir dış faktörün etkilediğine ilişkin olarak, "İngiltere'nin iktisadi ve mali vaziyetinin sarsılması ve Hindistan vakaları, Yunanistan ile birleşmek isteyenlere cesaret verdi; Hindistan'ın ne derece misal olduğuna isyana iştirak eden halkın, Gandi gibi denizden serbest tuz çıkarması gösterir..." şeklindeki cümleler yazıda yer almıştı³⁷.

Türk basınında isyan ile ilgili olarak yer alan haber ve yorumlar konusunda son bir örneğe daha yer vereceğiz. 13 Kasım 1931 tarihli Cumhuriyet (No. 2701 s. 2) gazetesinde "Kıbrıs İsyanı" başlıklı ve Muharrem Fevzi imzalı yazıda isyanın bastırılmasına ilişkin olarak İngiliz hükümetinin siyasi önlem ve etkilemelere başvurmaksızın, zor ve şiddet kullanma yolunu yeğlediği ileri sürülüyor, "müsamaha siyasetinin" yerini "süngü ve bombaya" terk ederek "kuvvet politikasının" öne geçtiği savunuluyordu. Bu şiddet politikasının ki buna örnek olarak isyan esnasında oluşan hasarın ahaliye ödetilmeye kalkışılması, binlerce rahibin tutuklanması gösteriliyor, isyanı "teskin" değil özellikle bir kat daha "teşdit" ettiği belirtilerek, buna neden olarak da şunlar gösteriliyordu; Birincisi, Kıbrıs adasının Yunanistan'a ilhakını önerenin vaktiyle İngiltere devleti olmasıydı. Bu öneri Rum kesimi üzerinde önemli etki bırakmıştı. Yine İngiltere, diğer sömürgelerinin imar ve ilerlemesine büyük önem vermiş, külliyetli para harcamış, fakat Kıbrıs'ı ihmal etmişti. Ayrıca adalı Rumların İngiltere'ye kültürel ve manevi yönden bağlanmalarına önem verilmezken özellikle Yunanistan'a meyletmeleri hususunda son derece toleranslı davranılmıştı. Yazara göre, İngiltere'nin Kıbrıs adasına önem vermemesinin bir başka nedeni de, son yıllarda Akdeniz'deki siyasi ve stratejik durumların çok değişmiş olmasıydı³⁸.

Kıbrıs Türkleri'nin isyan sırasındaki tutum ve davranışları konusuna gelince; Bu hususla ilgili önemli bir bilgiyi 26 Ekim ve 5 Kasım 1931 tarihlerinde Kıbrıs Türk konsoloslughunca gönderilen raporlarda görmekteyiz. İsyân sırasında İslâm ahalinin "seyirci kaldığının" vurgulandığına işaret edilerek, Rumların ellerinde Türk bayrakları olduğu halde "Gazi Mustafa Kemal Hazretleri de bizimle beraberdir" diye bağırıp bu suretle birlik ve beraberlik mesajları vermeye çalıştıkları belirtiliyor, fakat Türklerin bu çağrılara iltifat etmeyerek "hükümet-i mahalliyeye itaattan" ayrılmadıkları bildiriliyordu. Ay-

³⁷ Akşam, 9 Kasım 1931, no. 4699, s. 8.

³⁸ Cumhuriyet, 13 Kasım 1931. No. 2701, s. 2.

rica, bu hususla ilgili olarak Yasama Meclisi'ndeki tek Türk temsilcisi Necati Bey tarafından İslâmlara hitaben bir beyanname yayınlandığı ekleniyordu³⁹.

Söz konusu raporda belirtilen bir başka nokta da İslâmların sükûnet ve tarafsızlığının İngilizlerin dikkatinden kaçmadığı, bunun sonucu olarak öteden beri onların reddedilen dini ve kültürel işlerine ait bazı istemlerinin "isaf edileceğinin hükümetce ihsas edildiği" konusu idi.

Yine aynı konuyla ilgili olarak 17 Kasım 1931 tarihli Cumhuriyet gazetesinde, "Kıbrıs Türkleri Adanın Yunanistan'a ilhakını istemiyorlar" başlıklı yayınlanan haberde The Times gazetesinin Lefkoşa muhabirince 12 Kasım 1931 tarihinde gönderilen bir telgrafa yer verilmişti. Kıbrıs Maarif İdaresi azası Mehmet Münir Bey'in beyanatının söz konusu edildiği bu yazıda isyanın "hükümetin elli seneden beri gösterdiği müsaadekârlık ve mülayemetin" neticesi olduğu savunuluyor, ilginç olan şu cümlelere yer veriliyordu; "...son zamanlarda Kıbrıs iptidai muallimlerinin maaşları yüzde onbeş ilâ yüzde kırk derecesinde tezyit edilmiş ve bu zam senevi yirmi bin İngiliz lirasına mal olmuştu. Buna rağmen karışıklıkların başlıca âmili gene mektep muallimleri olmuştur. Kıbrıs'ta yetmişbeşbin Türk sekene vardır. Bunlar Yunanistan ile birleşmeye şiddetle muhaliftir"⁴⁰.

Ankara Hükümeti'nin yarı resmi yayın organı durumunda olan Hakimiyet-i Milliye gazetesinin 24 Kasım 1931 tarihli "Kıbrıs'taki Kargaşalıklar Arasında" başlıklı yazısının bir yerinde Kıbrıslı Türklerin isyanla ilgili tutum ve davranışlarından bahsedilirken, onların "sükûn ve itidallerini muhafaza ettikleri" belirtiliyor, böylece yukarıda söz konusu ettiğimiz diğer kaynaklarda aynı konuyla ilgili olarak verilen bilgilerin doğruluğu âdeta onaylanıyordu. Adadaki hükümetin kararlarına, güvenlik kuvvetlerinin önlemlerine uydukları ekleniyor, onların ne karışıklıklara katıldıklarının ne de karşı bir harekete kalkıştuklarının görülmediği ayrıca vurgulanıyordu.

Kıbrıs'taki isyan sırasında Türk kesiminin tutumuna ilişkin son bir örneği "Kıbrıs Mektupları" başlıklı bir yazı dizisinde yer alan "Kıbrıs Türklerinin vaziyeti" konulu, 16 Kasım tarihli ve Lefkoşa çıkışlı habere değinerek veriyoruz. İsyân sırasında Türklerin "çok mutedil ve sâkin" davrandıkları, onların çoğu kez âsilerle İngiliz yönetimi arasında "mutavassıtlık" yaptıkları üzerinde durularak, Türk ve Rum halkları ile İngilizler katında itibarlı ve etkili

³⁹ Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, Yer No. 23457711.

⁴⁰ Cumhuriyet, 17 Kasım 1931, No. 2705, s. 3.

şahsiyetlerin kan dökülmesini önlemek için çok çaba sarfettikleri vurgulanıyor, yargıç Fuat Bey'in özellikle bu tür çabalar içinde yer aldığı belirtiliyor, onun kardeşi zabıta kumandanı Ahmet Faiz Bey'in kendi yaşamını ortaya koyarak İngilizler için çok önemli bir şahsiyeti kurtardığı, örnek bir davranış olarak gösteriliyordu⁴¹.

Bütün bu açıklamalar Kıbrıs isyanı sırasında Türk kesiminin kendilerine Rumlarca çok açık ve belirgin iltifatlar yapılmasına karşın, tarafsızlıklarını koruyarak, ne Rumlardan ne de İngiliz yönetiminden yana hiçbir tavır ve davranış sergilemedikleri, aksine isyanın yaygınlaşmaması ve kanlı cereyan etmemesi hususunda önemli çaba ve gayret gösterdikleri, bunların da zaman zaman Kıbrıs'taki İngiliz yönetimince takdirle karşılanarak, bunun belirgin bir hayranlığa dönüştüğü gözlenmektedir.

Kıbrıs'taki isyanın İngiltere'deki yankı ve tepkilerini saptamak için dönemin Sömürgeler Bakanı'nca Kıbrıs Valisi Sir Ronald Storrs'a gönderilen, Kıbrıs Resmi Gazetesi'nin 30.10.1931 tarihli "nüsha-i fevkalâdesinde" yayınlanan telgraf ile aynı bakanın isyana ilişkin demeçleri üzerinde durmak gerekmektedir. Kıbrıs Türk Konsolosluğu'nca Türk Dışişleri Bakanlığı'na gönderilen söz konusu telgrafın Türkçe çevirisine göre, İngiliz Sömürgeler Bakanı M. Thomas, ilk olarak Kıbrıs Valisi'nin her ne durum ve koşullar altında olursa olsun saldırı ve kişisel tehlikeye uğramış olmasının "önemli bir keyfiyet ve ciddi bir mesele" olarak addedildiğine dikkat çekiyor, isyanı basturmak ve karışıklığa ne şimdi ne de gelecekte, katlanılmayacağını, yanlış yola sapan kimselere açık bir biçimde göstermek için tam bir yetkiye sahip olduğunu Kıbrıs valisine iletiyor, var olan anayasa gereğince verilmiş olan hürriyet ve ayrıcalıkların sadık olmayan siyasi liderlerce kötüye kullanıldığını ekliyor ve İngiliz hükümetinin Kıbrıs adasının gelecekteki bütün sorunlarını valiye danışarak incelemek zorunda olduğunu vurguluyordu⁴². Aslında Sömürgeler Bakanı Thomas'ın telgrafı dönemin İngiliz gazetelerinde de yayınlandı ve yorumlandı. Bunlardan Manchester Guardian, 30 Ekim 1931 tarihli sayısında söz konusu telgrafın içeriğinden bahsederek, Kıbrıslı Rumların beşte dördü-

⁴¹ Akşam, 22 Kasım 1931, No. 4712. s. 8 Söz konusu yazının son cümleleri şöyle: Denilebilirki Kıbrıs isyanı esnasında Kıbrıs Türkleri milletlerinin nasıl metin, dürüst ve sulhperver bir seciyeye malik olduklarını göstermektedir. İngilizler bu isyan esnasında Türklerin gösterdikleri insaniyete hayran olmuşlardır".

⁴² Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, Yer No. 23457711. Ayrıca telgrafın The Times'te yayınlanan metninin çevirisi için; Aynı arşiv, Yer no 23457714.

nün özgürlükten yana olup Yunanlılarla birleşmek istediklerini belirtiyor, bu isteğin 1878'den beri var olduğunu hatırlatıyor ve otokrat bir hükümetten sınırlı yetkilerin dereceli bir biçimde genişletilmesi konumuna geçilmesini öneriyordu⁴³. Öte yandan Daily Herald, Thomas'ın telgrafına değindikten sonra Kıbrıs isyanının, kışkırtıcıların ve politikacıların yönlendirmelerinin basit bir sonucu olarak değerlendirilemeyeceğini savunarak, düzeninin yeniden kurulmasından sonra, sorunun baskıcı ve sert bir anlayış yerine sempatik bir biçimde ele alınmasının önemli olacağını ileri sürüyordu⁴⁴. Sömürgeler bakanının telgrafını yorumlayan Daily Telegraph Gazetesi 31 Ekim 1931 tarihli sayısında Kıbrıs anayasasının askıya alınacağını, adanın yasal temsilcilerinin ve din adamlarının anayasayı yürürlüğe koymak kabiliyetinden mahrum olduklarının çoktan beri kanıtlamış olduğunu ifade ediyordu⁴⁵ ki, bu yaklaşım Daily Herald'ın yaklaşımıyla bir paralellik göstermiyordu.

Sömürgeler Bakanının Kıbrıs isyanına ilişkin ilk demeçleri Türk basınında isyanından hemen sonra birkaç gün içinde yer almıştı. Bu tür açıklamalardan birisine 25 Ekim 1931 tarihli Akşam gazetesinde rastlıyoruz. 23 Ekim tarihli ve Londra çıkışlı olan bu haber oldukça kısaydı. Bu, Kıbrıs'ta vahim bir takım kargaşalıkların olduğu, endişe edilecek bir durumun bulunmadığı ve hükümetin duruma hâkim olduğu biçimindeydi; dolayısıyla bu açıklama tam bir diplomatik özellik taşımaktaydı. Sömürgeler bakanı isyana ilişkin ayrıntılı gelişmeleri öğrendikten sonra verdiği bir başka demeçte daha açık ve anlaşılır bir anlatımı yeğlemiş görünmekteydi. Oldukça kısa olan bu açıklama, isyanının bir takım zalim kuvvetlerin faaliyette olduğu ve İngiliz İmparatorluğu'nun düşmanları ile siddetli biçimde mücadele etmesi gerektiğini kanıtlamıştı, biçiminde bir içerik taşıyordu⁴⁶. Öte yandan Sömürgeler Bakanı Avam Kamarası'nda bir soruyu yanıtlarken Kıbrıs'ta hükümetin duruma hâkim olduğunu, isyan sırasında sivil ahalden altı kişinin öldüğünü,

⁴³ Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, Yer no 23457714.

⁴⁴ Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, Yer no 23457714.

⁴⁵ Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, Yer no 23457714. Öte yandan 2 Kasım 1931 tarihli Daily Telgraph'da yer alan bir yorumda, şu cümleler yer almıştı; "Bu karışıklığın güçlü olan tarafı İngiliz idaresine karşı bazı sınıfların düşmanlığından ibarettir. Bizim kısmi adalet bayrağımız altında güvencede olan müslüman azınlıklarla Rumların arasında dinsel ve ırk rekabeti söz konusudur". Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, Yer no 23457714.

⁴⁶ Cumhuriyet, 29 Ekim 1931, No. 2687, s. 1. Sömürgeler Bakan'ı Thomas'ın Kıbrıs valisine gönderdiği telgraf konusunda şu gazetelere bakılabilir; 1 Kasım 1931 tarihli Hakimiyet-i Milliye, s. 3 ve aynı tarihli Cumhuriyet, s. 3.

otuz kadarının yaralandığını ve polislerin uğradığı zaiyatın ise otuzdokuz yaralıdan ibaret bulunduğunu, açıklamıştır⁴⁷.

Kıbrıs'taki isyanla ilgili olarak Yunan hükümetinin ve kamuoyunun tutum, davranış ve tepkilerini saptamak, üzerinde durduğumuz konunun yanıklarıyla -daha önce değindiğimiz hususlarla birlikte - dış dünyadaki boyutlarına ilişkin önemli bilgiler kazandıracaktır. Yunanistan'ın isyana ilişkin resmi görüşü yani Atina hükümetinin açıklamaları konusunu belirlerken Başbakan Venizelos ile Dışişleri Bakanı'nın demeçleri önem kazanmaktadır. İsyanın patlak vermesinden kısa bir süre sonra Venizelos'un vermiş olduğu demeçler 25 Ekim'den itibaren Türk basınında yer almaya başladı. 24 Ekim tarihli ve Atina çıkışlı bir habere göre Venizelos, "İngiliz ve Yunan hükümetleri arasında Kıbrıs meselesi namıyla bir mesele yoktur. Mesele İngiltere Hükümeti'yle Kıbrıs ahali arasında" biçimindeki açıklamasıyla Atina Hükümeti'nin isyanla ilgisiz bulunduğunu belirtirken, Dışişleri Bakanı da daha açık bir anlatımla aynı hususa şu cümleler ile işaret ediyordu: "Yunan Hükümeti'nin Kıbrıs meselesi muvacehesindeki vaziyeti beynelmilel uhut ve şeraite ve İngiliz - Yunan münasebatı arasındaki ananevi samimiyete göredir. Yunan Hükümeti hiçbir zaman Kıbrıs ahalisini teşvik etmemiştir. Gayri kanuni tezahürleri takbih ediyorum"⁴⁸. Venizelos'un yukarıdaki demecini çeşitli kez daha ayrıntılı ve açık bir ifadeyle yinelediği görülmektedir. Cumhuriyet gazetesinin 26 Ekim 1931 tarihli sayısında yayınlandığı biçimiyle Yunan Başbakanı Kıbrıs meselesini İngiltere'nin bir meselesi telakki etmenin yanı sıra, şu cümlelere de yer vermişti: "Aklı başında hiç kimse meydana gelen bu tür olayların İngiliz Hükümeti'ni Kıbrıslı Rumların ulusal arzularının gerçekleşmesi yönünde tavır almasını sağlayacağını düşünemez. Adadaki bu son hareketler, İngiltere'deki bazı basın organlarının yazılarından da cesaret almış olabilirler..."⁴⁹. Venizelos'un bu demecini, ileride söz konusu edeceğimiz, Yunan basınında Kıbrıs'taki ayaklanmanın tamamıyla desteklediği sırada veriyor ve Yunan Başbakanı'nın yatıştırıcı nitelikli bu tutumuna Dışişleri Bakanı'da katılıyor, daha da ileri giderek, "Yunanistan'ın enosisi hiçbir zaman doğrudan ya da dolaylı desteklemediğini" söylüyordu⁵⁰.

⁴⁷ Cumhuriyet, 14 Kasım 1931, No. 2702, s. 1

⁴⁸ Cumhuriyet, 25 Ekim 1931, No. 2683, s. 3.

⁴⁹ Venizelos'un bu demeciyle ilgili olarak ayrıca şuraya bakılabilir; Hill, George; a.g.e., s. 549.

⁵⁰ Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, Yer No. 23457714 Ayrıca; Şükrü Gürel; a.g.e., s. 40'dan 24 Ekim 1931 tarihli The Times.

Yunan Hükümeti'nin isyana ilişkin açıklamaları Yunan kamuoyunun yaklaşımı ve değerlendirmeleriyle pek uyumlu ve tutarlı görünmüyordu. Çünkü Yunan kamuoyunda isyanın haklılığı ve desteklenmesi konusunda duyarlılık en üst dereceye ulaşmıştı. Bu doğrultudaki çalışma ve yayınlar konusunda dikkati çeken bir gelişme de kırkbeş kişiden⁵¹ oluşan ve üyelerinin aralarında eski Yunan Cumhurbaşkanı Amiral Kondouriotos'unda bulunduğu asker ve politikacılarca kurulmuş komitenin bir beyanname yayınlamış olmasıydı. 31 Ekim tarihli hemen hemen bütün Yunan gazetelerinde yayınlanmış olan bu beyanname, "Kıbrıslıların haklı davasını müdafaa etmek ve cihan efkârı-umumiyesini bu davalarına imale ve tenvir etmek için propaganda da bulunacağı" açıklanmakta ve Yunan halkının destek ve yardımı istenmekteydi. Ayrıca, bütün Yunanlılığın isyanı takdir ve muhabbetle takip etmekte olduğu belirtilerek şu cümleler de yer almıştı: "Özgür Yunanlılar İngiltere ve Yunanistan'ı birbirine bağlayan samimi dostluk ve minnet bağlarını unutmadılar. İngiliz ulusunun, esas itibarıyla Yunanlı olan bir adanın özlemlerini tatmin edeceğine inanıyoruz"⁵².

Öte yandan 1 Kasım 1931 tarihli Akşam'da yayınlanan 31 Ekim tarihli ve Atina çıkışlı haberde Kıbrıs isyanında ölen Rumların istirahati için büyük bir ayini ruhani yapılacağı fakat hükümetin ayinin metropolithane kilisesinde yapılmasına izin vermediği için Atina civarında Amorousion köyü kilisesinde yerine getirileceği yer almıştı. Başta üniversite, papazlar, Kıbrıs cemaati, Atina'daki Onikiadalılar, Şimali Epirililer ve çok sayıda insanın katılımıyla gerçekleşen ayiniruhani yapıldı. Ya ölüm ya Kıbrıs, silâhlanalım, gidelim kardeşlerimizi kurtaralım türünden sloganlar atıldı. Sonuç olarak İngiliz Hükümeti'nin hareket biçiminin kınanmasına ve İngilizlerin adadan çekilmesinin istenmesine karar verilmişti⁵³. Yunanistan'daki gösteri ve mitingler devam etti. 12 Kasım 1931 günü yapılan mitinge katılanların İngiliz büyükelçiliğinin

⁵¹ Çeşitli kaynaklarda komitenin üye sayısı 45 gösterilmekte iken, 2 Kasım 1931 tarihli Akşam'da (No. 4682, s. 2) üye sayısı 53 olarak verilmekte ve komite üyelerini "Yunan istiklal mücadelesinde yararlık göstermiş olan bütün Yunan ailelerinin efradının" oluşturduğu kaydedilmekte idi.

⁵² Bu beyanname konusunda; Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, Yer No. 23457714. Ayrıca; 1 ve 2 Kasım 1931 tarihli Cumhuriyet gazetesi ile 2 Kasım 1931 tarihli Akşam gazetesine bakılabilir. Bunların dışında, Hill, George; a.g.e., s. 549. 8 Kasım 1931 tarihli Cumhuriyet'te (No. 2695, s. 3) 6 Kasım tarihli ve Atina çıkışlı şöyle bir haber bulunmaktadır; "Amiral Kondouriotos'a milli bir kitap verilecek, bu kitapta Kıbrıs kasabalılarıyla köyleri ahalisinin Yunanistan'a iltihak için verdikleri kararlar münderic bulunacaktır".

⁵³ Amorousion mitingi ile ilgili olarak şunlara bakılabilir; Akşam, 2 Kasım 1931, (No. 4692, s. 2), Cumhuriyet, 6 Kasım 1931, (No. 2694, s. 2) ve Hill, George; a.g.e., s. 549.

önünden geçmesine Atina Hükümeti'nce izin verilmemişti. Bu sırada Kıbrıslı Profesör Simos Menardos, Kondouriotos'u Kıbrıs Merkez Komitesi'nin başkanı olarak takdim etti. Amiral Kondouriotos, Kıbrıslıların arzularının gerçekleşeceğini ümit ettiğini belirtti. Öğrenciler, Üniversite'nin dışında bir geçit töreni düzenlediler. Bazı göstericiler yararlandı. Venizelos, bir gün önce basın aracılığı ile dost bir ülke aleyhine olan bu gösterilerin durdurulmasını istemişti. Pire'de gizli bir komite kurulmuştu ve Kıbrıs'a gitmek üzere bin kişilik gönüllü grubu oluşturulmuştu⁵⁴.

Yunanistan'da Kıbrıs isyanıyla ilgili olarak yapılan toplantılar ve alınan kararlar konusunda son derece hareketli ve aktif tutum ve davranışın sergilendiği kentlerin başında Atina'yla birlikte Selanik gelmekteydi. Bu kentte 1 Kasım 1931 tarihinde gerçekleştirilen bir mitingte Kıbrıslı Rumların vermekte olduğu mücadelenin desteklenmesine ve bu amaç doğrultusunda olmak üzere genel bir yardım kampanyasının başlatılmasına karar verilmiş, ayrıca Kıbrıs adasının Yunanistan'a bağlanması da başka bir istem olarak yer almıştı. Bu karar İngiliz konsolosluğuna, Cemiyet-i Akvam'a ve yabancı basına gönderilecekti⁵⁵. Öte yandan ulusal derneklerin savaş gazileri birliği, kilise mensupları, muharip gaziler, Yahudi dernekleri ve parlamenterler gibi çok sayıda teşkilâtın delegasyonlarının yer aldığı kilisedeki dinsel törende Kıbrıs'ta ölen Rumlar için ilâhiler söyleniyor, savaş gazileri birliği adına yapılan konuşmada Kıbrıs isyanının niteliği şöylece belirtiliyordu: "Özgürlük ve yirminci yüzyılın ortasında eski Greklerin saf torunları olan Kıbrıslı kardeşlerimiz ülkelerini zapt eden güce karşı benzersiz bir savaş veriyorlar". Yapılan bu konuşmada isyanın nedenine ilişkin olarakta "adanın çeşitli valileri düne kadar Kıbrıslı kardeşlerimizi barbarlar olarak ve özgürlüğe layık olmayanlar olarak takdim ediyorlardı. İngiltere'ye yakışmayan bu insanlık dışı tutum, Kıbrıs halkının sesini yükseltmesine sebep oldu" biçiminde bir açıklama getiriliyordu. Mitingte Yahudi teşkilatı adına yapılan konuşma Kıbrıs isyanına katıksız tam bir desteği ifade etmekteydi. Çünkü, Yahudiler kendilerini Yunanistan'da yaşayan Yunanlılardan tamamiyle farksız bir konumda görmekteydi. İşte Yahudiler adına yapılan konuşmadan bir kaç cümle: "Yunanistan halkı dünya kamuoyuna hitap ederken ve heyecanına ortak ederken Selanikli Yahudiler tam olarak bu heyecana katılırlar. Kıbrıs adasında oturan Yunanlı

⁵⁴ Hill, George; a.g.e., s. 549 ve Cumhuriyet, 16 Kasım 1931, No. 2704 s. 1.

⁵⁵ Cumhuriyet, 3 Kasım 1931, No. 2691, s. 3.

üçyüzbin evladının böyle bir kahramanlık uğruna savaş verdiği amaçlarının tam olarak gerçekleşmesini bütün yönleriyle temenni ederler".

Yukarıda anılan çeşitli toplumsal örgütler adına yapılan, kimi örneklerini verdiğimiz konuşmalardan sonra mitingte alınan kararlar beş noktada toplanmış ve Selanik halkı adına kamuoyuna duyurulmuştu. Bu kararda şu hususlar yer almıştı:

1- Anavatan ile birleşmek ve özgürlüğü adına savaşan Kıbrıs adası halkına bütün Yunanlıların sempati ve acılarını ifade eder.

2- Küçük halkların özgürlüğü düşüncesi için savaşmış olan İngiliz halkına mağdur Kıbrıs halkının sesine kulak vermesi ve Kahraman adayı anavatanına bağışlaması için ateşli istekte bulunur.

3- En değerli şeyi, özgürlüğü elde etmek amacıyla Kıbrıslıların haklı baş kaldırmasını bastırmak için alınmış olan zalim önlemlerden vazgeçilmesini İngilizlerden adalet ve uygarlık adına rica eder ve uygar ülkelerin en büyüğü ve en güçlüsü olan İngiliz ulusunun, Kıbrıs halkının başına geçtiği için adadan sürülen siyasal şefleri ve papazları serbest bırakarak özgürlükçü tarihsel geleneklerine layık olduğunu göstereceğini ümit eder.

4- Kıbrıslıların mücadelesi ve savaşı lehinde bütün uygar dünyaya dayanışma çağrısında bulunur.

5- Baro, meslek federasyonları, savaş gazileri başkanlıklarından ve halk komisyonunun temsilcilerinden oluşan bir kurulun Kıbrıslıların savaşı lehine bu öneriyi (yukarıdaki kararlar kastediliyor) aşağıdaki yerlere göndermeye karar verir:

- a- Bütün konsolosluklara
- b- Konsey Başkanlığına, Bakanlar Kuruluna-Dışişleri Bakanına
- c- Parti başkanlarına
- d- Senatoya ve Millet Meclisine
- e- Uluslararası Basın Bürosuna⁵⁶

⁵⁶ Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, Yer No. 23457712.

Görüldüğü üzere yukarıda söz konusu edilen mitingte alınan kararlarda bir yandan Kıbrıs'taki isyan ve sonrası önlemler konusunda İngiltere'nin tutum ve davranışı açık ve sert bir biçimde kınanırken, bir yandan da, İngiltere'nin özgürlük ve bağımsızlık konularına verdiği önem anımsatılmakla kalınmıyor, övgü ve methiye derecesinde bir söylev biçimi yeğleniyordu. Bu arada dış dünyanın ilgi ve alakasını çekebilmek için hem kamuoyu ve hem de en yüksek resmi makamlar katında girişimde bulunmaktan vazgeçmiyorlardı. Kararlardaki anlatım biçimine baktığımızda, özgürlük ve bağımsızlık kavramlarına uygar dünyanın gösterdiği ilgi ve duyarlılık konularına da özellikle önem verildiği dikkati çekmekteydi.

Öte yandan, Yunanistan'da ayrıcalıklı bir yer tutan ve ikinci başkent özelliğini taşıyan Selanik kentinin Belediye Meclisi'nce kabul edilen kararların Belediye Başkanı Charissios Vamvacas'ca İngiliz Başbakan'ı R. Mac Donald'a Başbakan Yardımcısı Sir S. Baldwin'e ve Dışişleri Bakanı Sir J. Simon'a gönderildiğini görmekteyiz. Bu kararda İngiliz ulusunun özgürlüğe, bağımsızlığa olan sınırsız bağlılığı övgülü bir anlatımla dile getiriliyor, İngiliz ordularının yüksek vasıflarının Selanik halkını ricada bulunmaya sevk ettiği ileri sürülüyor, "Kıbrıs halkının ulusal hareketi için yapılan savaşın, onların (İngilizler kast ediliyor) manevi desteği sayesinde durabileceği" belirtiliyordu⁵⁷.

Yunanistan'ın isyanla ilgili resmi görüşü ile onun kamuoyunun ilgi ve davranışları konularını yukarıda açıklamaya çalıştık. Aynı ülkenin Kıbrıs isyanına olan maddi desteği konusuyla ilgili hususa gelince; yukarıda alt not 54'te verdiğimiz bilgi bize Pire'de kurulan gizli bir komitenin Kıbrıs'a gitmek üzere bin kişilik bir grup oluşturduğu biçimindeydi. Öte yandan açıklanmayan İngiliz belgelerinin kayıt defterlerinde yer alan çok kısa içerikli özetlere bakıldığında bunlardan birisinde "ayaklanmanın Mısır'dan yönetilmiş bulunduğu"na ilişkin bilginin yer aldığı, bir başka belgede de "Yunanistan'ın olayları başlatanlara destek olduğu; olaylar sırasında Yunanistan'da yoğun bir İngiliz karşıtı propagandanın⁵⁸ yapıldığı ve Kasım başında Venizelos'un Kıbrıs'a gitmek üzere olan bir silâhlı grubu son anda durdurabildiği" görülmektedir⁵⁹. İsyanın Mısır'dan yürütüldüğüne ilişkin İngiliz belgesinde yer alan bilgiye paralellik gösteren bir başka haberin dönemin basınında da yayınlandığı dikkati çekmektedir. Buna göre, 25 Ekim 1931 tarihli Cumhuriyet gazete-

⁵⁷ Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, Yer No. 23457712.

⁵⁸ Yunan propagandasına ilişkin daha önce ayrıntılı bilgi verilmiştir.

⁵⁹ Şükrü Gürel; a.g.e., s. 138 ve alt not 202 ve 203.

tesinde 23 Ekim itibariyle Kahire çıkışlı olarak yayınlanan haber aynen şöyledir; "Kahire (23) AA-Resmen bildirildiğine göre bir takım yelkenliler kaçak olarak Yunan adalarından Kıbrıs'a mitralyözler ve silâhlar getirmişlerdi. Maamafih, asilerin iyi müsellâh olmadıkları ve ellerinde kâfi miktarda para ve mühimmat bulunmadığı zannedilmektedir. Fazla olarak teşkilâtları da yoktur". Kıbrıs isyanına Yunanistan'ın verdiği maddi destek konusunda elde edilebilen bilgilerin, yukarıda belirtilmeye çalışıldığı gibi çok fazla olmaması, bunların konunun açıklığa kavuşturulması hususunda yetersiz olduğu anlamına gelmez. Bilâkis ileride İngiliz belgelerinin bir kısmının kullanıma açılmasına değin önemli, somut kanıtlar olarak algılanması gerektiği kanısındayız.

İsyanın bastırılmasını takiben alınan önlemler ve Kıbrıs'taki yeni yönetsel yapılanma konusuna gelince; Alınan ilk önlem, daha önce belirttiğimiz, Rum ileri gelenleri ile kimi din görevlilerinin sürgüne gönderilmeleri oldu. Bunu, Kıbrıs anayasasının askıya alınması ve 9 Kasım 1931'de yürürlüğe giren Order in Council ile Yasama Konseyi'nin kaldırılarak valiye "yasa koymaya ilgili tüm yetkilerin" verilmesi izledi⁶⁰. Kıbrıs valisi geniş yetkilerine dayanarak Bayrak, Köy Yöneticileri ve Kilise Çanları ile ilgili üç yasaı kaldırarak yenilerini yayınlıyordu. Konsolosluklar dışında yabancı bayrakların kullanımı yasaklanıyor, köy muhtarlarının atanması yetkisi valiye bırakılıyor ve kilise çanlarının topluma heyecan getirmesi amacıyla kullanılmasına izin verilmiyordu. İsyân başlar başlamaz basın sansürü uygulanıyor, posta-telgraf valiliğın denetimine bırakılıyordu. 1931 Kasımında yürürlüğe konulan yeni eğitim yasası ile programların belirlenmesi tümüyle İngiliz yönetimine terk ediliyor, Yunan tarihi, Yunan ulusal şarkılarının öğretimi yasaklanıyordu. Bu girişimin amacı kilisenin eğitim kurumlarındaki etkinliğini kaldırmaya yönelikti. Tazminat Vergisi Yasası zarar görmüş mal ve mülkün suçlu köy ve kasabalardan karşılanmasını öngörüyordu. Bu arada Kıbrıs'ta siyasi partiler dağıtıldı ve yeniden kurulmaları yasaklandı. Bu baskıcı tutum ve uygulamaları başka girişimler izledi; Kilisenin mal varlığının denetimi, 1932 Ceza Yasası değişikliği, ayrıca Usul Yasası'nda yapılan bir değişiklik ile Ceza Yargılama

⁶⁰ Şükrü Gürel; a.g.e., s. 142 alt not 214. Şükrü Gürel, Yasama Konseyi'nin 9 Kasım 1931'de kaldırıldığını belirtiyor ise de Kıbrıs Türk Konsolosluğu'nca Dışişleri Bakanlığı'na gönderilen bir yazıda Yasama Konseyi'nin 13.11.1931 tarihinde kaldırıldığı yer almaktadır. Bakınız; Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, Yer No. 23457715. Bu yazının ekinde Kıbrıs Resmi Gazetesi'nin 13 Kasım 1931 tarihli ve 2176 numaralı nüshai fevkaladesinde İngiliz Kralı'nca çıkarılan ferman ve bunların gereği olarak hazırlanan nizamnamenin Türkçesi yer almaktadır.

Usul'nün değiştirilmesi⁶¹ gibi. İsyanı takiben alınan önlemler konusunda önemli gördüğümüz iki yazı üzerinde duracağız. Çünkü, bu yazılar yukarıda sıraladığımız değişikliklerden önce yayınlanmıştı ve âdeta yapılacak değişikliklerin nelerden ibaret olduğunu haber veriyordu. Bunlardan birisi 31 Ekim 1931 tarihli Morning Post gazetesinde "Kıbrıs'ta Kararlı Eylem" başlığı ile yayınlanmıştı. Yazıda, İngiliz Sömürgeler Bakanı'nın Kıbrıs Valisi'ne gönderdiği telgrafta Kıbrıs anayasasında yapılmasını öngördüğü değişiklikler içinde Yasama Konseyi'ne seçilen temsilcilerin toplantılarının iptali hususunun başlıca değişikliği oluşturacağı ileri sürülürken, yürürlükteki anayasaya göre Yasama Konseyi üyelerinin kaç kişiden oluştuğu ve nasıl seçildiği anımsatılıyor, bu oluşumun yarattığı valinin yetkilerini kullanımındaki sıkıntının, ancak tek otoritenin valiye ve onun resmi temsilcilerine verilerek sağlanabilecek etkili bir hükümet sayesinde aşılabileceği belirtiliyordu⁶². Diğer yazı ise, İngiltere'nin en etkili ve önemli bir gazetesi olan The Timesde yer almıştı. Burada, daha önce üzerinde durduğumuz, kilisenin konumu ve piskoposların eğitilmesi hususuna değinilmekte, isyan sırasında oluşan zarar ve ziyanın Kıbrıs Ortodoks Kilisesi'ne ödetilmesi gerektiği ileri sürülmekteydi. Kilise aynı zamanda okullardaki öğretmenleri kendisine hizmet etmek için atamaktaydı. Anglikan ve Ortodoks Kiliseleri arasındaki ilişkilerin dostane olduğu, bundan yararlanılarak kaba Ortodoks Kilisesi'nin yetkililerini ikna etmenin Rodos ve Kıbrıs piskoposları arasında yapılacak değişimle olanaklı olabileceği kaydediliyordu. Kıbrıslı piskoposlar Rodos'a gönderildiğinde çok yararlanabilecekleri bir disiplin anlayışını ve hükümeti (Kıbrıs hükümeti kast ediliyor) tanıma fırsatını yakalayabileceklerdi. Çünkü, piskoposlar bu sayede Yunanistan'da ve adalarda tartışmasız egemen olan İngiltere ve İngilizler'e duyulan dostluğu yararlı bir biçimde Kıbrıs'ta ifade edebileceklerdi. Vali Storrs, aynı zamanda müftülerin de piskoposlar gibi İngiltere ve İngilizlere karşı duydukları düşünceleri değiştirebilecekleri kanısını taşımaktaydı⁶³.

Kıbrıs isyanı ile ilgili bu çalışmayı bitirmeden önce, isyan öncesi Doğu Akdeniz'in uluslararası ilişkiler bakımından görüntüsünü çok kısa da olsa be-

⁶¹ Bu değişiklik konusuyla ilgili olarak yukarıda anılanların dışında şunlara bakılabilir; Şükrü, Torun; a.g.e., s. 63-64; Ahmet, Gazioğlu; a.g.e., s. 36-37; Royal Institute of International Affairs The Middle East, A Political and Economic Survey London 1950, s. 133. Kıbrıs Valisi Sir Ronald Storrs anılarında şunları ifade ediyor; "1927 de önerdiğim askeri birliğin Lefkoşa'ya nakli, 1929 ve 1930 da önerdiğim anayasa değişikliği ve isyandan altı ay önce istediğim Yunan konsolosunun çekilmesi maalesef gerçekleşmemişti...". Taçgey Debes; (Çevr.), a.g.e., s. 121.

⁶² Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, Yer No. 23457714.

⁶³ Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, Yer No. 23457714.

lirlemek gerekiyor. Bu yapılırken, Kıbrıs'ta 1931 Ekimi'nde patlak veren Rum isyanı öncesinde Yunanistan'ın Türkiye ile ve bu iki devletin İtalya ile ilişkilerine değinip, aralarındaki sorunları ne biçimde çözümlediklerine atıfta bulunulacak; bu arada uluslararası ortamın özellikle Doğu Akdeniz bakımından belirlenmesi, üzerinde durulan bir başka husus olacaktır. Burada yine değinilmesi gerekli bir nokta olarak Kıbrıs Rum isyanını etkilemesi açısından İngiltere'nin 1930 sularındaki Mısır politikasına çok kısa gönderme yapılacaktır.

Lozan Antlaşması'nın ilgili maddeleri uyarınca Türkiye'de kalan Rumlarla Yunanistan'da kalan Müslümanların değişimi meselesini çözüme kavuşturmak için yapılan sözleşme ve protokol gereği kurulan uluslararası komisyonun Ekim 1923'ten itibaren başlayan çalışmaları sırasında "yerleşmiş" deyiminin kapsamı konusunda Türk ve Yunan temsilcileri arasında deyim yorumlanması bakımından çıkan görüş ayrılığının giderilmesi pek kolay olmamıştır. Milletlerarası Daimi Adalet Divanı'nın 1925 Şubatı'nda yaptığı yorum, anlaşmazlığı çözümlenemedi. Uyuşmazlık konusu giderek büyümeye başlamış, Aralık 1926'da Atina'da Türkiye ile Yunanistan arasında yapılan anlaşma ile siyasi bir çözüme kavuşturulabilmiş ise de 1930 yılına değin her iki ülke arasındaki ilişkiler dostane olmaktan uzak kalmıştı. İki ülke arasındaki ilişkilerin yavaş yavaş gelişmesinde iki unsur etkili olmuş görünmektedir. Bunlardan biri İtalya'nın Akdeniz bölgesinde Türkiye ve Yunanistan'ı içine alan bir dostluk ve ittifak sistemi kurmak çabası, diğeri ise Mustafa Kemal ile Venizelos'un ilişkilerin geliştirilmesinde gösterdikleri çabalarıdır. Venizelos'un Yunanistan'ın uğrayabileceği ekonomik ve siyasi zararları göz önünde tutması Türk-Yunan ilişkilerinde önemli bir yumuşamayı gündeme getirmiş, bunun sonucu olarak ta 10 Haziran 1930'da Ankara'da imzalanan antlaşma ile sürüncemede kalan mübadele sorunu tamamiyle çözüm yoluna girmiştir. Bu gelişmeyi Türk-Yunan ilişkilerininin 1954 yılına değin dostluk ve barış içinde seyretmesini sağlayacak 30 Ekim 1930 tarihinde iki devlet arasında üç antlaşmanın imzalanması izlemiştir. Bu antlaşmalar, 1830'dan beri her iki ülke arasında giderek artan, zaman zaman çatışmalara dönüşen ilişkileri barışa dönüştürüyordu. Görüldüğü üzere Kıbrıs'ta 1931 Ekimi'nde Rum isyanının başladığı sıralarda Türkiye ile Yunanistan arasındaki ilişkiler, sorunların çözümlendiği yeni bir dönemi başlatmış durumdaydı. Bu durum Kıbrıs'taki Rum isyanına Türk hükümetinin tamamiyle kayıtsız kalmasını yaratmıştır denilemez. Çünkü daha önce Ankara Hükümeti'nin Kıbrıs'taki konsoloslugu ile Londra ve Atina elçiliklerince gönderilen raporlar sayesinde

Rum isyanıyla ilgili olarak bilgilendirildiğini belirtmiştik. Türk Hükümeti'nin isyan sırasında Yunanistan katında diplomatik girişimlerde bulunmamasının nedenleri olarak, Türk-Yunan ilişkilerinde yukarıda kısaca açıklanan dostluk ve barış havasının etkin ve egemen olmasının yanısıra, daha önce belirttiğimiz gibi Lozan Antlaşması'nın Kıbrıs ile ilgili maddelerinin biçimlendirdiği hukuksal yapı, gösterilebilir. Aynı zamanda Türk-Yunan ilişkilerinde yaşanmakta olan dostluk ve barış dönemiyle Balkan Birliği konusundaki düşünce ve yaklaşımların Atina Hükümeti'ni Kıbrıs'taki Rum isyanıyla ilgilenmek hususunda yansız kalmak konumuna ittiği, en azından diplomatik alanda ona bu tür bir tavır sergilemek ihtiyacını hissettirdiği söylenebilir.

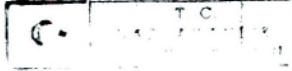
Öte yandan İtalya, diğer devletlerle ilişkilerinde kuvvetli olabilmek için Doğu Akdeniz devletleri ile bir ittifak sistemi kurmak istiyordu. Türkiye' de Baulı devletlerle ilişkilerini düzenlemek ihtiyacını duyuyordu. Aslında bu devletin Türkiye'nin üzerinde emelleri söz konusuydu. Fakat Yugoslavya Fransa ile ittifak imzalayınca, İtalya Yunanistan ve Türkiye'ye karşı davranışını yumuşatmıştı. Bu doğrultudaki bir antlaşma Mayıs 1928'de Roma'da Türkiye-İtalya arasında imzalanmıştı. Bunu Eylül 1928'de Yunanistan ile İtalya arasında imzalanan aynı nitelikli bir başka antlaşma izlemişti. Bu gelişmelere karşın, İtalya Doğu Akdeniz devletlerini etkisi altına almayı amaçlayan saldırgan bir politika izlemeye devam etmiştir.

Kıbrıs'taki Rum isyanı öncesinde bu hareketi etkileyen bir dış gelişme olarak İngiltere'nin Mısır ile olan ilişkilerinde özellikle 1927-1930 arasındaki yaşananları görmekteyiz. Mısır halkının daha önceki yıllardaki tutumu nedeniyle İngiltere 1927-1930 evresinde Kral Fuad yerine Vafd partisi ile tam bağımsızlık konusunu görüşmek zorunda kalmıştı. Görüşmeler 1930'da kesilmiş ise de, İngiltere Mısır ulusçularına ödünler verebileceğini, bunun aslında kaçınılmaz olduğunu belli etmişti. Bu gelişmelerin Yunanistan ve Kıbrıs'taki Rumlar arasında, Kıbrıs'ın statüsüne ilişkin yankıları olmuştur⁶⁴.

⁶⁴ Şükrü Gürel, a.g.e., s. 118.

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
KIBRIS KONGOSLOSLUĞU

e.10

İngiltere Müstomlekât Nezaretinden Kıbrıs Valiliğine gönderilip Kıbrıs Ceridei Resmîyesinin 20.10.1911 tarihli nüshâ fevkalâdesinde intişâr eden telgrafnamenin sureti mütercedi sidir.

"Kıbrıs Valisi,

Kıbrıs'ın vaziyetinde bir eseri salâh mevcut olduğunu ahî alınan telgrafnamenizden kesbi ittilâ etmekle mesrurum. V ümit ederim ki bütün Cezire dahilinde asayişin iade olunduğunu yakında bana îşâr edebileceksiniz.

Zatî Haşmetpenahının tebaası bulunan kimseler tarfinden bir Britanya Kelenisinde Krâlin mümessilinin herhâl ahval tahtinde elursa elsun- tecavuze ve tehlikeli nefsiye maruz kalmış olması mühim bir keyfiyet ve ciddi bir meseledir.

Zatî Haşmetpenahının mümessilinin tahîl ifkârıta bulunduğunda Lefkoşa'daki Vilâyet Dairesine bir hücum yapıldığını ve bu hücumun liderleri arasında daha geçenlerde sadakat tahlifi icra eden kimselerin de bulunduğunu öğrenile Zatî Haşmetpenahileri pek münselibilhuzur olmuştur.

Ele başlara karşı elyevm teşebbüsatta bulunmuş olôğuz. Bunlar hakkında muamelede bulunmanız ve bu hareketi isyanıyeyi bastırarak ve yahut - karışıklığa ne şimdi ne de isyanı tikbalde tehammül edilmeyeceğini- muvâbi teessüf olacak kadar yanlış yola sapan kimselere ayan ve beyan kılmak hususunda herhangi bir muamelele lâsimece bulunmanız için muhâbereti kâmileye maliksınız.

Bedihidirki mevcut Kanunu Esasi tahtinde bahşedi len hürriyet ve antiyazat, gayri sadık siyasi liderler

4e année — No 260

DIMANCHE

8

NOVEMBRE
1931

Prix du No 1 Dr.

Fondateurs : A. MATALASSO, L. RIZUSSY
Co-directeurs : M. BESSANTON et E. ATTAS

QUOTIDIEN DU SOIR

L'INDEPENI

Avec un ensemble impressionnant, la population de Salonique manifeste sa solidarité avec les Chyriotes en lutte pour la Liberté

Les imposantes cérémonies religieuses de ce matin

Large participation de l'élément israélite au mouvement qui passionne l'hellénisme mondial

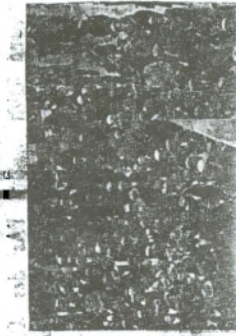
Un moment abasourdi par la précipitation avec laquelle se sont déroulées les dernières événements de Chypre, l'opinion publique hellénique vient de se ressaisir. Elle désine, dans tout le pays, une vigoureuse protestation contre les sévices dont sont victimes les Chyriotes pour avoir demandé leur rattachement à la mère-patrie.

Le mouvement de protestation a revêtu, aujourd'hui, un caractère exceptionnellement solennel. Dans tous les coins du pays, les cérémonies religieuses pour le repos des âmes des chyriotes tombés au cours de l'insurrection ont pris le caractère de manifestations populaires en faveur de l'union de Chypre à la Grèce. 31/11/31

A Salonique, la population, à laquelle s'est joint tout l'élément israélite, a exprimé, avec le plus grand enthousiasme, sa profonde sympathie pour le mouvement de libération déclenché par le Métropole de Cythion. Après leurs discours, Orthodoxes et Juifs ont copouin avec le même enthousiasme : Vice Chyriote / Vice l'Union de la Grèce. Puisse ce vœu être exaucé au plus tôt et sans autre effusion de sang. Puisse la protestation internationale publique hellénique trouver un écho dans l'opinion publique mondiale et influencer les dirigeants (les grands hommes) dans des lites est de 285

Salonique — L'effluve et la population — s'exprime ce matin sa sympathie fraternelle pour le mouvement de libération du peuple chypriote par deux cérémonies profondément émouvantes.

Les adeptes de l'Eglise Saint Minas, présents, à partir de 40 heures du matin, une animation inaccoutumée. Des groupes de citoyens, en files ininterrompues, se rendaient à l'Eglise. Les délégations des organisations nationales : Union nationale des Anciens - Combattants, Légion des blessés de guerre, Ebniki Enosis, Elias, Pami, titiki Enosis — arrivèrent à 4 1/2 heures en cortège. Les anciens combattants, en uniforme noir, font la base de l'entrée principale des

la circonstance et un magnifique cortège. Le général Ellas montrait la grande amitié du général et des membres de cette légation, ainsi que les solennités, poudrifiantes et dignes à entrer. Les prières d'usage furent récitées par le recensement général par de l'opinion de Salomoncastron, entouré d'autres dignitaires de l'Eglise. Entre autres personnalités présentes, nous avons signalé le chef de l'Union, le blicaire M. Papanas, le général A. Salomoncastron, plusieurs députés, les ministres de la marine, de la guerre, de l'agriculture, de l'économie nationale, de l'éducation, de la justice, de la santé, de la culture, de la religion, de la famille, de la jeunesse, de la sport, de la tourisme, de la communication, de la presse, de la radio, de la télévision, de la culture populaire, de la culture traditionnelle, de la culture moderne, de la culture internationale, de la culture mondiale, de la culture universelle.

On Behalf of the City of Greece During the world war, the armies and esteem and ad ditional virtues of the nob le inaccessible, by of allb extinctions as to uphold. I moral prestige, the handes

İzzet Öztoprak

Türkiye Cumhuriyeti
Hariciye Vekâleti

İnci Daire Umum Müdürlüğü
2nci Şube

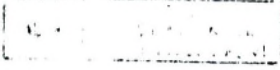
Ankara

19 J

Hulâsa : Kıbrıs isyanı hakkında.

Le f. 2

Yüksek Başvekâlete

22.11.931 tarih ve ^{22/53}/₆₈₈ numaralı tezkereye zeyildir:

Kıbrıs Meclisi kavanininin 13/II/1931 tarihinde lağvolunduğu ve hükümet tarafından muhtelif tarihlerde neşrolunan evamir ve mukarreratin yeni bir nizamname ile tevhit edildiği Kıbrıs Konsolosluğumuzdan iğar olunmaktadır.

Bu hususta hükümetin resmî gazetesini olan The Cyp~~r~~ Gazette'in fevkalâde nüshasında intişar eden fermanın bir sureti mütercemesi ile ahiren neşrolunan Nizamnamenin türkçe bir nüshası merbuten Yüksek makamlarına arz ve takdim kılınmıştır efendim.

W/C

Hariciye Vekili

a. c .

Takdim

12 - XII - 931

Hafız

17 - XII - 931

Ek III

Kitap Tanıtma :

YUZO NAGATA, *Tarihte Âyânlar. Karaosmanoğulları Üzerinde Bir İnceleme*, Türk Tarih Kurumu yayını VII. Dizi-Sa. 176, ISBN 975-16-0841-4, XXV+329 s.

Müesseseler, Osmanlı Tarihinin bütününe aydınlatmak üzere yapılacak çalışmalarda dikkatle incelenmesi gereken konuların başında gelir. Devlet çarkını işleten kurumların çalışma esaslarının neler olduğunu ortaya çıkarmak, bu kurumlar çevresinde gelişen sosyo-ekonomik olayların anlaşılmasına da yardımcı olacaktır. Özellikle Osmanlı Devleti'nin büyüdüğü ve devlet çarkının gelişerek içinden yeni kurumlar çıkardığı XVIII. yüzyıldan itibaren ortaya çıkan gelişmelerin takibi, üzerinde durulması gereken konulardandır. Bu kurumların temelde örneklenerek değerlendirilmesi ise yüzyılın daha iyi anlaşılmasına yardımcı olacaktır. Dolayısıyla âyânlar devri olarak nitelenen bu asrın tam olarak anlaşılması aynı zamanda bu kurumun ayrıntularıyla değerlendirilmesine de bağlıdır.

Kitabın yazarı Yuzo Nagata, özellikle Osmanlı Tarihi üzerine yaptığı çalışmalarla tanınmış bir Japon araştırmacıdır. Daha önce genelde Osmanlı Tarihi üzerine yaptığı çalışmalar, *Some Documents on the Big Farms (Çiftlik) of the Notables in Western Anatolia* (Tokyo 1976), *Muhsin-zâde Mehmed Paşa ve Âyânlık Müessesesi* (Tokyo 1976), *Materials on the Bosnian Notables* (Tokyo 1979) ile çeşitli ilmi toplantı ve dergilerde sunulmuş dokuz adet makalesi *Studies on the Social and Economic History of the Ottoman Empire* (Akademi Kitabevi, İzmir 1995) başlığıyla kitap haline getirilerek yayınlanmıştır. Karaosmanoğulları merkezli yaptığı çalışmalar ise Türk Tarih Kurumu tarafından basılmıştır. Yazar eserinin önsözünde; bu kitap, Yakınçağ Osmanlı Tarihi araştırmacıları arasında son zamanlarda önemli bir tartışma konusu olan âyânlar üzerinde yapılan monografik bir çalışmadır. Bu yüzden bu kitapta ne Manisa bölgesi tarihi ne de Karaosmanoğlu ailesi tarihinin yazılması hedef alınmıştır. Karaosmanoğlu ailesi örnek alınarak, bir yandan Manisa bölgesinin taşıdığı coğrafik, jeopolitik ve demografik hususlar ve diğer yandan Tanzimat öncesine ait tarihî şartlar dikkate alınarak bir âyân ailesinin çok yönlü faaliyetlerinin somut bir şekilde tanıtulmasını amaçladığını belirterek eserinin niteliğini ortaya koymaktadır (s. IX-X).

Kitaba içindekiler (s. V-VIII), önsöz (s. IX-X), kısaltmalar (s. XIII), bibliyografya (s. XV-XXV) bölümleriyle başlanılmıştır. Bibliyografya incelendiğinde, Başbakanlık Osmanlı Arşivi tasnifleri, Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi, Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi, Manisa Şer'îye Sicilleri ve Public Record Office'de bulunan çok sayıda arşiv belgesinin kullanılmış olduğu ilk bakışta göze çarpmaktadır. Birinci el tarih malzemesinin yoğun olarak kullanılmış olması elde edilen bilgiler ışığında ulaşılan neticelerin de sağlıklı olmasını ortaya çıkarmıştır. Giriş bölümünde (s. 1-9), ülkemizde ve dışarıda âyânlık ile ilgili çalışmaların bu konudaki görüşleri tartışılmış ve âyânların kuvvet ve kudret kaynağının mukataa ve malikânenen geldiği ve bunları Osmanlı Devleti'nin kendi iç bünyesinin meydana getirdiği kanaatine ulaşılmıştır. Levant dünyasında önemli bir merkez olan İzmir'in hinterlandındaki bölgede mütesellim, mültezim, çiftlik sahibi ve vâkuf sıfatlarına sahip Karaosmanoğlu ailesinin çok yönlü faaliyetleri incelenmiş, ailenin devlet merkezi ve halkla olan ilişkileri üzerinde durulmuştur.

Birinci bölümde (s. 10-24), Karaosmanoğulları devrinde Manisa bölgesi, jeopolitik mevki, coğrafi ve ekolojik yapı, demografik ve idari durum başlıkları altında ortaya konulmuştur.

İkinci bölüm (s. 25-58) Karaosmanoğlu ailesinin tarihçesine ayrılmıştır. Burada ailenin menşei ve ilk zamanlarından başlayarak Manisa bölgesine hâkim oluşu ile ailenin meşhur fertlerinden Ataullah Ağa ve mücadeleleri üzerinde durulmuştur. Osmanlı-Rus savaşları sırasında ailenin yeniden canlanmasında rol oynayan aile fertlerinin durumları ayrı ayrı arşiv belgelerine göre ortaya konulmaya çalışılmıştır. Ailenin parlak devrini yaşamasında rol oynayan fertleri üzerinde de durulduktan sonra, II. Mahmud'un merkezileştirme politikası neticesinde ailenin durumu değerlendirilmiştir.

Karaosmanoğlu ailesinin iltizam haklarını elde etmesi üçüncü bölümde ele alınmıştır (s. 59-88). Ailenin nüfuz ve kudretlerinin kaynağının mukataa ve iltizamdan geldiği belirtilerek Hacı Mustafa Ağa, Hacı Hüseyin Ağa ve Hacı Küçük Mehmed Ağa'ya ait iltizam kayıtları Manisa Şer'ie Sicilleri ve Başbakanlık Arşivi'nde bulunan arşiv malzemesi gözönünde bulundurulmak suretiyle incelenmiştir. Ayrıca ailenin bu iltizamları elde etmek için ihtiyaç duydukları nakit paranın kaynağı olan sarraflarla ilişkileri üzerinde de durulmaktadır.

Dördüncü bölümde Karaosmanoğlu çiftliklerinin işletilmesi incelenmektedir (s. 89-142). Bu bölümde ilk olarak Karaosmanoğlu çiftliklerinin menşeleri tespit edilmiştir. Manisa bölgesinde çiftliklerin meydana gelişini değerlendirilerek çiftliklerin menşeleri, eski köylerde çiftlik kurulması, başka aileye ait çiftliğin satın alınması, kuru veya mer'ada çiftlik kurulması konuları özellikle Manisa Şer'ie Sicilleri'nden çıkarılan örneklerle açıklanmaya çalışılmıştır. Yine bu bölümde, Karaosmanoğlu çiftliklerine genel bir bakış, başlığı altında çiftliğin manzarası, büyüklüğü, hududları, bunların aile içinde intikali, tarla, mer'a ve çiftliğin hukukî durumu üzerinde durulmuş, çiftlikteki görevler tesbit edilerek, Hacı Hüseyin Ağa'nın çiftlik işletmeciliği, çeşitli alt başlıklarla sicil defterlerinde yer alan bilgilere göre değerlendirilmiştir.

Beşinci bölüm Karaosmanoğlu ailesinin vakıf faaliyetlerine ayrılmıştır (s. 143-163). Aileden 9 kişiye ait tesbit edilen 17 vakfiyeden, 100'e yakın dinî, eğitim ve kamu tesisi ile başkalarının yaptırdığı vakıflar için 800 den fazla gayr-i menkul vakfettikleri anlaşılmaktadır. Bu bölümde vakfiyelerin mahiyeti, yapıtılan eserler ve bölgenin kalkındırılmasında vakıf müessesesinin rolü tablolarla da desteklenerek ortaya konulmuştur. Karaosmanoğulları'nın İzmir, Bergama ve Kırkağaç'ta vakıf faaliyetleriyle yaptıkları yatırımlar değerlendirilerek, ailenin elinde biriktirilen servetin vakıf yoluyla bölgeyi geri verilmesi üzerinde durulmuştur.

Altıncı bölümde aile hayatı ve âyanlığının sona ermesi incelenmektedir (s. 164-190). Bu bölümde şer'ie sicillerinde yer alan muhalefât defterlerine dayanılarak ailenin şeceresi, nüfusu, izdivacı, muhalefâtın tesbiti, miras taksimi, konaktaki hayat ve servet yapısı, âyanlığının sona ermesi ile ilgili bilgiler verilmiştir.

Sonuç bölümünde (s. 191-193) elde edilen bilgiler ışığında Karaosmanoğlu ailesi, dönemi ve faaliyetleri üzerinde genel bir değerlendirme yapılmıştır. Ekler kısmında (s. 194-315) Karaosmanoğullarına ait Başbakanlık Arşivi ve Manisa Şer'ie Sicilleri'nde bulunan kayıtlarla, vakfiyelerden elde edilen genel bilgilerin tablo halinde dökümlerinden oluşan sekiz adet ek verilmiştir. Ayrıca bir de şecere bulunmaktadır. Kitabın sonuna indeks (s. 316-329) ile Karaosmanoğulları devrinde Manisa bölgesini gösteren bir harita eklenmiştir.

Kitapta ele alınan konunun çok yönlü ve derinlemesine incelendiği gözden kaçmamaktadır. Araştırmacı yıllarca üzerinde çalıştığı konuya ve kaynaklarına vâkıf olduğunu ispat etmektedir. Ayrıca bizlere Osmanlı Tarihi ile uğraşmanın zaman ve emek yönünü gösterdiği gibi, bu işe gönül vermenin gerekliliğine de işaret etmektedir. Yazar eseriyle hem bir müessese hem de bir ailenin tarihinin yazılmasına katkıda bulunmuştur. Kanaatimizce kitap konuyla ilgilenenlerle, tarihimizin bu sahalarında yapılabilecek ciddi bir çalışma örneği görmek isteyenlerin dikkatinden kaçmayacaktır.

VEHBİ GÜNAY

PROF. DR. ABDÜLKADİR ÖZCAN (Hazırlayan), Defterdar Sarı Mehmed Paşa, *Zübde-i Vekayiât*, Tahlil ve Metin (1066-1116/1656-1704), Türk Tarih Kurumu Yayınları, III. Dizi-Sa.11, Ankara 1995, I-XCVIII-907.

Doktora tezi olarak hazırlanmış bulunan *Zübde-i Vekayiât*, bu kabil eserlerin yayımlanmasında uzman ve yol gösterici merhum Prof.Dr. Bekir Kütükoğlu'na ithaf edilmiştir. Bu süreçte Osmanlı tarihine ait yazma kaynak eserler birer birer kütüphane raflarından indirilerek araştırmacıların istifadesine sunulmaktadır. Elimizdeki bu eser, bahsedilen kaynak eserlerin en kıymetlilerindedir. Nitekim ilk olarak Vakanüvis Râşid 5 ciltlik tarihinin ilk iki cildini yazarken *Zübde-i Vekayiât*'tan geniş şekilde istifade etmiştir. Hammer de bu eserin önemini ilk anlayıp kullananlardandır. İşte bu önemli eserin tahlilini ve ilmî edisyonunu yapan Prof. Özcan tarih literatürümüze katkıda bulunmuştur.

Eserin müellifi Sarı Mehmed Paşa, iyi bir devlet adamı ve maliyecidir. Bu yüzden birçok kez defterdarlık makamına getirilmiştir. Onun bu meziyetleri eserine de yansımış ve her türlü iddiadan uzak sadece gerçekleri, sebep ve neticeleri ortaya koymuştur.

Eserin metninin tesisinde müellif nüshasını tespit etmede örnek bir çalışma sergilenmiştir. Araştırmalara rağmen müellif nüshasının bulunamayışı üzerine, nâşir değişik bir yol tercih etmiştir. Bunun için de *Râşid Tarihi* ile en fazla paralellik arzeden 4 nüshayı esas alarak metni tesis etmiştir. Hiç şüphesiz bu en uygun yoldur. Neticede *Zübde-i Vekayiât*'ın *Râşid Tarihi* ile mukayesesinden bu iki eserin literatürümüzdeki gerçek yerleri ortaya çıkmıştır.

Prof. Özcan, Bakkal-zâde diye de bilinen Defterdar Sarı Mehmed Paşa'nın hayatına geniş şekilde yer vermiştir. Eserin önemini kavrayabilmek için genç yaşta girdiği devlet hizmetinde aldığı görevleri bilmek kâfidir. Müellif 1671 yılında Rûzname-i evvel kalemine girmiştir. Muteakiben malî konulardaki kabiliyet ve istidadı sayesinde Rûznâme kâtupliğine ve uzun yıllar bulunduğu Defterdar mektupçuluğuna yükselmiştir. Rami Mehmed Paşa Sadrazam olduktan sonra (1703) eski dostu Sarı Mehmed Efendi'yi Başdefterdarlık makamına getirdi. Mehmed Efendi kısa aralıklarla yedi defa bu makama getirilmiştir.

Çorlulu Ali Paşa'nın sadaretinde talihi gülen Sarı Mehmed Efendi, önce vezirlik sonra beylerbeyilik pâyesine nâil olup iki tuğ ile Paşalık rütbesine yükselmiştir (1709). Bundan sonra Mehmed Paşa'yı Kocaeli Mutasarrıfı olarak görüyoruz. O bu görevde iken ikiyüz sipahi ve silâhdar serdengeçtilerini Bender'e ulaştırdı. Burada ikibuçuk yıl kalarak başarılı hizmetler ifâ etti. Mehmed Paşa İstanbul'a dönüşünde altıncı kez defterdar tayin edildi Bir müddet sonra tekrar azl ve Tersâne-i Âmire emini nasbolundu.

Müverrihimiz, Şehid Ali Paşa'nın sadaretinde, Prut Andlaşması'na ait bir sınır tespiti için görevlendirilen heyette bulundu. Onun bu göreve getirilmesi liyakatini ifade etmektedir. Dönüşünde yedinci defa defterdar olan Mehmed Efendi, bundan sonra Mora'nın fethinde bulundu. Mora'nın tahriri onun zamanında yapıldı. Hizmetlerinden dolayı hilat ve samur kürkle taltif edildi. Mehmed Paşa daha sonra Avusturya savaşlarına da katıldı. Bu savaşlar neticesinde çeşitli ithamlar ve rakiplerinin padişaha telkinleri yüzünden 1717'de katledildi. Görüldüğü gibi Defterdar Sarı Mehmed Paşa devlet hizmetinde önemli mevkiilerde bulunarak tecrübe kazanmıştır.

Prof. Özcan, *Zübde-i Vekayiât* adının esere verilmesini anlattuktan sonra eserin telif sebebine geçmiştir. Müverrihimiz meraklısı olduğu tarih kitaplarını okudukça, yazarların hayırla yâd edildiklerine ve sevap kazandıklarına kanaat getirmiştir. Kendisinin de böyle anılmasını arzu eden Mehmed Paşa, 1671'den itibaren *Zübde-i Vekayiât*'i yazmaya başladı.

Eser Köprülü Mehmed Paşa'nın sadareti ile başlayıp, oğlu Fazıl Ahmed Paşa'nın sadareti ile devam etmektedir. Ancak Fazıl Ahmed Paşa'nın Girit'ten avdeti tarihi olan 1 Temmuz 1670 (12 Safer 1081)'e kadar vukua gelen hadiseler özet halindedir. Eserin önemli kısmı Mayıs 1671 (Muharrem 1082) tarihinden itibaren başlamaktadır. Bundan sonra hadiseler kronolojik sırayla anlatılmaktadır. Eser devrin en mufassal tarihidir. Eserde genel olarak şu konular yer almaktadır: Muhasara ve fetihler, hezimetler, İkinci Viyana Seferi'nin teferruatı, musalahalar, Karlofça Andlaşması'nın ayrıntuları ve hududların tespiti, cülûs, elçi kabulleri, çeşitli şenlikler, mevacic ve zahire tevzii, azil, nasb, tayin, tebdil, ibka, sürgün, katl, vefeyât ve musadere vakaları, IV. Mehmed ve II. Mustafa'nın hal'i hadiseleri, müverrihimizin bizzat içinde bulunduğu Edirne Vak'ası, eyaletlerdeki karışıklıklar, meselâ Yeğen Osman Paşa galesi, sarıca ve sekbanlığın tamamen ilgası, Orta-Macar Kralı Tököyl İmre'nin Osmanlı Devleti'ne ilticası; zelzele, fırtına, yangın ve sel felâketleri, inşa ve tamir faaliyetleri, vergilendirmeye âit konular, mukataa tev cihleri, emtiaya narh konulması, reâyânın durumu, Fazıl Mustafa Paşa'nın Rumeli'de Hıristiyan halk yararına olan faaliyetleri, elçilerin huzura kabulleri, eşkıyalık hareketleri gibi konular eserde ilk göze çarpanlardır. Müverrihimiz devrin birçok konusuna temas ederek esere çeşitlilik kazandırmıştır. Tarihini hemen hemen her konusuna, özellikle maliye tarihi üzerinde çalışmalara da kaynakur.

Prof. Özcan eserin 14 adet yazma nüshasını tanıtımda da örnek bir çalışma yapmıştır. Nüshaların mukayesesi ve kıymeti bahsinde yaptığı titiz çalışma da dikkati çekmektedir. Müellif nüshasının bulunmamasından dolayı, nüshalar arasındaki müşterek taraflar büyük bir ciddiyetle araştırılmıştır.

Eserin kaynakları bahsinde müellifin *Tâcû't-tevârih*, *Ravzatü'l-ibrâr* ve *Peçuyî Tarihi*'nden yararlandığı anlaşılmaktadır. Bundan başka yararlandığı halde zikretmediği *Vecihî Tarihi*, *Kandıye Fetihnâmesi*, *Abdi Paşa Vekayinâmesi* ve *İsâ-zâde Tarihi*, Prof. Özcan'ın titiz çalışmalarıyla tespit edilmiştir. Bu cümleden olarak Prof. Özcan, *Zübde-i Vekayiât*'i kaynak olarak kullanan Râşid'i de en iyi şekilde ortaya koymuştur. Zira vaktiyle bazı tarihçiler bunun farkına varmışlardır. Ancak böyle bir çalışma yapılmamıştı. Bilindiği gibi Râşid'in eseri 1660-1721 yılları hadiselelerini ihtiva etmektedir. Râşid eserini yazarken Edirne Vak'ası dışındaki hadiseleri *Zübde-i Vekayiât*'tan almıştır. Ancak selefi Naima, tarihinin birçok yerinde kaynaklarını zikrettiği halde Râşid bunu gizlemiştir. Onun bu tavrı haliyle dikkati çekmektedir. Bu yüzden Prof. Özcan geniş bir araştırma yaparak *Zübde-i Vekayiât* ile *Râşid Tarihi*'nin münasebetini ortaya çıkarmıştır. Bunu yaparken her iki eserden örnekler vererek benzerlikleri ilim âlemine duyurmuştur. Bu sûretle *Zübde*'nin önemi ve kıymeti ortaya çıkmıştır. Bundan başka Prof. Özcan, Râşid'in *Zübde-i Vekayiât*'i kullanırken yaptığı hazifler, ihtisarlar ve nakillerde yaptığı kusurları titiz bir çalışma ile birer birer meydana çıkarmıştır.

Bu arada Prof. Özcan, Sarı Mehmed Paşa'nın "Siyasetnâme" kabilinden eseri olan Nesâyi-hü'l-vüzerâ ve'l-ümerâ'yı da geniş şekilde tanıtmıştır.

Prof. Özcan son olarak müverrihin tarihçiliğine ve üslûbuna yer ayırmıştır. Burada müverrihin eserini, sevap kazanmak ve hizmet etmek gayesiyle yazdığını, genelde tarafsız ve garazsız kalmayı tercih ettiğini öğreniyoruz. Nitekim müverrih eserinde müşahedelerine ve görgü şahit-

lerinin rivayetlerine itibar etmiştir. Ayrıca hadiseleri anlatırken kendi fikirlerini belirtip tenkid süzgeçinden geçirmesi, onun tenkidci bir tarih görüşüne sahip olduğunu göstermektedir. Bunun bariz bir örneği, Osmanlı tarihinin önemli bir dönüm noktası olan Zenta mağlubiyetinin gerçek sebeplerini dile getirmesidir (s. 623-625). *Zübde-i Vekayiât* devrin tarihi için en muteber eserdir. Müverrih pek sâde bir üslûp kullanmasa da akıcılığından dolayı okuyucuyu yormamaktadır. Müverrihin hâdiselere vukufiyeti ifade tarzına bir canlılık getirmiştir. Ayrıca onun bir görevli olarak birçok hâdisenin içinde veya yakınında bulunması, sebep-netice yorumuna yönelmesine zemin hazırlamıştır.

Zübde-i Vekayiât titiz ve uzun bir mesai ile ilim âleminin istifâdesine sunulmuştur. Osmanlı Devleti'nin takriben 48 yıllık tarihinin anlatıldığı bu dev eser, 97 sayfalık inceleme kısmı, 843 sayfalık metin ve 64 sayfalık dizini ile mükemmel bir çalışmadır. Önemli bir döneme hitab eden eserin zengin dizini, özellikle istihlaklar ve yer adları ile araştırmacılara büyük bir hizmet verecektir. Eserin itinalı dizgi ve baskısı, Türk Tarih Kurumu Matbaası'nda gerçekleştirilmiştir.

MÜCTEBA İLGÜREL

1997 YILININ BİRİNCİ YARISINDA KÜTÜPHANEMİZE GELEN KİTAP VE DERGİLER

A. KİTAPLAR

- ABDURRAHMAN ŞEREF EFENDİ : *Son Vak'anüvis Abdurrahman Şeref Efendi Tarihi: II. Meşrutiyet olayları (1908-1909) / Hazırlayanlar Bayram Kodaman, Mehmet Ali Ünal. — Ankara: T.T.K., 1996. 290 s.; 24 cm. — (A.K.D.T.Y.K. Türk Tarih Kurumu Yayınları; 7. Dizi - Sa. 33) ISBN 975-16-0816-3 (A.V/8412).*
- ABDÜLAZİZ BEY : *Osmanlı Âdet, Merasim ve Tabirleri = Âdât ve Merasim-i Kadime, tabirat ve Muâmelât-ı Kavmiye-i Osmaniye / Abdülaziz Bey; haz.: Kâzım Arısan, Duygu Arısan Günay. — İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1995. 2 c.: 2 belge; 24 cm. — (Tarih Vakfı Yurt Yayınları. Belgesel; 4) ISBN 975-333-024-3 (Tk.) (A.V/8323).*
- AHMAD, FERÖZ : *Modern Türkiye'nin Oluşumu = The Making of Modern Turkey Raulledge / Feroz Ahmad; Türkçeye çev. Yavuz Alogan. — 2. bs. — İstanbul: Sarmal Yayınevi, 1995. 316 s.; 20 cm. ISBN 975-7380-47 (A.V./8197).*
- AHMED B. LÜTFULLAH (MÜNECCİMBAŞI) : *Camiü'd-Düvel: Osmanlı tarihi (1299-1481) / Müneccimbaşı Ahmed B. Lütfullah, metin, notlar ve çeviri Ahmed Ağırakça. — İstanbul: İnsan Yayınları, 1995. 350+224 s.; 25 cm. — (İnsan Yay.; 111. Tarih Dizisi; 1) ISBN 975-574-054-1 (A. V./8250).*
- Ahmet İhsan Tokgöz / Haz. Prof. Dr. Bilge Ercilasun. — Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı, 1996. X, 214 s.; 20 cm. — (T.C. Kültür Bakanlığı Yay.; 1700. Yayınlar Dairesi Bşk. Türk Büyükleri Dizisi; 161) ISBN 975-17-1660-8 (A. V/8511).*
- AKARLI, ENGİN DENİZ : *The Long Peace: Ottoman Lebanon, 1861-1920 / Engin Deniz Akarlı. — Berkeley; Los Angeles; London: University of California, 1993. 288 s.; 24 cm. ISBN 0-520-08014-9 (A. V/8234).*
- AKBULUT, İLHAN : *Polis Teşkilatının 150. Kuruluş Yıldönümünde Türk Polis Tarihi / İlhan Akbulut. — İstanbul [A.y., 1995?].(Cem Ofset) 66 s.; 21 cm. (A.V/7978).*

- AKBULUT, İLHAN : *Türk Tarihinde Ermeniler* / İlhan Akbulut. — Ankara: A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi, 1996. 30-41 ss.; 24 cm A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, Cilt 50, Sayı 1-2, Ocak-Haziran 1995 Prof. Dr. Latif Çakıcı'ya Armağan'dan ayrışım. . (A.V/7998).
- AKGÜNDÜZ, AHMED : *Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukukî Tahlilleri* / Ahmed Akgündüz. — İstanbul: FEY Vakfı; Osmanlı Araştırmaları Vakfı, 1990. .. c.; 30 cm. — (Faisal Eğitim ve Yardımlaşma Vakfı Yayınları) (Osmanlı Araştırmaları Vakfı Yayınları) İçindekiler: 1.c.: Giriş ve Fatih Devri - 2.c.: II. Bayezid Devri - 3.c.: Yavuz Devri - 4.c.: Kanuni Devri - 5.c.: Kanuni Devri - 6.c.: Kanuni Devri - 7.c.: Kanuni Devri, II. Selim Devri - 8.c.: III. Murat Devri, III. Mehmed Devri - 9.c.: I. Ahmed Devri, I. Mustafa, II. Osman Devri. ISBN 975-95465-0-7 (B.I/378).
- AKKAYA, HÜSEYİN : *Nevras-i Kadim ve Türkçe Divânı: İnceleme Tenkidli Metin ve Tıpkıbasım* / Hüseyin Akkaya. — Cambridge: Harvard Üniversitesi, 1995-1996. 2 c.; 28 cm. — (Doğu Dilleri ve Edebiyatlarının Kaynakları; 31, 35. Türkçe Kaynaklar; 28, 32) (B.I/1187).
- AKKAYA, HÜSEYİN : *Osmanlı Türk edebiyatında Süleyman Peygamber ve Şemseddin Sivâsî'nin Süleymaniyyesi: İnceleme, tenkidli metin ve tıpkıbasım [1. Kısım: İnceleme]* / Hüseyin Akkaya. — Cambridge: Şinasi Tekin, Gönül Alpay Tekin, 1997. XV, 188 s.; 30 cm. — (Doğu Dilleri ve Edebiyatlarının Kaynakları; 24. Türkçe Kaynakları; 37) (B.I/1327-1).
- AKTÜRE, SEVGİ : *Anadolu'da Bronz Çağı Kentleri: Tarih İçinde Anadolu Kenti* / Sevgi Aktüre. — İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1994. 201 s.; 24 cm. — (Tarih Vakfı Yurt Yayınları. Türkiye Araştırmaları; 6) ISBN 975-333-012-X (A. V/8324).
- AKYILDIZ, ALİ : *Kağıt Para: Osmanlı Finans Sisteminde Dönüm Noktası: ve Sosyo-Ekonomik Etkileri* / Ali Akyıldız. — İstanbul: Eren Yayıncılık, 1993. 293 s.: 200 fot.; 28 cm. ISBN 975-7622-39-7 (B.I/1235).
- ALBAYRAK, HÜSEYİN : *Trabzon Basın Tarihi ve Batum, Gümüşhane, Rize, Giresun, Ordu, Samsun Basını: 1869-1928* / Hüseyin Albayrak. — Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 1994. .. c.; 24 cm. Eserin 1. cildi mevcuttur. ISBN 975-95224-03-3 (A. V/8238).
- ALEXAKIS, ALEXANDER : *Codex parisinus graceus 1115 and its archetype* / Alexander Alexakis. — Washington: Dumbarton Oaks Research Library

and Collection, 1996. XVIII, 422 s.; 25 cm. — (Dumbarton Oaks Studies; 34) ISBN 0-88402-234-X (A.V/8462).

ALPASLAN, İSMET : *Ağrı: Anadolu'nun giriş kapısı* / İsmet Alpaslan. — Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, 1984. X, 198 s.; res.; 20 cm. (A. V/8082).

ALPMAN, ADİL : *Hurri Hukukunda "İntifa Hakkı"* / Adil Alpman. — Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1994. 249-252 ss.; 24 cm. XI. Türk Tarih Kongresi'nden ayrışım. (A. V/6672).

AMBRASEYS, N.N.: *The Seismicity of Turkey and Adjacent Areas: A Historical Review, 1500-1800* / N.N. Ambraseys and C.F. Finkel. — İstanbul: Eren Yayınçılık, 1995. 240 s.; 24 cm. ISBN 975-7622-38-9 (A. V/8225).

ANABOLU, MÜKERREM USMAN : *Küçük Asya Sikkeleri Üzerindeki Köprü Betimlemeleri* / Mükerrerem (Usman) Anadolu. — Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1995. 325-325 ss.; 24 cm. Belleten, C. LIX, Ağustos 1995, Sayı: 225'ten ayrışım. (A. V/7858).

ANABOLU, MÜKERREM USMAN : *Olympos Dağı Eteklerindeki Prusa (Bursa) Sikkesindeki Therme ile İlişkili Olarak* / Mükerrerem (Usman) Anadolu. — Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1996. 583-584 ss.; 24 cm. Belleten, C. LIX, Aralık 1995, Sayı: 226'dan ayrışım . (A. V/7926).

Anadolu Medeniyetleri Müzesi 1988 Yılı / Anadolu Medeniyetleri Müzesi. — Ankara: Anadolu Medeniyetleri Müzesi, 1989. 119 s.: res.; 24 cm. (A.V/2419).

ARAZ, RIFAT : *Harput'ta Eski Türk İnançları ve Halk Hekimliği* / Rifat Araz. — Ankara: AKM., 1996. 247 s.: res.; 24 cm. — (AKDTYK. Atatürk Kültür Merkezi Yay.; no: 108) ISBN 975-16-0789-2 (A.V/8263).

ARAZ, NEZİHE : *Tausend tage mit Mustafa Kemal* / Nezihe Araz; Übersetzt von Editha Alnaçık. — Ankara: Republik der Türkei Ministerium für Kultur, 1996. XI, 256 s.; 20 cm. — (Republik der Türkei Ministerium für Kultur; 1832. Direktorat der Publicationsabteilung Atatürk Bücher Serien; 48) ISBN 975-17-1650-0 (A. V/8535).

Archeologické Vyskumy a Nalezky na Slovensku v Roku 1993. — Nitra: Archeologicky Ustav Slovenskej Akadémie Vied, 1995. 233 s.: res.; 30 cm. ISBN 80-88709-16-4 (B.I/1248).

ARI, KEMAL : *Büyük Mübadele: Türkiye'ye Zorunlu Göç 1923-1925* /Kemal Arı. — İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1995. 198 s.; 24 cm. —

- (Tarih Vakfı Yurt Yayınları. Türkiye Araştırmaları; 17) ISBN 975-333-029-4 (A. V/8325).
- ARMAOĞLU, FAHİR : *Amerikan Belgelerinde 27 Mayıs Olayı* / Fahir Armaoğlu. — Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1996. 204-226 ss.; 24 cm. Belleten, C. LX, Nisan 1996, Sayı: 227'den ayrışım. (A. V/7973).
- ARMAOĞLU, FAHİR : *19. Yüzyıl siyasi tarihi (1789-1914)* / Fahir Armaoğlu. — Ankara: TTK., 1997. XXIV, 821 s.; 24 cm. — (AKDİTK. Türk Tarih Kurumu yayınları VII. Dizi; Sa. 169) ISBN 975-16-0837-6 (A. V/8738).
- ARTUK, İBRAHİM : *Artuk Oğulları sikkeleri* / İbrahim Artuk, Cevriye Artuk. — İstanbul: Sümer Kitabevi, 1993. 148 s.: 20 lev.; 24 cm.+ 2 Secere, 1 liste. (A. V/8366).
- ASENA, ORHAN : *Gılgameş: (Tanrılar ve İnsanlar)* / Orhan Asena. — Ankara: Kültür Bakanlığı, 1996. XIII, 151 s.; 20 cm. — (T.C. Kültür Bakanlığı Yay.; 1659. Yayınlar Dairesi Bşk. Sanat-Tiyatro Dizisi; 96-104) ISBN 975-17-1477-X (A. V/8531).
- ASLAN, ENSAR : *Atatürkçü Düşünce Sisteminde Türk Eğitimi* / Ensar Aslan. — Diyarbakır: D.Ü. A.A.M.Y., 1989. 88 s.; 23 cm. — (Dicle Üniversitesi. Atatürk Araştırmaları Merkezi Yayınları; No: 3) Ulu Önder Atatürk'ün Ölümünün 50. Yılında. (A. V/7704).
- ATALAR, MÜNİR : *Osmanlı Padişahları* / Münir Atalar. — Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, 1981. 425-460 ss.; 21 cm. Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi Cilt: XXIV'den ayrışım. (A. V/6567).
- ATALAR, MÜNİR : *Şer'îye Mahkemelerine Dâir Kısa Bir Tarihçe* / Münir Atalar. — Ankara: A.Ü. İlahiyat Fakültesi, 1980. 304-328 ss.; 21 cm. — (A.Ü. İlahiyat Fakültesi. İslâm İlimleri Enstitüsü Yay.; Sayı: 4) İslâm İlimleri Enstitüsü Dergisi IV. ayrışımıdır. (A. V/6568).
- Atatürk Kitaplığı Osman Ergin Yazmaları Alfabetik Kataloğu* / Haz. Nail Bayraktar. — İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediye Başkanlığı Kütüphane ve Müzeler Müdürlüğü, 1993-1995. 2 c.; 28 cm. ISBN 975-7580-16-3 (Tk. no) (B.I/874).
- Atina Anlaşması* / Haz. Milletlerarası Modern Mimari Kongresi; Çev. Ayda Yörükân. — Ankara: İmar ve İskân Bakanlığı, 1969. 111 s.; 27 cm. — (İmar ve İskan Bakanlığı Çeviri Serisi; 39. Sosyal Araştırma Dairesi; 52) (B.I/1202).

- AYDAROV, GUBAYDOLLA : *Kültegin Eskertkişi* / Gubaydolla Aydarov. — Almatı: Ana Tili, 1995. 232 s.; 20 cm. ISBN 5-630-00389 (A. V/8136).
- AYGİL, YAKUP : *Hıristiyan Türkler'in Kısa Tarihi* / Yakup Aygil. — İstanbul: Ant Yayınları, 1995. 142 s.; 20 cm. (A. V/8203).
- AYRAL, ALPASLAN : *Balıkesir'e Ait İsimler Sözlüğü: Şair, Yazar ve Yaturlar* / Alpaslan Ayral. — Sivas: [A.y.], 1996. (Dilek Ofset Matbaacılık) 39 s.; 20 cm. (A. V/8140).
- BABUNA, AYDIN : *Die nationale entwicklung der bosnischen Muslime: mit besonderer berücksichtigung der österreichisch-ungarischen periode* / Aydın Babuna. — Frankfurt am Main: Peter Lang, 1996. 342 s.; 20 cm. — (Europäische Hochschulschriften; reihe 31, Politik wissenschaft, ISSN 0721-3654; Bd. 294) ISBN 3-631-47740-6 (A. V/8433).
- BAĞCI, SERPİL : *İslam Toplumlarında Matemi Simgeleyen Renkler: Mavi, mor ve siyah* / Serpil Bağcı. — Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1996. 163-168 ss.: 4 s. lev.; 30 cm. İslâm Dünyasında Mezarlıklar ve Defin Gelenekleri'nden ayrışım. (B.I/1257).
- BAHAR, HASAN : *Eskiçağ Konya Araştırmaları I: Phrygia Paroreus Bölgesi: Anıtlar, Yerleşmeler ve Küçük Buluntular* / Hasan Bahar, Güngör Karauğuz, Özdemir Koçak. — İstanbul: 1996. 264 s.; 24 cm. ISBN 975-94772-0-3 (A. V/8389).
- Bahriyemiz Tarihinden Filasalar* / Derleyen Safvet. — İstanbul: Deniz Kuvvetleri Komutanlığı, 1994. 84 s.; 18 cm. Bahriye kayıtlarından çıkarılarak "Ceride-i Bahriyye"de tefrika edildikten sonra 1912 yılında eski harfli olarak bastırılan eser, günümüz Türkçesine çevrilmiştir. (A.V/8194).
- BALTA, EVANGELIA : *Les Vakıfs de Serrès et de sa Région: XVe et XVIe s.: Un Premier Inventaire* / Evangelia Balta; traduit par Edith Karagiannis. — Athènes: Centre de Recherches Néo-Helléniques, 1995. 442 s.: 1 hrt.: 6 rnk. res.; 25 cm. — (Centre de Recherches Néo-Helléniques; 53) ISBN 960-7094-31-X (A.V/8219).
- BARAZ, TURHAN : *Başlangıçtan Günümüze Eskişehir Basını: 1908-1986* / Turhan Baraz. — Eskişehir: T.C. Anadolu Üniversitesi Yayınları, 1988. 117 s.; 24 cm. — (T.C. Anadolu Üniversitesi Yayınları; No: 285. Açıköğretim Fakültesi Yayınları; No: 134) (A.V/8195).
- BARTHOLD, WILHELM : *Uluğ Beg ve Zamanı* / Wilhelm Barthold; çev. İsmail Aka. — Ankara: TTK., 1997. X, 185 s.; 24 cm. — (AKDITYK. Türk Tarih Kurumu yay.; XIX Dizi-Sa. 17) ISBN 975-16-0725-6 (A. V/8737).

- BAŞ, ALİ** : *Kayseri ticaret yapıları üzerine bir araştırma* / Ali Baş. — Kayseri: Kayseri Büyükşehir Belediyesi, 1996. 66 s.+45: res. ve çizimler; 24 cm. — (Kayseri Büyükşehir Belediyesi Kültür Yay.; 15) ISBN 975-8046-14-4 (A. V/8363).
- Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Cumhuriyet Arşivi Daire Başkanlığı Rehberi** / Yay. haz. Şakir Gürsoy... [ve bşk.] — 2. bs. — Ankara: Devlet Arşivleri Genel Müd., 1996. 451 s.; 24 cm. — (Devlet Arşivleri Gn.Müd. Cumhuriyet Arşivi Daire Bşk.; Yay. nu. 27) ISBN 975-19-1410-8 (A.V/8274).
- BAŞBUĞ, HAYRİ** : *Aşiretlerimizde At Kültürü* / Hayrı Başbuğ. — İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, 1986. (A. V/8398).
- Batu Trakya Türkleri Bibliyografyası = A Bibliography of Western Thrace Turks** / Haz. Ayşe Bige Akın ... [ve bşk.]. — Ankara: Devlet Arşivleri Genel Müd., 1996. 330 s.; 25 cm. ISBN 975-19-1304-7 (A.V/8294).
- BAYÇAROV, S. YA.** : *Avrupa'nın eski Türk runik abideleri: Eski Türk runik yazısının kuzey Kafkasya bölgesinin Volga-Don ve Tuna bölgeleriyle ilişkisi* / S.Ya. Bayçarov; Çeviren Muvaffak Duranlı. — Ankara: Kültür Bakanlığı, 1996. XIII, 327 s.; 20 cm. — (Kültür Bak. Yay.; 1684. Yayınlar Dairesi Bşk. Bilim Dizisi; 9) ISBN 975-17-1468-0 (A. V/8529).
- BAYDUR, NEZAHAT** : *İmparator Iulianus* / Nezahat Baydur. — İstanbul: İ.Ü. Edebiyat Fakültesi, 1982. 175 s.; 23 cm. — (İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Yayınları no; 2934) (A. V/8249).
- BAYKARA, TUNCER** : *Ulucami: Selçuklu Şehrinde İskânı Belirleyen Bir Kaynak Olarak* / Tuncer Baykara. — Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1996. 33-57 ss.; 24 cm. Belleten, C. LX, Nisan 1996, Sayı: 227'den ayrışım. (A. V/8035).
- BAYRAKTUTAN, YUSUF** : *Türk fikir tarihinde modernleşme milliyetçilik ve Türk ocakları: (1912-1931)* / Yusuf Bayraktutan. — Ankara: Kültür Bakanlığı, 1996. X, 219 s.; 20 cm. — (Kültür Bakanlığı Yay.; 1835. Yayınlar Dairesi Bşk. Başvuru Dizisi; 34) ISBN 975-17-1655-1 (A. V/8519).
- BAZIN, LOUIS** : *Survivances Pré-Islamiques Dans l'Épigraphie Funéraire des Turcs Musulmans* / Louis Bazin. — Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1996. 109-115 ss.; 30 cm. İslâm Dünyasında Mezarlıklar ve Defin Geleneği'nden ayrışım. (B. I/1262).

- BECK, JAN-WILHELM : Annianus, Septimius Serenus und ein vergessenes Fragment / Jan-Wilhelm Beck. — Stuttgart: Steiner, 1994. 66 s.; 23 cm. — (Akademie der Wissenschaften und der Literatur. Abhandlungen der Geistes- und Sozialwissenschaftlichen Klasse; Jahrgang, 1994. Nr. 4) ISBN 3-515-06539-3 (A. V/7714).
- EL-BEDİRÎ EL-HALLÂK, ŞEYH AHMET : *Osmanlı Taşra Hayatına İlişkin Olaylar: Berber Bedirî'nin Günlüğü: 1741-1762* / Şeyh Ahmet El-Bedirî El-Hallâk, Münekkihî Şeyh Mehmed Said el-Kasımî; Nâşiri Dr. Ahmet İzzet Abdülkerim; Mütercimi Hasan Yüksel. — Ankara: Akçay Yayınları, 1995. 206 s.; 20 cm. — (Akçay Yayınları; 115. Haurat; 2) ISBN 975-338-049-6 (A. V/8191).
- BÉLA, KELÉNYI : *Tibeti és Mongol Buddhista Tekercsképek = Tibetan and Mongolian Buddhist Painted Scrolls* / Kelényi Béla, Vinkovics Judit. — Budapest: Hopp Ferenc Kelet-Azsiai Művészeti Múzeum, 1995. 94 s.: res.; 34 cm.+Supplement ISBN 963-7098-48-8 (A. V/8172).
- BENSGHIR, TÜRKSEL KAYA : *Bilgi teknolojileri ve örgütsel değişim* / Türksel Kaya Benschir. — Ankara: Türkiye ve Orta Doğu Amme İdaresi Enstitüsü (TODAİE), 1996. XX, 385 s.; 25 cm. — (TODAİE Yayın no; 274) ISBN 975-7669-54-7 (A.V/8360).
- BERGES, DIETRICH : *Rundaltäre aus Kos und Rhodos* / Dietrich Berges; mit beitragen von Vassiliki Patsiada und Johannes Nollé. — Berlin: Deutsches Archäologisches Institut, 1996. 179 s.: 72 lev.: 6 çiz.; 30 cm. — (Deutsches Archäologisches Institut. Abteilung Athen) ISBN 3-7861-1691-1 (B.I/1241).
- BERINDEI, DAN : *Dan Berindei à Soixante ans Bibliographie Scientifique.* / Dan Berindei. — Bucarest: Académie des Sciences Sociales et Politiques de la République Socialiste de Roumanie, 1984. 197-183 ss.; 24 cm. Revue Roumaine d'Histoire. Tome 23, 2'den ayrışım. (A. V/7901).
- Between the Danube and the Caucasus* / ed. by György Kara. — Budapest: Akadémiai Kiado, 1987. 373 s.; 24 cm. A Collection of papers concerning Oriental Sources on the History of the Peoples of Central and South-Eastern Europe. ISBN 963-05-3482-7 (A. V/8217).
- BEYDİLLİ, KEMAL : *Mühendishane, Mühendishâne Matbaası ve Kütüphanesi 1776-1826: Türk Bilim ve Matbaacılık Tarihinde* / Kemal Beydilli. — İstanbul: Eren, 1995. 552 s.; 28 cm. ISBN 975-7622-31-1 (B.I/1234).

- BORA, SİREN : *İzmir Yahudileri Tarihi 1908-1923* / Siren Bora. — İstanbul: Gözlem Gazetecilik, 1995. 320, 28 s.: res.; 24 cm. ISBN 975-7304-12-3 (A. V/8248).
- BORATAV, KORKUT : *İstanbul ve Anadolu'dan Sınıf Profilleri* / Korkut Boratav. — İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1995. 115 s.; 24 cm. — (Tarih Vakfı Yurt Yayınları. Türkiye Araştırmaları; 11) ISBN 975-333-021-9 (A.V/8326).
- BOSTAN, İDRİS : *Rusya'nın Karadeniz'de Ticarete Başlaması ve Osmanlı İmparatorluğu: 1700-1787* / İdris Bostan. — Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1995. 353-394 ss.; 24 cm. Belleten, C. LIX, Ağustos 1995, Sayı: 225'ten ayrışım. (A. V/7864).
- BRANDES, JÖRG-DIETER : *Die Mameluken: Aufstieg und fall einer sklavendespotie* / Jörg-Dieter Brandes. — Sigmaringen, Thorbecke, 1996. 340 s.; 24 cm. ISBN 3-7995-0090-1 (A. V/8434).
- BRÉHIER, LOUIS : *L'Art Oriental à la Fin de l'Antiquité: le Palais de Mschatta* / Louis Bréhier. — Paris: Aux Bureaux de la Revue, 1908. 1-6 ss.; 25 cm. De la Revue des Idées'den ayrışım. (A. V/5465).
- BURKE, PETER : *Tarih ve Toplumsal Kuram* / Peter Burke; Çev.: Mete Tunçay. — İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, 1994. 190 s.; 21 cm. — (Tarih Vakfı Yurt Yayınları. Kuram; 1) ISBN 975-333-015-4 (A. V/8231).
- BUTANAEV, V. YA. : *Proshojdenie Hakasskih Rodov i Familij = Hooray söökteri paza piçikke kipçen obekeleri* / V. Ya. Bütanaev. — Abakan: Laboratoriya Etnografii nis agpi, 1994. 93 s.; 21 cm. (A. V/7945).
- CAFEROĞLU, AHMET : *Türk Kavimleri* / Ahmet Caferoğlu. — Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, 1983. 96 s.; 23 cm. — (Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları; 52. seri III. Sayı; A13) (A.V/8400).
- The Cambridge History of Early Inner Asia* / Ed. by Denis Sinor. — 1. pub. reprinted. — Cambridge: Cambridge University, 1994. 518 s.; 23 cm. ISBN 0-521-24304-1 (A.V/8410).
- CANATAN, YAŞAR : *Türk-İrak münasebetleri (1926-1958)* / Yaşar Canatan. — Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı, 1996. X, 166 s.; 20 cm. — (T.C. Kültür Bakanlığı Yay.; 1837. Yayınlar Dairesi Bşk. Başvuru Kitapları Dizisi; 36) ISBN 975-17-1657-8 (A. V/8510).
- CARBOGNANO, COSIMO COMIDAS DE : *İstanbul: 18. Yüzyılın Sonunda* / Cosimo Comidas de Carbo gnano; İtalyanca ve Latince aslından çev.:

Erendiz Özbayoğlu. — İstanbul: Eren, 1993. 109 s.: 26 lev.; 27 cm. ISBN 975-7622-18-4 (B.I/1229).

CHAIB, YASSINE : *La Mort Sans Frontière: Sépulture et Enterrement des Musulmans en Europe* / Yassine Chaib. — Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1996. 135-148 ss.; 30 cm. İslâm Dünyasında Mezarlıklar ve Defin Gelenekleri'nden ayrışım. (B.I/1263).

CILIBERTO, FULVIA : *I Sarcofagi Attici nell'Italia Settentrionale* / Fulvia Ciliberto. — Zürich: Institut für Klassische Archäologie der Universität Bern, 1996. 140 s.: res.; 20 cm. — (Hefte des Archäologischen Seminars der Universität Bern; 3. Bei.) ISBN 3-905046-21-0 (B.I/1215).

CİN, HALİL : *Dinamik Bir Doktrin veya İdeoloji Olarak Atatürkçülük* / Halil Cin. — 2. bs. — Konya: Selçuk Üniversitesi Yayınları, 1988. 30 s.; 20 cm. — (Selçuk Üniversitesi Yayınları; No: 53. Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayınları; No: 6) ISBN 975-448-014-1 (A. V/5393).

CİVELEK, İSMET GÜRBÜZ : *Terörizm ve Kuzey İrlanda Örneği* / İsmet Gürbüz Civelek. — Ankara: Stratejik Araştırmalar Vakfı, 1996. 94 s.; 20 cm. ISBN 975-7964-02-6 (A.V/8473).

CLOT, ANDRE : *L'Égypte des Mamelouks L'empire des esclaves 1250-1517* / André Clot. — Perrin: Librairie Académique Perrin, 1996. 345 s.; 24 cm. ISBN 2-262-01030-7 (A. V/8468).

COHEN, AMNON : *Jewish Life under Islam: Jerusalem in the Sixteenth Century* / Amnon Cohen. — Cambridge; London: Harvard University, 1994. XII, 267 s.; 23 cm. ISBN 0-674-4736-8 (A. V/8213).

COLEMAN, JOHN E. : *Alambra: a Middle Bronze Age Settlement in Cyprus: Archaeological Investigations by Cornell University 1974-1985* / by John E. Coleman ...[et al.]. — Jonsered: Paul Aström, 1996. 534 s.: 120 çiz.: 55 lev.; 30 cm. — (Studies in Mediterranean Archaeology; vol. 118) ISBN 91-7081-156-3 (B.I/1298).

COMMINS, DAVID DEAN : *Islamic Reform: Politics and Social Change in Late Ottoman Syria* / David Dean Commins. — New York; Oxford: Oxford University, 1990. 199 s.; 24 cm. — (Studies in Middle Eastern History) ISBN 0-19-506103-9 (A. V/8215).

Comparative Balkan Parliamentarism / Ed. by Lyubov Grigorova-Mincheva. — Sofia: International Center for Minority Studies and Intercultural Relations, 1995. 180 s.; 20 cm. ISBN 954-8872-04-8 (A.V/8077).

- Corpus Vasorum Antiquorum. Deutschland: Erlangen, Antikensammlung der Friedrich-Aleksander Universität, Bd. 1* / Bearb. von Olaf Dräger; fot. von Georg Pöhlein. — München: Beck, 1995. 77 s.: 13 çiz.: 48 lev.; 33 cm. — (Corpus Vasorum Antiquorum. Deutschland; Bd. 67.1) ISBN 3-406-40491-X (B/5081-67, 1).
- Corpus Vasorum Antiquorum. Deutschland: Tübingen, Antikensammlung des Archäologischen Instituts der Universität, Bd. 6* / Bearb. von Birgit Rückert; fot. von Thomas Zachmann. — München: Beck, 1996. 95 s.: 7 çiz.: 56 lev.; 33 cm. — (Corpus Vasorum Antiquorum. Deutschland; Bd. 68,6) ISBN 3-406-40677-7 (B/5081-68,6).
- CORRIENTE, F. (FEDERICO) : *A Dictionary of andalusi arabic* / By F. Corriente. — Leiden: Brill, 1997. XXI, 623 s.; 24 cm. — (Handbuch der Orientalistik Erste abteilung, der nahe und mittlere osten the Near and Middle East, ISSN 0169-9423; 29. Bd.) ISBN 90-04-09846-1 (A.V/8431).
- COSTABILE, FELICE : *Il "Decreto Ronchey": Liberta di Ricerca e Riserva di Pubblicazione dei ...= Freiheit der Forschung und Publikationsvorbehalt ...* / Felice Costabile. — Mainz am Rhein: Philipp von Zabern, 1995. 31 s.; 26 cm. Mitteilungen des Deutschen Archaeologischen Instituts Roemische Abteilung. Band 102, 1995'ten ayırbasım. ISBN 3-8053-1789-1 (B.I/1175).
- ÇELEBİ, İŞİN : *Siyasette Kilitlenme ve Çözüm* / Işın Çelebi, Aykut Toros, Necati Aras. — 2. bs. — İstanbul: AD Yayıncılık, 1996. 258 s.; 20 cm. — (AD. Yayıncılık; İnceleme-araştırma Dizisi) ISBN 975-325-206-4 (A. V/8297).
- ÇELİK, ABDULLAH : *Bedr Rahmi Eyuboğlu* / Abdullah Çelik. — Ankara: Kültür Bakanlığı, 1996. IX, 150 s.; 20 sm. — (Kültür Bakanlığı Yay.; 1657. Yayınlar Dairesi Başk. Türk Büyükleri Dizisi; 159) ISBN 975-17-1459-1 (A. V/8533).
- ÇELİK, ZEYNEP : *Değişen İstanbul: 19. Yüzyılda Osmanlı Başkenti* / Zeynep Çelik; Çev.: Selim Deringil. — İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, 1996. 138 s.; 30 cm. — (Tarih Vakfı Yurt Yayınları) ISBN 975-333-036-7 (B. I/1310).
- ÇETİN, HASAN : *Bozyazı'da Sonun Başlangıcı* / Hasan Çetin. — Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1996. 113-120 ss.; 30 cm. İslâm Dünyasında Mezarlıklar ve Defin Geleneklerinden ayırbasım.(B.I/1265).

- ÇIĞ, MUAZZEZ İLMİYE : *Sümerlilerden Zamanımıza Ulaşan Kültür İzleri / Muazzez İlmiye Çığ*. — Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1994. 236-246 ss.; 24 cm. XI. Türk Tarih Kongresi'nden ayrışım. (A. V/6687).
- ÇOBANLI, ZEHRA : *Seramik Astarları / Zehra Çobanlı*. — Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yay., 1996. 168 s.: res.; 24 cm. — (Anadolu Üniversitesi yay. no; 919. Güzel Sanatlar Fakültesi yay. no; 15) ISBN 975-492-644-1 (A. V/8152).
- DAĞLI, YÜCEL : *Tarih Çevirme Kılavuzu / Yücel Dağlı, Cumhure Üçer*. — Ankara: T.T.K., 1997. .. c.; 24 cm. — (AKDİTYK. Türk Tarih Kurumu Yayınları; VII. Dizi-Sa. 174) 1. c.: 21C.001-29 Z. 300(31 Aralık 622-06 Ağustos 913) ISBN 975-16-0869-4 (1.c.) (A. V/8740-1).
- DARLING, LINDA T. : *Revenue-Raising and Legitimacy: Tax Collection and Finance Administration in the Ottoman Empire 1560-1600 / Linda T. Darling*. — Leiden; New York; Köln: Brill, 1996. 368 s.; 25 cm. — (The Ottoman Empire and its heritage; vol. 6) ISBN 90-04-10289-2 (A.V/8295).
- DEDE EFENDİ : *Dede Efendi Besteleri / Yayına haz. Ender Ergün, Fatih Salgar, Serhan Aytan*. — Ankara: TC. Kültür Bakanlığı, 1996. 156 ses notası (VII, 116s.); 30 cm. — (TC. Kültür Bakanlığı Yayınları; 1841. Yayınlar Dairesi Başkanlığı Sanat Eserleri Dizisi; 123) ISBN 975-17-1665-9 (B.I/1332).
- DEDES, YORGOS : *Battalname: Giriş, İngilizce Tercüme, Türkçe Metin, Yorum ve Tıpkıbasım / Yorgos Dedes*. — Cambridge: Harvard Üniversitesi, 1996. .. c.; 28 cm. — (Doğu Dilleri ve Edebiyatlarının Kaynakları; 33. Türkçe Kaynaklar; 30) 1. Kısım: Giriş ve İngilizce Tercüme-2. Kısım: Türkçe Metin ve Yorum (B.I/1189).
- DELEMEN, İNCİ : *Lykia-Kabalia-Pisidia Bölgesinden Roma Dönemi "Dioskur-lar ve Tanrıça" Kabartmaları / İnci Delemen*. — Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1995. 295-321 ss.; 24 cm. Belleten, C. LIX, Ağustos 1995, Sayı: 225'ten ayrışım. (A. V/7860).
- DEMİRKENT, IŞIN : *Komnenos Hanedanının Büyük Başkumandanı: Türk Asıllı Ioannes Aksukhos / Işın Demirkent*. — Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1996. 59-72 ss.; 24 cm. Belleten, C. LX, Nisan 1996, Sayı: 227'den ayrışım. (A. V/8032).
- Deniz Harp Okulumuz: 1773 / Haz. Fahri Çoker*. — Gnşl. 5. bs. — Ankara: Deniz Kuvvetleri Komutanlığı, 1994. IX, 26, 118, 116, s.; 29 cm.

- Mühendishanei Bahri-i Hümayûn, Mektebi Fünunu Bahriyei Şahane, Mektebi Bahriye, Bahriye Mektebi, Deniz Harp Okulu ve Lisesi. (B.I/1227).
- DENİZ, RÂSİM : *Erkilet'li Âşık Hasan (Zeyni): "Hayatı ve Şiirleri"* / Râsim Deniz. — Kayseri: Kayseri Büyükşehir Belediyesi. 1996. IIX, 179 s.; 24 cm. — (Kayseri Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları; 14) ISBN 975-8046-13-6 (A. V/8362).
- DERİN, HALDUN : *Çankaya Özel Kalemmini Anımsarken: 1933-1951* / Haldun Derin; Yay. Haz. Cemil Koçak. — İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1995. 343 s.; 21 cm. — (Tarih Vakfı Yurt Yayınları. Belgesel; 2) ISBN 975-333-019-7 (A. V/8196).
- DERİNGİL, SELİM : *Denge Oyunu: İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye'nin Dış Politikası* / Selim Deringil. — İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1994. 281 s.; 24 cm. — (Tarih Vakfı Yurt Yayınları. Türkiye Araştırmaları; 7) ISBN 975-333-013-8 (A. V/8329).
- DEVLET, NADİR : *XX. Yüzyılda Tatarlarda Millî Kimlik Sorunu* / Nadir Devlet. — Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1996. 191-202 ss.; 23 cm. Belleten, C. LX, Nisan 1996, Sayı: 227'den ayrışabım. (A. V/8026).
- DOERFER, GERHARD : *Formen der Alteren Türkischen Lyrik* / Gerhard Doerfer. — Szeged: Universitas Szegediensis de Attila Jozsef, 1996. 360 s.: 4 lev.: 24 cm. — (Studia Uralo-Altaica; 37) ISSN 0133-4239, ISBN 963-0481-881-1 (A. V/8266).
- Doğu Akdeniz'de Liman Kentleri: 1800-1914* / Editörler: Çağlar Keyder, Y. Eyüp Özveren, Donald Quataert; çev. Gül Çağalı Güven. — İstanbul: Türk Tarih Vakfı, 1993. 157 s.; 21 cm. — (Tarih Vakfı Yurt Yayınları Türkiye Araştırmaları; 9) ISBN 975-333-017-0 (A.V/8192).
- Doğu-Batu Arası Bir Gökkuşığı: Selçuklu Sikkeleri = A Rainbow Linking East and West: Coins of the Seljuks* / Yay. haz. Şennur Aydın. — İstanbul: Yapı Kredi Kültür Merkezi, 1994. 55 s.: rnk. res.; 30 cm. — (Yapı Kredi Sikke Koleksiyonu Sergileri; 2) Eseradı dış kapaktan alınmıştır. (B.I/1232).
- DUGLAT, MIRZA HAYDAR : *Târih-i Reşidi: Moğulistan Hanlarının Tarihi = Tarikh-i Rashidi: A History of the Khans of Moghulistan* / Mirza Haydar Duglat; Farsça tenkidli metin, İngilizce tercüme ve notları haz. W.M. Thackston. — Cambridge: Harvard Üniversitesi, 1996. 2 c.; 28 cm. —

(Doğu Dilleri ve Edebiyatlarının Kaynakları; 37, 38. Orta Asya Kaynakları; 2, 3) (B.I/1190).

DUMESNIL, VÉRA : *İşgal İstanbul'u = Le Bosphore Tant Aimé / Véra Dumesnil*; çev. Emre Öktem. — İstanbul: İstanbul Kitaplığı, 1993. 151 s.; 24 cm. ISBN 975-7687-11-1 (A. V/8285).

DURU, REFİK : *Kuruçay Höyük II: 1978-1988 Kazılarının sonuçları geç kalkolitik ve ilk tunç çağı yerleşmeleri = Kuruçay Höyük II: Results of the excavations 1978-1988 the late chalcolithic and early bronze settlements / Refik Duru*. — Ankara: TTK., 1996. X, 153 s.+184 s.; 30 cm. — (AKDITYK. Türk Tarih Kurumu Yay.; V. Dizi-Sa. 44a) ISBN 975-16-0808-2 (B.I/1027-II).

An Economic and Social History of the Ottoman Empire 1300-1914 / Ed. by Halil İnalcık with Donald Quataert. — Cambridge: Cambridge University, 1994. 1026 s.; 23 cm. ISBN 0-521-34315-1 (A.V/8411).

ELIADE, MIRCAE : *1912-1962 Arası Batı'da Dinler Tarihi Çalışmaları / Mircae Eliade*; Çev.: Mehmet Aydın. — Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1996. 838-861 ss.; 24 cm. Belleten, C. LIX, Aralık 1995, Sayı 226'dan ayrışım. (A. V/7927).

EMECEN, FERİDUN M. : *Beylikten Sancağa: Batı Anadolu'da İlk Osmanlı Sancaklarının Kuruluşuna Dair bazı Mülâhazalar / Feridun M. Emecen*. — Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1996. 81-91 ss.; 24 cm. Belleten, C. LX, Nisan 1996, Sayı: 227'den ayrışım. (A. V/8034).

ENER, KASIM : *Çukurova Kurtuluş Savaşında Adana Cephesi / Kasım Ener*. — Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı, 1996. IX, 259 s.; 20 cm. — (T.C. Kültür Bak. Yay.; 1836. Yayınlar Dairesi Bşk. Başvuru Kitapları Dizisi; 35) ISBN 975-17-1656-X (A. V/8512).

ER, HAMİT : *İstanbul Darülfünûnu İlahiyat Fakültesi Mecmuası Hoca ve Yazarları / Hamit Er*. — İstanbul: Sosyal Bilimler Araştırma Merkezi, 1993. 168 s.; 24 cm. ISBN 975-7859-00-1 (A. V/8216).

ERDER, CEVAT : *"Venedik Tüzüğü" Uluslararası Tarihi Anıtları Onarım Kuralları / Cevat Erder*. — Ankara: Vakıflar Gn. Müd., 1968. (İstanbul: Baha Matbaası) 112-115 ss.; 28 cm. Vakıflar Dergisi Sayı: VII'den ayrışım. (B.I/1173).

EREMEEV, D. E. : *İslam: Образ Жизни и стил мışleniya / D.E. Eremeev*. — Moskva: İzdatelstvo Politiceskoy Literaturi, 1990. 288 s.; 17 cm. ISBN 5-250-01217-5 (A. V/8146).

- ERGENÇ, LEMAN : *Bulgar Edebiyat Tarihi / Leman Ergenç*. — -Ankara: Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, 1996. 103 s.; 24 cm. — (A.Ü. DTCF. Yayın no; 378) ISBN 975-482-310-3 (A. V/8273).
- ERKANAL, ARMAĞAN : *Bir Kült Kabı Üzerine Düşünceler I / Armağan Erkanal*. — Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1996. 593-604 ss.; 24 cm. Belleten, C. LIX, Aralık 1995, Sayı: 226'dan ayırabım. (A. V/7929).
- ERÜNSAL, İSMAİL E. : *The Development of Ottoman Libraries From the Conquest of Istanbul (1453) to the Emergence of the Independent Library / İsmail E. Erünsal*. — Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1996. 93-125 ss.; 24 cm. Belleten, C. LX, Nisan 1996, Sayı: 227'den ayırabım. (A.V/8036).
- ERÜRETEN, BAHİR MAZHAR : *Cumhuriyet Döneminde Sınıflaşma Süreci ve Halkçı Sol / Bahir Mazhar Erüreten*. — İstanbul: [A.y.], 1996. (Yavuzlar Matbaası) VII, 167 s.; 20 cm. (A. V/8303).
- Eski İstanbul'da Gündelik Hayat / Yay. Haz. İ. Gündag Kayaoğlu, Ersu Pekin*. — İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi, 1992. 158 s.: rnk.res.; 27 cm. — (İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür İşleri Daire Başkanlığı Yay.; no: 7) ISBN 975-7580-07-04 (B.I/1226).
- EVLİYA ÇELEBİ : *Evliya Çelebis Anatolienreise: aus dem Dritten Band des Seyahatname / Edition, übersetzung und Kommentar von Korkut M. Buğday*. — Leiden; New York; Köln: Brill, 1996. 465 s.; 24 cm. — (Evliya Çelebi's book of travels; vol. 3) ISBN 90-04-10445-3 (A.V/8296).
- FAROQHI, SURAIYA : *Hacılar ve Sultanlar: Osmanlı Döneminde Hac: 1517-1638 / Suraiya Faroqhi; Çev. Gül Çağalı Güven*. — İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1995. 241 s.; 18 cm. — (Tarih Vakfı Yurt Yayınları. Türkiye Araştırmaları; 13) ISBN 975-333-031-6 (A.V/8205).
- FÉHER, GÉZA : *Macaristan Hakkında Özet Bilgiler: Macaristan'da Türk Eserleri / Géza Fehér*. — [y.y., A.y.], 1994. 8, 6 s.; 30 cm. Eserin 8 sayfası daktilo, 6 sayfası fotokopidir. (B.I/1162).
- FORTIN, MICHEL : *Corpus of Cypriote Antiquities, 16: Les Collections d'Antiquities Chypriotes de l'Université Laval et du Musée de l'Amérique Française (Québec, Canada) / par Michel Fortin*. — Jonsered: Paul Aström, 1996. 272 s.: lev.; 28 cm. — (Studies in Mediterranean Archaeology; vol. XX, 16) ISBN 91-7081-087-7(B/5825-16).

- FOSS, CLIVE. : *Nicomedia: Survey of Medieval Castles of Anatolia II* / Clive Foss. — London: British Institute of Archaeology at Ankara, 1996. 75 s: 66 lev.; 31 cm. — (British Institute of Archaeology at Ankara. Monograph; 21) ISBN 1-898249-07-5 (B.I/1245).
- The Foundations of Turkey* / Ed. by Zekâi Baloğlu. — İstanbul: Third Sector Foundation of Turkey (TÜSEV), 1996. 255 s.; 30 cm. — (TÜSEV Publication; 3) ISBN 975-95785-3-0 (B.I/1329).
- FRANKEL, DAVID : *Marki Alonia: An Early and Middle Bronze Age Town in Cyprus Excavations 1990-1994* / by David Frankel, Jennifer M. Webb; with contributions by Robyn Adams ...[et al.]. — Jonsered: Paul Aström, 1996. 323 s.: 158 çiz.: 35 lev.; 30 cm. — (Studies in Mediterranean Archaeology; vol. 123, 1) ISBN 91-7-81-170-9 (B.I/1312).
- GALİP, MÜBAREK : *Hindistan'da Türk Hükümdarları* / Mübarek Galip; Haz. Saadettin Gömeç. — Ankara: Kültür Bakanlığı, 1990. 69 s.; 18 cm. — (Kültür Bakanlığı; 1215. Kültür Eserleri; 155) ISBN 975-17-0689-6 (A. V/8202).
- GALL, DOROTHEA : *Ipsius Umbra Creusae-Creusa und Helena* / Dorothea Gall. — Stuttgart: Akademie der Wissenschaften und der Literatur, 1993. 110 s.; 24 cm. ISBN 3-515-06395-1 (A. V/6581).
- Geleneksel Türk Sanatları* / Hazırlayan Mehmet Özel. — Ankara: Kültür Bakanlığı, 1995. 384 s.: res.; 30 cm. ISBN 975-17-1058-8 (B.I/1230).
- GIERLICH, JOACHIM : *Mittelalterliche Tierreliefs in Anatolien und / Nordmesopotamien: Untersuchungen zur figürlichen Baudekoration der Seldschuken, Artugiden und ihrer Nachfolger bis ins 15. Jahrhundert* / von Joachim Gierlich. — Tübingen: Ernst Wasmuth, 1996. XIII, 266 s.: 72 lev.; 32 cm. — (Istanbuler Forschungen; Bd. 42) ISBN 3-8030-1763-7 (B.I/1205).
- GIL, MOSHE : *History of Palestine 634-1099* / Moshe Gil; Translated from the Hebrew by Ethel Broido. — 1. paperback ed. — Cambridge: Cambridge University, 1997. 968 s.; 23 cm. Orjinal baskı Tel Aviv Üniversitesi Hebrew Yayını olarak 1983 yılında. ISBN 0-521-40437-1 (A. V/8409).
- GOFFMAN, DANIEL : *İzmir ve Levanten Dünya: 1550-1650* / Daniel Goffman; çevirenler: Ayşen Anadol, Neyyir Kalaycıoğlu. — İstanbul: Türk Tarih Vakfı, 1995. 182 s.; 18 cm. — (Tarih Vakfı Yurt Yayınları, Türkiye Araştırmaları: 18) ISBN 975-333-028-6 (A. V/8200).

- GORBACHEV, MIKHAIL SERGEYEVICH : *Perestroika: New thinking for our country and the world* / Mikhail Sergeyevich Gorbachev. — New, Updated edition. — New York: Perennial Library, 1988. XV, 269 s.; 24 cm. ISBN 0-06-091528-5 (A. V/8459).
- GOZDOVIÇ, RIFAT : *Am Col di Lana: Erinnerungen aus dem kriegsjahr 1915 von Rifat Gozdoviç Pascha* / Stuttgart: K. Thienemann, 1916. 127 s.; 20 cm. (A.V./8233).
- GÖKALP, ALTAN : *Les Yâtur, Idukut, ou la Part de la Providence* / Altan Gökalp. — Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1996. 121-124 ss.; 30 cm. İslâm Dünyasında Mezarlıklar ve Defin Gelenekleri'nden ayrışım. (B.I/1258).
- GÖRGÜNAY KIRZIOĞLU, NERİMAN : *Türk Dünyası'nda Ortak Motifler: Altaylar'dan Tunaboyu'na: Halılar, Benzeri Dokumalar, Giysiler, Mimari Eserler ile Değişik Eşya ve Paralarda* / Neriman Görgünay Kırzioğlu. — Ankara: Türksöy, 1995. 200 s.: rnk. res.; 28 cm. — (Türksöy Yay.; no: 3) ISBN 975-7213-02-0 (B. I/1228).
- GÖYÜNÇ, NEJAT : *Timar Ruznamçe Defterlerinin Biyografik Kaynak Olarak Önemi* / Nejat Göyünç. — Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1996. 127-137 ss.; 23 cm. Belleten, C. LX, Nisan 1996, Sayı: 227'den ayrışım. (A.V/8037).
- GÜÇLÜ, YÜCEL : *The Alexandretta Question 1936-1939* /by Yücel Güçlü. — Helsinki: Department of Political History University of Helsinki, 1994. 215 s.; 21 cm. ISBN 952-90-5912-4 (A. V/8095).
- GRABURN, NELSON H.H. : *Catalogue Raisonné of the Alaska Commercial Company Collection, Phoebe Apperson Hearst Museum of Anthropology* / Nelson H.H. Graburn, Molly Lee, Jean-Loup Rousselot; with the assistance of Robin K. Wright, Kate C. Duncan. — Berkeley: University of California Press, 1996. 582 s.; 26 cm. — (University of California Publications in Anthropology; vol. 21) ISBN 0-520-09783-1 (B.I/1220).
- GÜLENSOY, TUNCER : *Doğu Anadolu Osmanlıcası: Etimolojik sözlük denemesi: Proto Türkçe-Eski Türkçe-Orta Türkçe Osmanlıca Türkiye Türkçesi-Kürmanç ve Zaza Ağızları* / Tuncer Gülensoy. — Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, 1986. 535 s.; 24 cm. (A. V/8401).
- GÜLERMAN, ADNAN : *Ahi Teşkilatının Türk Toplumunun Sosyal ve Ekonomik Yapısı Üzerindeki Etkileri* / Adnan Gülerman, Sevda

Taştekel. — Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1993. 71 s.; 24 cm. — (Kültür Bakanlığı Halk Kütüphanelerini Araştırma ve Geliştirme Genel Müdürlüğü Yayınları; 194. Gelenek-Görenek ve İnançlar Dizisi; 16) ISBN 975-17-1160-6 (A. V/8193).

GÜLERSOY, ÇELİK : *Kız Kulesinin Kitabı / Çelik Gülersoy, Y.K. Ülkü Altınoluk.* — İstanbul: Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu, 1993. 65 s.: 3 res.: 12 pl.; 21x29 cm. ISBN 975-7641-18-9 (A. V/8292).

GÜLERSOY, ÇELİK : *The Çerağan Palaces / Çelik Gülersoy.* — İstanbul: İstanbul Kitaplığı, 1996. 208 s.: rnk. res.; 22x31 cm. ISBN 975-7687-08-01 (A.V/8283).

GÜLERYÜZ, NAİM : *Türk Yahudileri Tarihi, I: 20. Yüzyılın Başına Kadar / Naim Gülerüz.* — İstanbul: Gözlem Gazetecilik Basın ve Yayın, c1993. 233 s.; 22 cm. ISBN 975-7304-04-2 (A. V/8224).

GÜRBÜZ, CENANİ : *Milli Mücadele'de Develi ve Ermeniler / Cenani Gürbüz.* — Ankara: Kültür Bakanlığı, 1996. XIX, 284 s.; 20 cm. — (T.C. Kültür Bakanlığı Yay.; 1840. Yayınlar Dairesi Bşk. Başvuru Kitapları Dizisi; 39) ISBN 975-17-1662-4 (A.V/8525).

GÜZELBEY, CEMİL CAHİT : *Gaziantep Evliyalari / Cemil Cahit Güzelbey.* — Gaziantep: İslami Hizmetler Vakfı Yayınları, 1990. 200 s.; 20 cm. — (İslami Hizmetler Vakfı Yayınları; no: 1) (A. V/8190).

GÜRÜN, KÂMURAN : *Tarih ve Haturat / Kâmuran Gürün.* — Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1996. 227-231 ss.; 23 cm. Belleten, C. LX, Nisan 1996, Sayı: 227'den ayrışım. (A. V/8027).

HAKAN, AYHAN : *Uzaktan öğretim yöntemiyle eğitim veren Anadolu Üniversitesi fakültelerinin tanıtımı ve Batı Avrupa Açıköğretim programlarının değerlendirilmesi / Ayhan Hakan.* — Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları, 1996. 167 s.; 23 cm. — (T.C. A.Ü. yayınları no; 915. Açıköğretim Fakültesi Yayınları no; 494) ISBN 975-492-640-9 (A.V/8153).

HALAÇOĞLU, YUSUF : *The Evaluation of the Words Türk-Etrak, Kürd-Ekrad As They Appear in the Ottoman Documents / Yusuf Halaçoğlu.* — Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1996. 148-154 ss.: 26 lev.; 23 cm. Belleten, C. LX, Nisan 1996, Sayı: 227'den ayrışım. (A. V/8023).

HALAÇOĞLU, YUSUF : *Osmanlı Belgelerine Göre Türk-Etrāk, Kürt-Ekrād Kelimeleri Üzerine Bir Değerlendirme / Yusuf Halaçoğlu.* — Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1996. 140-146 ss.: 26 lev.; 23 cm. Belleten, C. LX, Nisan 1996, Sayı: 227'den ayrışım. (A. V/8024).

- HALAÇOĞLU, YUSUF : *Türk Tarih Kurumu Heyeti'nin Moskova-Petersburg Ziyareti ve İlmi İşbirliği Protokolleri* / Yusuf Halaçoğlu. — Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1996. 235-236 ss.; 23 cm. Belleten, C. LX, Nisan 1996, Sayı: 227'den ayırabım. (A. V/8025).
- HAMSUN, KNUT : *İstanbul'da İki İskandinav Seyyah* /Knut Hamsun, Hans Christian Andersen; çev.: Banu Gürsaler Syvertsen. — 2.bs. — İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 1995. 136 s.; 21 cm. — (YKY Edebiyat; 33) ISBN 975-363-220-7 (A. V/8204).
- Hangukin-ui Olgul*. — Seoul: Shin Yu, 1994. 200 s.; 29 cm. ISBN 89-8022-001-4 (B.I/1149).
- HANKEY, HENRY : *Archaeology: More Artifacts and Artifiction* / by Henry Hankey. — Jonsered: Paul Aström, 1996. 48 s.; 21 cm. — (Studies in Mediterranean Archaeology and Literature; Pocket-book. 139) ISBN 91-7081-154-7 (A. V/8302).
- HARTMANN, MARTIN : *Die Arabischen Handschriften der Sammlung* /Martin Hartmann. — Halle: Rudolf Haupt, [19..?] 30 s.; 23 cm. (A. V/5466).
- HARTUNG, HARALD : *Poesie im Prozess: Überlegungen zur internationalen Lyrik* / Harald Hartung. — Mainz; Stuttgart: Steiner, 1994. 17 s.; 24 cm. — (Abhandlungen der Klasse der Literatur; Jg. 1994, Nr. 2) ISBN 3-515-06564-4 (A. V/7707).
- HASAN RAMİ PAŞA : *Hatıralar c. 1* / Bahriye Nazırı Hasan Rami Paşa, çev.; Sebahattin Öksüz. — Ankara: Deniz Kuvvetleri Komutanlığı, 1997. 119 s.; 20 cm. ISBN 975-409-093-9 (A. V/8390).
- HASKAN, MEHMET NERMİ : *İstanbul Hamamları* / Mehmet Nermi Haskan. — İstanbul: Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu, 1995. 312 s.; 24 cm. ISBN 975-7641-22-7 (A. V/8291).
- HENNING, HANSJOACHIM : *Die unentschiedene Konkurrenz: Beobachtungen zum sozialen Verhalten des norddeutschen Adels in der zweiten Hälfte des 19. Jahrhunderts* / Hansjoachim Henning. — Stuttgart: Akademie der Wissenschaften und der Literatur, 1994. 48 s.; 24 cm. — (Abhandlungen der Geistes-und Sozialwissenschaftlichen Klasse; Jahrgang 1994. Nr. 6) (A. V/7716).
- HINÜBER, OSKAR VON : *Untersuchungen zur Mündlichkeit früher mittellindischer Texte der Buddhisten* / Oskar von Hinüber. — Stuttgart: Akademie der Wissenschaften und der Literatur, 1994. 45 s.;

24 cm. — (Akademie der Wissenschaften und der Literatur. Abhandlungen der Geistes und Sozial Wissenschaftlichen Klasse; Jg. 1994. Nr. 5) ISBN 3-515-06552-0 (A. V/7715).

HİZMETLİ, SABRİ : *İsmail Hakkı İzmirli: (1868-1946) / Sabri Hizmetli.* — Ankara: Kültür Bakanlığı, 1996. XVI, 158 s.; 20 cm. — (T.C. Kültür Bakanlığı Yay.; 1452. Yayınlar Dairesi Başkanlığı Türk Büyükleri Dizisi; 148) ISBN 975-17-1222-X (A. V/8530).

Holy Women of Byzantium: Ten saints' lives in English translation / ed. by Alice-Mary Talbot. — Washington, D.C.: Dumbarton Oaks, 1996. 351 s.; 23 cm. — (Byzantine saints, Lives in English translation; 1) ISBN 0-88402-241-2 (A.V/8276).

HOTZ, GÜNTER : *Über Berechenbarkeit fraktaler Strukturen / Günter Hotz.* — Stuttgart; Akademie der Wissenschaften und der Literatur, 1994. 38 s.; 24 cm. — (Abhandlungen der Mathematisch-Naturwissenschaftlichen Klasse; Jahrgang 1994. Nr. 1) ISBN 3-515-06523-7 (A. V/7710).

Hungarian-Ottoman Military and Diplomatic Relations in the Age of Süleyman the Magnificent / ed. by. Géza David, Pal Fodor. — Budapest: Hungarian Academy of Sciences, 1994. 210 s.; 24 cm. ISBN 963-8312-31-9 (A.V/8211).

HÜLAGÜ, METİN : *İngilizlerin Hicaz İsyanına Maddi Yardımları / Metin Hülagü.* — Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1995. 430-445 ss.; 24 cm. Belleten, C. LIX, Ağustos 1995, Sayı: 225'ten ayrışım. (A. V/7863).

AL-HÜLYA, EMİN : *Al-Tafsir: Muallim Hayat-minbahü-al-yevm / Emin al-Hülya.* — Mısır: Cemaat-al-Kitab, 1994. 45 s.; 20 cm. (A. V/5428).

IMBERT, PAUL : *Osmanlı İmparatorluğu'nda Yenileşme Hareketleri: Türkiye'nin Meseleleri / Paul Imbert; Türkçesi: Adnan Cemgil.* — İstanbul: Engin Yayıncılık, 1909. 209 s.; 18 cm. — (Araştırma, İnceleme Dizisi) ISBN 975-379-173-9 (A. V/8229).

IRWIN, ROBERT : *The Middle East in the Middle Ages: The Early Mamluk Sultanate 1250-1382 / Robert Irwin.* — Carbondale; Edwardsville: Croom Helm, 1986. 180 s.; 18 cm. ISBN 0-8093-1286-7 (A. V/8243).

Istanbul 1920 / Editör: Clarence Richard Johnson, M.A.; çev.: Sönmez Taner. — İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1995. 358 s.; 24 cm. — (Tarih Vakfı Yurt Yayınları. Belgesel; 3) ISBN 975-333-022-7 (A.V/8329).

- İLGÜREL, MÜCTEBA : *Kitap Tanıtma: Osmanlı Belgelerinin Dili: Diplomatik / Mücteba İlgürel*. — Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1995. 241-244 ss.; 24 cm. Belleten, C. LIX Nisan 1995, Sayı: 224'ten ayrışım. (A. V/7603).
- İLGÜREL, MÜCTEBA : *Orhan Şaik Gökyay'ın Ardından / Mücteba İlgürel*. — Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1995. 246-270 ss.; 24 cm. Belleten, C. LIX, Nisan 1995, Sayı: 224'ten ayrışım. (A. V/7597).
- İLGÜREL, MÜCTEBA : *Osmanlı-Ukrayna Münasebetlerinin Başlaması / Mücteba İlgürel*. — Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1996. 155-164 ss.; 24 cm. Belleten, C. LX, Nisan 1996, Sayı: 227'den ayrışım. (A. V/8029).
- İLHAN, M. MEHDİ : *Diyarbakır'ın Türbe, Yatur ve Mezarlıkları / M. Mehdi İlhan*. — Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1996. 179-211 ss.: rnk. res.; 30 cm. İslâm Dünyasında Mezarlıklar ve Defin Gelenekleri'nden ayrışım. (B. I/1259).
- İLHAN, M. MEHDİ : *Erbil Vilayeti Mufassal ve Mücmel Tahrir Defteri: H. 949/M. 1542 / M. Mehdi İlhan*. — Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1996. 150 s.: 6 bel. ftkp.; 27 cm. Belgeler, Türk Tarih Belgeleri Dergisi, Cilt: XVI, Sayı 20'den ayrışım. (B.I/1211).
- İLHAN, MEHDİ : *Hutteroth, Wolf Dieter / Mehdi İlhan*. — Ankara: Ankara Üniversitesi, 1991. 335-338; 24 cm. Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi'nden ayrışım. (A. V/7982).
- İLHAN, MEHDİ : *XVI. Yüzyılda Şhrizol Vilayeti / Mehdi İlhan*. — Ankara: Ankara Üniversitesi, 1993. 161-170 ss.; 24 cm. Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi; Sayı: 4'ten ayrışım. (A. V/7981).
- İLHAN, M. MEHDİ : *XVI. Yüzyılın İlk Yarısında Diyarbakır Şhrinin Nüfusu ve Vakıflar: 1518 ve 1540 Tarihli Tapu Tahrir Defterlerinden Notlar / M. Mehdi İlhan*. — Ankara: A.Ü. DTCF, 1994. 46-113 ss.; 24 cm. AÜ. Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Araştırmaları Dergisi, C. 16-S.26 Yıl: 1984'ten ayrışım. (A. V/7138).
- İLHAN, MEHMET MEHDİ : *Some Notes on the Importance of Cadastral Surveys as a Source of Historical Demography / Mehmet Mehdi İlhan*. — Ankara: Atatürk Kültür Merkezi, 1993. 267-270 ss.; 24 cm. Erdem, Cilt: 7, Ocak 1991, Sayı 10'dan ayrışım. (A. V/7983).
- İLHAN, MEHMET MEHDİ : *Tanıtma Yazıları / M. Mehdi İlhan*. — Ankara: Atatürk Kültür Merkezi, 1990. 259-263 ss.; 24 cm. 16. Asırda Filistin ve

Ürdün Ötesi. - Palastina und Transjordanian im 16. Jahrhundert. - Beihefte zum Tübinger Atlas des Vorderen Orients, Reihe B. Erdem Cilt: 5/13 Sayı: 13 1989'dan ayrışım. (A. V/7999).

İLHAN, MEHMET MEHDİ : *Tapu Tahrir Defterlerinin Tarihsel Demografi İçin Önemi Hakkında Bazı Notlar / Mehmet Mehdi İlhan.* — Ankara: Atatürk Kültür Merkezi, 1993. 263-266 ss.; 24 cm. Erdem, Cilt 7 Ocak 1991 Sayı: 19'dan ayrışım. (A.V/7980).

İLHAN, M. MEHDİ : *The Ottoman Province of Anatolia in 1530: Introducing "438 Numaralı Muhasebe-i Vilayet-i Anadolu Defteri (937/1530)" Kütahya, Kara-hisar-ı Sahib, Sultan-önü, Hamid ve Ankara Livaları / M. Mehdi İlhan.* — Mafraq: al-Bayt University, 1996. 121-143 ss.; 24 cm. al-Manarah: a Refereed Research Journal Vol. 1. No. 1. 1996'dan ayrışım. (A.V/7997).

İLTER, ERDAL : *Türk-Ermeni İlişkileri Bibliyografyası /Erdal İlter.* — Ankara: A.Ü. Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi, 1997. 300 s.; 20 cm. — (Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayınları; no. 4) ISBN 975-482-371-5 (A. V/8406).

İNALCIK, HALİL : *Kırım Hanlığı Kadı Sicilleri Bulundu/Halil İnalçık.* — Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1996. 165-190 ss.: 1 bel. ftkp.; 24 cm. Belleten, C. LX, Nisan 1996, Sayı: 227'den ayrışım. (A V/8031).

İNALCIK, HALİL : *The Middle East and the Balkans under the Ottoman Empire Essays on Economy and Society / Halil İnalçık.* — Blomington: Indiana University Turkish Studies and Turkish Ministry of Culture, c 1993. 475 s.; 24 cm. — (Indiana University Turkish Studies and Turkish Ministry of Culture Joint Series; vol. 9) ISBN 1-978318-04-7 (A. V/8242).

İstatistik Verilere Göre Türkiye'de Konut Nitelikleri: Açıklamalar / Haz. Turhan Yörükan, Nadire Çulhacı. — Ankara: İmar ve İskân Bakanlığı, 1974. 69 s.; 27 cm. — (İmar ve İskân Bakanlığı Metodlar ve Sayısal Kaynaklar; 2) (B.I/1200).

İşgal İstanbul'undan fotoğraflar = İstanbul 1919: images d'occupation / Yay. haz. Emre Öktem. — İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, 1996. 155 s.: res.; 30 cm. — (Tarih Vakfı Yurt Yayınları; 32) ISBN 975-333-049-9 (B.I/1311).

JANSE, M. OLOV : *Nots sur une Station Néolithique /M. Olov Janse.* — Le Mans: Imprimerie ch. Monnoyer, 1925. 3-8 ss.; 25 cm. Bulletin de la

- Société Préhistorique Française Séance du 23 Avril 1925'ten ayrışım.
(A. V/5464).
- JENNINGS, RONALD C. : *Christians and Muslims in Ottoman Cyprus and the Mediterranean World 1571-1640* / Ronald C. Jennings. — New York; London: New York University, c 1993. 428 s.; 24 cm. — (New York University Studies in Near Eastern Civilization; no. 18) ISBN 0-8147-4181-9 (alk. paper) (A. V/8218).
- KAFESOĞLU, İBRAHİM. : *Türk Bozkır Kültürü* / İbrahim Kafesoğlu. — Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, 1987. XXXIV, 172 s.; 24 cm. (A. V/8399).
- KALAFAT, YAŞAR : *Doğu Anadolu'da Eski Türk İnançlarının İzleri* / Yaşar Kalafat. — Gncşl. 2. bs. — Ankara: Atatürk Kültür Merkezi, 1995. 196 s.; 23 cm. — (AKDTYK. Atatürk Kültür Merkezi Yayını, Sayı no; 112) ISBN 975-16-0810-4 (A. V/8264).
- KALDY-NAGY, GYULA : *Kleinasien im Spannungsfeld von vier neuen Machtzentren um 1260* / von Gyula Kaldy-Nagy. — Wien: Instituts für Orientalistik, 1995. 117-146 ss.; 23 cm. Wiener Zeitschrift für die Kunde des Morgenlandes 85. Band'dan ayrışım. (A. V/7962).
- KALUZYNSKI, STANISLAW : *Iacutica: Prace Jakutoznawcze* / Stanislaw Kaluzynski. — Warszawa: Wydawnictwo Akademickie Dialog, 1995. 404 s.; 24 cm. — (Philologia Orientalis; 2) ISBN 83-86483-19-9 (A. V/8268).
- KANBOLAT, YAHYA : *Halide Edip Adivar'ın Romanlarında Feminizm Sorunu* / Yahya Kanbolat. — Ankara: Bayır, 1986. 100 s.; 20 cm. (A. V/8306).
- KANBOLAT, YAHYA : *Olduğu Gibi: Türkiye İşçi Partisi Üzerine Anılar* / Yahya Kanbolat. — Hatay: Bayır Yayınları, 1979. 164 s.; 20 cm. — (Bayır Yayınları. Anı Dizisi; 1) (A. V/8300).
- KANBOLAT, YAHYA : *Politikacının Kökeni* / Yahya Kanbolat. — Hatay: Bayır Yayınları, 1981. 122 s.; 20 cm. — (Bayır Yayınları; 4. Gezi Dizisi; 1. Anı Dizisi; 1. Bilim Dizisi; 2) (A. V/8299).
- KANBOLAT, YAHYA : *Sosyalist ve Kapitalist Ülkelere Gezi İzlenimleri* / Yahya Kanbolat. — Hatay: Bayır Yay., 1979. 584 s.; 20 cm. — (Bayır Yay.; 2. Gezi Dizisi; 1) (A. V/8303).
- KANBOLAT, YAHYA : *Sosyalizmde Kendi Sınıfına İhanet Sorunu ve Sosyalist Ülkelerde İşçi Aristokrasininin Oluşumu* / Yahya Kanbolat. — Ankara: Bayır [1991?] 111 s.; 20 cm. (A. V/8307).

- KARABEKİR, KÂZİM : *Birinci Cihan Harbine neden girdik?* / Kâzım Karabekir. — 2. bsk. — İstanbul: Emre Yayınları, 1995. 4 c.; 20 cm. — (Emre Yayınları; 26. Yakın Tarih Serisi; 13) ISBN 975-7369-20-9 (Tk.) (A. V/8337-1, 2, 3, 4).
- KARABEKİR, KÂZİM : *İstiklâl Harbimiz* / Kâzım Karabekir; Yay. haz. Faruk Özerengin. — Genşl. yeni baskı. — İstanbul: Emre Yayınları, 1995. 5 c.; 20 cm. — (Emre Yayınları; 46. Yakın Tarih Serisi; 29/1, 30/2, 31/3, 32/4, 33/5) ISBN 975-7369-41-1 (Tk.) (A. V/8346-1,2,3, 4, 5).
- KARACA, ZAFER : *İstanbul'da Osmanlı dönemi Rum Kiliseleri* / Zafer Karaca. — İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 1995. 360 s.; 21 cm. ISBN 975-363-082-4 (A. V/8207).
- KARAKIRIK, HASAN : *Yenice: tarihi, kültürü, turizmi ve her yönüyle* / Hasan Karakirik, Kemal Cebecik. — İzmir: Aytur Basım-Yayın Ltd. Şti., 1996. 71 s.: rnk. res.; 24 cm. (A. V/8483).
- KASUMOV, ALİY : *Çerkes Soykırımı: Çerkeslerin 19. Yüzyıl Kurtuluş Savaşı Tarihi* / Aliy Kasumov, Hasan Kasumov; Rusçadan çev. Orhan Uravelli. — Ankara: Kaf-Der Yayıncılık, 1995. 310 s.: 2 hrt.; 20 cm. Rusça orjinal ilk baskı 1992 yılında yapılmıştır. (A. V/8212).
- KAYA, İDRİS GÜVEN : *Derviş Şemsi ve deh Murg mesnevisi: İnceleme, tenkidli metin ve upkıbasım* / İdris Güven Kaya. — Cambridge: Şinasi Tekin, Gönül Alpay Tekin, 1997. 225 s.; 30 cm. — (Doğu Dilleri ve Edebiyatlarının Kaynakları; 36) (B.I/1326).
- KAZANCIGİL, RATİP. : *Edirne Mahalleleri* / Ratip Kazancıgil. — İstanbul: Türk Kütüphaneciler Derneği Edirne Şubesi Yayınları, 1992. 279 s.: 9 s. res.: 5 s. pl.; 28 cm. — (Türk Kütüphaneciler Derneği Edirne Şubesi Yayınları; 7) Dış kapakta eser adı: Edirne Mahalleleri Tarihçesi: 1529-1990. ISBN 975-7653-20-9 (B.I/1225).
- KAZGAN, HAYDAR : *Osmanlıda Avrupa Finans Kapitali* / Haydar Kazgan. — İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 1995. 225 s.; 25 cm. ISBN 975-363-448-X (A.V /8235).
- KAZMAZ, SÜLEYMAN : *Sarıkamış'ta Köy Gezileri: Halk Kültürü Alanında Araştırma ve İncelemeler* / Süleyman Kazmaz. — Ankara: Atatürk Kültür Merkezi, 1995. 594 s.: 10 s.; 24 cm. ISBN 975-16-0786-8 (A. V/8384).
- KERMAN, ZEYNEP : *Halid Ziya Uşaklıgil'in Romanlarında Batılı Yaşayış Tarzı ile İlgili Unsurlar* / Zeynep Kerman. — Ankara: Atatürk Kültür

- Merkezi, 1995. 272 s.; 24 cm. — (AKDITYK. Atatürk Kültür Merkezi Yayını; Sayı: 105) ISBN 975-16-0773-6 (A. V/8309).
- KHAZANOV, ANATOLY M. : *After the USSR: Ethnicity, Nationalism, and Politics in the Commonwealth of Independent States* / Anatoly M. Khazanov. — London: The University of Wisconsin, 1995. 334 s.; 25 cm. ISBN 0-299-14890-4 (A. V/8458).
- Kıbrıs Rehberi* / Metin: KKTC Ulaştırma Bayındırlık ve Turizm Bakanlığı ve M. Kâmil Dürüst; Yay. haz. Ümit Yürek. — İstanbul: Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu, 1995. 79 s.: rnk. res.: 1 hrt.; 24 cm. ISBN 975-7641-25-1 (A.V/8284).
- KIRIMLI, HAKAN : *The Crimean Tatars* / Hakan Kırımlı. — Ottawa: Research Centre for Canada and the Soviet Successor States, 1993. 12 s.; 30 cm. (B.I/1084)).
- KIREEV, N.G. : *İstoriya Etatizma v Turtsii* / N.G. Kireev. — Moskva: "Nauka" Glavnaiya Redaktsiia Literaturny, 1991. 341 s.; 20 cm. ISBN 5-02-016935-8 (A.V/8124).
- KLINGER, JÖRG : *Untersuchungen zur Rekonstruktion der hattischen Kultschicht* / Jörg Klinger. — Wiesbaden: Harrossowitz, 1996. 916 s.; 24 cm. — (Studien zu den Boğazköy-Texten; Helft 37) ISSN 0585-5853 ISBN 3-447-03667-2 (A. V/8407).
- KOCA, SALİM : *Türkiye Selçuklu Sultanı I. İzzeddin Keykâvus'un Aldığı ve Kullandığı Hâkimiyet Sembolleri* / Salim Koca. — Ankara: TTK, 1995. 56-74 ss.; 24 cm. Belleten, C. LIX, Nisan 1995, Sayı: 224'ten ayrışım. (A. V/7600).
- KOCABAŞ, SÜLEYMAN : *II. Abdülhamid: Şahsiyeti ve Politikası* / Süleyman Kocabaş. — Kayseri: Vatan, 1995. 502 s.; 19 cm. — (Vatan Yayınları; 14. Türkiye'nin Sosyal ve Siyasal Değişimi Serisi; 4) Eseradı başında "Sultan" ibaresi var. ISBN 975-7526-11-8 (A. V/8304).
- KOCABAŞ, SÜLEYMAN : *Politikada Şiddetin Perde Arkası: Türkiye'de 1876-1996* / Süleyman Kocabaş. — Kayseri: Vatan, 1996. 408 s.; 20 cm. — (Vatan Yayınları; 16. Türkiye'nin Sosyal ve Siyasal Değişimi Serisi; 6) ISBN 975-7526-13-4 (A. V/8305).
- KOCABAŞ, SÜLEYMAN : *Tarihimizde yanlışlıklar geçidi* / Süleyman Kocabaş. — İstanbul: Vatan Yayınları, 1997. 200 s.; 20 cm. — (Vatan Yayınları; 17. Çeşitli Tarih Konuları Serisi; 4) ISBN 975-7526-14-2 (A. V/8472).

- KONTORLI-PAPADOPOULOU, LITSA : *Aegean Frescoes of Religious Character* / by Litsa Kontorlı-Papadopoulou. — Göteborg: Paul Aström, 1996. 257 s.: 133 lev.; 31 cm. — (Studies in Mediterranean Archaeology; vol. 117) ISBN 91-7081-118-0 (B.I/1191).
- KONURALP, NURİ AYDIN : *Hatay Tarihi: Kurtuluş ve Kurtuluş Mücadelesi* / Nuri Aydın Konuralp; ek bölüm Mehmet Tekin. — eklerle yeni düzenleme. — İskenderun: Abdurrahman Konuralp, 1996. 222 s.: 12 lev.; 24 cm. (A. V/811).
- Konut İhtiyaç Tahmini Konut Talebi ve Konut Pazar Analizi: Kavramlar Metodlar Yapılması Gereken Sosyal Araştırmalar* / Haz. Turhan Yörükan. — Ankara: İmar ve İskân Bakanlığı, 1974. 191 s.; 27 cm. — (İmar ve İskân Bakanlığı Metodlar ve Sayısal Kaynaklar; 1) (B/7506).
- KÖPRÜLÜ, ORHAN F. : *Kitap Tanıtma: The Ottoman Emirate 1300-1389* / Orhan F. Köprülü. — Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1996. 233-234 ss.; 23 cm. Belleten, C. LX, Nisan 1996, Sayı: 227'den ayırabım. (A. V/8038).
- Köy sosyolojisi okuma kitabı* / Boğaziçi Üniversitesi İdari Bilimler Fakültesi; Der. Oğuz Arı. — İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi, 1985. 324 s.; 24 cm. — (Boğaziçi Üniversitesi Yayınları; 386) (A.V/8393).
- KREISER, KLAUS : *İstanbul, die Wahre Stadt der Muslime* / Klaus Kreiser. — Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1996. 9-21 ss.; 30 cm. İslâm Dünyasında Mezarlıklar ve Defin Gelenekleri'nden ayırabım. (B.I/1255).
- KUBAN, DOĞAN. : *The Turkish Hayat Hause* / Doğan Kuban. — İstanbul: Eren Yayıncılık, 1995. 279 s.: res.; 34 cm. ISBN 975-7622-14-1 (B.I/1237).
- KUBAN, DOĞAN : *Türk "Hayat"lı Evi* / Doğan Kuban. — İstanbul: Eren Yayıncılık, 1995. 279 s.: res.; 34 cm. ISBN 975-7622-13-3 (B.I/1238).
- Kudret ve Hüner: Sikkenin İki Yüzü = Power and Skill: The Two Faces of a Coin* / Yay. haz. Şennur Aydın. — İstanbul: Yapı Kredi Kültür Merkezi, 1994. 55 s.: rnk. res.; 29 cm. — (Yapı Kredi Sikke Koleksiyonu Sergileri; 1) (B.I/1231).
- KUMBARACILAR, İZZET : *Yedikule: İstanbul Surları ve Yedikule: Yedikule Altınkapı* / İzzet Kumbaracılar, Cahide Tamer. — İstanbul: Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu, [1996?]. 112 s.; 3 lev.; 23 cm. ISBN 975-7641-27-8 (A. V/8290).

- KURHAN, MÜRÜVVET : *İmparatorluk Tanrısı Amon / Mürüvvet Kurhan*. — Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1996. 499-582 ss.; 24 cm. Belleten, C. LIX, Aralık 1995, Sayı: 226'dan ayrışım. (A. V/7918).
- KURT, YILMAZ : *Çorum Sancağı Kişi Adları: XVI. Yüzyıl / Yılmaz Kurt*. — Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1995. 76-119 ss.; 24 cm. Belleten, C. LIX, Nisan 1995, Sayı: 224'ten ayrışım. (A. V/7599).
- Kuzey Kafkasya: Dünden Bugüne / Özdemir Özbay*. — Ankara: Kaf-Der, 1995. 220 s.; 18 cm. (A.V/8198).
- KÜÇÜKDAĞ, YUSUF : *Armutlu / Yusuf Küçükdağ*. — Konya: [A.y.], 1996. (Kombassan A.Ş.) 331 s.: 1 hrt.; 24 cm. (A. V/8385).
- KÜÇÜKERMEN, ÖNDER : *Türk Evi: Kendi Mekânının Arayışı İçinde = Turkish House in Search of Spatial Identity / Önder Küçükermen*. — 5.bs. — İstanbul: Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu, 1996. 214 s.; 27 cm. ISBN 975-7641-14-6 (B.I/1252).
- KÜTÜKOĞLU, MÜBAHAT S. : *Osmanlı Sosyal ve İktisadi Tarihi Kaynaklarından Temettü Defterleri / Mübahat S. Kütükoğlu*. — Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1995. 396-412 ss.: 6 lev.; 24 cm. Belleten, C. LIX, Ağustos 1995, Sayı: 225'ten ayrışım. (A. V/7862).
- LA-SHIH-TE : *Shih-chi / Reşideddin Tabib; ter. Yu-ta chün, Chou-chien-ch'i*. — Pekin: Shang-mu Kitabevi, 1986. 2 c.; 21 cm. 1.c. iki kitaptan oluşmaktadır. (A. V/7400).
- LAGARDE, MICHEL : *Index du Grand Commentaire de Fahr al-Dîn al-Râzî / par Michel Lagarde*. — Leiden; New York; Köln: Brill, 1996. 82, 359 s.; 30 cm. — (Handbuch der Orientalistik. Erste Abteilung, Nahe und Mittlere Osten; Bd. 22) ISBN 90-04-10362-7 (B.I/1240).
- LAQUEUR, HANS-PETER : *Cemeteries in Orient and Occident: The Historical Development / Hans-Peter Laqueur*. — Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1996. 3-7 ss.; 30 cm. İslâm Dünyasında Mezarlıklar ve Defin Gelenekleri'nden ayrışım. (B.I/1256).
- Late Bronze Age Settlement in Cyprus: Function and Relationship / eds. Paul Aström and Ellen Herscher*. — Jonsered: Paul Aström, 1996. 80 s.; 21 cm. — (Studies in Mediterranean Archaeology and Literatur; Pocket-book 126) ISBN 91-7081-120-2 (A.V/8259).
- LEHMANN-HARTLEBEN, KARL : *Bellerophon und der Reiterheilige / Karl Lehmann-Hartleben*. — Mainz am Rhein: Philipp von Zabern, 1924. 264-280 ss.; 25 cm. Mitteilungen des Deutschen Archäologischen

Instituts, Römische Abteilung. Band XXXVIII/XXXIX 1923/24'ten ayrışım. (A. V/5462).

- LEHMANN-HARTLEBEN, KARL : *Bellerophon und der Reiterheilige: Nachtrag* / Karl Lehmann-Hartleben. — Mainz am Rhein: Verlag Philipp von Zabern, 1925. 264-280 ss.; 25 cm. Mitteilungen des Deutschen Archäologischen Instituts, Römische Abteilung. Band XL, 1925'ten ayrışım. (A. V/5463).
- LEWIS, BERNARD : *Ortadoğu* / Bernard Lewis; Türkçesi Mehmet Harmancı. — İstanbul: Sabah Kitapları, Gençlik Yayınları A.Ş., 1996. 325 s.; 24 cm. — (Sabah Kitapları Olaylar-İnsanlar Dizisi) ISBN 975-7238-26-0 (A.V/8336).
- LOTI, PIERRE: *Türkler Üzerine Makaleler* / Pierre Loti; Çev. Betil Önuçak; sunuş ve dipnotlarıyla yay. haz. Sabahattin Özel. — İstanbul: Der, 1995. 130 s.; 18 cm. — (Der Yayınları; 170) ISBN 975-353-092-7 (A. V/8226).
- LOWRY JR, HEATH W. : *Studies in Deftology: Ottoman Society in the Fifteenth and Sixteenth Centuries* / Heath W. Lowry Jr.; Preface by Nejat Göyünç. — İstanbul: The ISIS Press, 1992. 178 s.; 24 cm. — (Analecta Isisiana; IV) ISBN 975-428-046-0 (A. V/8245).
- MANAS BİLGİŞÖLENİ (1995: VAN) : *Manas Bilgişöleni: Bildiriler (12-13 Ekim 1995: Van)* / Yüzüncü Yıl Üniversitesi; Editör Paki Küçükler. — Van: Yüzüncü Yıl Üniversitesi, [199?]. (A. V/8474).
- MANSEL, PHILIP : *Constantinople: City of the World's Desire 1453-1924* / Philip Mansel. — Reprint. — London: John Murray, 1996. XVI, 528 s.; 24 cm. ISBN 0-7195-5076-9 (A. V/8606).
- MANTRAN, ROBERT : *16-18. Yüzyıllarda Osmanlı İmparatorluğu* / Robert Mantran; Der. ve çev.; Mehmet Ali Kılıçbay. — Ankara: İmge, 1995. 234 s.; 20 cm. — (İmge Kitabevi Yay.; 139) ISBN 975-533-127-1 (A. V/8253).
- MARAŞ, AHMET : *Kuruluşundan Günümüze Topçu Köyü* / Ahmet Maraş. — Yozgat: [y.y]., 1996. 116 s.; 24 cm. (A. V/8482).
- MARC, PIERRE : *Olağanüstü Gezileriyle Marco Polo* / Pierre Marc, Stano Dusik; çev.: Gülderen Pamir. — İstanbul: Milliyet Yay., 1995. 160 s.; 24 cm. ISBN 975-506-187-8 (A. V/8236).
- MARCUS, ABRAHAM : *Funerary and Burial Practices in Syria, 1700-1920* / Abraham Marcus. — Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1996. 97-104 ss.; 30 cm. İslâm Dünyasında Mezarlıklar ve Defin Gelenekleri'nden ayrışım. (B.I/1266).

- MASULOVIC-MARSOL, LILIANA : *Tombes de Saints Musulmans et Guérison: Une Approche Antropologique* / Liliana Masulovic-Marsol. — Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1996. 125-134 ss.; 30 cm. İslâm Dünyasında Mezarlıklar ve Defin Gelenekleri'nden ayrışım. (B.I/1264).
- MEHMET, SÜREYYA : *Sicil-i Osmanî: tezkire-i meşahir-i Osmaniyye* / Mehmet Süreyya; Yay. haz.: Ali Aktan, Abdulkadir Yuvalı, Mustafa Keskin. — İstanbul: Sebil Yayınları, 1995-1996. 3 c.; 24 cm. — (Sebil Yayınları; 209, 222, 223) ISBN 975-7480-92-4 (Tk.) (A.V/8353-1, 2, 3).
- MELONG, DAG-JE SAL-WAI : *Grammar of the Tibetan Language: An Introduction to the* / Dag-Je Sal-Wai Melong, Situi Shal Lung; with the text of Situ Sum-Tag. — Reprint. — Delhi: Motilal Banarsidass, 1972, 1983. 60, 88, 8, 27, 35 s.; 28 cm. ISBN 0-89581-988-0 (B.I/1219).
- MERÇİL, ERDOĞAN : *Na'l-Baha ve Kullanılışına Dair Örnekler* / Erdoğan Merçil. — Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1996. 21-32 ss.; 24 cm. Belleten, C. LX, Nisan 1996, Sayı: 227'den ayrışım. (A. V/8030).
- MERÇİL, ERDOĞAN : *Selçuklularda Emîr-i Dâd Müessesesi* / Erdoğan Merçil. — Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1995. 328-340 ss.; 24 cm. Belleten, C. LIX, Ağustos 1995, Sayı: 225'ten ayrışım. (A. V/7859).
- MEYER, EDUARD : *Die Volksstämme Kleinasiens, das erste Auftreten der Indogermanen in der Geschichte und die Probleme ihrer Ausbreitung* / von Eduard Meyer. — Berlin: Walter de Gruyter, 1925. 244-260 ss.; 25 cm. Sitzungsberichte der Preussischen Akademie der Wissenschaften XVIII, 1925'ten ayrışım. (A. V/5469).
- MIHÇIOĞLU, CEMAL : *Sözcüklerin öyküsü A-Z* / Cemal Mihçioğlu. — Ankara: Kültür Bakanlığı, 1996. 539 s.; 24 cm. — (T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları; 1713. Yayınlar Dairesi Bşk. Başvuru Kitapları Dizisi; 30) ISBN 975-17-1499-0 (A.V/8471).
- MILLER, NORBERT : *Die Insel der Nausikaa: Spiegelungen des Sizilianischen Abenteuers* / Norbert Miller. — Mainz; Stuttgart: Steiner, 1994. 55 s.; 24 cm. — (Abhandlungen der Klasse der Literatur; Jg. 1994, Nr. 3) ISBN 3-515-06624-1 (A. V/7708).
- Minoan Religion: A Bibliography* / Compiled by Inger Marie Ruud. — Jonsered: Paul Aström, 1996. 124 s.; 20 cm. — (Studies in Mediterranean Archaeology and Literature; pocket-book; 141) ISBN 91-7081-162-8 (A.V/8188).

- MINTZURI, HAGOP : *İstanbul Anıları: 1897-1940* / Hagop Mintzuri; Çev. Silva Kuyumcuyan; Notlarla Basıma Haz. Necdet Sakaoğlu. — 2. bsk. — İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarihi Vakfı, 1994. 160 s.: res.; 21 cm. — (Tarih Vakfı Yurt Yayınları. Belgesel; 1) ISBN 975-333-003-0 (A. V/8201).
- Mischärtatarische *Texte mit Wörterverzeichnis* / Aufgrund der Sammlung von Ignac Kunos; Hrsg. von Zsuzsa Kakuk. — Szeged: Universitas Szegediensis de Attila Jozsef, 1996. 192 s.; 25 cm. — (Studia uralo-altaica; 38) ISSN 0133-4239; ISBN 963-0481-881-1 (A.V/8267).
- MOAZZ, ABD AL-RAZZAQ : *Cimetières et Mausolées à Damas du XIIe au Début du XVIe Siècle* / Abd al-Razzaq Moazz. — Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1996. 79-98 ss.: 7 res.; 30 cm. İslâm Dünyasında Mezarlıklar ve Defin Gelenekleri'nden ayrışım. (B.I/1261).
- MOLDOKASIMOV, KIYAS SATAROVİÇ : *19. Kılımdın İkinci Yarımı-20. Kılımdan Başındağı Kırgız-Özbek Elderinin Tarihiy Baylanışının Önüğü* / Kıyas Sataroviç Moldokasimov. — Bişkek: Kırgız Ültütük İlimder Akademiyası, 1994. 27 s.; 20 cm. (A. V/8110).
- Muqarnas: An Annual on the Visual Culture of the Islamic World* / Ed. by Gülrü Necipoğlu. — Leiden: Brill, 1996. 211 s.; 28 cm. ISSN 0732-2992; ISBN 90-04-10633-2 (B/9234-13).
- MURAT, KENİZE : *Saraydan Sürgüne* / Kenize Murat; Fransızcadan çev. Esin Çelikkan; çev. göz. geç.: Sâmân Helvacıoğlu. — 3.bs. — İstanbul: İsis, 1992. 444 s.; 24 cm. ISBN 975-428-21-5 (A. V/8252).
- The Museum at the Çankaya: The Çankaya House of Gazi M. Kemal Atatürk 1921-1932.* — [Y.y., A.y., 199.?]. (A.V/6423).
- MUSTAFA SAMİ EFENDİ : *Avrupa risâlesi* / Mustafa Sami Efendi, Haz.: Remzi Demir. — Ankara: Gündoğan, 1996. 60 s.; 15 cm. — (Gündoğan Yay.; 96-116. Osmanlı Klasikleri/Tarih Dizisi; 19.01-02) ISBN 975-520-131-9 (A. V/8464).
- Nahçıvan Yaşayır, Döyüşür* / Tertübçiler: Mirza Asgarov, Ferhad Cafarguliyev, Akif Ahundov. — Bakü: Azerbaycan neşriyatı, 1992. 20 s.; 29 cm. (B.I/1171).
- NECİPOĞLU, GÜLRÜ : *Dynastic Imprints on the Cityscape: The Collective Message of Imperial Funerary Mosque Complexes in Istanbul* / Gülrü

- Necipoğlu. — Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1996. 23-36 ss.; 30 cm. İslâm Dünyasında Mezarlıklar ve Defin Gelenekleri'nden ayrışım. (B.I/1260)).
- NEGAHBAN, EZAT O. : *Marlik: The Complete Excavation Report / Ezat O. Negahban.* — Philadelphia: The University Museum University of Pennsylvania, 1996. 2 c.; 29 cm. — (University Museum Monograph; 87) 1.c.: Metin-2.c.: Resimler. ISBN 0-924171-32-4 (B. I/1246).
- NEU, ERICH : *Das hurritische Epos der Freilassung, I: Untersuchungen zu einem hurritisch-hethitischen Textensemble aus Hattusa / Erich Neu.* — Wiesbaden: Harrassowitz, 1996. 596 s.: 6 lev.; 24 cm. — (Studien zu den Boğazköy-Texten; Heft 32) ISBN 3-447-03487-4 (A. V/8258).
- OCAK, AHMET YAŞAR : *Babailer İsyanı: aleviliğin tarihsel altyapısı yahut Anadolu'da İslâm-Türk heterodoksisinin teşekkülü / Ahmet Yaşar Ocak.* — Gnşl. 2.bs. — İstanbul: Dergâh Yay., 1996. 272 s.: 5 lev.; 24 cm. — (Dergâh Yay.; 72. Tarih Dizisi; 4) ISBN 975-7462-90-X (A.V/8355).
- OCAK, AHMET YAŞAR : *Türk Süfiliğine Bakışlar: Türkiye'de Tarihî Saptırılması Sürecinde / Ahmet Yaşar Ocak.* — İstanbul: İletişim, 1996. 264 s.; 20 cm. — (İletişim Yayınları; 365. Araştırma-İnceleme Dizisi; 56) İçindekiler: Ahmed-i Yesevî, Mevlânâ Celâleddin-i Rûmî, Yunus Emre, Hacı Bektaş-ı Velî, Ahîlik, Alevîlik-Bektaşîlik Yaklaşım, Yöntem ve Yorum Denemeleri. ISBN 975-470-555-0 (A.V/8281).
- OLSON, ROBERT : *Kürt Milliyetçiliğinin Kaynakları ve Şeyh Said İsyanı: 1880-1925 / Robert Olson; ter. Bülent Peker, Nevzat Kıraç.* — Ankara: Özge Yayıncılık, 1992. 295 s.; 20 cm. — (Özge Yayınları; 12) (A. V/8206).
- The Opinions, Remarks, Speeches, and Statements of Ghazi Mustafa Kemal Atatürk: Opening Adresses Delivered to the Grand National Assembly of the Turkey: 1920-1938 / Ed. Ertuğrul Zekâi Ökte; Koord. Tülay Duran.* — İstanbul: The Foundation for Establishing and Promoting Centers for Historical Research and Documentation, 1995. 263 s.; 23 cm. ISBN 975-7555-33-9 (A.V/7903).
- ORBAY, RAUF : *Cehennem Değirmeni: Siyasi hatıralarım / Rauf Orbay.* — İstanbul: Emre Yayınları, 1993. 2 c.; 20 cm. — (Emre Yayınları; 20/1. Yakın Tarih Dizisi; 10/1) ISBN 975-7369-07-1 (Tk.) (A.V/8343-1,2).
- Opuscula Romana XX / ed. com. Robin Hägg, Jerker Blomqvist.* — Stockholm: Skrifter Utgivna av Svenska Institutet i Rom, 1996. 290 s.;

30 cm. — (Skrifter Utgivna av Svenska Institutet i Rom; 4°, 52) ISBN 91-7042-152-8 (B/9558, 20).

Osman Gazi ve Dönemi: Osmanlı İmparatorluğu'nun Kurucusu: Sempozyum Sonuç Bildirileri / Yay. haz. Kadir Atlansoy, Sezai Sevim. — Bursa: Kültür Sanat ve Turizm Vakfı, 1996. 172 s.: 2 fot.; 21 cm. — (Bursa Kitapları; 1) ISBN 975-7093-00-9 (A.V/8181).

ÖLÇEN, MEHMET ARİF : *Vetluga Memoir: A Turkish Prisoner of War in Russia 1916-1918* / Mehmet Arif Ölçen; intr. and epilogue by Nejat Ölçen; translated and ed. by Gery Leiser. — Gainesville: University Press of Florida, 1995. 246 s.; 24 cm. ISBN 0-8130-1353-4 (A. V/8293).

ÖNDER, MEHMET : *Konya-Mevlâna Müzesi'nde Üç Yazılı Halı* / Mehmet Önder. — Ankara: Kültür Bakanlığı Anıtlar ve Müzeler Genel Müd., 1991. 8 s.: 3 lev.; 28 cm. Türk Etnoğrafya Dergisi, Sayı: XIX'dan ayırabım. (A. V/5274).

ÖNDER, MEHMET : *Konya'da Bilinmeyen Bir Selçuklu Devri Eseri* / Mehmet Önder. — Ankara: Vakıflar Gn. Müd., 1968. (İstanbul: Baha Mat.) 127-128 ss.; 2 lev.; 24 cm. Vakıflar Dergisi, Sayı: VII'den ayırabım. (B. I/1174).

ÖNDER MEHMET : *Seydişehir'de Seyyid Harun Külliyesi, Vakıfları ve Bânisi* / Mehmet Önder. — Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü, 1988. 13-28 ss.: rnk. res.; 26 cm. Vakıflar Dergisi, Sayı: XX'den ayırabım. (A. V/5275).

ÖZAKTÜRK, MEHMET : *Ankara Anıtı'nın (Monumentum Ancyranum) İlk Caput'unda Değınilen I.O. 44 ve 43 Yılı Olayları* / Mehmet Özaktürk. — Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1995. 18-54 ss.; 24 cm. Belleten, C. LIX, Nisan 1995, Sayı: 224'ten ayırabım. (A.V/7602).

ÖZDEMİR, HİKMET. : *Âdile Sultan Divânı* / Doç. Dr. Hikmet Özdemir. — Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı, 1996. XIV, 588 s.; 20 sm. — (T.C. Kültür Bakanlığı Yay.; 1706. Yayınlar Dairesi Başk. Türk Klasikleri Dizisi; 36) ISBN 975-17-1491-5 (A. V/8532).

ÖZGÜVEN, MUHARREM : *Demirel'in Çankaya'da Üçüncü Yılı* / Muharrem Özgüven. — Ankara: Ekonomik Haber Ajansı, 1997. 243 s.: rnk. res.; 24 cm. ISBN 975-96104-0-X (A. V/8387).

ÖZTUNA, YILMAZ : *Dede Efendi* / Yılmaz Öztuna. — Gnşl. 2. bsm. — Ankara: Kültür Bakanlığı, 1996. XIII, 224 s.; 20 cm. — (Kültür Bakanlığı Yayınları; 811. Yayınlar Dairesi Başkanlığı Türk Büyükleri Dizisi; 39) ISBN 975-17-0022-1 (A. V/8522).

- ÖZTUNA, YILMAZ : *Devletler ve Hanedanlar* / Yılmaz Öztuna. — Gnş. 2. bsk. — Ankara: Kültür Bakanlığı, 1996, 5 c.; 25 cm. — (Kül. Bak. Yay.; 1097. Yay. Dai. Bşk. Kaynak Eserler Dizisi; 18) ISBN 975-17-0469-3 (Takım) (A.V/8469-1,2,3,4,5).
- ÖZTÜRK, SAİD : *İstanbul Tereke Defterleri: Askeri Kassama Ait Onyedinci Asır: Sosyo-Ekonomik Tahlil* / Said Öztürk. — İstanbul: Osmanlı Araştırmaları Vakfı Yayınları, 1995. 497 s.; 24 cm. — (Osmanlı Araştırmaları Vakfı Yayınları; No. 7) ISBN 975-7268-05-4 (A. V/8220).
- PALLIS, ALEXANDER ANASTASIOS : *Yunanlıların Anadolu Macerası: 1915-1922* / Alexander Anastasios Pallis; çev. Orhan Azizoğlu. — İstanbul: Yapı Kredi, 1995. 145 s.; 24 cm. ISBN 975-363-343-2 (A. V/8222).
- PEIRCE, LESLIE P. : *Harem-i Hümayun: Osmanlı İmparatorluğu'nda Hükümlerlik ve Kadınlar* / Leslie P. Peirce; çev. Ayşe Berktaş. — İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, 1996. 408 s.; 20 cm. — (Tarih Vakfı Yurt Yayınları; 31) ISBN 975-333-048-0 (A. V/8320).
- PEREIRA, MICHAEL : *East of Trebizond* /by Michael Pereira. — London: Readers Union, 1972. 256 s.; 22 cm. (A. V/8199).
- PERİŞAN, BEKİR : *Şiirler* /Bekir Perişan. — Ankara: Kültür Bakanlığı, 1996. XVII, 277 s.; 20 cm. — (T.C. Kültür Bakanlığı Yay.; 1669. Yayınlar Dairesi Bşk. Türk Dünyası Edebiyatı Dizisi; 37) ISBN 975-17-1456-7 (A. V/8513).
- PHILLIPS, JONATHAN : *Defenders of the Holy Land: Relations Between the Latin east and the west, 1119-1187* / Jonathan Phillips. — Oxford: Clarendon Press, 1996. XVI, 3145 s.; 20 cm. ISBN 0-19-820540-6 (A. V/8607).
- PILTZ, ELISABETH : *The von Post Collection of Cypriote Late Byzantine Glazed Pottery* / by Elisabeth Piltz. — Jonsered: Paul Aström, 1996. 94 s.; 31 cm. — (Studies in Mediterranean Archaeology; vol. 119) ISBN 91-7081-160-1 (B.I/1239).
- PLOMER, WILLIAM : *Yanya Sultanı* / William Plomer; çev. Murat Belge. — 2.bs. — İstanbul: Milliyet Yay., 1995. 207 s.; 24 cm. Eseradı dışkapakta: Yanya Sultanı: Tepedelenli Ali Paşa. ISBN 975-325-042-8 (A. V/8239).
- POPOVIC, ALEKSANDRE : *Balkanlarda İslâm* /Aleksandre Popovic; Türkçesi: Komisyon. — İstanbul: İnsan Yayınları, 1995. 398 s.; 23 cm. — (İnsan Yay.; 75. Kaynak eserler dizisi; 9) ISBN 975-7732-19-2 (A. V/8247).

- POWELL, JUDITH : *Fishing in the Prehistoric Aegean* /by Judith Powell. — Jonsered: Paul Aström, 1996. 207 s.: 90 çiz.; 21 cm. — (Studies in Mediterranean Archaeology and Literature; Pocket-book 137) ISBN 91-7181-112-1 (A. V/8301).
- Rabin, Yitzak 1922-1995: Shalom, haver = Arkadaş, güle güle. — [Ankara: İsrail Büyükelçiliği, 1996?]. 21 s.; 28 cm. (B.I/1161).
- RADT, WOLFGANG : *Pergamon: Archäologischer Führer* / von Wolfgang Radt. — 4. erweiterte Auflage. — İstanbul: Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu, 1989. 35 s.: 38 lev.: 10 rnk. res.: 1 pl.; 24 cm. Gewidmet Allen Mitarbeitern und den Förderern der Ausgrabungen in Pergamon. (A.V./8289).
- RAGHEB, YOUSSEF : *Müslüman Ülkelerde Yalancı Ölüm ve Diri Diri Gömülenler* / Youssef Ragheb. — Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1996. 59-71 ss.; 30 cm. İslâm Dünyasında Mezarlıklar ve Defin Gelenekleri'nden ayrışım. (B.I/1253).
- RAU, WILHELM : *Die vedischen Zitate in der Kāsikā Vr̥tti nach Vorarbeiten Dr. S. Sharma Peris zusammengestellt* / Wilhelm Rau. — Stuttgart: Akademie der Wissenschaften und der Literatur, 1993. 114 s.; 24 cm. ISBN 3-515-06389-7 (A. V/6580).
- RAYMOND, ANDRE : *Osmanlı Döneminde Arap Kentleri* /Andre Raymond; Çev. Ali Berktaş. — İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1995. 240 s.; 18 cm. ISBN 975-333-030-8 (A. V/8230).
- RÉMY, BERNARD : *L'Activité des Fonctionnaires Sénatoriaux Dans la Province de Cappadoce-Galatie, d'Après les Inscriptions* / Bernard Rémy. — Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1990. 670-684 ss.; 24 cm. X. Türk Tarih Kongresi'nden ayrışım. (A. V/3263).
- Rome and the north* / Editors: Alvar Ellegard, Gunilla Akerström. — Göteborg: Paul Aström, 1996. 123 s.: res.; 21 cm. — (Studies in Mediterranean Archaeology and Literature; 135, 1996) ISBN 91-7081-1040 (A. V/8186).
- SÄVE-SÖDERBERGH, TORGNY: *Vid Vägs Ände: En Rapsodi Från Grönlands Berg Till Nubiens Brända Dalar* / Torgny Sæve-Söderbergh. — Jonsered: Paul Aström, 1996. 193 s.; 21 cm. — (Studies in Mediterranean Archaeology; Pocket-book 145) ISBN 91-7081-174-1 (A. V/8187).

- SAĞOL, GÜLDEN : *Türkçe ve Farsça Satır Arası Kur'an Tercümeleri: Harezm Türkçesi Satır Arası Kur'an Tercümesi = An Inter-Linear Translation of the Qur'an In to Khwarazm Turkish: Giriş, Metin, Sözlük ve Tıpkıbasım* / GülDen Sağol, Gönül Alpay Tekin. — Cambridge: Harvard Üniversitesi, 1993- . .c.; 28 cm. — (Doğu Dilleri ve Edebiyatlarının Kaynakları. Türkçe Kaynaklar) İçindekiler: 1. Kısım: Giriş ve Metin-2. Kısım: Sözlük, Dizin-Sözlük, 1. Bölüm 1-384, II. Bölüm 385-786 - 3. Kısım: Tıpkıbasım, Süleymaniye Hekimoğlu Ali Paşa No. 2, I Bölüm: 1^b 300^b (B.I/869).
- Saltanatın İki Yüzü: Yazı ve Tuğra = Heads and Tails: The Two Faces of Sovereignty* / Yay. haz. Şennur Şentürk, Brian Johnson. — İstanbul: Yapı Kredi Kültür Merkezi, 1995. 123 s.; 29 cm. — (Yapı Kredi Sikke Koleksiyonu Sergileri; 4) Eser adı dış kapaktan alınmıştır. (B.I/1233).
- SARTON, GEORGE : *Antik bilim ve modern uygarlık* / George Sarton; çev. Melek Dosay, Remzi Demir. — Ankara: Gündoğın, 1995. 150 s.; 20 cm. — (Gündoğın Yayınları; 95.104 Felsefe/Bilim Dizisi; 04.20) ISBN 975-520-112-2 (A. V/8463).
- Sceaux Minoens et Mycéniens: IVe symposium international 10-12 septembre 1992, Clermont-Ferrand* / [red. Walter Müller]. — Berlin: Gebr. Mann, 1995. 348 s.; 26 cm. — (Corpus der Minoischen und Mykenischen Siegel; Beiheft 5) ISBN 3-7861-1901-5 (B/6373-5).
- SERAFİMOVİC, MEJER MİHAİL : *Social'no-politiçeskiy krizis Osmanskoy imperii v 18. veke* / Mejer Mihail Serefimoviç. — Moskova: Moskovski Gosudarstvenniy Universitet, 1989. 30 s.; 22 cm. (A. V/6421).
- SEVENGİL, REFİK AHMET : *İstanbul Nasıl Eğleniyordu?: 1453'ten 1927'ye Kadar* / Refik Ahmet Sevengil. Yay. haz. Sami Önal. — 4.bs. — İstanbul: İletişim Yayınları, 1993. 136 s.; 24 cm. — (İletişim Yay.; 63. İstanbul Dizisi; 3) ISBN 975-470028-1 (A. V/8221).
- SEVER, HÜSEYİN : *Yeni Belgelerin Işığında Koloni Çağında (M.Ö. 1970-1750) Yerli Halk İle Asurlu Tüccarlar Arasındaki İlişkiler* / Hüseyin Sever. — Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1995. 1-16 ss.; 24 cm. Belleten, C. LIX, Nisan 1995, Sayı: 224'ten ayrıbasım. (A. V/7601).
- SEVİM, ALİ : *İbnü'l Adîm'in Bugyetü't-Talep fi Tarihi Haleb Adlı Eserinin Yayınları Hakkında* / Ali Sevim. — Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1996. 73-80 ss.; 24 cm. Belleten, C. LX, Nisan 1996, Sayı: 227'den ayrıbasım. (A. V/8033).

- SEVİN, VELİ : *Van/Karagündüz Erken Demir Çağı Nekropolü* / Veli Sevin, Ersin Kavaklı. — Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1996. 2-20 ss.: 16 lev.; 23 cm. Belleten, C. LX, Nisan 1996, Sayı: 227'den ayırabım. (A. V/8028).
- SEVİNÇ, NECDET : *Osmanlının Yükselişi ve Çöküşü: Sosyal ve Ekonomik İnceleme* / Necdet Sevinç. — 5.bs. — İstanbul: Hamle Yayınevi, [1996?]. 536 s.; 20 cm. ISBN 975-541-022-8 (A. V/8227).
- SHAW, STANFORD J. : *The Jews of the Ottoman Empire and the Turkish Republic* / Stanford J. shaw. — London: MacMillan, 1991. 364 s.; 24 cm. ISBN 0-333-54736-5 (A.V/8244).
- SHAW, STANFORD J. : *Turkey and the Holocaust: Turkey's Role in Rescuing Turkish and European Jewry from Nazi Persecution, 1933-1945* / Stanford J. Shaw. — New York: New York University Press, 1993. 412 s.; 24 cm. ISBN 0-8147-7960-3 (A. V/8288).
- SIVAN, DANIEL : *A Grammer of the Ugaritic Language* /By Daniel Sivan. — Leiden: Brill, 1977. XXI, 327 s.; 24 cm. — (Handbook der Orientalistik. Erste Abteilung der Nahe und Mittlere Osten the Near and Middle East, ISSN 0169-9423; 28. Bd.) ISBN 90-04-10614-6 (A. V/8745).
- SMITH, PAMELA ANN : *Palestine and the Palestinians: 1976-1983* / Pamela Ann Smith. — Reprinted. — London; Sidney: Croom Helm, 1985. 279 s.; 18 cm. ISBN 0-7099-2376-7 (A.V/8232).
- SOCIÉTÉ DES AMIS DE STAMBOUL : Statuts : constituée par arrêté du gouvernorat de Péra, en date du 13/26 Février 1911, approuvé par arrêté du vilayet de Constantinople, en date du 2/15 Juillet 1911 / Société des Amis de Stambol. — Constantinople : Ahmed İhsan et CIE, 1912. 9 s.; 23 cm. (A.V / 5471).
- SONYEL, SALAHİ R. : *Cyprus the Destruction of a Republic: British Documents 1960-65* / Salahı R. Sonyel. — Cambridgeshire : Eothen Prees, 1997. 198 s.; 21 cm. ISBN 0-906719-40-2 (A. V/8429).
- SONYEL, SALAHİ R. : *İngiliz Yönetiminde Kıbrıs Türklerinin Varlık Savaşımı: 1878-1960* / Salahı R. Sonyel. — Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1995. 133-187 ss.; 24 cm. Belleten C. LIX, Nisan 1995, Sayı: 224'ten ayırabım. (A. V/7598).
- Sosyal Yapı ve Konut Araştırmaları Rehberi: Gecekondu Bölgeleri İçin* / Haz. Turhan Yörükan, Ayda Yörükan. — Ankara: İmar ve İskân Bakanlığı, 1975. 187 s.: şe.; 27 cm. — (İmar ve İskân Bakanlığı, Metodlar ve Sayısal Kaynaklar; 4) (B.I/1203).

- Sosyal Yapı ve Konut Araştırmaları Rehberi: Yardımcı Araştırma Teknikleri* / Haz. Turhan Yörükan, Ayda Yörükan. — Ankara: İmar ve İskân Bakanlığı, 1975. XIV s.: 27 cm. — (İmar ve İskân Bakanlığı. Metodlar ve Sayısal Kaynaklar; 5) (B.I/1201).
- SOYSAL, İSMAİL : *Dağılan Yugoslavya ve Bosna-Hersek Sorunu: Olaylar-Belgeler 1990-1996* / İsmail Soysal, Şule Kut. — İstanbul: Isis, 1997. XI, 341 s.; 24 cm. ISBN 975-7341-09-6 (A. V/8461).
- Space Archaeology*. — Nora: Research Center for Silk Roadology, 1996. 111 s.: 20 pln.; 30 cm. — (Bulletin of the Research Center for Silk Roadology; 1) ISBN 4-916071-25-5 (B.I/1216).
- Studies in Ottoman History in Honour of Professor V.L. Menage* / Edited by Colin Heywood and Colin Imber. — İstanbul: The Isis Press, 1994. 387 s.; 24 cm. ISBN 975-428-063-0 (A.V/8241).
- Studies in the History and Topography of Lycia and Pisidia in Memoriam A.S. Hall* / Ed. by David French. — London: British Institute of Archaeology at Ankara, 1994. 119 s.: 18 lev.; 30 cm. — (British Institute of Archaeology at Ankara. Monograph; 19) ISBN 1-898249-03-2 (B.I/1244).
- SUBAŞI, MUHSİN İLYAS : *Kayseri: Dünden Bugüne* / Muhsin İlyas Subaşı. — 2.bs. — Kayseri: Se-da, 1991. 234 s.: 1 hrt.: 1 pl.; 24 cm. ISBN 975-7768-02-2 (A. V/8208).
- SÜEL, AYĞÜL : *Ortaköy'ün Hitit çağındaki adı* / Aygül Süel. — Ankara: TTK., 1995. 13 s.; 24 cm. Belleten C. LIX Sayı: 225'ten ayrışım. (A. V/7867).
- SÜSLÜ, AZMİ : *Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesinin elli yıllık tarihi* / Azmi Süslü. — Ankara: Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi, 1986. 495 s.; 25 cm. — (A.Ü. DTCF. Yayın no; 355) (A. V/8392).
- ŞAHİN, İLHAN : *Ahkâm Defteri: Osmanlılarda Divân-Bürokrasi-Ahkâm: II. Bâyezid Dönemine Ait 906 - 1501 Tarihli/İlhan Şahin, Feridun Emecen*. — İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, 1994. LXVI, 204 s.; 28 cm. — (Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yay.; 128) ISBN 975-498-088-8 (B.I/1236).
- ŞAHİN, TAHİR ERDOĞAN : *Erzincan Tarihi, I: Anadolu'nun Tarihi Akışı İçerisinde: Siyasi, Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Açından* / Tahir Erdoğan Şahin. — Erzincan: Erzincan Hayra Hizmet ve Dayanışma Vakfı, 1985. 612 s.; 24 cm. (A.V./8275).

- ŞEMSEDDİN SAMİ : *Kadınlar* / Şemseddin Sami, Haz.: İsmail Doğan. — Ankara: Gündoğan, 1996. 88 s.; 15 cm. — (Gündoğan Yayınları; 96.117. Osmanlı Klasikleri/Fikir Dizisi; 19.03-01) ISBN 975-520-134-3 (A.V/8466).
- ŞEN, ADİL : *İbrahim Müteferrika ve Usûlü'l-Hikem fi Nizâmî'l-Ümem* / Adil Şen. — Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 1995. 192 s.; 19 cm. — (Türkiye Diyanet Vakfı Yay.; 184) ISBN 975-389-191-1 (A. V/8254).
- ŞENİ, NORA : *Marie et Marie: Une Saison a Constantinople 1856-1858: Correspondance* / Nora Şeni. — Genève: Editions Metropolis, 1996. 301 s.; 21 cm. — (Editions Metropolis; Collection Histoire) ISBN 2-88340-038-5 (A. V/8298).
- ŞENTÜRK, M. HÜDAİ. : *Tuna Vilâyeti'nin Teşkiline, Karadağ ve Hersek Vukuâtına (1861) Dâir Cevdet Paşa Tarafından Kaleme Alınan Lâyiha* / M. Hüdai Şentürk. — Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1996. 715-737 ss.; 24 cm. Belleten, C. LIX, Aralık 1995, Sayı: 226'dan ayırabası (A. V/7930).
- ŞİMŞEK, RASİM : *Trabzon Belediye Tarihi, I: Osmanlı Dönemi* / Rasim Şimşek. — Trabzon: Trabzon Belediyesi Kültür Yayınları, 1993. 182 s.; 23 cm. — (Trabzon Belediyesi Kültür Yayınları; 8. Kültür Araştırma Kurulu Dizisi; 1) (A. V/8209).
- TALAY, AYDIN : *Yıkılan Bir Şehrin Anatomisi* / Aydın Talay. — Van: Van Belediye Başkanlığı, 1996. 193 s.; 20 cm. — (Van Belediye Kültür ve Sosyal İşler Müdürlüğü; Yay. no: 2) (A.V/8280).
- TARİH BOYUNCA KARADENİZ KONGRESİ (2.: 1988 : İSTANBUL) : *İkinci Tarih Boyunca Karadeniz Kongresi Bildirileri: Uluslararası I = Congrès International Sur la Mer Noire I., 1-3 Haziran 1988* / Yay. haz.: Mehmet Sağlam ... [ve bşk.]. — Samsun; İstanbul: Ondokuz Mayıs Üniversitesi; Fransız Anadolu Araştırmaları Enstitüsü, 1990. XVI, 693 s.: şek.; 24 cm. (A.V/8311).
- Tarihi Deniz Arşivi Belge Kataloğu X.* — İstanbul: Deniz Kuvvetleri Komutanlığı, 1996. 714 s.; 29 cm. — (Deniz Kuvvetleri Komutanlığı Kültür Yayınları Tarih Eserleri Dizisi; No. 9) ISBN 975-409-083-1 (B.I/1213).
- TEKİN, TALAT. : *Türk Dillerinde Birincil Uzun Ünlüler* /Talat Tekin. — Ankara; İstanbul: Kültür Bakanlığı; Simurg, 1995. 192 s.; 24 cm. — (Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi; 13) ISBN 975-7444-13-8 (A. V/8272).

- TIZLAK, FAHRETTİN : *Osmanlı Devleti'nde Ham Bakır İşleme Merkezleri Olarak Tokat ve Diyarbakır* / Fahrettin Tızlak. — Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1996. 644-659 ss.; 24 cm. Belleten, C. LIX, Aralık 1995, Sayı: 226'dan ayrışım. (A. V/7928).
- TIETZE, ANDREAS : *Ottoman Melodies Hebrew Hymns: A 16th Century Cross-Cultural Adventure* / Andreas Tietze and Joseph Yahalom. — Budapest: Akadémia Kiado, 1995. 207 s.; 24 cm. — (Bibliotheca Orientalis Hungarica; Vol. XLIII) ISBN 963-056864-0 (A. V/8240).
- Tombs A and C Southeast Necropolis Palmyra Syria: Surveyed in 1990-92* / Ed. by Takayasu Higuchi, Takura Izumi. — Nara: Research Center for Silk Roadology, 1994. 1969 s.: 74 pln.; 30 cm. — (Research Center for Silk Roadology; vol. 1) ISBN 4-916071-23-9 (B.I/1214).
- TOPRAK, ZAFER : *İttihat-Terakki ve Devletçilik: Türkiye'de Ekonomi ve Toplum: 1908-1950* / Zafer Toprak. — İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1995. 226 s.; 18 cm. — (Tarih Vakfı Yurt Yayınları, Türkiye Araştırmaları; 15) ISBN 975-333-034-0 (A. V/8237).
- Trabzon / Semavi Eyice ...* [ve bşk.]. — Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı, 1996. 192 s.: rnk. res.; 30 cm. — (T.C. Kültür Bakanlığı Yay.; 1828. Tanıtma Eserleri Dizisi; 71) ISBN 975-17-1677-2 (B.I/1333).
- Trabzon: 1930-1940 yılları vilayet belgelerine göre* / Yay. haz. İsmail Kansız, M. Volkan Canalıoğlu, Veysel Usta. — Trabzon: T.C. Trabzon Valiliği, 1997. 62 s.: res.; 20 cm. ISBN 975-7565-51-2 (A.V/8484).
- Trabzon Vilayeti Salnamesi 1869-1874* / Haz. Kudret Emiroğlu. — Ankara: Trabzon İli ve İlçeleri Eğitim, Kültür ve Sosyal Yardımlaşma Vakfı, 1993-1995. 6 c.; 20 cm. (A.V/8246).
- TURFAN, MEHMET NAİM : *Reporting him and his Cause Aright: Mahmut Şevket Paşa and the Liman von Sanders Mission* / Mehmet Naim Turfan. — Mesogeiakon meleton, 1991. 163-194 ss.; 21 cm. Cahiers d'etudes sur la Méditerranée Orientale et le Monde Turca-Iranien 1991, Sayı 12'den ayrışım. (A. V/5456).
- Turkey: Studies in Ancient Coinage From* / Ed. by Richard Ashton. — London: Royal Numismatic Society; British Institute of Archaeology at Ankara, 1996. 160 s.: 69 s. lev.; 30 cm. — (Royal Numismatic Society Special Publication; No: 29. British Institute of Archaeology at Ankara monograph; No: 17) ISBN 0-901405-33-7 (B.I/1243).

- TURKISCHE STIFTUNG FÜR DEMOKRATIE : *Syrien und Internationaler Terrorismus* / Türkische Stiftung für Demokratie. — Ankara: Bu bibliyografik kimlik "Turkish Carpets : from the 13th-18th Centuries" adlı eser adının üstünde yer alacak. Türkische Stiftung für Demokratie, 1996. 72 s.; res.; 24 cm. (A.V/8395).**
- Turkish Carpets: from the 13th-18th Centuries* / Heinrich Kirchheim; essays by Nazan Ölçer ... [et al.]; technical analyses by Nils Rütters. — İstanbul: Ahmet Ertuğ, 1997. 235 s.: rnk. res.; 37 cm. Sponsored by Tekstilbank. (C/605).
- THE TURKISH DEMOCRACY FOUNDATION : Syria and international terrorism / The Turkish Democracy Foundation. — Ankara: The Turkish Democracy Foundation, 1996. 120 s.: res.; 24 cm. (A.V/8395).**
- Turkish foreign policy: Recent developments* / Ed. by Kemal H. Karpat. — Wisconsin: University of Wisconsin, 1996. 213 s.; 24 cm. (A.V/8460).
- TÜRK DEMOKRASİ VAKFI : Suriye ve uluslararası terörizm / Türk Demokrasi Vakfı. — Ankara: Türk Demokrasi Vakfı, 1996. 64 s.; res.; 24 cm. (A.V/8396).**
- Türk Vakıfları* / Editör Zekâi Baloğlu. — İstanbul: Türkiye Üçüncü Sektör Vakfı (TÜSEV), 1996. 255 s.: res.; 30 cm. — (TÜSEV Yayınları; 3) ISBN 975-95785-4-9 (B.I/1328).
- Türkiye Basmaları Toplu Kataloğu: Arap Harfli Türkçe Eserler: 1729-1928 = The Union Catalogue of Turkey's Printed Books: Turkish Publications in Arabic Letters* / Haz. Müjgan Cunbur, Dursun Kaya, İncila Kahveci. — Ankara: Kültür Bakanlığı. Milli Kütüphane Başkanlığı, 1990- . . . c.; 24 cm. — (Kültür Bakanlığı, Milli Kütüphane Bşk. Kataloglar Dizisi; 1) İçindekiler: 1.c.1.bl.: Adni-Ali el-Kari-1.c.2.bl.: Ali Kazım-Anzavur. — 2.c.: B-Ç - 3.c.: D-E - 4.c.: F-G. ISBN 975-17-0551-7 (Tk. no) (A.V/5032).
- Türkiye Cumhuriyeti Banknotları = The Banknotes of the Turkish Republic* / Yay. haz. Emisyon Genel Müd. — Ankara: T.C. Merkez Bankası, 1995. 321 s.: rnk. res.; 27 cm. (B.I/1209).
- T.C. DEVLET İSTATİSTİK ENSTİTÜSÜ : Türkiye İstatistik Yıllığı 1991 = Statistical Yearbook of Turkey / T.C. Devlet İstatistik Enstitüsü. — Ankara: Devlet İstatistik Enstitüsü, 1992. 637 s.; 29 cm. — (Devlet İstatistik Enstitüsü; yay. no. 1528) ISBN 975-19-0611-3 (B.I/1218).**
- T.C. KÜLTÜR BAKANLIĞI : Türk halk kültürü araştırmaları 1995 / T.C. Kültür Bakanlığı. — Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı, 1996. 233 s.; 25 cm.**

- (Kültür Bakanlığı Yayınları; 1859. Halk Kültürlerini Araştırma ve Geliştirme Genel Müdürlüğü Yay.; 236. Süreli Yay. Dizisi; 33) ISBN 975-17-1690-X (A. V/8505).
- T.C. KÜLTÜR BAKANLIĞI : *Türk halk kültüründen derlemeler 1994* / T.C. Kültür Bakanlığı. — Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı, 1996. 231 s.: res.; 25 cm. — (Kültür Bakanlığı; 1796. Halk Kültürlerini Araştırma ve Geliştirme Genel Müd. Yayınları; 228. Süreli Yay.; Dizisi: 31) ISBN 975-17-1595-4 (A. V/8506).
- TÜRKİYE İKTİSAT KONGRESİ (1.: 1923: İZMİR) : *Türkiye İktisat Kongresi, 1923, İzmir: Haberler, belgeler, yorumlar* / Hazırlayan A. Gündüz Ökçün. — 4. bsk. — Ankara: Sermaye Piyasası Kurulu, 1997. XXI, 396 s.; 24 cm. — (Sermaye Piyasası Kurulu Yayın no; 59. Bütün Eserleri; 4) ISBN 975-7539-53-8 (A. V/8435).
- Türkiye Konut Bibliyografyası: Kanunlar* / Haz. Turhan Yörükan, Ülgen Okyayuz, Aydan Tanrıyakul. — Ankara: İmar ve İskân Bakanlığı, 1975. 148 s.; 27 cm. — (İmar ve İskân Bakanlığı. Kuruluşlar, Politikalar ve Kanunlar; 2) (B.I/1198).
- Türkiye Konut Bibliyografyası: Tüzükler Yönetmelikler Standartlar ve Şartnameler* / Haz. Turhan Yörükan, Yurdanur Serin, Aydan Tanrıyakul. — Ankara: İmar ve İskân Bakanlığı, 1975. 197 s.; 27 cm. — (İmar ve İskân Bakanlığı. Kuruluşlar, Politikalar ve Kanunlar; 3) (B. I/1199).
- Türkiye Tez Kataloğu 1991* / Yükseköğretim Kurulu Dokümantasyon Merkezi. — Ankara: Yükseköğretim Kurulu Dokümantasyon Merkezi, 1995. 611 s.; 28 cm. ISBN 975-7912-01-8 (B.I/1208).
- Türkiye Yazmaları Toplu Kataloğu = The Union Catalogue of Manuscripts in Turkey* / Proje Yürütücüsü İsmet Parmaksızoğlu. — Ankara: Kültür Bakanlığı Kütüphaneler Gn.Müd. 1979- . . . c.; 28 cm. — (Kültür Bakanlığı Yayınları. Milli Kütüphane Yayınları. Kataloglar Dizisi) Bu eser Adana, Afyon, Antalya, İstanbul, Samsun illerini kapsamaktadır. ISBN 975-17-1577-6 (B/8698).
- Türkiye'de Sanayileşmenin Yeni Boyutları ve KİT'ler* / Genel Editörler: Taner Berksoy, Korkut Boratav. — 3.bs. — İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları, 1994. 287 s.; 24 cm. — (Tarih Vakfı Yurt Yayınları, Türkiye Araştırmaları; 1. İktisat Politikası Seçenekleri; 1) ISBN 975-333-000-6 (A.V/8327).

- ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ : *Uluslararası nitelikteki bilimsel yayınlar bibliyografyası* / Uludağ Üniversitesi. — Bursa: Uludağ Üniversitesi, 1996. 152 s.; 24 cm. — (Uludağ Üniversitesi Yayınları; 1) ISBN 975-7567-96-4 (A.V/8397).
- UMURTAK, GÜLSÜN : *Korucutepe II: 1973-1975 dönemi kazılarında bulunmuş olan Hitit çağı çanak çömleği* / Gülsün Umurtak. — Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1996. XX, 107 s.+53; 28 cm. — (AKDITYK. Türk Tarih Kurumu Yay. V. Dizi; Sa. 42a) ISBN 975-16-0054-5 (Tk.) (B.I/1322).
- UNION ACADÉMIQUE INTERNATIONALE : *Soixante-neuvième session annuelle du Comité. Prague, du 11 au 17 Juin 1995: Compte Rendu.* — Bruxelles: Union Académique Internationale, [1996?]. 159 s.; 25 cm. (A. V/8155).
- Vatan Millet ve Bayrak Sevgisi* / Haz. Mehmet Özel. — Ankara: Kültür Bakanlığı Güzel Sanatlar Genel Müdürlüğü, 1996. 495, [8] s.: rnk. res.; 31 cm. ISBN 975-17-1641-1 (B.I/1247).
- VATIN, NICOLAS : *L'implantation des Cimetières Musulmans Intra Muros à Istanbul* / Nicolas Vatin, Stéphane Yerasimos. — Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1996. 37-56 ss.; 30 cm. İslâm Dünyasında Mezarlıklar ve Defin Geleneği'nden ayırbaşım. (B.I/1254).
- Viata Ştiinţifică: Academia Română: Simpozion Închinat Comemorării Unei Jumătăţi de Veac de la Asasinarea Lui Nicolae Iorga.* — Bucureşti: Academia Române, 1991. 425-439 ss.; 24 cm. Revista Istorică, tom II, nr. 7-8, 1991'den ayırbaşım. (A.V/5136).
- WEISS, ZE'EV : *Promise and Redemption: A Synagogue Mosaic from Sephoris* / Ze'ev Weiss, Ehud Netzer. — Jerusalem: The Israel Museum, 1996. 47, 49 s.; 27 cm. Eser İngilizce, İbranice iki metin halindedir. (B.I/1206).
- WOELK, ULRICH : *Literatur und Physik* / Ulrich Woelk. — Mainz; Stuttgart: Steiner, 1994. 14 s.; 24 cm. — (Abhandlungen der Klasse der Literatur; Jg. 1994, Nr. 1) ISBN 3-515-06517-2 (A.V/7706).
- Worshipping Athena: Panathenaia and Parthenon* / Ed. by Jenifer Neils. — Wisconsin: University of Wisconsin, 1996. XXII, 249 s.; 24 cm. — (Wisconsin studies in classics) ISBN 0-299-15114-X (A.V/8457).
- YALÇIN, SONER : *Nasrettin Hoca: Uygurca-Türkçe* / Soner Yalçın, Erkin Emet. — Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı, 1995. XVI, 159s: res.; 25 cm. —

- (T.C. Kültür Bakanlığı Yay.; 1746. Yayınlar Dairesi Bşk. Türk Dünyası Edebiyatı Dizisi; 42) ISBN 975-17-1522-9 (A.V/8524).
- Yavuz Sultan Selim Han Kanunnāmesi. 971H.* / Konuşma diline çev. Hadiye Tuncer. — Ankara: Tarım Orman ve Köyişleri Bakanlığı, 1987. 94 s.; 24 cm. — (Tarım Orman ve Köyişleri Bakanlığı. Basın ve Halkla İlişkiler Müşavirliği; Yay. no: 140-BHİM: 18) (A.V/8223).
- YAZICI, NESİMİ : *Osmanlı Son Döneminde Libya'da Türk Dilinin Öğretimi Üzerine Bazı Gözlemler* / Nesimi Yazıcı. — Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1995. 121-132 ss.; 24 cm. Belleten, C. LIX, Nisan 1995, Sayı: 224'ten ayrışım. (A.V/7596).
- YETKİN, SABRİ : *Ege'de Eşkiyalar* / Sabri Yetkin. — İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1996. 232 s.: res.; 24 cm. — (Tarih Vakfı Yurt Yayınları; 35) ISBN 975-333-052-9 (A.V/8322).
- YILMAZ, ALİ : *Kanuni Sultan Süleyman'a yazılan kasideler* / Ali Yılmaz. — Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı, 1996. XIV, 410 s.; 20 cm. — (T.C. Kültür Bakanlığı Yay.; 1687. Yayınlar Dairesi Başk. Türk Klasikler Dizisi; 34) ISBN 975-17-1471-0 (A.V/8509).
- YOSHIDA, DAISUKE : *Untersuchungen zu den Sonnengottheiten bei den Hethitern: Schwurgötterliste, helfende Gottheit, Feste* / Daisuke Yoshida. — Heidelberg: C. Winter, 1996. 391 s.; 23 cm. — (Texte der Hethiter; H. 22) ISBN 3-8253-0402-7 (A.V/8277).
- YÖRÜKAN, AYDA : *İnsan Ekolojisinin Gelişme ve Problemleri* / Ayda Yörükân. — İstanbul: [a.y.], 1959. (İstanbul Matbaası). 151-165 ss.; 24 cm. Sosyoloji Dergisi, Sayı 13-14 (1958-59)'dan ayrışım. (A.V/7987).
- YÖRÜKÂN, AYDA : *Nouvelle Araştırması* / Ayda Yörükân. — İstanbul: [a.y.], 1959. 257-263 s.; 24 cm. Sosyoloji Dergisi Sayı: 13-14 (1958-59)'den ayrışım (A.V/7986).
- YÖRÜKÂN, TURHAN : *Çatak Köyü Araştırması* / Turhan Yörükân, Turgut Cebe. — İstanbul: [a.y.], 1956. 27 s.; 24 cm. Sosyoloji Dergisi, Sayı: 10-1956'dan ayrışım. (A.V/7991).
- YÖRÜKÂN, TURHAN : *Kızılderili Araştırması-Ahlâk ve Heyecan Testleri* / Turhan Yörükân. — İstanbul: [a.y.], 1957. 66-97 ss.; 24 cm. Sosyoloji Dergisi, Sayı 11-1957'den ayrışım. (A.V/7992).
- YÖRÜKÂN, TURHAN : *Temel Şahsiyet ve Kültür* / Turhan Yörükân. — İstanbul: [a.y.], 1959. 108-136 ss.; 24 cm. Sosyoloji Dergisi, Sayı: 13-14 (1958-59)'dan ayrışım. (A.V/7985).

- YÖRÜKÂN, TURHAN : *Vineland Sosyal Olgunluk Skalası* / Turhan Yörükân. — İstanbul: [a.y.], 1959. 174-197 ss.; 24 cm. Sosyoloji Dergisi, Sayı 13-14 (1958-59)'dan ayrışım. (A.V/7984).
- YUNUS EMRE : *Chiang wei Te Hua-Tsu* / Yunus Emre. — Ankara: Türkiye Cumhuriyeti Kültür Bakanlığı, 1993. 112 s.; 20 cm. — (T.C. Kültür Bakanlığı Türkiye Klasikleri) ISBN 975-17-1354-4 (A.V/8180).
- YUNUS EMRE : *Poèmes* / Yunus Emre; Traduits par Tahsin Saraç; Textes choisis et présentés par İkrâm Saraç. — Ankara: R.T. Ministère de la Culture, 1996. 155 s.; 15 cm. — (R.T. Publications du Ministère de la Culture; 1772. Présidence du Department des Publications les Classiques Turcs; 39) ISBN 975-17-1571-7 (A.V/8534).
- YUSUFOĞLU, HİCRAN : *Osmanlı-Macar İlişkileri: Başlangıçtan Ankara Savaşı'na Kadar* / Hicran Yusufoglu. — Ankara: Türk-Macar Dostluk Derneği Yayınları, Sam Yayınları, 1995. 126 s.; 18 cm. — (Türk Macar Dostluk Derneği Yayınları; 1) ISBN 975-520-118-9 (A.V/8228).
- YUVALI, ABDÜLKADİR : *İlhanlılar Tarihi, I: Kuruluş Devri* / Abdülkadir Yuvalı. — Kayseri: Erciyes Üniversitesi, 1994. 214 s.; 24 cm. — (Erciyes Üniversitesi Yay.; no: 77) ISBN 975-7598-92-5 (A.V/8214).
- ZIPPELIUS, REINHOLD : *Im Irrgarten der Gerechtigkeit* / Reinhold Zippelius. — Stuttgart: Akademie der Wissenschaften und der Literatur, 1994. 21 s.; 24 cm. — (Abhandlungen der Geistes-und Sozialwissenschaftlichen Klasse; Jahrgang 1994. Nr. 2) (A.V/7712).

B. DERGİLER

- ABD Haberleri Kasım, Aralık (1996).
- Acta Archaeologica XLVIII, 1-3 (1997).
- Acta Ethnographica Hungarica XL, 1-4 (1995).
- Acta Historiae Artium XXXVII, 1-4 (1994-95).
- Acta Orientalia XLVIII, 3 (1995).
- Acta Poloniae Historica LXXIII-LXXIV (1996).
- Açık Öğretim 2 (1997).
- Akkadica 101-102 (1997).
- American Journal of Archaeology CI, 1 (1997).
- Amme İdaresi Dergisi XXIX, 4 (1996); XXX, 1 (1997).

- Anadolu (Anatolia) XIX (1975-1976); XX (1976-1977); XXI (1978-1980); XXII (1981-1983).
- Anatolian Studies XLVI (1996).
- Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi XXXI, 1-2 (1987); XXXII, 1-2 (1988); XXXIII, 1-2 (1989); XXXIV, 1-2 (1990); XXXV, 1-2 (1991); XXXVI, 1-2 (1993).
- Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi L, 1-4 (1995):
- İ. AKBULUT: *Türk Tarihinde Ermeniler*. s. 29.
- T. ARI: *Ege Sorunu ve Türk Yunan İlişkileri*. s. 51.
- T. ATAÖV: *Mevlana Âzâd*. s. 69.
- B. ORAN: *Türkiye'nin Balkan ve Kafkas Politikası*. s. 271.
- Annales (Histoire, Sciences Sociales) LI, 5-6 (1996); LII, 1 (1997).
- Annali LV, 3-4 (1995).
- Annals of Japan Association for Middle East Studies 11 (1996).
- The Annual of the British School at Athens 91 (1996):
- Y. SAKELLARAKIS: *Minoan Religious Influence in the Aegean: the Case of Kythera*. s. 81.
- Anthropology Today XII, 6 (1996); XIII, 1-2 (1997).
- The Antiquaries Journal LXXVI (1996).
- Anzeiger 132 Jahrgang (1995):
- W. JOBST : "İstanbul Saray Mozaïği" Projesine İlişkin Rapor. s. 41.
- Archäologischer Anzeiger 3-4 (1996).
- Archeologia Classica XLVII (1995).
- Archiv Orientalni LXIV, 2-3 (1996); LXV, 1 (1997).
- Archivum Ottomanicum XIV (1995-1996):
- A. TIETZE: *Der Turkeitürkische Wortschatz*. s. 5.
- H.STEIN: *Das Türkische Sprachgut im "Tractatus de Moribus, Con-dictionibus et Nequicia Turcorum" (1481) des Georg von Ungarn*. s. 39.
- D.A. HOWARD: *Historical Scholarship and the Ottoman Kānūnnā-mes*. s. 79.
- R. MURPHEY: *The Conceptual and Pragmatic Uses of the Summary (Idjmal) Register in Sixteenth-Century Ottoman Administrative Practice*. s. 111.

G.HAGEN: *Überzeitlichkeit und Geschichte in Kâtib Çelebis Gihännümā*. s. 133.

E. İHSANOĞLU: *Genesis of Learned Societies and Professional Associations in Ottoman Turkey*. s. 161.

C.E. FARAH: *Reassessing Sultan Abdülhamid II's Islamic Policy*. s. 191.

G.M. SMITH: *The Kaşgarî Dergâh in Istanbul*. s. 213.

G. HAZAI: *Ein "Iskendernâme" als Politische Zweckschrift aus der Zeit von Süleymân dem Prächtigen*. s. 223.

Arheoloski Vestnik 47 (1996).

Arkeoloji ve Sanat 76-77 (1997).

Arkhaiologike Ephemeris 133 (1994).

Ars Orientalis XXVI (1996).

Asian Perspective XX, 2 (1996).

Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi XII, 34-36 (1996).

Atatürk Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Edebiyat Bilimleri Araştırma Dergisi 21-22 (1995).

Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 11 (1993); 12 (1995).

Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi 3 (1995); 4-7 (1996):

3- H. DOĞANAY: *Türk Dünyası'nın Siyasi Sınırları*. s. 23.

S. GÜNAY: *Erzurum'da Hüseyiniye Zaviyası Vakfı ve Bazı Belgeler*. s. 79.

M. İNBAŞI: *XVI. Yüzyılda Üsküp Şehri'nin Mahalleleri*. s. 87.

E. ŞAHİN: *Doğu Türkistan*. s. 95.

N. YAVUZ: *Rusya'da 1917 İhulâlinin Ermeniler Üzerine Etkisi*. s. 125.

N. YAVUZ: *Rusya'nın "Ermenisiz Ermenistan" Politikası ve Bu Alandaki Faaliyetleri*. s. 145.

4- K. İNCE: *Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti ve Güney Kıbrıs'ta 1789-1839 Yıllarındaki Osmanlı Cami ve Medreseleri*. s. 1.

S. KILIÇ: *1917-1918'de Kafkasya'daki Bazı Siyasi ve Askeri Gelişmelerin Işığında Bağımsızlık Yolundaki Gürcistan ve Berlin Gücü Komitesi'nin Bu Konudaki Çalışmaları*. s. 19.

G. ÇAĞLAR: *Milli Mücadele'nin Başlarında Bolu Mutasarrıflığı'nda Asayiş (1918-1919)*. s. 53.

- E. ŞAHİN: *Trabzon ve Batum Konferanslarında Kuzey Kafkasya'nın Bağımsızlığı ile İlgili Gelişmeler*. s. 71.
- C. ALYILMAZ: *Köktürk Yazıtları ve Köktürk Yazıtlarında Atlar*. s. 82.
- 5- S.E. DAYI: *1918-1920 Yılları Arasında İğdır ve Çevresindeki Siyasi Gelişmeler*. s. 1.
- E. ŞAHİN: *Bolşevik Hükümetinin, Ermeni Siyaseti ve "Türk Türkmenistanı" Meselesi*. s. 29.
- B. ASLAN: *Azerbaycan*. s. 47.
- E. UÇKUN - O. SÖYLEMEZ: *Müslüman Türkler ve İngilizler*. s. 77.
- E. KILIÇ: *Erzurum'da Geçmişten Günümüze Devam Edegen ve Kaybolmaya Yüz Tutan El Sanatları*. s. 99.
- E. UCA: *Türkçülük Fikrinin Abide Şahsiyetlerinden Hüseyinzade Ali Bey*. s. 159.
- Atatürk Yolu IV, 15 (1995).
- Atatürkçü Düşünce 34-36 (1997):
- C. TALAS: *İnsan Hakları Türkiye ve Atatürk*. s. 3.
- A. N. ERDEM: *Atatürk ve Demokrasi*. s. 14.
- A. H. KALKANELEN: *Atatürk'ün Türk Tarihi Üzerindeki Çalışmaları*. s. 36.
- Athenaeum 1 (1997).
- Atıqot XXIX-XXX (1996).
- Avrasya (Azerbaycan Gazetesi) 1, 4, 5, 7, 11-12 Şubat (1997); 3, 4, 7, 9-11, 14-16, 22-25, 28-31 Ocak (1997).
- Avrasya Etüdüleri 3 (1996):
- B.E. BEHAR: *Türkçülük: Türkiye'de ve Azerbaycan'da*. s. 2.
- P. BÜLBÜLOĞLU: *Türk Dünyasında Kültür İşbirliği*. s. 45.
- Aydın Tarihi Ekim-Kasım-Aralık (1996); Ocak-Şubat-Mart (1997).
- Belgeler XVI, 20 (1994-1995):
- M.M. İLHAN: *Erbil Vilayeti Mufassal ve Mücmel Tahrir Defteri (H. 949/M. 1542)*. s. 1.
- A.İ. SAVAŞ: *Takrir-i Ahmed Merami Efendi (Azak Muhaddidi Ahmed Merami Efendi'nin 1740/1741 Sınır Tespit Çalışmaları Hakkındaki Raporu)*. s. 151.

Bulleten LX, 228 (1996):

H. SEVER: *Die Urformen Der Borse Und Inflation In Anatolien Und Ein Gestein, Dessen Ausfuhr In Der Zeit Der Kolonie Aus Anatolien Verboten Ist (1970-1750 v. Chr.)*. s. 237.

Y. ÖZEN: *Artemis'in Memelerinin Sırrı*. s. 243.

M. ANABOLU (USMAN): *Sfenks Motifi ve Edirne ve Edincik Altılıklarında Almış Olduğu Şekil*. s. 251.

E. KAHYA: *Onikinci Yüzyıla Kadarki Dönemde Çin Kozmolojisi ve Tıp Felsefesiyle İlgili Bazı Bilgiler*. s. 255.

İ. CERAN: *Vadilmehâzin Savaşı (4 Ağustos 1578)*. s. 271.

D. PANZAC: *La Flotte De Guerre Ottomane Au Milieu Du XVIIIe Siecle*. s. 389.

O. TÜRKDOĞAN: *Sosyal Hareketler Olarak Celâli Ayaklanmaları*. s. 421.

B. YAVUZ: *Fransız Gözüyle Atatürk Devrimi Üzerine Genel Değerlendirmeler*. s. 443.

Berytus Archaeological Studies XLI (1993-1994).

Biblica LXXVII, 3-4 (1996); LXXVIII, 1 (1997).

Biblical Archeologist LIX, 3-4 (1996); LX, 1 (1997).

Bibliography of the History of Art VI, 2 (5861-11851) (1996); VI, 2 (5861-11851) English Index (1996); VI, 2 (5861-11851) Index Français (1996); VI, 3 (11852-17933) (1996); VI, 3 (11852-17933) English Index (1996); VI, 3 (11852-17933) Index Français (1996).

Bibliotheca Orientalis LIII, 5-6 (1996).

Bildung und Wissenschaft (Education and Science) 4 (1996).

Bilge 11 (1997):

E. EKREM: *Eski Türklerde Demircilik ve Bakırcılık*. s. 6.

A.R. GÖNÜLLÜ: *Türk Halk İnançlarında Nevruz Motifi*. s. 10.

Bitüğ 12 (1997).

The Bodleian Library Record XV, 5-6 (1996); XVI, 1 (1997).

The British School at Athens Annual Report of the Managing Committee for the Session 1995-1996.

Bulletin del'OAC (Observatoire del'Asie Centrale et du Caucase) 1-2 (1996); 3 (1997).

- Bulletin of the American Schools of Oriental Research 301-303 (1996).
 Bulletin of the National Museum of Ethnology XXI, 1-3 (1996).
 Byzantinische Zeitschrift LXXXIX, 2 (1996).
 Byzantion LXVI, 2 (1996).
 Casopis Moravskeho Muzea LXXX, 1-2 (1995).
 Cultura Antiqua XLVIII, 9-12 (1996); XLIX, 1-4 (1997).
 Çağdaş Yerel Yönetimler V, 6 (1996); VI, 2 (1997).
 Danıştay Dergisi 91 (1996).
 Deltio Kentrou Mikrasiatikou Spoudon 11 (1995-1996).
 Deniz Kuvvetleri Dergisi 568 (1997); 568 (1997) eki: Ege'de Endişe Yunan-
 Türk Anlaşmazlığı; 568 (1997) eki: Osmanlı İmparatorluğu Zamanında
 Çanakkale'de Görev Yapan Boğaz Muhafızları; 568 (1997) eki: Deniz
 Astsubay Hazırlama Okulu'nun 106'ncı (17 Kasım 1996) Kuruluş
 Yıldönümü Törenleri.
 East European Quarterly XXX, 4 (1996); XXXI, 1 (1997):
 XXXI- M. NEUBURGER: *Bulgaro-Turkish Encounters and the Reimagining
 of the Bulgarian Nation, 1878-1995*. s. 1.
 Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Dergisi 5 (1994).
 Ege Üniversitesi Sanat Tarihi Dergisi VIII (1996):
 L. BULUT: *İzmir Camilerinde Alçı Süsleme*. s. 1.
 Ş. ÇAKMAK: *Eski Furunlu Köyü Hacı İbrahim Camii (Bayındır/İzmir)*. s. 11.
 E.DAŞ: *Çeşme Mezarlığı'ndaki Mimari Tasvirli Mezar Taşları*. s. 21.
 B.DENİZ: *Belgeler Işığında Aksaray-Melik Mahmûd Gazi Hangâhı veya
 "Darphane" Diye Bilinen Yapının Tarihlendirilmesi*. s. 33.
 A. JAMKOTCHIAN: *The Kütahya Pottery in Armenian Museums*. s. 45.
 İ. KUYULU: *Anadolu Selçuklu Kervansarayları ile Orta Asya Kervan-
 saraylarının Karşılaştırılmasına Yönelik Bir Deneme*. s. 51.
 Z. MERCANGÖZ: *Milas Müzesi'ndeki Bizans Ambon Elemanları =
 Some Elements of Byzantine Ambo in the Milas Museum*. s. 81.
 G. ÖNEY: *Türk Devri Eserlerinin Korunma Politikasında Sanat Tarih-
 cilerinin Sorumluluğu*. s. 99.
 H. ÖNKAL: *Kanûnî'nin Türbesi*. s. 105.

P. ŞAHİN: *Yenişehir, Şemaki Evi'ndeki Kalem İşi Nakışlar*. s. 111.

R.H.ÜNAL: *İncir Hanı 1993 Çalışmaları*. s. 117.

Ege Üniversitesi Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi 1 (1996).

Emel 216-218 (1996).

Encyclopaedia of Islam IX, 155-157 (1996); IX, 158 (1997).

Encyclopédie de l'Islam IX, 155 (1996).

Enformasyon Bülteni 47-49 (1997).

Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 9 (1996).

Ethnology XXXVI, 1 (1997).

Excavations and Surveys in Israel XV (1996).

Expedition XXXVIII, 3 (1996); XXXIX, 1 (1997).

Finskt Museum 101 (1994).

The Florida Anthropologist XLIX, 4 (1996); L, 1 (1997).

Fornvännen XCI, 1-4 (1996).

Gazete Ekspres 1-3 (1997).

Gazi Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi I (1996).

Genava XLIV (1996).

Germania LXXIV, 2 (1996); LXXV, 1 (1997).

Güncel Avrupa 1-4 (1997).

Güneyde Kültür VIII, 89-92 (1996).

Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi XIII, 1-2 (1996).

Halı 90-92 (1997).

Hamdard Islamicus XIX, 4 (1996).

Harvard Journal of Asiatic Studies LVI, 2 (1996).

Hesperia LXVI, 1 (1997).

Historical Research: Bulletin of the Institute of Historical Research LXX,
171 (1997).

L'Homme XXXVII, 141-142 (1997).

İlgi 86-87 (1996):

87- S. DAYIOĞLU: *Osmanlı Muvakkithanelerinde Kullanılan Aletler*. s. 3.

Index Islamicus 3 (1996).

India IX, 11-12 (1996); Special Issue (1996); X, 1 (1997); X, 2-3 (1997).

- India Perspectives X, 1 (1997).
- International Journal of Anthropology XI, 2-4 (1996).
- İskenderiye Yazıları. İskenderiye Kütüphanesi Aylık Bülteni 1-5 (1996); 6 (1997).
- Der Islam LXXIII, 2 (1996).
- Islamic Law and Society III, 3 (1996).
- Islamic Studies XXXV, 2-4 (1996).
- Istanbul Mitteilungen XLVI (1996).
- Jahrbuch des Deutschen Archäologischen Instituts CXI (1996).
- Jahreshefte des Österreichischen Archäologischen Institutes in Wien 65 (1996).
- Journal Asiatique 284, 2 (1996).
- Journal of Archaeological Science XXIII, 6 (1996).
- Journal of Asian and African Studies 52 (1996).
- Journal of Cuneiform Studies XLVII (1995).
- Journal of Near Eastern Studies LVI, 1-2 (1997).
- Journal of Palestine Studies, XXVI, 1 (1996).
- Journal of the American Oriental Society CXVI, 2-4 (1996).
- Journal of the Economic and Social History of the Orient XXXIX, 4 (1996); XL, 1 (1997).
- Journal of the History of Biology XXX, 1 (1997).
- The Journal of the Royal Anthropological Institute Incorporating MAN II, 4 (1996).
- Journal of the Royal Asiatic Society VI, 3 (1996):
 D. AYALON: *The Mamluks of the Seljuks. Islam's Military Might at the Crossroads.* s. 305.
- Kara Harp Okulu Bilim Dergisi VI, 1-2 (1996).
- Keesing's Record of World Events XLII, 9-12 (1996); XLIII, 1 (1997).
- Kemalist Ülkü 339-344 (1997):
 339- İ. TAŞKALE: *Atatürk ve Çağdaşlaşma.* s. 21.
 E. ARAT: *Atatürkçülük'ün (Kemalizm) Türkiye'nin Siyasal Yaşamı'ndaki Yeri ve Önemi.* s. 23.
- 340- N. ÇAĞATAY: *Laiklik ve Din İlişkileri.* s. 7.

A. DÜNDAR: *Kemalizm Açısından Halkçılık ya da Popülizm*. s. 18.

E. ERAT: *Atatürkçülük'ün (Kemalizm) Türkiye'nin Siyasal Yaşamındaki Yeri ve Önemi*. s. 28.

İ. TAŞKALE: *Atatürk ve Demokrasi*. s. 30.

341- H. YAĞCIOĞLU: *Mustafa Kemal*. s. 3

N. ÇAĞATAY: *Laiklik*. s. 5.

S. ALP: "*Şimdiki Kurum Atatürk'ün Kurduğu TTK Değildir*", 2. s. 11.

A. İ. BEYHAN: *Laikliğin Karşıtları*. s. 14.

E. ARAT: *Atatürkçülük'ün (Kemalizm) Türkiye'nin Siyasal Yaşamı'ndaki Yeri ve Önemi*, 4. s. 18.

İ. TAŞKALE: *Atatürk ve Çağdaşlaşma*. s. 20.

342- N. ÇAĞATAY: *Laiklik 2*. s. 4.

M. C. ANDAY: *Atatürk'ü Anlamak*. s. 12.

E. ARAT: *Atatürkçülük'ün (Kemalizm) Türkiye'nin Siyasal Yaşamı'ndaki Yeri ve Önemi 5*. s. 14.

İ. TAŞKALE: *Atatürk ve Zaman*. s. 18.

343- N. ÇAĞATAY: *Laiklik 3*. s. 4.

N. BİLGE: *Laik Düzen ve İslam'da Örtünme Sorunu*. s. 6.

İ. A. ÇUBUKÇU: *Şeriat Üzerine*. s. 8.

E. ARAT: *Atatürkçülük'ün (Kemalizm) Türkiye'nin Siyasal Yaşamındaki Yeri ve Önemi 6*. s. 16.

Kiryat Sefer LXV, 4 (1994-1995); LXV Index (1994-1995).

Konya 10 (1996).

Kubbealtı Akademi Mecmûası XXVI, 2 (1997).

Kulturchronik 6 (1996); 1-2 (1997).

Letopis (1994).

Levant XXIX, (1997).

Manisa Dergisi 12 (1996).

The Metropolitan Museum of Art Bulletin Fall (1996); Winter (1996-97); Annual Report for the Year (1995-1996); Spring (1997).

Middle East Journal LI, 1-2 (1997):

H. A. REED: *Perspectives on the Evolution of Turkish Studies in North America Since 1946*. s. 15.

- M. HEPER: *Islam and Democracy in Turkey: Toward a Reconciliation?* s. 32.
- N. GÖLE: *Secularism and Islamism in Turkey: The Making of Elites and Counter-Elites*. s. 46.
- H.J. BARKEY - G.E. FULLER: *Turkey's Kurdish Question: Critical Turning Points and Missed Opportunities*. s. 59.
- Milli Eğitim Vakfı Dergisi 36 (1996).
- Milliyet Sanat 399-410 (1997).
- Mimarlık 271-272 (1996); 273-274 (1997).
- Mitteilungen (Documentation archiv des Österreichischen) 130-131 (1997).
- Mitteilungen/Bullettino CIII (1996).
- Mitteilungen der Anthropologischen Gesellschaft in Wien CXXV-CXXVI (1995-1996).
- Mitteilungen der Deutschen Orient-Gesellschaft zu Berlin 128 (1996).
- Monumentet 1-2 (1991).
- Muslim Education Quarterly XIII, 3 (1996).
- Newsletter 12 (1996).
- Newsletter (Research Centre for Islamic History, Art, And Cultura) 40-41 (1996).
- Newsletter (The Warburg Institute) 5-6 (1997).
- Oriens XXXV (1996).
- Orientalia LXV, 4 (1996); LXVI, 1 (1997).
- Oriente Moderno XV (LXXVI), 1 (1996).
- Österreichische Osthefte XXXVIII, 3-4 (1996); XXXIX, 1 (1997).
- Österreichische Zeitschrift für Volkskunde L, 99, 4 (1996); LI, 100, 1 (1997).
- Papers of the British School at Rome LXIV (1996).
- Polygraph Treffpunkt Druckindustrie XLIX, 23-24 (1996); L, 1-10 (1997).
- Prilozi XLIV, XLV (1994-1995).
- Prilozi = Contributions XXV, 1-2 (1994); XXVI, 1 (1995).
- Proceedings of the Society of Scotland 125, 1-2 (1995).
- Quarterly Journal of the Pakistan Historical Society XLIV, 3-4 (1996); XLX, 1 (1997).

- Quarterly West XII, Autumn-Winter (1996-1997).
- Rassegna Storica del Risorgimento LXXXIII, IV (1996).
- Report of the Department of Antiquities Cyprus, 1996.
- Revista Arhivelor LV, 3-4 (1993).
- Revue des Etudes Islamiques LIX (1991); LX, 1-2 (1992):
- LIX- O. ASLANAPA: *Turkish Pottery from the İznik Excavations*. s. 187.
- F. DÉROCHE: *Deux Fragments Coraniques Maghrébins Anciens au Musée des Arts Turc et Islamique d'Istanbul*. s. 229.
- LX- I. MÉLIKOFF: *L'Ordre des Bektachis et les Groupes Relevant de Hadji Bektach*. s. 3.
- S. FAROQHI: *The Bektashis*. s. 9.
- E. ESİN: *Themes et Symboles Communs Entre le Bouddhisme Tantrique et la Tradition des Bektachis Ottomans*. s. 33.
- H. ALGAR: *The Hurûfî Influence on Bektashism*. s. 41.
- A. Y. OCAK: *Remarques sur le Role des Derviches Kalenderis dans la Formation de l'Ordre Bektachi*. s. 55.
- I. MÉLIKOFF: *La Cérémonie du Ayn-i Djem*. s. 65.
- R. DANKOFF: *Recherche sur une Coutume des Alevis: Musâhip "frere de l'au-Dela"* s. 75.
- J. DURING: *Notes sur la Musique des Alevis-Bektachis et des Groupes Apparentés*. s. 85.
- A. GÜZEL: *La Poésie de Mawlid en l'Honneur de Alî en Turquie*. s. 91.
- T. HAFIZ: *Les "Pir Sultan Abdal" en Roumélie*. s. 99.
- B. FLEMMING: *Mevlanâ Isâ on Bektashis*. s. 155.
- A. TIETZE: *A Document on the Persecution of Sectarians in Early Seventeenth-Century Istanbul*. s. 161.
- S. FAROQHI: *Conflict, Accomodation and Long-Term Survival the Bektashi Order and the Ottoman State (Sixteenth-Seventeenth Centuries)*. s. 167.
- S. TANILLI: *Le Roman Nur Baba de Yakup Kadri Karaosmanoğlu (1921-1922) et la Réalité du Bektachisme*. s. 181.
- J.D. NORTON: *The Development of the Annual Festival at Hacibektaş, 1964-1985*. s. 187.

- T. ZARCONI: *Note liminaire sur les Couvents Bektachis d'Istanbul*. s. 197.
- N. VATIN - T. ZARDONE: *Un Tekke Bektachi d'Istanbul: Le Tekke de Karyağdı (Eyüp)*. s. 211.
- Rive: *Review of Mediterranean Politics and Culture* 1 (1996); 2 (1997).
- Rivista Degli Studi Orientali LXIX, 1-4 (1995); LXIX, Supp. 1-2 (1996).
- Saeculum XLIII, 2-4 (1992):
- P.L. OESTERREICH: *Philosophie und Politische Rhetorik im Siebten Platon brief*. s. 137.
- Schweizerische Zeitschrift für Geschichte XLV, 4 (1995); XLVI, 1-4 (1996).
- Speculum LXXI, 3-4 (1996); LXXII, 1-2 (1997).
- Studi Micenei ed Egeo-Anatolici XXXVII (1996).
- Studia Culturae Islamicae 57-58 (1997).
- Sud-Estul și Contextul European V-VI (1996).
- Suomen Museo 103 (1996).
- Südost Forschungen LV (1996).
- Südosteuropa Mitteilungen XXXVI, 4 (1996); XXXVII, 1 (1997).
- Századok CXXX, 6 (1996); CXXXI, 1-2 (1997).
- Tarbiz LXV, 3 (1996).
- Tarih ve Medeniyet 34-39 (1997):
- 37- A. TAŞAĞIL: *Esaretteki Son Türk Yürdü*. s. 21.
F. BAŞAR: *XV. Asır Osmanlı Müverrihleri ve Eserleri*. s. 37.
İ. BOZDAĞ: *Padişah IV. Murad*. s. 45.
- 38- A. ŞİMŞİRGİL: *İstanbul'a Bir Gün Kala*. s. 8.
A. UĞUR: *Hız Muhammed (S.A.V.)'in Yavuz'a Daveti*. s. 17.
F. BAŞAR: *XVI. Asır Osmanlı Tarih Yazarları ve Eserleri*. s. 33.
I. BOZDAĞ: *Osmanlı "Kendine Sığınanı Vermez"*. s. 61.
- 39- M.E. ERLER: *Kazım Karabekir-Mustafa Kemal İlişkileri ve Ayrılan Yollar*. s. 13.
A. UÇAR: *Kazım Karabekir ve Hristiyanlaştırılan Türk Çocukları*. s. 26.
S. BEYOĞLU: *"Gedikkaya" ve İngiliz Siyaseti*. s. 31.
B. ÖZCAN: *93 Harbi Felaketi ve "Elviye-i Selâse" Dramı*. s. 36.

K. YÜCEL: *Osmanlı ve Batı'da Hükmetme Zihniyeti*. s. 55.

İ. PALA: *Akdeniz'de Bir Sultan*. s. 57.

Tel Aviv XXIII, 1-2 (1996).

Toplumsal Tarih VII, 37-42 (1997):

38- N. SAKAOĞLU: *Memurlar Tarihi İçin Belgeler*. s. 7.

N. COŞAR: *Musul Petrollerinden Türkiye Bütçesine Gelen Paralar*. s. 13.

D. DUMAN: *Milli İktisat Politikasına Bir Katkı: 1930'larda Yerli Ürün Sergileri*. s. 18.

E. ELDEM: *1917 Tarihli Fransızca Bir Okuma Kitapçığı*. s. 23.

C. OKAY: *Meşrutiyet Döneminde İşçi Eğitimini Amaçlayan Bir Dergi "Sanayi Bahçesi"*. s. 36.

H. ÇAKIR: *1900'lerin Başında Avrupa ve Türkiye'de Reklamcılık*. s. 38.

M. ALKAN: *Selameti Osmaniye Fırkası Beyannamesi, Programı ve Nizamname-i Dahilisi*. s. 43.

39- A. DOYRAN: *1934'te Basındaki Tartışmalar: Kadınlar Milletvekili Seçilirken ...* s. 27.

E. YALÇIN - S. YALÇIN: *Kadınlar için İstanbul Rehberi: 1930'ların Şehrinde Edebiyat Eşliğinde Bir Gezinti*. s. 35.

The Toyoshi-Kenkyu LV, 3 (1996); LV, 4 (1997).

Törtelnelmi Szemle XXXVIII, 4 (1996).

Turcica (Revue D'Etudes Turques) XXVIII (1996).

Türk Arkeoloji Dergisi XXVIII (1989); XXIX (1991); XXX (1992).

Türk Dili 541-546 (1997).

Türk Dünyası: Anayurttan Atayurtda III, 9 (1995); 12 (1997):

9- İ. DOĞAN: *Türkler'de Destan Kültürü ve Manas Örneği*. s. 37.

12- R. GENÇ: *Türk Tarihinde ve Kültüründe Nevruz*. s. 1.

A. ÇAY: *Tarih Boyunca Türkler'de Bayramlar*. s. 14.

M. TEZCAN: *Türk Coşkusunun Simgesi Nevruz*. s. 26.

A. TACEMEN: *Bulgaristan Türkleri İnançları İlk yaz Gündönümü*. s. 29.

M. HACIYEVA - Ş. KÖKTÜRK: *Azerbaycan Türklerinde Nevruz Geleceği*: s. 44.

N. ÇAĞATAY: *Eski Türklerde Takvim*. s. 55.

Türk Hukuk Dergisi 2, 8-10, 13, (1996) 14-19 (1997).
 Türk Lehçeleri ve Edebiyatı Dergisi 10-11 (1996); 12 (1997).
 Türkiye Diyanet Vakfı Haber Bülteni 44-48 (1996); 49 (1997).
 Vakıflar Dergisi XXVI (1997):

- B. YEDİYILDIZ - F. ACUN: *İnternet'te Vakıflar*. s. 5.
 A. DURUKAN: *Anadolu Selçuklu Sanatı Açısından Vakfiyelerin Önemi*. s. 25.
 N. ÖZTÜRK: *Bayazıtogulları Vakıfları*. s. 45.
 A. BİZBİRLİK: *XVI. Yüzyılın İlk Çeyreğinde Musul Vakıfları*. s. 61.
 M. ÖZ: *XVI. Yüzyılda Ladik Kazasında Mâlikâne-Vakıfları*. s. 65.
 C. BAKKAL: *Tapu Tahrir Defterlerinde Menemenle İlgili Vakıf Kayıtları*. s. 75.
 A. GÜRBÜZ: *XV-XVI. Yüzyıllarda Sivas Şehrinde İdari ve Ekonomik Yapı*. s. 87.
 Z. TAŞ: *XVI. Yüzyılda Bir Vakıf ve İlim Merkezi Mudurnu*. s. 97.
 O. C. TUNCER: *Kayseri Yedi Selçuklu Taçkapisında Geometrik Düzen*. s. 105.
 K. TÜRKMEN: *Talas'ta Türk Devri Yapıları*. s. 153.
 M. DENKTAŞ: *İncesu Merzifonlu Kara Mustafa Paşa Külliyesi*. s. 193.
 M. ÇAYIRDAĞ: *Kayseri'de Pervane Bey Medresesi*. s. 225.
 E. ESER: *Kûre-i Hadid Köyü'nde Candaroğlu İsmail Bey Camii*. s. 237.
 M. İBRAHİMGİL: *Kalkandelen (Tetova) AlacaPaşa Camii*. s. 249.
 N. Ş. DOĞAN: *İçel İli, Bozyazı İlçesi'ndeki Bilinmeyen Bir Hamam*. s. 267.
 M. ÖZKARCI: *Gaziantep'de Dört Han*. s. 275.
 E. DANİK: *Harput Kalesi*. s. 313.
 H.Ö. BARIŞTA: *XVI. Yüzyıl Taş İşçiliği Süsleme Temalarına İstanbul'dan Bazı örnekler*. s. 335.
 N.Ş. DOĞAN: *Isparta ve Çevresindeki Selçuklu-Beylikler Dönemi Yapılarında Devşirme Malzeme Kullanımı*. s. 347.
 Ş. ŞENER: *Kubad-Abad Kazısında Elegeçen Çini Buluntular Üzerine Uygulanan Restorasyon-Konservasyon İşlemleri*. s. 355.
 A. BORAN: *Ahlat Taşı (Andezit Tüf)*. s. 363.

D. AYDA: *Çanakkale Seramikleri*. s. 373.

H. ÇAL: *Osmanlı Devletlerinde Âsâr-ı Atika Nizamnâmeleri*. s. 391.

Z. S. ZENGİN: *Osmanlı Medreselerindeki Gerilemenin Sebep ve Sonuçları Üzerine Bir Değerlendirme*. s. 401.

Vestnik Drevneyi İstorii 1-3 (1996); 1 (1997).

Vizantiyskiy Vremennik 56 (81), (1995).

Voprosi İstorii 5-12 (1996); 1-3 (1997).

Welt des Orients XXVII (1996).

The Yale Review LXXXV, 2 (1997).

Yapı 182-187 (1997); Özel Ek 1 (1997):

186- H. TURGUT: *Geleneksel Malatya Evleri: Kültür ve Mekân*. s. 74.

A. ORBAY: *Ercümend Kalmık Müzesi İstanbul*. s. 97.

Ş. SİREL: *Ahmet Yesevi Türbesi Aydınlatması*. s. 107.

Yeni Hayat 29-31 (1997).

Yeni Türkiye 13-14 (1997).

Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft 146, 2 (1996).

Zeitschrift für Assyriologie und Vorderasiatische Archäologie LXXXVI, 2 (1996).

Zeitschrift für Kultur Austausch XLVI, 4 (1996); XLVII, 1-2 (1997).

Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik CXV-CXVI (1997).

Zeitschrift für Schweizerische Archäologie und Kunstgeschichte LIII, 4 (1996).

Zion LXI, 3-4 (1996)

Propriétaire et rédacteur en chef:
Au nom de la Société d'Histoire Turque
PROF. DR. YUSUF HALAÇOĞLU

TABLE DES MATIERES

Articles, Etudes :	Page
BAHŞALİYEV, VELİ B. : Une Colonne de Nécropole de l'Âge du Fer à Nakhtchévan (en turc, avec 1 carte et 12 photos)	1
DERİN, ZAFER - SAĞLAMTEMİR, HALUK : La Forteresse d'Alaköy et Les Statues Urarteennes qui s'y trouvent (en turc, avec 2 cartes, 1 plan, 4 croquis et 4 photos)	15
GÜNEL, SEVİNÇ : Le Fragment d'une Figurine Mycénienne découverte à Liman Tépé (en turc, avec 2 planches)	25
KARADENİZ, HASAN BASRİ : Les Descendants de Seyyid Harun, le fondateur de Seydişehir (en turc)	31
UNAN, FAHRİ : Les Nominations à "pâye" dans la Profession de "İlmiye" (en turc)	41
ERGENÇ, LEMAN : Un Diplomate d'Origine Bulgare à la Sublime Porte (en turc)	65
SEZER, HAMİYET : Une Recherche sur les Fermes d'Ali Pacha de Tepedelen (en turc, avec 6 pages de document)	75
SONYEL, SALÂHİ R. : Comment les Turcs ont été exterminés en Morée pendant la rébellion Grecque (en turc)	107
_____ : How The Turks of the Peloponnese were Exterminated During the Greek Rebellion (en anglais)	121
ORTAYLI, İLBER : Prévézé le port du Vilayat de Yanya dans la Deuxième moitié du XIX. ème siècle	137
_____ : Prevesa During The Tanzimat Era (1864-1895) (en anglais)	147
ÇELEBİ, MEVLÛT : Les Relations Turco-Italiennes pendant la Guerre de l'Indépendance Nationale (en turc, avec 1 document)	157
ÖZTOPRAK, İZZET : Le Soulèvement de 1931 à Chypre et ses échos (en turc, avec 3 documents)	207
 Comptes Rendus :	
GÜNAY, VEHBİ : Yu z o N a g a t a : <i>Tarihte Âyânlar. Karaosmanoğulları Üzerinde Bir İnceleme</i> (en turc)	233
İLGÜREL, MÜCTEBA : A b d ü l k a d i r Ö z c a n : <i>Defterdar Sarı Mehmed Paşa, Zübde-i Vekayiât Tahlil ve Mein (1066-1116/1656-1704)</i> (en turc)	237
La liste de livres et de périodiques arrivés dans notre bibliothèque à la première moitié de 1997	241

BELLETEN

PÉRIODIQUE PARAISSANT TOUS
LES QUATRE MOIS

REVUE PUBLIÉE PAR LA
SOCIÉTÉ TURQUE D'HISTOIRE

Tome : LXII

No. 233

Avril 1998

ANKARA—IMPRIMERIE DE LA SOCIÉTÉ TURQUE D'HISTOIRE

1 9 9 8